

**Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ**

**М. Ю. Бурдін
О. А. Гавриленко
І. Д. Коцан
Є. С. Логвиненко
І. А. Логвиненко**

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ: ПРАКТИКУМ

**Навчальний посібник для курсантів, студентів, слухачів вищих
навчальних закладів МВС України**

Харків–2017

УДК 342.1(091)(477)
ББК 63.3
Б 91

Схвалено Науково-методичною радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 28 квітня 2017 р.)

Рецензенти:

Наливайко Л. Р. - завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор.

Греченко В. А. – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор історичних наук, професор.

Холод Ю. А. – завідувач кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Історія держави і права України : практикум / М. Ю. Бурдін, О. А. Гавриленко, І. Д. Коцан та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна. – Х. : .ФОРМ Бровін О.В., 2017. – 444 с.
ISBN 978-617-7256-80-8

Навчальний посібник призначений для підготовки до семінарських занять з навчального курсу «Історія держави і права України» – обов'язкової дисципліни у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Книга містить плани семінарів та методичні вказівки до кожної з тем, а також теми рефератів, перелік літератури для їх написання, тестові завдання, питання для самоконтролю та перелік контрольних питань, які виносяться на екзамен. Значне місце відведено текстам пам'яток права, вивчення яких надасть можливість виявити особливості побудови та функціонування державних інституцій, з'ясувати специфіку розвитку вітчизняного права на різних етапах його еволюції. Видання орієнтовано не лише на курсантів, студентів, слухачів, але й на тих, хто цікавиться історією вітчизняного права.

УДК 342.1(091)(477)
ББК 63.3

ISBN 978-617-7256-80-8

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017
© М. Ю. Бурдін, О. А. Гавриленко, І. Д. Коцан,
Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко.

ПЕРЕДМОВА

Історія держави і права України – нормативна навчальна дисципліна, зміст якої становлять визначальні факти, явища і процеси, загальні та специфічні закони і закономірності державно-правового життя народів України, а саме: виникнення та розвиток держави і права; типи та форми держави і права, причини їх зміни; особливості правової культури, державні органи і правові інститути народів, що населяли та населяють територію України. Оскільки за своїм характером історико-правова наука є юридичною, вона належить до основних навчальних дисциплін, що становлять необхідний елемент та невід’ємну частину вищої юридичної освіти. Курс історії держави і права України посідає важливе місце в системі юридичних дисциплін. Він є своєрідним вступом до спеціальних юридичних наук, і глибоке його вивчення та засвоєння, у тому числі найважливіших пам’яток права, необхідне не тільки для підвищення якості історико-правової підготовки спеціалістів, їхньої загальної юридичної культури, але й для більш глибокого розуміння ними основних особливостей галузей сучасного права.

Історія держави і права України невіддільна від інших юридичних дисциплін, що вивчаються у вищих навчальних закладах. Особливістю історії держави і права є те, що вона розглядає процес розвитку права та державності в цілому, тобто всю сукупність державно-правових процесів та явищ, всебічно аналізує їх у взаємозв’язку та взаємній обумовленості.

Особливо звертає на себе увагу взаємний зв’язок історії держави і права з іншою фундаментальною юридичною дисципліною – теорією держави і права, що також вивчає закономірності розвитку права та держави. Зв’язок між цими дисциплінами можна уявити у вигляді співвідношення різних способів наукового пізнання, що поєднують логічне та історичне в розкритті предмета дослідження. Теорія держави і права логічним способом, тобто в теоретичній формі, узагальнено розкриває процес виникнення та розвитку держави і права, а історія держави і права показує закономірності розвитку державно-правових інституцій у конкретних історичних умовах. За допомогою логічного методу теорія держави і права створює струнку систему загальноправових понять та категорій, за допомогою яких розкривається логіка історії держави і права. Саме тому ці категорії широко використовуються в навчальному курсі історії держави і права України. Лише гармонійне поєднання логічного та історичного уможливорює всебічний та глибокий аналіз закономірностей еволюції держави та права.

Метою викладання навчальної дисципліни «Історія держави і права України» є ознайомлення курсантів (студентів, слухачів) на прикладі України з історією виникнення і розвитку головних інститутів держави і права, формування розуміння закономірностей та напрямів їхнього розвитку. Курсанти (студенти, слухачі) мають навчитися самостійно аналізувати як окремі нормативні акти, так і більш загальні державно-правові явища. Такі знання і навички сприятимуть кращому розумінню державно-правових реалій

сучасності, сутності, негативних та позитивних сторін чинного права, а також допоможуть прогнозувати їхню подальшу еволюцію.

Основною метою вивчення дисципліни «Історія держави і права України» є сприяння становленню сучасного всебічно-розвинутого висококваліфікованого фахівця-юриста для органів внутрішніх справ, здатного на достатньому рівні репрезентувати органи внутрішніх справ у відносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадянами; формування правових знань у курсантів та умінь аналізувати нормативно-правові акти та інші документи; вироблення навичок самостійного аналізу державно-правових явищ, умінь застосовувати отримані знання при оцінці конкретного державно-правового явища.

Завдання. Основними завданнями вивчення дисципліни «Історія держави і права України» є формування у курсантів (студентів, слухачів) як майбутніх працівників поліції знань, вмінь та навичок, які відповідають професійно-кваліфікаційним характеристикам основних посад працівників органів внутрішніх справ України (наказ МВС України № 301 від 24 березня 2006 р.) та завданням, які ставляться перед поліцією на конкретному етапі розвитку українського суспільства.

У результаті вивчення навчальної дисципліни курсант (студент, слухач) повинен

знати:

1) *на поняттєвому рівні:* основи історико-правових та теоретико-правових положень, що стосуються виникнення, становлення, розвитку та функціонування держави і права; основи колишніх та сучасних юридичних понять і категорій.

2) *на фундаментальному рівні:* процеси виникнення та розвитку держави і права України, її типи та форми, особливості, притаманні державному ладу та соціальному устрою, правовим системам, головні джерела права на різних етапах історичного розвитку, еволюцію правового статусу населення;

3) *на практично-творчому рівні:* правові основи тлумачення норм права; форми і методи поширення історико-правових знань серед населення; форми та порядок надання правової допомоги громадянам.

вміти:

1) *на репродуктивному рівні:* відтворювати основні поняття та категорії дисципліни, наводити основні факти, що характеризують державно-правове життя народу України на різних етапах їхнього розвитку;

2) *алгоритмічному рівні:* доволіно використовувати засвоєні знання для правильного формулювання складних юридичних понять і категорій з подальшим їх використанням при вивченні галузевих дисциплін; вірно тлумачити норми права; безпомилково застосовувати правові приписи при виконанні своїх службових повноважень;

3) *на евристичному рівні:* на основі засвоєння історичних знань про державно-правові явища вміти з наукових позицій давати їм правильну оцінку, розкривати їх дійсну сутність; знаходити шляхи розв'язання задач, що

виникають у працівника поліції під час поширення правових знань серед населення, формування у громадян поваги до права і закону.

4) *на творчому рівні*: переосмислювати наявні знання стосовно нових фактів; адаптувати раніше отримані знання, вміння та навички до змінних умов та нестандартних ситуацій; самостійно вести експериментальну, науково-дослідницьку діяльність.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Аудиторні заняття проводяться у формі семінарських занять.

На семінарських заняттях з дисципліни використовуються такі методи навчання: коротке пояснення, аналіз, тренування курсантів (студентів, слухачів) для набуття ними навичок у правильному формулюванні складних історико-юридичних понять і категорій.

Вивчення рекомендованої літератури є основним джерелом знань із курсу. Під час проведення семінарських занять передбачається підготовка рефератів, здійснення контролю рівня засвоєння матеріалу за допомогою контрольних робіт за темами.

Основною формою вивчення більшості питань тем курсу є самостійна підготовка курсантів (студентів, слухачів) до семінарських занять. Це зумовлено:

- значним обсягом навчального матеріалу;
- обмеженим обсягом семінарських занять.

Основними формами самостійної роботи курсантів (студентів, слухачів) є:

- самостійне творче осмислення змісту лекцій;
- творче освоєння монографій, статей, підручників і навчальних посібників, що рекомендуються за темами курсу;
- підготовка до семінарських занять;
- участь у роботі наукового гуртка кафери.

Результати участі кожного курсанта (студента, слухача) в семінарських заняттях, його самостійної роботи і засвоєння навчального матеріалу оцінюються викладачем.

Критерії оцінювання самостійної роботи курсантів (студентів, слухачів), їх участі у семінарських заняттях, засвоєння навчального матеріалу:

- оцінка «відмінно» - курсант (студент, слухач) повно і всебічно розкриває питання теми, які винесено на самостійне опрацювання, вільно оперує поняттями і термінологією, демонструє глибокі знання джерел, має власну точку зору стосовно відповідної теми і може аргументовано її доводити;
- оцінка «добре» - загалом рівень знань курсантів (студентів, слухачів) відповідає викладеному вище, але спостерігаються деякі упущення при виконанні завдань, винесених на самостійне опрацювання, відповіді на семінарське питання, обґрунтування неточні, не підтверджуються достатньо обґрунтованими доказами;
- оцінка «задовільно» - курсант (студент, слухач) розкрив питання, винесені на самостійне опрацювання, семінарське заняття в загальних рисах,

розуміє їх суть, намагається робити висновки, але при цьому припускається грубих помилок, матеріал викладає нелогічно;

оцінка «незадовільно» - курсант (студент, слухач) не в змозі дати відповідь на поставлене запитання або відповідь неправильна, не розуміє суті питання, не може зробити висновків. Критерії оцінювання самостійної роботи курсантів (слухачів), їх участі у семінарських заняттях, засвоєння навчального матеріалу:

- оцінка «відмінно» - курсант (студент, слухач) повно і всебічно розкриває питання теми, які винесено на самостійне опрацювання, вільно оперує поняттями і термінологією, демонструє глибокі знання джерел, має власну точку зору стосовно відповідної теми і може аргументовано її доводити;

- оцінка «добре» - загалом рівень знань курсантів (студентів, слухачів) відповідає викладеному вище, але спостерігаються деякі упущення при виконанні завдань, винесених на самостійне опрацювання, відповіді на семінарське питання, обґрунтування неточні, не підтверджуються достатньо обґрунтованими доказами;

- оцінка «задовільно» - курсант (студент, слухач) розкрив питання, винесені на самостійне опрацювання, семінарське заняття в загальних рисах, розуміє їх суть, намагається робити висновки, але при цьому припускається грубих помилок, матеріал викладає нелогічно;

- оцінка «незадовільно» - курсант (студент, слухач) не в змозі дати відповідь на поставлене запитання або відповідь неправильна, не розуміє суті питання, не може зробити висновків.

По закінченні вивчення курсу проводиться підсумковий модульний контроль. Курсант (студент, слухач), який пропустив семінарське заняття (незалежно від причини пропуску), не з'явився на кафедру для індивідуального відпрацювання матеріалу у визначений термін, до підсумкового модульного контролю не допускається.

Семінарське заняття № 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВА І ДЕРЖАВНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРОДАВНЮ ДОБУ

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про особливості державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період (VII ст. до н.е. – VI ст. н.е.).

Навчальні питання

1. Виникнення перших державних утворень на території сучасної України.
2. Правове становище основних груп населення у скіфських ранньодержавних утвореннях та античних державах Північного Причорномор'я.
3. Державний лад північнопричорноморських держав-полісів, Боспорського царства, скіфських ранньодержавних утворень.
4. Скіфське звичаєве право. Джерела та основні риси права античних держав Північного Причорномор'я.

Теми рефератів

1. Право власності та зобов'язальне право в античних державах Північного Причорномор'я (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.).
2. Нормативне регулювання сімейних відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
3. Правове регулювання фінансових відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
4. Злочини та покарання в античних державах Північного Причорномор'я.
5. Суд та процес в античних державах Північного Причорномор'я.
6. Правові взаємовідносини античних держав Північного Причорномор'я з Римом.
7. Джерела та основні риси міжнародного права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.).

Методичні вказівки

Під час розгляду першого питання необхідно, насамперед, показати процеси формування державності на північнопричорноморських теренах, визначити основні етапи її зародження, з'ясувати характерні риси скіфських ранньодержавних утворень. Особливу увагу варто звернути на специфіку елінської колонізації Північного Причорномор'я, виявити основні стадії колонізаційного процесу, суттєві риси його правової регламентації, пригадати основні поліси, які з'явилися на території України у VII–V ст. до н.е.: Ольвію, Тіру, Херсонес, Пантікапей, Керкінітиду, Німфей, Тірітаку, Феодосію тощо.

Під час вивчення другого питання курсантам (студентам, слухачам) варто розібратися в особливостях соціальної структури скіфського суспільства, а також виявити специфіку правового статусу різних категорій населення античних держав Північного Причорномор'я: політів, неповноправного населення, іноземців, рабів. Варто звернути увагу на той факт, що правовий

статус громадян полісів за часів демократії охоплював достатньо широке коло їхніх суб'єктивних прав. Вони мали доступ до Народних зборів, могли брати участь у виборах, обіймати державні посади (тімухіом), мали право законодавчої ініціативи (пробулевсис). Важливим було виключне право власності на нерухомість (енктісис). Загальний правовий статус громадянина доповнювався ателією – правом на звільнення від усіх прямих податків та мит, а також епігамією – правом укладати шлюб із громадянками даного полісу (хоча відносно жінок поняття громадянства може застосовуватися лише умовно). Інколи рішенням Народних зборів або Ради полісу громадянина могли надаватися й екстраординарні права – проедрія, промантія тощо. Сукупність громадянських обов'язків найповніше було визначено у пам'ятці херсонеського права кінця IV – початку III ст. до н.е. – присязі громадян. Курсанти (студенти, слухачі) мають уявити, що до неповноправного населення античних держав Північного Причорномор'я належали, насамперед, особи, які прибули з інших країн для постійного проживання. Зважаючи на особливості їхнього правового статусу, їх можна віднести до категорії паройків, близьких за своїм юридичним становищем метекам, що проживали на полісних землях. Неповноправними були також вільновідпущеники – колишні раби, яким манумісійними актами було надано особисту свободу. До цієї ж категорії належали й вихідці з тубільного «варварського» населення, що внаслідок процесів седентаризації, які особливо посилювалися з III ст. до н.е., перейшли до осілого способу життя.

Готуючись до відповіді на третє питання, курсанти (студенти, слухачі) повинні пам'ятати, що грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я за формою правління були демократичними або аристократичними рабовласницькими республіками, незалежними містами-державами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії та протягом століть зберігали з ними союзні відносини, а також тісні економічні, юридичні та культурні зв'язки (наприклад, Ольвія з Мілетом, Херсонес із Гераклією Понтійською). Тому й державний лад грецьких міст-колоній зазвичай будувався на тих самих засадах, що й державний лад античних полісів метрополій. Під час з'ясування особливостей державного правління античних міст Північного Причорномор'я слід ретельно дослідити склад та компетенцію вищого органу законодавчої влади – еклесії. При цьому курсанти (студенти, слухачі) мають звернути увагу на різновиди нормативно-правових актів, що приймалися народними зборами. Далі варто розглянути порядок формування та компетенцію Буле – постійно діючого органу виконавчої влади у містах-полісах. Треба з'ясувати склад Ради міста (голова Ради, члени Ради, секретар, термін обрання). Третьою ланкою міського управління були виборні колегії – магістратури – або окремі посадові особи – магістрати. Під час опрацювання цього це питання треба проаналізувати порядок формування колегій, основні напрями діяльності та їх роль в управлінні міст-держав Північного Причорномор'я. Окремо варто звернути увагу на повноваження та компетенцію таких посадовців, як архонти, стратеги, агораномі, номофілаки, ситони та ін.

Під час вивчення специфіки державно-правового устрою Боспорського царства слід звернути увагу на те, що це найдавніша рабовласницька держава

зі столицею у м. Пантікапей, яка існувала з V ст. до н.е. та об'єднувала територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Необхідно звернути увагу на те, що Боспорське царство за формою правління було рабовласницькою монархією, на чолі якої стояв цар, влада якого передавалася у спадщину. Царів Боспору затверджували римські імператори, які розглядали його як васальну державу. Далі слід звернути увагу на трансформацію державного устрою Боспорського царства (через синоїкізм – від союзу грецьких полісів до єдиної держави на чолі з монархом) та особливості державного права – наявність існування такого інституту державного права, як інститут співправителів. Під час дослідження центральні органи влади та управління Боспорського царства треба з'ясувати повноваження царя як володаря вищої законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та функції виконавчої влади (державного апарату), центром якої був палац боспорського царя, та місцеву владу з урахуванням поділу території на округи та призначених царем намісників.

Під час висвітлення основних рис права скіфських ранньодержавних утворень та еллінських держав потрібно пам'ятати, що право за своїм змістом було рабовласницьким. Скіфська культура протягом усієї історії залишалася безписемною, тому фіксація джерел права не могла бути здійснена. Незважаючи на це, варто означити основні джерела права скіфської держави, такі як звичаєве право (окремі норми якого можемо виявити у нарративних джерелах), правила, встановлені царською владою, рішення народних зборів, а також слід зазначити, що на території Скіфської держави мешкали групи населення, які жили на основі своїх законів, наприклад, свої звичаї мали племенні союзи таврів у Криму, неврів, що жили на південь від Прип'яті, гелоно-будинів, які мешкали у середній течії р. Ворскла. Правова система, що склалася у містах-державах Північного Причорномор'я, за формою нагадувала правову систему афінської рабовласницької демократії. Особливістю права було те, що воно перебувало під впливом звичаїв місцевого населення. Курсантам (студентам, слухачам) необхідно навести перелік найвідоміших лапідарних джерел права, тексти яких збереглися до нашого часу. Найвідомішою з лапідарних пам'яток права полісів Північного Причорномор'я є присяга громадян Херсонесу (кін. IV – поч. III ст. до н.е.), у якій було закріплено перелік найважливіших з тогочасного погляду херсонеської громадянської общини обов'язків та правил поведження громадян. Деякі характерні риси права допоможе висвітлити аналіз текстів ольвійського «закону Каноба» про грошовий обіг (поч. IV ст. до н.е.), херсонеського закону про повернення політичних вигнанців (поч. III ст. до н.е.), наказів намісника Нижньої Мьозії посадовим особам Херсонесу та начальникам розташованого у місті римського гарнізону (кін. II ст.), рескриптів боспорського царя Аспурга до горгіпіян (14/15 рр.), рескрипту римського імператора про звільнення громадян Тіри від мита (201 р.), договорів між Ольвією та Мілетом про ісополітію (бл. 331 р. до н.е.), царя Понту Фарнака з херсонеситами про військово-політичний союз (179 р. до н.е.) та ін. Опрацювання джерел та навчальної літератури надасть студентам можливість визначити особливості основних інститутів

права (цивільного, кримінального, процесуального), які на той час лише почали формуватися, висвітлити основні риси права власності, зобов'язального права, види злочинів, розібратися з метою та видами покарань, особливостями досудового процесу та судочинства в античних державах Північного Причорномор'я.

Навчальна література

Основна

1. Заруба В.М. Історія держави і права України : навч. посібник / В.М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Румянцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А.Є. Шевченко, Л.І. Суюсанов, Г.В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й.Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України : підручник / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П.П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с

Допоміжна

- 1 Василенко Г.К. Велика Скіфія / Г.К. Василенко. – Київ : Знання України, 1991. – 48 с.
- 2 Гавриленко О.А. Право античних держав Північного Причорномор'я : навч. посібник / О.А. Гавриленко. – Харків : НУВС, 2004. – 111 с.
- 3 Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. - перша половина VI ст. н.е.) : монографія / О.А. Гавриленко. – Харків : Парус, 2006.– 352 с.
- 4 Гавриленко О.А. Правовий статус консулів генуезьких колоній у Криму (середина XIII – друга половина XV ст.) / О.А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2010. – № 919 : Серія «Право», Вип. 7. – С. 152-156.

5 Гавриленко О.А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.) / О.А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2011. – № 945 : Серія «Право». – С. 49-53.

6 Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство / В.Ф. Гайдукевич. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 622 с.

7 Кадеев В.І. Про державний лад Херсонеса в перших століттях н. е. / В.І. Кадеев // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 23-31.

8 Короткова Л. Сімейне право України : історичний огляд / Л. Короткова, О. Віхров // Право України. – 1994. – № 11-12. – С. 47-49.

9 Ніколаєнко Т.Б. Звичаєве право скіфської держави / Т.Б. Ніколаєнко // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2014. – № 8. – С. 51-56.

10 Пальцева Л.А. Херсонес Таврический в V–I вв. до н.э. / Л.А. Пальцев. – Л. – 1988. – 39 с.

11 Сапрыкин С.Ю. Боспорское царство на рубеже двух эпох / С.Ю. Сапрыкин. – М. : Наука, 2002. – 271 с.

12 Хазанов А.М. Социальная история скифов: Основные проблемы развития древних кочевых евразийских степей / А.М. Хазанов – М. : Наука. – 1975. – 342 с.

13 Історія державності України : експериментальний підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. – Х. : Одіссей, 2004. – 608 с.

Пам'ятки права

Ольвійський закон про грошовий обіг та валютні операції (поч. IV ст. до н.е.)

В'їжджати до Борисфену (дозволено) усякому бажаючому на наступних (умовах). Рада й Народ ухвалили за пропозицією Каноба, сина Трасидоманта: (1) дозволяється ввезення та вивезення усякого карбованого золота й карбованого срібла; (2) кожен бажаючий продати або купити карбоване золото або карбоване срібло повинен продавати й купувати на камені в еклесіастерії; хто ж продасть або купить в іншому місці, піддається конфіскації: продавець – продаваного срібла, а покупець – ціни, за якої купив; (3) продавати ж і купувати усе на міські гроші, на мідь та срібло ольвіопольське; хто ж продасть або купить на інші (гроші), буде позбавлений: продавець – того, що продасть, а покупець – ціни, за яку купить; стягувати будуть із тих, хто порушив у чомусь цю постанову, ті, що візьмуть на відкуп штрафи з порушників закону, переслідуючи їх судовим порядком; (4) золото продавати та купувати по вісім з половиною статерів за статер кізикський, не дешевше й не дорожче, а усяке інше карбоване золото й карбоване срібло купувати (так), як переконають один одного; (5) мита жодного не стягувати ані за карбоване золото, ані за карбоване срібло, ні з продавця, ні з покупця. (Нижню частину плити не знайдено).

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 43.

***Афінський декрет про торгівлю хлібом
з Боспорським царством
(347 р. до н.е.)***

...У тій справі, про яку дали доручення (боспорські правителі) Спарток та Перісад і про яку доповідають послы, що з'явилися від них, дати таку відповідь: афінський народ хвалить Спартока й Перісада за те, що вони добрі мужі й виявляють готовність подбати щодо відправлення хліба афінському народові, подібно до того, як піклувався їхній батько, і ревно служити у всьому, чого потребує (афінський) народ, і нехай послы оголосять Спартоку та Перісаду, що, вчиняючи так, вони ні в чому не зустрінуть відмови з боку афінського народу. Оскільки Спарток та Перісад надають афінянам ті ж привілеї, які надали Сатир і Левкон, то нехай і Спарток, і Перісад мають ті ж привілеї, які (афінський) народ дарував Сатирові й Левкону... Про сплату синам Левкона боргу (доповіді у народних зборах)... Задовольнити прохання Спартока та Перісада про надання їм команди судна...

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 43.

***Договір між Ольвією та Мілетом про ісополітію
(близько 331 р. до н.е.)***

Нижче йдуть батьківські настанови для ольвіополітів та для мілетян. Мілетянин у місті Ольвії приносить жертви, як ольвіополіт, на тих самих вівтарях і має доступ у ті ж самі святилища, на тих же підставах, що й ольвіополіти. Мілетяни користуються ателіями на тих же підставах, як вони користувалися й раніше. Якщо мілетянин бажає обіймати (в Ольвії) державні посади, йому слід звернутися до Ради; коли він буде зареєстрований, він може обіймати ці посади й (тоді) повинен, разом з іншими (ольвійськими) громадянами, платити податі та ін. Він має право на проєдрію, брати участь у змаганнях, підносити молитви у поминальні дні на тих же підставах, як він робить це у Мілеті. Якщо в мілетянина буде позов в Ольвії, він повинен мати доступ до суду, і його справа повинна розбиратися у п'ятиденний термін у тому відділенні суду, якому підвідомчі справи між громадянами.

Усі мілетяни повинні користуватися ателіями, за винятком тих, хто має право громадянства в іншому місті, бере участь у його уряді й у його судових установах. Так само й ольвіополіти повинні у Мілеті користуватися ателіями, і взагалі вони мають у Мілеті в такий же спосіб ті права, які мілетяни мають у місті Ольвії.

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 46.

***Присяга громадян Херсонесу
(кінець IV – поч. III ст. до н.е.)***

Клянуся Зевсом, Геєю, Геліосом, Дівою,
богами й богинями олімпійськими,
героями, що володіють містом, територією
та укріпленими пунктами херсонесців.
Я буду одностайним щодо порятунку
та свободи держави й громадян
і не зраджу Херсонесу,
Керкінітиди, Прекрасної гавані
та інших укріплених пунктів, а також з інших
територій, якими херсонесці керують
або керували, нічого нікому,
ані елліну, ані варварові, але буду оберігати
усе це для херсонеського народу.
Я не буду повалювати демократичного ладу
і не дозволю цього тому, хто зраджує,
та тому, хто повалює, і не приховаю цього,
але доведу до відома державних посадових осіб.
Я буду ворогом тому, хто замислює
і зраджує чи відриває
Херсонес, або Керкінітиду, чи
Прекрасну гавань, або укріплені пункти
і територію херсонесців.
Я буду служити народу та радити йому
найкраще й найсправедливіше для держави й громадян.
Я буду охороняти для народу Састер
і не буду розголошувати нічого з таємного
ні еллінові, ні варварові, що повинно
завдати шкоди державі.
Я не буду давати або приймати подарунку
на шкоду державі й громадянам.
Я не буду замишляти жодної несправедливої справи
проти когось із громадян, що не відпали,
і не дозволю цього й не приховаю,
але доведу до відома
і на суді подам голос за законами.
Я не буду складати змови
ані проти херсонеської громади,

ані проти кого-небудь із громадян,
хто не оголошений ворогом народу.
Якщо я вступив з ким-небудь у змову
або пов'язаний будь-якою клятвою,
або закляттям, то мені, порушнику цього,
і тому, що мені належить,
нехай буде краще. Тому, хто буде дотримуватися – протилежне.
Якщо я довідаюся про яку-небудь змову,
існуючу або таку, що зароджується, я доведу
про це до відома посадових осіб.
Хліб, що звозиться з рівнини, я не буду
ані продавати, ані вивозити з рівнини до якогось
іншого місця, але тільки до Херсонесу.
Зевс, Гея, Геліос, Діва, божества олімпійські!
Пребуваючому у всьому цьому нехай буде благо мені самому
і потомству й тому, що мені належить,
не перебуваючому ж нехай буде зле й мені самому
і потомству й тому, що мені належить,
і нехай ні земля, ні море не приносять мені плоду,
нехай жінки не вивільняються від вагітності благополучно.

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 44–45.

Херсонеський закон про повернення політичних вигнанців (поч. III ст. до н.е.)

...обрати відкритим голосуванням (*можливо*, комісію з певної кількості чоловік)... Нехай будуть принесені в жертву самці та самиці дрібної худоби... (*або* – нехай діти...)... Вигнанці нехай одержать назад будинок (будинки) (*або* – нехай продики) протягом 10 днів... повернути узятє майно ... кожен (місяць?) ... нехай протягом п'ятдесяти днів (буде прийняте відповідне судове рішення)...

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 45.

Почесний декрет на честь херсонеського історика Сіріска (друга половина III ст. до н.е.)

Гераклід, син Парменонта, запропонував: оскільки Сіріск, син Геракліда, явища Діви, працелюбно описав, прочитав та про ставлення до царів Боспору розповів, і колишні дружні відносини з містами дослідив відповідно гідності народу, – то щоб він одержав гідні почесні, нехай ухвалить рада й народ похвалити його за те, і симмонанам увінчати його золотим вінком під час Діонісій, у 21 день і бути проголошенню: «Народ вінчає Сіріска, сина

Геракліда, за те, що він описав явища Діви й колишні дружні відносини з містами й царями досліджував правдиво й згідно з достоїнством держави. Написати симмнамам на кам'яній плиті народну постанову та виставити у притворі храму Діви: понесені ж видатки видати відповідно до рішення скарбникові священних сум. Це вирішено радою й народом місяця (.....) у десятий день (.....).

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 45.

***Постанова народних зборів Дельфійського полісу
про дарування права промантії мешканцям Херсонесу Таврійського
та проксенії їхнім послам
(192 р. до н.е.)***

Боги. За архонта Клеодама, при членах ради Амїті, Теофрасті, Праксії ухвалено було містом дельфійців: оскільки феори, які були послані для сповіщення про Піфійські [ігри], повернулися та привезли псефізму від херсонеситів з Понту, згідно з чим вони були увільнені останніми від витрат і оточені в усьому ретельними турботами, й самі розповіли, згідно з написаним, звітуючи про те, яку прихильність мають ті до міста дельфійців в усьому і в громадських, і в приватних справах та [оскільки] тепер вони прислали Форміона і Геракліда, які вчинили богу жертвопринесення у сто голів, де першою жертвою був бик, та у дванадцять голів з першим биком Афіні, а м'ясо корів розділили громадянам, і самі [посли] провели своє перебування [тут] цілком згідно зі своєю гідністю [відповідно до гідності тих], хто їх послав – нехай буде вирішено народом дельфійців уславити місто херсонесців з Понту та їх посланців за їхню прихильність та добромисленність до бога і міста дельфійців, дати місту херсонесців промантію і послам Форміону та Геракліді проксенію, архонтам, які перебувають при владі, написати цю постанову в храмі Аполлона, [а] скарбникам Харіксену та Діодору надати Форміону та Геракліді, які перебувають [тут], дарунки гостинності.

Граков Б. Н. Матеріали по істории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // Вестн. древней истории. – 1939. – № 3. – С. 248–249.

***Договір царя Понтійської держави Фарнака
з херсонеською громадою
(179 р. до н.е.)***

(...) але будемо сприяти охороні його царства у міру можливості, поки він залишиться вірний дружбі з нами й буде дотримуватися дружби з римлянами, нічого не вчиняючи проти них. У разі дотримання (цієї) присяги нехай буде нам благо, у разі ж недотримання – зворотне. Клятву цю принесено місяця Гераклія (червень?) у п'ятнадцятий день при царі Аполлодорі, сині Герогіта, та секретарі Геродоті, сині Геродота.

... Клятва, якою запрягся цар Фарнак, коли з'явилися до нього послы Матрій та Гераклій:

Клянуся Зевсом, Землею й Сонцем, усіма богами олімпійськими й богинями: я завжди буду другом херсонесцям і, якщо сусідні варвари виступлять походом на Херсонес або на підвладну херсонесцям країну, або будуть кривдити херсонесців, і вони призвуть мене, буду допомагати їм, наскільки буде в мене час, і не замислю зла проти херсонесців жодним чином, і не піду походом на Херсонес, не підйму зброї проти херсонесців і не здійсно проти херсонесців нічого такого, що могло б зашкодити народу херсонеському, але буду сприяти охороні його демократії у міру можливості, поки вони залишаться вірними дружбі зі мною, запрягшись тією ж самою клятвою, будуть дотримуватися дружби з римлянами та нічого не будуть уживати проти них. У разі дотримання (цієї) клятви нехай буде мені благо, у разі ж недотримання – зворотне.

Клятву ця здійснено у сто п'ятдесят сьомому році, місяця Даісію, як вважає цар Фарнак.

Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник. – Харків: ХНУВС, 2011. – С. 48-49.

Рескрипти боспорського царя Аспурга до горгіпіян (14/15 рр. н.е.)

Горгіпіяни спорудили Зевсу Спасителю.

А. Цар Аспург, друг римлян, Панталеонту та Феангелу бажає здоров'я. Прихильно ставлячись до міста горгіпіян та бажаючи віддати їм по справедливості, оскільки вони виявили себе у багатьох справах прихильними до мене, особливо коли тримали себе у повній безтурботності під час подорожі моєї до імператора Августа, я визначаю згідно з даним мною розпорядженням, що на майбутнє правила родинного спадкування залишаться у них незмінними відповідно до спадкоємного закону Євпатора. Отже, оплативши опублікування, зробіть цю постанову для всіх відомою згідно з нашим рішенням. Бувайте здорові. 312 року, місяця Даісію 20-го дня.

В. Цар Аспург, друг римлян, Панталеонту і Феангелу бажає здоров'я. Оскільки горгіпіянам (друзям моїм) я дав звільнення від (сплати) з вина, пшениці та (ячменю) однієї одинадцятої, із проса ж (однієї двадцятої?, то вирішив написати) Вам для того, щоб Ви влаштували згідно з (моїм рішенням). Бувайте здорові. 312 року, місяця Даісію...

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 46.

***Почесний декрет на честь послів, направлених метрополією
Херсонесу Гераклеєю до Риму до імператора Антоніна Пія з проханням про
допомогу (середина II ст. н.е.)***

З добрим щастям!

Проедри херсонесців, що у Тавриці, запропонували: оскільки найблагочестивіші батьки гераклеоти з родинним співчуттям піклувалися про наш порятунок, приклавши усіляке старання та усю щиру любов, послали до бога нашого й владики імператора Тита Елія Адріана Антоніна посольство просити за нас, ні в чому не знехтувавши, і божественні відповіді та прихильно дані благодіяння удостоїли зробити відомими через найславніших мужів: Геракліда, сина Менесфея, і Прокла, сина Мемнона, щоб добропорядність їх стала очевидною, – ми всенародно визнали належним віддати (їм) відповідні воздаяння. Тому нехай ухвалить рада та народ похвалити за це прабатьківське наше велике місто та перший (...).

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 47.

***Листування намісника римської провінції Нижня Мьозія
з владою Херсонесу та начальниками херсонеського гарнізону
римських військ з розпорядженнями щодо оподаткування деяких видів
діяльності (кінець II ст. н.е.)***

Лист херсонеситів наміснику Нижньої Мьозії: (Раніше ми), довіряючи (царським рескриптам), пам'ятним запискам консулярів та судовим рішенням трибунів (відносно ...) проституційної податі, вважали себе вправі мати повну впевненість, (беручи до уваги, що усе), що стосується наших громадянських прав, затвердив (божественний ... рескрипт?) царюючих і убезпечило рішення тих, хто здійснив суд для того, щоб наші права ... ні в чому (не порушувалися до загальної шкоди). Коли ж нинішні (наші гарнізонні почали) порушувати такі непорушні постанови, (не лише) роблячи деякі несправедливі та насильницькі вчинки у тому, що їм забороняється, але й (насмівлившись) через (прохання) заявити тобі (свою несправедливу) вимогу, ми зробили тобі, благодійникові (нашому повідомлення, просячи підтвердити) нам міцність дарованих і присуджених (нам прав ...); відстрочку ж повідомлення на тих, хто нас ображає, ніяку (неможливо було зробити заради того, щоб) твоїм людинолюбством були зупинені з самого початку (ті, хто прагне) нововведень. (А задля того, щоб легше було) здійснити розслідування у цій справі спочатку й ..., ми надали тобі наше прохання до царів та подали (копію?) корисного нам рескрипту, пам'ятки (консулярів та рішення) трибуна, оскільки (справа) одержала від (царів), що дарували (рішення), такий напрямок, будучи переданою трибунові, який отримав наказ ухвалити про нього судове рішення. (Через це сподіваємося ми, що ти), ставши (нашим) заступником, охорониш (установлене) з такою ... і

обачністю, (щоб воно мало чинність) у місцях, що підлягають цій податі, та благородно приймеш (прохання, що подається тобі), необхідніше якого немає нічого для людей, які розуміють (користь) розсудливого життя та прагнуть зберегти благопристойність.

Лист намісника Нижньої Мьозії до херсонеситів: Те, що я послав Атілію Приміану (відносно проституційної) податі, я наказав помістити нижче [на камені], піклуючись про те, щоб ні ви не були ображені всупереч узаконенням, (ні службовці) не переступали приписаних меж.

Лист намісника Нижньої Мьозії до Атілія Приміана, трибуна легіону, командуючого херсонеською вексилляцією римських військ: (У чому полягають обов'язки солдатів), які перебувають у херсонеській вексилляції, відносно проституційної податі, (покаже тобі прикладена) копія рішення Аррія Алквіада, тодішнього трибуна, що командував тією ж вексилляцією, (щоб солдати не робили нічого всупереч) як поглядам його, так і явно певної частини, (що стосується?) суду. І оскільки не може здаватися, щоб той же Алквіад на майбутній (?) час за власною волею прийняв (намір?) підвищити розмір податі, оскільки він своє рішення (у судовій формі ... вже) раніше вимовив, запропонував і в усі роки вносив податі до казначейства у встановленому розмірі, то (немає) сумнівів, (що такий) розмір (податі необхідно) зберігати та утримувати й відповідно дисципліні. Подбай про те, щоб копію його рішення, написану розбірливим почерком, було виставлено біля (...), де б вона могла правильно читатися з рівного місця.

Лист намісника Нижньої Мьозії Валерія Максима, центуріона вексилляції: Що я написав Атілію Приміану трибунові (...про записку) товаришів по службі, що той же трибун (надіслав мені) відносно (проституційної) податі, (я приклав тут і наказую тобі у всьому діяти) відповідно до форми рішення, висловленого тодішнім трибуном Аррієм Алквіадом, (щоб вони не насмілювалися) нічого робити всупереч дисципліні або з порушенням прав чи образою місцевих жителів.

Лист намісника Нижньої Мьозії до Атілія Приміана та Валерія Максима: Що я написав у відповідь на декрет херсонесців (зі скаргою? на солдатів), я наказав прикласти тут і знову нагадую – дивіться, щоб вони під приводом (... не збільшували розміру податі), вже раніше прийнятого та затвердженого, на шкоду вашому авторитету, не турбували (громадян) і не намагалися запроваджувати якісь нововведення. (Поставлено?) при архонтах з Марком Аврелієм Басилідіаном Олександром на чолі.

(Послами були? Тит) Флавій Аристон і Валерій Герман.

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 49–50.

***Рескрипт римського імператора
про звільнення громадян Тіри від мита***

(201 р. н.е.)

Копія листа до Тертулла: [Ми послали тобі лист, адресований Гераклітові, з якого ти довідаєшся про видану нами постанову щодо звільнення від мит, яке привласнюють собі тиряни. Хоча ми зазвичай допускаємо його не інакше, як після обговорення підстав (для надання) цього привілею та після розгляду походження звільнення від мит], але у цьому випадку ми зі справедливою поблажливістю зберегли те, що, здавалося, давно увійшло до вжитку на якій би то не було підставі, як для того, щоб не позбавити їхнього давнього звичаю, так і для того, щоб згодом постанови про прийняття тих чи інших осіб до числа громадян передавалися на розгляд найосяйнішого правителя провінції.

Копія листа до Геракліта: Незважаючи на те, що громада тирян не пояснює походження наданої їй пільги, і що привласнене неправильно або доволі не може бути підтверджено давністю, однак, беручи до уваги грамоти батька нашого, блаженної пам'яті Антоніна, а також і братів імператорів та найповажнішого правителя Антонія Гібера, ми стосовно самих тирян, а також тих, які прийняті ними до числа громадян за їхніми законами, не бажаємо жодної зміни колишнього звичаю. Тому право на привілей, на якій би то не було підставі виклопотане або придбане, нехай залишається за ними й щодо предметів торгівлі, з тим, однак, щоб вони пам'ятали про необхідність заявляти їхній підлягаючій владі за колишнім звичаєм, для розрізнення товарів, що підлягають оплаті митом. Але оскільки доходи Іллірику не повинні зменшуватися внаслідок підступу, то нехай буде їм відомо, що ті, які будуть згодом прийняті до числа громадян, лише у тому випадку будуть мати право користуватися звільненням від мит, якщо ясновельможний легат і друг наш особливим декретом оголосить їх гідними права громадянства. Ми думаємо, що якщо вони не будуть невдячними, то оцінять усю величину й важливість наданої їм милості, оскільки ми, не входячи у розгляд походження їхньої пільги, повеліли визнавати їх гідними честі громадянами...

Лист Тертулла: Овіній Тертулл владі, Раді та Народові тирян бажає здоров'я. Копію благоговійно шанованих послань, надісланих мені від владик наших, непереможних та найблагополучніших імператорів, я додав до цього мого листа, щоб ви, довідавшись про божественні до вас щедроти, дякували їм (за) високу долю. Бажаю вам здоров'я та благополуччя на багато років. Дано у 13-й день до Березневих календ, Лінеона 8-го дня. Поставлено у консульство Мукіана та Фабіана, у 145 році, в архонтство П. Елія Кальпурнія.

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 50–51.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть перші державні утворення на території сучасної України.
2. Охарактеризуйте скіфські ранньодержавні утворення.

3. Перелічить джерела права Скіфського царства.
4. Які провідні верстви скіфського суспільства?
5. Вкажіть причини грецької колонізації Північного Причорномор'я та особливості утворення та розвитку міст-держав.
6. У чому суть полісної моделі організації суспільного життя?
7. Правове становище основних груп населення античних держав Північного Причорномор'я.
8. Які органи законодавчої та виконавчої влади у містах-державах Північного Причорномор'я?
9. Охарактеризуйте державний лад Боспорського царства.
10. Які види злочинів та покарань у Скіфії та античних міст-держав?

ТЕСТ

1. Основна форма державного устрою грецьких міст-держав Північного Причорномор'я:

- а) республіка;
- б) монархія;
- в) східна деспотія;
- г) олігархія.

2. Скіфський цар, який об'єднав більшість племен Північного Причорномор'я і частину Фракії у першу скіфську державу:

- а) Атей;
- в) Скілур;
- б) Фардой;
- г) Митридат.

3. Столиця Боспорського царства:

- а) Пантікапей;
- б) Ольвія;
- в) Фанагорія;
- г) Херсонес.

4. Вищий законодавчий орган у Скіфії:

- а) рада старійшин;
- б) царська рада;
- в) народні збори;
- г) цар.

5. Визначте зайвий виконавчий орган у грецьких містах Північного Причорномор'я:

- а) колегія архонтів;
- б) еклесія;

- в) колегія деміургів;
- г) герусія.

6. Основними виробниками матеріальних цінностей у скіфів були:

- а) раби;
- б) вільні общинники;
- в) старійшини племен;
- г) купці.

7. За правління якого короля Готська держава у Північному Причорномор'ї досягла найбільшої могутності?

- а) Аттіла;
- б) Теодорих;
- в) Ардарих;
- г) Германаріх.

8. Поява першої грецької колонії – міста-держави у Північному Причорномор'ї датується:

- а) VIII ст. до н.е.;
- б) VI ст. до н.е.;
- в) VII ст. до н.е.;
- г) V ст. до н.е.

9. Коли відбулося об'єднання грецьких міст-держав Північного Причорномор'я в Боспорське царство?

- а) 480-438 рр. до н.е.;
- б) 258-256 рр. до н.е.;
- в) 350-346 рр. до н.е.;
- г) I ст. н.е.

10. Коли відбувся розпад політичного об'єднання антів і утворення союзів племен дулібів, волинян, полян, сіверян, кривичів, уличів, хорватів?

- а) IV-VI ст.;
- б) VII-VIII ст.;
- в) IV-IX ст.;
- г) IV-VII ст.

11. Грецькі міста-держави Північного Причорномор'я були однотипними за... Визначте зайве.

- а) походженням;
- б) суспільно-політичним ладом;
- в) формами господарювання;
- г) кількістю населення.

12. Про яку країну грецький історик Геродот писав, що вона має вигляд квадрата, кожна із сторін якого дорівнює близько 700 км?

- а) Кіммерія;
- б) країна готів;
- в) Скіфія;
- г) Таврида.

13. Великі адміністративно-територіальні одиниці у Скіфії очолювали:

- а) номархи;
- б) архонти;
- в) екзархи;
- г) деміурги.

14. Столицею Малої Скіфії було місто:

- а) Неаполь Скіфський;
- б) Херсонес;
- в) Пантікапей;
- г) Ольвія.

15. Описуючи суспільний лад якого народу, візантійські автори VI-початку VII ст. констатували наявність у нього не тільки рабів, але й работоргівлю?

- а) скіфи;
- б) анти;
- в) венеди;
- г) склавіни.

16. У працях якого автора політичне об'єднання антів було згадане вперше?

- а) Йордана;
- б) Прокопія Кесарійського;
- в) Геродота;
- г) Нестора-літописця.

17. Визначте зайве серед назв народних зборів:

- а) агора;
- б) еклесія;
- в) віче;
- г) герусія або гелісія.

18. Смертна кара у Скіфії призначалася за такі злочини:

- а) згвалтування;
- б) відступ від віри батьків;
- в) крадіжку;

г) вбивство чужого раба.

19. Визначте зайве серед джерел права античних міст-держав Північного Причорномор'я:

- а) закони народних зборів;
- б) місцеві звичаї;
- в) постанови колегії;
- г) конституція.

20. Після 63 р. до н.е. царі Боспорського царства:

- а) обиралися герусією;
- б) обиралися народними зборами;
- в) спадкували владу від батька;
- г) затверджувалися римським імператором.

Семінарське заняття № 2

ПРАВО КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про зміст та характерні риси найвідомішої пам'ятки права Київської Русі - Руської Правди, а також інших джерел права, особливості розвитку державного, цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального та процесуального права давньоруського населення.

Навчальні питання

1. Загальна характеристика джерел права Київської Русі.
2. Основні риси державного права Київської Русі: правовий статус населення, форма державного устрою, форма державного правління.
3. Право власності та зобов'язальне право за Руською Правдою.
4. Особливості правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у Київській Русі.
5. Злочини та покарання за Руською Правдою та іншими джерелами права.
6. Суд та процес за Руською Правдою.

Теми рефератів

1. Договори Русі з Візантією.
2. Джерела церковного права періоду Київської Русі.
3. Злочин та покарання за Руською Правдою та Салічною Правдою: порівняльна характеристика.
4. Роль православної церкви у регулюванні шлюбно-сімейних відносин.
5. Стадії юрисдикційного процесу у Київській Русі.
6. Колективна відповідальність селянської общини у кримінальному праві Київської Русі.

7. Охорона громадського порядку та боротьба зі злочинністю у Київській Русі.
8. Джерела права Галицько-Волинського князівства.
9. Особливості державно-правового розвитку Галицько-Волинського князівства.

Методичні вказівки

При підготовці до першого питання курсанти (студенти, слухачі) повинні створити загальне уявлення про основні джерела права Київської Русі. Варто звернути увагу на те, що найвизначнішою пам'яткою права періоду Київської Русі є Руська Правда – перший з кодексів, збірок норм права, які дійшли до нас. Але слід мати на увазі: вона не перша пам'ятка східнослов'янського права взагалі. Відомі більш давні – угоди Русі з Візантією 907, 913, 945 та 971 рр. Разом з нормами Руської Правди у Київській Русі були поширені й інші, зокрема ті, що містилися у князівських статутах. До нашого часу, наприклад, збереглися тексти Статуту князя Володимира та Статуту князя Ярослава. Серед пам'яток церковного права цього періоду слід відзначити також Номоканон, Еклогу, Прохірон тощо.

Під час підготовки до відповіді на друге питання слід, насамперед, з'ясувати особливості правового статусу основних прошарків населення Русі: феодалів, смердів, челяді, холопів та ін. Під час розгляду особливостей державного устрою Русі необхідно визначити два характерні періоди: 1) період відносної централізації Русі, коли Київ як центр держави визнається місцевими центрами; 2) період феодальної роздробленості, коли Русь складалася з напівсамостійних держав-уділів, які лише формально підпадали під владу Великого київського князя. Варто звернути увагу й на особливості еволюції форми правління Русі.

Під час висвітлення питання щодо специфіки правового регулювання відносин власності необхідно, спираючись на текст Руської Правди, простежити особливості суб'єктів та об'єктів права власності, звернути увагу на захист нормами Руської Правди права власності на землю та рухоме майно. Необхідно також зауважити, що у Руській Правді відносно невелике місце відведено регулюванню різноманітних договорів. Як правило, вони укладалися в словесній формі з використанням традиційних символічних обрядів - рукобиття чи символічного зв'язування рук, литки тощо. Під час укладання важливих договорів необхідно вважалася присутність послухів. Іноді договір передбачав певні додаткові умови, наприклад, виплату неустойки (пені) у випадку недотримання основних умов. В деяких випадках законодавство встановлювало розстрочку для виконання договорів.

Під час розгляду четвертого питання слід звернути увагу на те, що у дохристиянський період шлюбно-сімейні відносини регулювалися місцевими правовими звичаями. Після запровадження християнства на Русі наприкінці X ст. шлюбно-сімейні стосунки стали регулюватися нормами церковного права. Будучи монопольною юридичною установою у регулюванні шлюбно-сімейних відносин, церква закріпила за собою, насамперед, монопольне право на затвердження та розірвання шлюбу. Для того, щоб висвітлити характерні риси

шлюбно-сімейного права, студенти мають опрацювати тексти князівських статутів, вміщених у хрестоматії.

У часи, що розглядаються, поступово складаються окремі елементи кримінального права, і насамперед виникає поняття злочину. На відміну від сучасного визначення, у Київській Русі під злочином розуміли дію, що заподіювала шкоду конкретній приватній особі, а не суспільству в цілому. Тому така дія називалася «образою». Шкода могла бути фізичною, моральною або ж матеріальною. Під час підготовки до семінару необхідно, користуючись текстами пам'яток права Русі, визначити основні види злочинів, а також звернути увагу на мету та види покарань, визначених у Руській Правді та князівських статутах.

Розглядаючи останнє питання, курсанти (студенти, слухачі) повинні з'ясувати особливості системи судових органів Київської Русі, звернути увагу на форми досудового процесу (звід та гоніння сліду) та судочинства, визначити види доказів, які бралися судом до уваги.

Навчальна література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В.Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студентів

вищ. навч. закладів / І. Й. Бойко – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.

2. Буша Н. Д. До питання участі народу в управлінні державними справами в Київській Русі, Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій / Н. Д. Буша // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. – 2010. – № 4 (№ 50). – С. 108-113

3. Гавриленко О. А. Київська Русь: політико-правовий нарис / О. А. Гавриленко, С. Д. Колесніков, І. А. Логвиненко. – Харків : УніВС, 1999. – 69 с.

4. Гураль П. Міські та волосні громади – активні учасники політичного життя Київської Русі / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2011. – № 1 (№ 52). – С.56-63.

5. Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / отв. ред. : Л.В. Черепнин ; изд. подгот. : Я. Н. Щапов ; АН СССР, Ин-т истории. – М. : Наука, 1976. – 240 с.

6. Колесніков С. Д. Шлюбно-сімейне право Київської Русі / С. Д. Колесніков // Проблеми державотворення України: історія і сучасність : збірник наукових статей. – Х. : УніВС. – 1997. – Ч. 1. – С. 23-32.

7. Миронова В. Г. Из истории юридической практики в Древней Руси / В. Г. Миронова // История и культура древнерусского города: Сборник статей / Редкол.: Г. А.Федоров-Давыдов и др.– М. : Издательство МГУ, 1989. – С.66-68.

8. Памятники русского права. Вып. 1. Памятники права Киевского государства X- XII вв. / А. А. Зимин, С. В. Юшков. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 287 с.

9. Попле А. Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. / А. Попле // Укр. іст. журн. – 1990. – № 6. – С. 29–34.

10. Пьянков А.П. Происхождение общественного и государственного строя Древней Руси / А.П. Пьянков. – Минск. : Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1980. – 210 с.

11. Рогов В. А. Государственный строй Древней Руси : Учеб. пособие. / В. А Рогов. – М. : РИО ВЮЗИ, 1984.- 80с.

12. Ромінський Є. В. Категорія рівність у праві та судочинстві Давньої Русі Княжої доби / Є. В. Ромінський // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 271-274.

13. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – М. : Юрид. лит., 1988. – 176 с.

14. Термок І. Я. Становлення та джерела руського права / І. Я. Термок // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. 9. – Львів, 1999. – С.17-23.

15. Хачатуров Р. Л. Становление права (на материалах Киевской Руси) / Р. Л. Хачатуров. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1988. – 177 с.

Договір Русі з Візантією 911 року

В год 6420. Послал Олег своих дружинников установить мирные отношения и заключить договор между Византией и Русью; и послав (их), сказал так:

Список с другого (экземпляра) договора, находящегося у тех же царей Льва и Александра.

1. Мы, от (имени) русского¹ народа, Карлы, Ингельд, Фарлаф, Вермуд, Гуды, Руалд, Карн, Фрелав, Рюар, Актеву, Труан, Лидулфост, Стемид, посланные Олегом, великим князем русским, и всеми подвластными ему светлыми боярами к вам, Льву, Александру и Константину, божьей милостью великим самодержцам, царям греческим, для подтверждения и укрепления дружбы, существовавшей между греками и русскими на протяжении многих лет, согласно желанию и повелению наших князей [и] всех подвластных им русских. Наша светлость, более всех, желая милостью бога подтвердить и укрепить дружбу, существовавшую между христианами и русскими, многократно действительно стремились не только на словах, но и в письменной форме и нерушимой присягою, клянясь своим оружием, подтвердить и укрепить эту дружбу, согласно нашей вере и обычаю.

2. Таковы разделы милостью бога мирного соглашения, как мы о нем условились. Прежде всего пусть заключим с вами, греками, мир, и станем дружить друг с другом всею душой и сердцем, и не допустим, согласно нашему взаимному стремлению, никакого беспорядка или обиды со стороны подручных нам светлых князей; но постараемся, сколь возможно, сохранить с Вами, греками, (впредь) безупречную дружбу, письменным договором выраженную и присягою подтвержденную. Также и вы, греки, впредь всегда соблюдайте такую же нерушимую и безупречную дружбу по отношению к нашим светлым князьям русским и ко всем, кто находится под рукою нашего светлого князя.

3. Что же касается преступлений, если случится злодеяние, договоримся так: пусть обвинение, содержащееся в публично представленных (вещественных) доказательствах, будет признано доказанным; если же какому-либо (доказательству) не станут верить, то пусть присягнет та сторона, которая домогается, чтобы ему (доказательству) не доверяли; и когда присягнет, согласно своей вере, пусть наказание будет соответствовать характеру преступления.

4. О следующем. Если кто-либо убьет (кого-либо) – русский христианина или христианин русского, – пусть умрет на месте совершения убийства. Если же убийца убежит, а окажется имущим, то ту часть его имущества, которая полагается ему по закону, пусть возьмет родственник убитого, но и жена убийцы пусть сохранит то, что полагается ей по обычаю. Если убийца окажется

¹ У даному випадку російськомовний прикметник «русский» походить не від найменування держави Росії, а від найменування держави (Київської) Русі. Україномовний відповідник – «руський».

неимущим и (при этом) он бежал, то пусть окажется под судом до тех пор, пока не будет найден (если же будет найден, то), пусть умрет.

5. Если (кто) ударит мечом или побьет (кого) каким-либо орудием, то за тот удар или избиение пусть даст 5 литров серебра по обычаю русскому. Если же совершивший это окажется неимущим, то пусть даст сколько может вплоть до того, что даже снимет с себя те самые одежды, в которых ходит, а (что касается) недостающего, то пусть присягнет согласно своей вере, что никто не может помочь ему, и пусть судебное преследование с целью взыскания (с него) штрафа на этом кончается.

6. О следующем. Если русский украдет что-либо у христианина или же христианин у русского и схвачен будет вор потерпевшим в то самое время, когда совершает кражу, при этом он окажет сопротивление и будет убит, то не взыщется его смерть ни христианами, ни Русью, но пусть даже потерпевший возьмет то свое (имущество), которое у него пропадало. Если же вор отдастся без сопротивления в руки того, у кого совершил кражу, и будет им связан, то пусть возвратит то, на что осмелился посягнуть, в тройном размере.

7. О следующем. Если кто-либо – русский у христианина или христианин у русского, – причиняя страдания и явно творя насилие, возьмет что-нибудь принадлежащее другому, пусть возместит убытки в тройном размере.

8. Если выброшена будет ладья сильным ветром на чужую землю и окажется там кто-нибудь из нас, русьских (поблизости), то если захочет (хозяин) сохранить ее вместе со своим товаром и отправить обратно в Греческую землю, пусть проведем! ее (мы) чрез любое опасное место, пока не придет она в место безопасное; если же эта ладья, спасенная после бури или после того, как она была выброшена на мель, не сможет сама возвратиться в свои места, то мы, русские, поможем гребцам той ладьи и проводим ее с их товаром невредимой. В том случае, если случится такое несчастье около Греческой земли с русской ладьей, то (мы, греки) проведем ее в Русскую землю и пусть (свободно) продаются товары той ладьи; (так что) если можно что-либо продать из (той) ладьи, то пусть мы, русские, разгрузим их ладью. И когда приходим (мы, русские) в Грецию для торговли или с посольством к вашему царю, то пропустим (мы, греки) с честью привезенный для продажи товар (с) их ладьи. Если же случится (так, что) кто-либо из прибывших на той ладье будет убит или избит нами, русскими, или окажется что-либо взятым из ладьи, то пусть русские, сотворившие это, будут присуждены к вышеуказанному наказанию.

9. О следующем. Если пленник (из числа подданных) той или иной страны насильно удерживается русскими или греками, будучи запродан в другую страну а объявится (соотечественник пленного), русский или грек то (тогда разрешается его) выкупить и возвратить выкупленного на родину, а (купцы, его) купившие, возьмут цену его, или пусть будет засчитана в выкупную цену поденно (отработанная рыночная) цена челядина. Также, если и на войне (он) будет взят теми греками, все равно пусть возвратится он в свою страну и отдана будет (за него) как сказано выше, его цена, существующая в обычных торговых расчетах.

10. Когда же требуется итти на войну. Когда же вам потребуется итти на войну, а эти (русские) захотят почтить Вашего царя, то сколько бы из пришедших (к Вам) в какое-либо время ни захотело остаться у Вашего царя по своей воле, пусть будет исполнено их желание.

11. О плененных русскими (христианах), привезенных из какой-либо страны на Русь и сразу же продаваемых в Грецию. Если же когда-нибудь пленные христиане будут привезены из какой-либо страны на Русь, то они должны продаваться по 20 золотников и возвращаться в Грецию.

12. О следующем. Если русский челядин будет украден или убежит или будет насильно продан и русские начнут жаловаться, то пусть подтвердится это показаниями челядина и (тогда) русские его возьмут; также если и купцы потеряют челядина и заявят об этом, то пусть производят розыск и, найдя его, заберут. . . Если кто не даст произвести этого розыскания местному чиновнику, то будет считаться виновным.

13. О русских, находящихся на службе в Греции у Греческого царя. Если кто (из них) умрет, не завещав своего имущества, а своих (родственников) у него (в Греции) не будет, то пусть возвратят его имущество ближайшим родственникам на Руси. Если же он составит завещание, то пусть тот, кому (он) написал (распоряжение) наследовать имущество, возьмет завещанное и наследует им.

13а. О русских, совершающих торговые операции. . .

14. О различных (людях), ходящих в Грецию и остающихся в долгу... Если злодей (?не) возвратится на Русь, то пусть русские жалуются греческому царскому величеству, и он да будет схвачен и возвращен насильно на Русь.

15. То же самое пусть сделают и русские грекам, если случится такое же (с ними).

Для подтверждения и нерушимости настоящий мирный договор между вами, христианами, и (нами), русскими, мы составили киноварью (?Ивановым написанием) на двух хартиях: вашего царя: собственноручной, и скрепив (клятвою), предлежащим честным крестом и святою единосущною троицею единого истинного бога вашего, отдали нашим послам. Мы же клянемся вашему царю, поставленному (на царство) милостью бога, по обычаю и по установлению нашего народа, что ии мы, ни кто-либо из нашей страны не (будет) нарушать (этих) утвержденных пунктов мирного договора. И этот письменный экземпляр договора дали вашим царям на утверждение, чтобы этим договором был подтвержден и укреплен существующий между нами мир.

Месяца сентября 2, индикта 15, в год от сотворения мира 6420.

Царь же Леон почтил русских послов дарами, золотом и шелками и драгоценными тканями, и приставил к ним своих мужей показать им церковную красоту, золотые палаты и хранящиеся в них богатства: множество золота, драгоценные ткани, драгоценные камни, а также чудеса своего бога и страсти господни: венец, гвозди, баграницу, мощи святых, уча их своей вере и показывая им истинную веру. И так отпустил их в свою землю с великою честью.

Послы же, посланные Олегом, пришли к нему и поведали все речи обоих царей, как установили мирные отношения и заключили договор между Греческою землею и Русскою, и (решили, чтобы впредь) не преступать клятвы – ни грекам, ни русским.

Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства / Сост. А.А. Зимин; Под ред. С.В. Юшкова. – М.: Госюриздат, 1952. – С. 10-14.

Руська Правда Короткої редакції за Академічним списком

1. Якщо вб'є муж мужа, то мстить брат за брата, або син за батька, або батько за сина [чи двоюрідний брат], або племінник з боку сестри, племінник з боку брата; якщо не буде кому [не бажатиме хто] мститись, то [слід призначити] за вбитого 40 гривень, якщо буде русин, гридень, купець, ябетник, мечник або ж ізгой чи словенин, то призначити 40 гривень за нього.

2. Якщо [хто-небудь] буде побитий до крові, чи до синців, то не треба шукати [цьому чоловікові] йому свідка; якщо ж на ньому не буде ніяких слідів [побиття], то нехай прийде свідок; якщо ж не може [привести його], то справі кінець; якщо ж за себе не може помститись, то нехай візьме собі за образу 3 гривні та ще платню лікарю.

3. Якщо ж хтось когось ударив батоном, жердиною, долонею, чашею (келихом), рогом або плазом меча, то [повинен заплатити] 12 гривень; якщо його [винуватця] не настигнуть, то [все ж] він платить, і на цьому справа кінчається.

4. Якщо хто-небудь ударить мечем, не вийнявши його [з піхов], або рукояткою, то [повинен заплатити] 12 гривень за образу.

5. Якщо ж [хто-небудь] ударить [мечем] по руці і відсіче її або вона всохне, то він [винуватець] платить потерпілому 40 гривень. Якщо нога залишиться цілою, але почне [людина] кульгати, тоді хай угамовують винного [мстять] домочадці (пораненого).

6. Якщо ж хтось відсіче комусь будь-який палець, то (має сплатити) 3 гривні за образу.

7. За висмикнутий вус [сплатити] 12 гривень, а за жмут бороди 12 гривень.

8. Якщо ж хто вийме [погрожуючи] меч, але не вдарить ним, то платить гривню.

9. Якщо ж чоловік штовхне чоловіка від себе чи до себе, [то платить] 3 гривні, коли [потерпілий] виставить двох свідків, але якщо потерпілим буде варяг чи колбяг, то йому достатньо присягнути.

10. Якщо челядин сховається у варяга або у колбяга і його протягом трьох днів не повернуть [колишньому господарю], то, упізнавши його на третій

день, господар повертає його до себе, а переховувач повинен заплатити 3 гривні за образу.

11. Якщо хтось поїде на чужому коні, не спитавши дозволу, то платить 3 гривні.

12. Якщо хтось візьме чужого коня, зброю або одягу, а господар упізнає крадене в своїй общині, то хай забере своє, а [зłodій сплачує] 3 гривні за образу.

13. Якщо хтось упізнає [свою річ у кого-небудь] і не зможе її взяти, то не повинен говорити [при цьому] «моє», а нехай скаже: «Піди на звод, (і ми вияснимо) де взяв її». Якщо той не піде, то нехай представить поручника, [який би з'явився на звід не пізніше] протягом 5 днів.

14. Якщо хтось намагатиметься стягнути з кого-небудь борг [рештки майна], а той почне відпиратись, то слід йому [з відповідачем] на звід перед 12; і якщо виявиться, що зловмисно не віддавав [предмет позову], то за шукану річ належить йому сплатити грішми і, крім того, 3 гривні винагороди потерпілому.

15. Якщо хтось, розпізнавши свого [зниклого] челядина, захоче [його] повернути, то відвести [його] до того, у кого його було куплено, а той відправляється до попереднього [перекупщика], і коли дійдуть до третього, то нехай господар скаже йому: «Ти мені віддай свого [мого] челядника, а свої гроші шукай при свідкові».

16. Якщо холоп ударить вільного чоловіка і втече в хороми, а господар не захоче його видати, то він [господар] може утримувати його, заплативши за нього 12 гривень; а після того, якщо де-небудь зустрине холопа побитий ним чоловік, то може його побити.

17. А якщо хтось зламає спис чи щит або [зіпсує] одягу, і господар захоче їх залишити у себе, то йому за псування компенсувати грошима; якщо ж господар відмовлятиметься від поламаного, то йому належить заплатити грошима стільки, скільки він сам заплатив за цю річ.

18. Якщо уб'ють огнищанина навмисно, то [убивця] платить 80 гривень, а люди можуть не допомагати йому у виплаті. А за убивство княжого під'їзного платити 80 гривень.

19. А якщо вб'ють огнищанина під час розбійного нападу, а вбивцю не будуть шукати, то віру платить община, де знайдено вбитого.

20. Якщо уб'ють огнищанина під час крадіжки [коли він краде] у домі, або коня, або корову, то нехай уб'ють його, як собаку. Так діяти і при вбивстві тіуна.

21. А за [вбитого] княжого тіуна платити 80 гривень. А за (вбивство) старшого конюха при табуні [платити] 80 гривень, як установив Ізяслав за свого конюха, якого вбили дорогобужці.

22. А за [вбивство] княжого сільського старости і [старости] польового [платити] 12 гривень. А за [вбивство] княжого рядовича [платити] 5 гривень.

23. А за [вбивство] смерда чи холопа [платити] 5 гривень.

24. Якщо вбита рабиня-годувальниця, чи син її, то [платити] 12 гривень.

25. А за княжого коня, якщо той з тавром, [платити] 3 гривні, а за коня смерда – 2 гривні.

26. За кобилу – 60 резан, а за вола – гривну, а за корову – 40 резан, а за трирічну (корову) – 15 кун, а за дворічну – півгривні, а за теля – 5 резан, а за ягня – ногата, за барана – ногата.

27. А якщо хто-небудь украде чужого холопа чи рабиню, то платить він за образу 12 гривень.

28. Якщо ж прийде побитий до крові або у синцях чоловік, то не шукати йому свідків.

29. А якщо вкраде коня чи волів або обкраде дім, і при цьому буде красти один, то платити йому гривню і 30 резан; коли ж буде злодіїв 18, то платити кожному по 3 гривні і по 30 резан...

Музиченко П. П. Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 9–19.

Руська Правда Просторої редакції за Троїцьким списком (Витяги)

1. Если человек убьет человека, то мстит брат за (убийство) брата, или отец, или сын, или двоюродный брат, или племянник со стороны брата, если же не будет никого, кто бы отомстил за него, то положить за убитого 80 гривен, если [убитый] будет княжим мужем или княжеским тиуном; если он будет русин, гридин, купец, боярский тиун, мечник, изгой или словенин, то положить за него 40 гривен.

2. После [смерти] Ярослава снова собрались его сыновья Изяслав, Святослав, Всеволод и мужи их Коснячко Перенег, Никифор и отменили мщение смертью за убийство, установив денежный выкуп; а что касается всего остального, то как судил Ярослав, так решили судить и его сыновья.

3. Если кто злоумышленно убьет княжа мужа, а убийцу [люди] не будут искать, то виру в 60 гривен платит вервь, в которой найден труп убитого; если же [убитый] простолюдин, то 40 гривен.

4. Если какая-нибудь вервь начнет платить дикую виру, то [пустить] заплатит ее, во сколько лет сможет, ибо платит без (участия) убийцы.

5. Если убийца из (числа членов) верви окажется налицо, то им [следует] помогать ему [в платеже виры], ибо он сам приплачивает за других [в таких же случаях]. Если [платится] дикая вира, то сообща платится 40 гривен, а головничество – сам убийца, выплачивая [также] совместно с другими в 40 гривнах свою часть.

6. Если же [кто] совершил убийство открыто во время ссоры или на пиру, то теперь он платит вместе с вервьью, [поскольку и сам он] участвует в общинных платежах [дикой] виры.

7. Если [кто] совершит умышленное убийство [к тому же] не во время како-либо ссоры, то за преступника люди не платят [виру], а выдадут его самого [вместе] с женой и детьми на поток [т. е. для продажи их в рабство, изгнания] и для конфискации всего имущества.

8. Если кто не участвовал в платежах дикой виры, то и ему люди не помогают [в уплате виры, которую] пусть он платит сам.

11. *О княжеском отроке.* Если [убьют] княжеского отрока, или конюха, или повара, то [платить] 40 гривен.

12. А за [убийство] дворецкого или конюшего [платить] 80 гривен.

13. А за [убийство] княжеского тиуна, ведавшаго селами или пашнями [платить] 12 гривен.

15. *О ремесленнике и о ремесленнице.* А за [убийство] ремесленника или за ремесленницу [платить] 12 гривен.

16. А за [убийство] пашенного холопа [платить] 5 гривен, а за рабу – 6 гривен.

18. *Об обвенении в убийстве по подозрению.* Если кого-либо будут обвинять в убийстве по подозрению, то пусть выставят семь свидетелей, которые снимут [это] обвинение в убийстве; если [обвиняемый] будет варяг или какой-либо другой [иноземец], то выставить двух [свидетелей].

21. Если [ответчик] станет искать свидетелей и не найдет [их], а истец будет обвинять [его] в убийстве, то пусть дело решится испытанием железом.

22. Так же и по всех делах, о воровстве и [в делах] по подозрению [в воровстве]; если нет поличного, а иск не менее полугривна золотом, то подвергать насильно его [т. е. обвиняемого] испытанию железом; когда же [иск] менее, то, если до двух гривен, подвергать испытанию водой, а если еще меньше, то для получения своих денег истцу [достаточно] присягнуть.

23. *Если кто ударит мечом.* Если кто ударит [кого-либо] мечом, не вынув его [из ножен], или рукоятью, то [платить] 12 гривен штрафа.

26. Если же [он], не стерпев, [в отместку] ударит того [т. е. обидчика] мечом, то этого ему в вину не ставить.

28. Если [кто] отсечет [кому-либо] какой-нибудь палец, то [платить] князю 3 гривны штрафа, а самому [т. е. потерпевшему] гривну кун.

32. *О челяди.* Если челядин скроется [у кого-либо], а [об его пропаже] объявят на торгу и в течение трех дней [после этого] не вернут его [прежнему господину], то, опознав его на третий день, он [т. е. прежний господин] [может] взять своего челядина, а тому [т. е. укрывателю] платить 3 гривны штрафа.

34. Если у кого пропадет конь, оружие или одежда, и [потерпевший об этом] объявит на торгу, то потом, [опознав пропавшее] в своем городе, он может взять свою вещь, имеющуюся налицо, а штраф заплатит он [виновный] 3 гривны.

35. Если кто опознает свою вещь, потерянную им или украденную у него, [а именно] коня, одежду или скотину, то ему не [следует] говорить «это

мое», но [пусть скажет так]: «Пойди на свод, [выясним], где ты взял [ее]». Если на своде выявится [тот], кто виновен [в присвоении чужой вещи], то на того и падет ответственность за воровство; тогда он [т. е. истец] возьмет свою вещь, ему же будет платить виновный и за то, что пропало вместе с обнаруженной вещью; если будет конокрад, то выдать его князю на поток [т. е. для продажи в рабство, изгнания]; если же будет обыкновенный вор, то ему платить 3 гривны.

36. *О своде.* Если свод будет только в одном городе, то истцу довести его до конца; если захватит свод и земли [тянущиеся к городу], то ему итти до третьего ответчика, а третий платит ему деньгами за наличное [т. е. обнаруженную вещь], с которым идут до конца свода, а истец ждет остального [т. е. того, что не обнаружено]; когда же дойдет дело до последнего [ответчика], то тот и платит все, включая штраф.

37. *О воровстве.* Если же [кто] купил на торгу что-нибудь краденное, [а именно] коня, одежду или скотину, то пусть выставит двух свободных человек или мытника; если не знает, у кого купил [краденное], то эти свидетели должны присягнуть в его пользу, а истец – взять обнаруженную вещь; а с тем, что пропало, пусть простится; ответчик же пусть простится со своими деньгами [заплаченными за краденое], ибо сам [виноват, что] не знает, у кого покупал; если опознает в последствии [того], у кого покупал это [т. е. краденное], то пусть возьмет свои деньги [с него], а тот пусть выплатит и за пропавшее [вместе с обнаруженной вещью] и штраф князю.

38. *Если опознает кто [свою] челядь.* Если кто опознает и возьмет своего украденного челядина, то он [должен] вести его согласно деньгам [полученным при его перепродаже] до третьего ответчика, [у которого он] брал челядина вместо [своего] челядина, а этому [ответчику] дать опознанного, пусть ведет свод до конца, ибо это [т. е. челядин] не скот, и нельзя сказать «не знаю, у кого купил», но [следует] согласно показаниям [челядина] идти до конца [свода]; а когда окончательно будет найден вор, то возвратить [опознанного] челядина [его хозяину], третьему ответчику взять своего [челядина], а вор платит убытки [хозяину] за украденного челядина и князю 12 гривен штрафа.

39. *О своде же.* А из своего города в чужие земли свода нет, но также [следует] ему [т. е. ответчику] выставить свидетелей или мытника, перед кем совершал покупку, а взять опознанную вещь, а с остальным, что пропало вместе с ней, [нужно] проститься, а тому [т. е. перекупщику] проститься со своими деньгами [заплаченными за опознанную вещь].

40. *О воровстве.* Если кого-либо убьют [за кражею], в доме или [вообще] во время какой-нибудь кражи, то пусть убьют [его] как собаку; если его додержат до рассвета, то вести [его] на княжеский двор; если же убьют его и люди видели [его] уже связанным, то платить за него 12 гривен.

41. Если кто крадет скот из хлева или [обокрадет] дом, то, если совершал кражу один, платить ему 3 гривны и 30 кун, если крали несколько [воров], то [также] каждому платить по 3 гривны и 30 кун.

43. Если обокрадут гумно или [украдут] зерно в яме, то сколько бы [воров] ни совершало кражу, каждый из них платит по 3 гривны и по 30 кун.

46. Если окажутся холопы ворами, то судит князь. Если окажутся холопы ворами – княжеские, боярские или церковные, – то их князя штрафом не наказывают, поскольку они не свободны, но пусть их хозяин платит вдвойне вознаграждение потерпевшему истцу.

47. *Если кто взыщет деньги [с кого-либо]*. Если кто станет взыскивать с другого деньги, а тот начнет запирается, и если он [т. е. истец] выставит свидетелей и те присягнут, то он может взять свои деньги; [а] так как [должник] не отдавал ему деньги в течение ряда лет, то заплатит вознаграждение заимодавцу [размером] в 3 гривны.

49. *О товаре, данном на сохранение*. Если кто кладет у кого-либо товар на сохранение, то при этом свидетели не нужны; если же [положивший на хранение] станет взыскивать больше [чем сам отдал], то пусть присягнет тот, у кого находился товар [на сохранении, заявляя, что] «ты у меня положил лишь столько [не более]», ибо [он] уже тем ему [т. е. истцу] оказывал благодеяние, что хранил его товар.

51. *О месячном проценте*. А месячный процент взимать ему [т. е. кредитору] только в течение небольшого срока; если не будут выплачены деньги в установленный срок, то пусть дают проценты из расчета на два третий [...], а месячный процент аннулируется.

52. Если не будет [выставлено] свидетелей, а [иск] будет [в] 3 гривны, то достаточно ему [т. е. заимодавцу] для [взыскания] своих денег присягнуть; если [иск] будет касаться большей суммы, то [следует] ему так сказать: «сам виноват, что не выставлял послухов [при отдаче денег взаймы]».

53. *Устав Владимира Всеволодовича*. А вот [как] постановил Владимир Всеволодович после [смерти] Святополка, созвав в Берестове свою дружину: Ратибора, киевского тысяцкого; Прокопия, белгородского тысяцкого; Станислава, переяславского тысяцкого; Нажира, Мирослава, Иванка Чудиновича мужа [князя] Олега; и постановили [они], что если кто берет деньги [под проценты из расчета] на два третий, то [брать ему] до третьего платежа процентов; если кто-либо возьмет проценты дважды, то тогда он может получить и [сами] деньги [отданные под проценты]; но если возьмет проценты трижды, то [этих] денег ему не получать...

54. Если какой-либо купец потерпит кораблекрушение. Если какой-либо купец, отправившись с чужими деньгами, где-нибудь потерпит кораблекрушение или подвергнется нападению неприятеля, или [его] настигнет пожар, то не творить над ним насилия, не продавать [его и его имущество], но пусть, как начнет [выплачивать долг] погодно, так и платит, ибо это несчастье от бога, а он [т. е. купец] не виновен; если же он пропьется или проиграется, в [своем] безумии нанеся ущерб чужому товару, то пусть будет, как угодно тем, чьим был тот товар: ждут ли [пока он возместит им ущерб] – на то их воля; продадут ли [его и его имущество] – на то [также] их воля.

55. *О долге*. Если кто-либо должен будет многим, а крупный иногородний или чужеземный купец, приехав, не зная этого, отдаст ему [свой] товар, а [тот] не захочет отдать купцу деньги, к тому же первые заимодавцы станут препятствовать [этому], не давая денег, – тогда отвести его [т. е. должника] на

торг, продать [его имущество и его самого], затем отдать вначале деньги [иноземного или иногороднего] купца, а местные [пусть] поделятся теми деньгами, которые останутся; если же будут [за должником] княжеские деньги, то деньги князя возвратить вначале, а остальное [поступит] в раздел; если кто взимал неоднократно проценты [с должника], то тот не должен ничего получать.

56. *Если закуп убежит.* Если закуп убежит от господина, то он становится обельным [холопом]; если уйдет на поиски денег, притом открыто, или убежит ко князю или судьям из-за обиды, нанесенную ему господином, то за это его не порабощать, но дать ему управу по закону.

58. *О закупе же.* Если [коня] выведут из хлева, то закупу за него не платить; но если же погубит [его] на поле, или в двор не введет и не запрет, где ему велит господин, или погубит во время своей собственной работы, то за это ему платить.

60. Если же [господин] возьмет с него [т. е. закупа] больше денег [чем полагалось], то ему [следует] возвратить назад взятые [сверх положенного] деньги и заплатить за обиду князю 12 гривен штрафа.

61. Если господин продаст закупа в обельные [холопы], то наймит получает свободу от всех денежных обязательств [по отношению к хозяину], а господин за обиду платит 12 гривен штрафа.

62. Если господин бьет закупа за дело, то этого [ему] в вину не ставить; если же побьет бессмысленно, будучи пьяным, без [какой-либо] вины [со стороны закупа], то тогда за [избиение] закупа устанавливается такой же платеж, как и за [избиение] свободного.

64. *О закупе.* Если закуп украдет что-либо, то господин [отвечает] за него; но если где-нибудь его [т. е. закупа] найдут, то господин, заплатив вначале за коня или за что-либо другое, взятое им, его самого [обращает] в обельные холопы; и если же господин не захочет платить за него и продаст его, то пусть он вначале отдаст за коня, за вола, за чужой товар, взятый им [т. е. закупом], а оставшееся после выплаты за краденное может взять самому себе.

71. Если кто уничтожит знак собственности на борти. Если [кто] уничтожит знак собственности на борти, то [платить] 12 гривен.

72. Если [кто] срубит знак бортной [межи] или распашет пашенную межу или тыном перегородит дворовую, то [платить] 12 гривен штрафа.

77. Если вора не будет [сразу обнаружено], то искать [его] по следу; если не будет следа к [частновладельческому] селу или к торговому стану, а [люди, т. е. члены верви] не отведут следа от себя и не поедут по следу [разыскивать вора, или воспротивятся [разысканию вора у них], то они платят и убытки, причиненные воровством, и штраф; если же [при разыскании] след затеряется на большой дороге, [где] и села [по близости] не будет, или на пустыре, где не будет ни села ни людей, [то им] не следует платить ни убытки за воровство, ни штраф.

78. *О смерде.* Если смерд истязает смерда без княжеского распоряжения, то [платить] 3 гривны штрафа, а за истязание гривну денег; если истязает огнищанина, то [платить] 12 гривен и за истязание гривну.

83. *О гумне.* Если [кто] подожжет гумно, то [выдать] его на поток [для продажи в рабство? изгнания?], а его имущество для конфискации; сначала выплатить [потерпевшему] убытки, а остальным при потоке [продаже в рабство? изгнании] распоряжается князь. Так же [поступать], если кто-либо подожжет двор.

85. Все эти тяжбы решаются показаниями свидетелей из числа свободных [людей]; если случится свидетелем быть холопу, то на суде ему не выступать; но если захочет истец подвергнуть ответчика испытанию [железом], то сказав так: «согласно показаниям этого [холопа], я беру тебя [для испытания железом], но беру тебя я, а не холоп», [он может] взять его [т. е. ответчика] для испытания железом; если удастся обвинить его, то он [т. е. истец] получает с него свое; не удастся обвинить его – платить ему за истязание гривну, ибо взял его [для испытания] согласно показаниям холопа.

86. А пошлин за испытание железом платить 10 кун, мечнику 5 кун, детскому пол гривны: вот таковы пошлины, [взимающиеся] при испытании железом, кто за что получает.

89. А за [убийство] холопа и раба вира не взыскивается, но если холоп или раб убиты безвинно, то за них платится возмещение убытка [хозяина] и князю 12 гривен штрафа.

90. *Если умрет смерд.* Если умрет смерд, то его наследство [идет] князю; если у него в доме будут дочери, то им [следует] дать выдел; если они будут замужем, то выдела им не давать.

91. *О наследстве бояр и дружинников.* Если [кто-либо умрет] из бояр или дружины, то наследство князю не идет; если же [у умершего] не будет сыновей, то пусть возьмут [наследство] дочери.

92. Если кто, умирая, разделит свое имущество детям, то пусть так и будет; если же [он] умрет без завещания, то [имущество идет] всем детям, а на помин души самого [умершего] дать выдел.

93. Если жена после [смерти] мужа останется во вдовах, то ей дать выдел, она же является госпожой того, что ей завещал муж, но до [самого] наследства мужа ей дела нет.

94. Если останутся дети от первой жены, то они возьмут то [что причитается] их матери; если даже их умерший отец завещал [это имущество второй] жене, все равно они возьмут себе [причитающееся] их матери.

95. Если останется дома [незамужней] сестра [у сыновей умершего] то та в наследстве не участвует, но братья отдадут ее замуж сообразно с их достатком.

98. *А вот [установление] о наследстве.* Если останутся у [какого-либо] человека дети от рабы, то они в наследстве не принимают участия, но получают вместе с матерью свободу.

99. Коли останутся в доме [после смерти отца] малолетние дети и не будут еще способны сами о себе заботиться, а их мать выйдет [снова] замуж, то дать их вместе с движимым и недвижимым имуществом под опеку ближайшему родичу до тех пор, пока не подрастут; [при этом] товар передать [опекуну] в присутствии свидетелей; а что [в дальнейшем] он наживет, отдавая

тот товар под проценты, или пуская его в торговый оборот, то, возвратив им [т.е. опекаемым] самый товар, пусть он возьмет себе прибыль, ибо кормил и заботился о них; если же будет приплод от челяди или от скота, то это все взять [опекаемым]; если же [он] что-либо утратил, то за все ему [следует] заплатить тем самым детям наличностью; если даже отчим возьмет [под опеку] детей с [их] наследством, то условия договора [будут] те же.

100. Но отцовский двор всегда без раздела [передается] младшему сыну.

101. *О жене, решившей остаться вдовою.* Если жена после [смерти] мужа решит остаться вдовою, а расточит имущество [своего покойного супруга] и выйдет [снова] замуж, то ей заплатить [за] все детям [покойного супруга].

102. Если дети не захотят жить с нею на [одном] дворе, а она всячески будет стремиться [там] остаться, то исполнить во всем ее волю, а детям воли не давать; и при этом ей сидеть во вдовстве с тем [имуществом], что дал ей муж, или получив свой выдел, также сидеть [во вдовстве].

103. А до выдела матери детям дела нет; кому же [свой выдел] отдаст мать, тот [его] и возьмет; отдаст ли всем [своим детям], то [его] разделят [между собой]; умрет ли [мать] без завещательного распоряжения, то его взять тому, у кого она жила на дворе и кто ее кормил.

106. А мать [пусть] даст свое [имущество тому] сыну, который [был] добр [по отношению к ней], будь он от первого мужа, или от второго; а если все ее сыновья будут неблагодарны, то может отдать [свое имущество той] дочери, которая ее кормила.

110. *О холопстве.* Обельное холопство [бывает] трех видов: если кто купит [кого-либо], хотя бы за пол гривны, выставив свидетелей и дав [продавцу] в присутствии самого холопа [хотя бы] ногату; второе холопство – [если] женится на рабе без [предварительного] договора, женится ли согласно договору, то как будет договорено, так пусть и останется; а вот третье холопство – тиунство без [предварительного] договора, или когда [просто] привяжет к себе ключ без [предварительного] договора, если же согласно договору, то как будет договорено, так пусть и останется.

111. А человек, отработавший данные ему [в ссуду] деньги, – не холоп; нельзя поработать [его также] ни за хлеб, ни за что-либо, данное вместе с тем; но если он не отработает [своего] срока, то ему [следует] вернуть полученное [от хозяина]; если отработает, то ничем [ему] не обязан.

112. Если холоп убежит и господин объявит [об этом на торгу], а кто-либо, зная по наслышке или доподлинно, что тот является холопом, накормит его или поможет ему скрыться, то он [т. е. пособник] платит за холопа 5 гривен, а за рабу 6 гривен.

121. Если холоп обокрадет кого-либо, то господину выкупать его или выдавать [вместе с тем], с кем [он] крал, а жену и детей [выдавать] не нужно; но если [они] крали и прятали [краденое вместе] с ним, то господин всех их выдаст; если же с ним крали и прятали [краденое] свободные [люди], то они [платят] князю штраф.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. – К., 1997. – Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст – С. 29–39.

Статут князя Володимира про церковні суди
(Витяги)

8. ... И своим тиунам приказываю церковнаго суда, не обидети ни судити без владычня наместника.

9. А се церковнии суди: распуст, смилное, заставаньє, пошибаньє, умычка, промежи мужем и женою о животе, в племени или в сватьстве поймутся, ведьство, зелииничьство, потвори, чародеяния, волховования, урекания три: оляднею и зельи, еретичьство, зубоежа, или сын отца бьеть, или мать, или дчи, или снъха свекровь, братья или доти тяжются о задницу, церковная татба, мертвеци сволочать, крест посекуть или на стенах режють, скот или псы, или поткы без великы нужи въведет, или ино что неподобно церкви подееть, или два друга иметася бити, единого жена иметь за лоно другаго и раздавить, или кого застануть с четвероножиною, или кто молиться под овином, или в рощеньи, или у воды, или девка дѣтя повържеть.

10. Те все суди церкви даны суть. Князю и бояром и судьям их в ты суды нельзе въступатися.

11. То все дал есмь по первых царев уряженью и по вселеньских святых семи зборов великих святитель.

12. Аже кто преобидить нашъ устав, таковым непощеным быти от закона божия и горе себе наследуютъ.

13. А своим тиуном приказываю суда церковного не обидети и с суда давати 9 частии князю, а 10-я святей церкви.

14. А кто пообидить суд церковний, платити ему собою, а перед богом тому же отечати на страшном суде пред тмами ангел, иде же кождо дела не скрываются благая или злая, иде же не поможеть никто же кому, то токмо правда избавить от вторыя смерти, от вечныя муки, от хрещения неспасенаго, от огня негасимаго. Господь рече: в день мечь въздамь сдержажим неправду в разуме, тех огнь не угасеть и червь их не умреть, створшим же благая – в жизнь и в радость й неизреченную. А створшим злая в въскрешенье суда, им же рече, неизмолим суд обрести.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т.. – К., 1997. – 3 найдавніших часів до початку XX ст. – С. 39–41.

Статут князя Ярослава про церковні суди
(Простора редакція)

1. А се аз, князь великыи Ярослав, сын Володимеров, по данию отца своего сгадал есмь с митрополитом киевским и всея Руси Иларионом,

сложихом греческий номоканон; еже не подобает сих тяж судити князю, ни бояром его, ни судиям его, дал есмь митрополиту и епископом: распусты по всем городом, 10-ю неделю мыта к церкви и к митрополиту, а людем его не даяти мыта нигде; осминечье дал есми.

2. Аще кто умчить девку или насилить, аще боярская дочи будеть, за сором ей 5 гривен злата, а митрополиту 5 гривен золота; аще будеть менших бояр, гривна золота ей, а митрополиту гривна золота; а добрых людей будеть, за сором рубль, а митрополиту рубль; на умыщех по 60 митрополиту, а князь их казнить.

3. Аще хто пошибает боярскую дочь или боярскую жену, за сором ей 5 гривен золота, а митрополиту 5 гривен золота; а меньших бояр – гривна золота, а митрополиту – гривна золота; нарочитых людей – два рубля, а митрополиту два рубля; простыи чади – 12 гривен кун, а митрополиту 12 гривен, а князь казнитель.

4. Аще же пустить боярин жену великих бояр, за сором ей 300 гривен, а митрополиту 5 гривен золота, а меньших бояр гривна золота, а митрополиту гривна золота; а нарочитых людий 2 рубля, а митрополиту 2 рубля, простои чади 12 гривен, а митрополиту 12 гривен, а князь казнить.

5. Аще же девка блядеть или дитяти добудеть у отца, у матери или вдовою, обличивше, пояти ю в дом церковный.

6. Тако же и женка без своего мужа или при мужи дитяти добудеть, да погубить, или в свиньи ввержеть, или утопить, обличивши, пояти (и) в дом церковный, а чим ю паки род окупить.

7. Аже девка засядет великих бояр, митрополиту 5 гривен золота, а меньших бояр – гривна золота, а нарочитых людий – 12 гривен, а простои чади рубль.

8. Аже муж от жени блядеть, митрополиту нет кун, князь казнити.

9. Аже муж оженится иною женою, а с старою не распустится, митрополиту вина, молодую пояти в дом церковный(и), а с старою жити.

10. Аже поидеть жена от своего мужа за иныи муж или иметь блясти от мужа, ту жену пояти в дом церковный, а новоженя в продажи митрополиту.

11. Аще будеть жене лихий недуг, или слепа, или долгая болезнь, про то ея не пустити.

12. Тако же и жене нелзе пустити мужа.

13. Аще кум с кумою блуд створить, митрополиту 12 гривен, а опитемии указание от бога.

14. Аще кто зажжет гумно, или двор, или иное что, митрополиту 40 гривен, а опитемию подоимуть, а князь казнить.

15. Аще кто с сестрою блуд створить, митрополиту 40 гривен, а во опитемии указано по закону.

16. Аще ближний род поимется, митрополиту 40 гривен, а их разлучити, а опитемию приимуть.

17. Аще кто иметь две жени водити, митрополиту 20 гривен, а которая подлегла, тую пояти в дом церковный, а первую жену держати по закону. Иметь ли лихо ею держати, казнью казнити.

18. Аще муж распустится с женою по своей воли, а будет ли венчальная, и дадут митрополиту 12 гривен, будет ли невенчальная, митрополиту 6 гривен.

19. Аще жидовин или бессерменин будет с рускою, на иноязычнии цех митрополиту 50 гривен, а рускую поняти в дом церковный.

20. Аще кто блудит с черницею, митрополиту 40 гривен, а во опитемию вложить.

21. Аще ли кто с животиною блуд створить, митрополиту 12 гривен, а во опитемии и в казни.

22. Аще свекор с снохою блудит, митрополиту 40 гривен, а опитемию приимуть по закону.

23. Аще кто з двема сестрами в блуд впадет, митрополиту 12 гривен.

24. Аще кто с падчерицею блудит, митрополиту 12 гривен.

25. Аще деверь с ятровию впадет, митрополиту 12 гривен.

26. Аще кто с мачехою в блуд впадет, митрополиту 12 гривен.

27. Аще два брата с единою женою, митрополиту 30 гривен, а женку поняти в дом церковный.

28. Аще отец с дочерию впадет в блуд, митрополиту 40 гривен, а опитемию приимуть по закону.

29. Аще девка не въехоцет замуж, то отец и матери силою дадут. А что девка учинит над собою, то отец и матери митрополиту в вине.

30. Аще кто зовет чужую жену блядию, а будет боярская жена великих бояр, за сором 5 гривен золота, а митрополиту 5 гривен золота, а князь казнить; а будет меньших бояр – 3 гривны золота, а митрополиту рубль; оже будет городских людей – 3 гривны золота, а митрополиту рубль; селенце – би резан, а митрополиту 3 гривны.

31. Аще кто пострижет кому голову или бороду, митрополиту 12 гривен, а князь казнить.

32. Аще муж имеет красти конопле или лен и всякое жито, митрополиту 12 гривен. Тако же и женка.

33. Аще муж крадет белья порты, или портища, или полотны, и митрополиту 3 гривны, а тако же и женка.

34. Аще кто имеет красти сватенное и стородное – все митрополиту.

35. Про девку сыр краявши, за сором ей 3 гривны, а что потеряно, то е запластити, а митрополиту 6 гривен, а князь казнить.

36. Аще жена мужа крадет и обличит ю, митрополиту 3 гривны, а муж казнить ю, и про то не разлучити.

37. Аще кто клеть крадет, тако же творить.

38. Аще жена будет чародеица, наузница, или волхва, или зелейница, муж, доличив, казнить ю, а не лишиться.

39. Аще мужа два бьется женьскы, либо одереть, либо укусить, митрополиту 12 гривен.

40. Аще жена бьет мужа, митрополиту 3 гривны.

41. И жене две бьется, митрополиту 6 гривен на виноватой.

42. Аще который муж бьет жену, за сором ей по закону, а митрополиту 6 гривен.

43. Аще ли сын бьет отца или мать, да казнять его волостельскою казнию, а митрополиту в дом церковный такой отрок.

44. Иже чернец или черница впадет в блуд, тех судити митрополиту.

45. Тако же или поп, или попадиа, или проскурница, а впадут в блуд, тех судити митрополиту опроче миру, а въ что их осудить, волен.

46. Аще поп, или чернец, или черница упиеться без времени, митрополиту в вине.

47. Аще кто что поганое съять по своей воли, или кобылину, или медведицу, или ино что отреченое, митрополиту в вине и в казни.

48. Иже поп дети крестить в чюжем уезде иного попа, развей мужа или при болезни, а что створить крещеньское не во своем уезде, митрополиту в вине.

49. С некрещеным, ни иноязычником, или от нашего языка будет с некрещеным, ведая ясть и пиеть, митрополиту в вине.

50. Аще кто с отлученым ясть и пиеть, да будет сам отлучен.

51. Аще кто с бесерменкою или с жидовкою блуд створить, а не лишиться – церкви отлучиться и христьян, а митрополиту 12 гривен.

52. Аще чернец или черница [рос] стрижются, митрополиту 40.

53. А сими винами разлучити мужа с женою.

1) А се первая вина. Услышит жена от иных людей, что думати на царя или на князя, а мужу своему не скажет, а опосли обличиться разлучити.

2) А се вторая вина, оже муж застанеть свою жену с любодеем или учинить на ню послухы и исправу, разлучити.

3) А се 3-я вина, аще подумаеть жена на своего мужа или залием, или инеми людьми, или иметь что ведати мужа еа хотять убити, а мужу своему не скажет, а опосле объявиться, и разлучити и.

4) А се 4-я вина, еще без мужня слова иметь с чюжими людьми ходити, или пити, или ясти, или опроче муже своего спати, потом объявиться, разлучити и.

5) А се 5-я вина, оже иметь опроче мужа ходити по игрищам, или в дни, или в ноши, а не послушати иметь, розлучити и.

6) А се 6-я вина, оже жена на мужа наведеть тати, велить покрасти, или сама покрадет, или товар, или церковь покрадши, инем подаеть, про то разлучити.

54. А что ся дееть в монастырских делах, в церковных, в самех монастырех, да не вступается князь, ни волостель безатщина приидеть к волостелю мирополюю.

55. Аще кто устав мой и уставление мое порушить, или сынове мои, или внуци мои, или правнуци мои, или от рода моего кто, или от рода боярского бояр моих, а вступять в суд митрополитич, что есмь дал митрополиту церковный суды, епискупом, по правилом святых отец, судивше, казнити по закону.

56. А хто иметь судити, станеть съ мною на страшнем суде перед богом, и да будет не нем клятва святых отец 300 и 18, иже в Никии и всех святых. Аминь.

Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. – М., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – С. 189–193.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні теорії походження Давньоруської держави.
2. Які причини та передумови утворення Давньоруської держави?
3. Періодизація історії Київської держави та їх характеристика.
4. Реформи великої княгині Ольги.
5. Реформи великого київського князя Володимира Великого.
6. Які суспільні верстви належали до категорії вільних, залежних та напівзалежних?
7. Які джерела права Давньоруської держави?
8. Покажіть відмінності двірсько-вотчинної системи організації управління від чисельної.
9. Які види договорів укладались у Давньоруській державі?
10. Які види злочинів та покарання за них характерні для періоду, що вивчається?

ТЕСТ

1. Об'єднання Південної і Північно-Західної Русі у Давньоруську державу сталося в період князювання:

- а) Аскольда;
- б) Ольги;
- в) Олега;
- г) Володимира Великого.

2. Володимир Святославич (Великий) був Київським князем у:

- а) 912-944 рр.;
- б) 980-1015 рр.;
- в) 882-912 рр.;
- г) 1019-1054 рр.

3. Ярослав Мудрий був великим Київським князем у:

- а) 1014-1052 рр.;
- б) 1019-1054 рр.;
- в) 1013-1125 рр.;
- г) 1125-1132 рр.

4. Що таке верв?

- а) сільські збори;
- б) сільська територіальна община;

- в) кругова порука в сільській общині;
- г) плата за оренду землі.

5. Княгиня Ольга здійснила реформу:

- а) податкову;
- б) релігійну;
- в) судову;
- г) військову.

6. Що таке кормчество?

- а) утримання урядовців та місцевої адміністрації за рахунок поборів з населення;
- б) утримання селянської сім'ї тільки за рахунок сільської общини;
- в) прибуток від селянського господарства;
- г) оплата податків у князівську казну.

7. Система управління, за якою князівські слуги згодом перетворилися на державних урядовців:

- а) вотчинна;
- б) намісницька;
- в) десяткова;
- г) двірцево-вотчинна.

8. Як називали на Русі XI-XII ст. князівські з'їзди?

- а) снеми;
- б) ізгої;
- в) магістрат;
- г) екзархи.

9. Яка категорія населення не сплачувала податків?

- а) смерди;
- б) бояри;
- в) міщани;
- г) купці.

10. До правління Ярослава Мудрого князівську владу спадкував:

- а) старший за віком з династії Рюриковичів;
- б) молодший син Великого князя;
- в) дружина Великого князя;
- г) митрополит Київський.

11. Вищий законодавчий орган на Русі у X-XI ст. – це:

- а) боярська дума;
- б) князь;
- в) церковна рада;

г) віче.

12. Хто належав до нижчої категорії вільних людей?

- а) закупи;
- б) рядовичі;
- в) смерди;
- г) холопи.

13. Хто належав до групи напіввільних людей?

- а) закупи;
- б) міщани;
- в) холопи;
- г) смерди.

14. Що таке віра в Київській державі?

- а) податок;
- б) сільські збори;
- в) штраф;
- г) плата за користування землею.

15. Що таке татьба в Київській державі?

- а) образа;
- б) розбій;
- в) вбивство;
- г) нанесення тілесних ушкоджень.

16. Потік і пограбування за «Руською Правдою» – це:

- а) вигнання злочинця з общини з конфіскацією майна;
- б) вид слідства з подальшим затриманням злочинця;
- в) рішення суду, за яким карається вся община;
- г) розбійний напад на боярські володіння.

17. Що таке «урок» за «Руською Правдою»?

- а) грошова компенсація потерпілому за понесені збитки;
- б) штраф у розмірі від 1 до 12 гривень;
- в) штраф за нанесення каліцтв та тяжких тілесних ушкоджень;
- г) вигнання злочинця з общини з конфіскацією майна.

18. Що таке «продажа» за «Руською Правдою»?

- а) грошова компенсація потерпілому за понесені збитки;
- б) штраф у розмірі від 1 до 12 гривень;
- в) штраф за нанесення каліцтв та тяжких тілесних ушкоджень;
- г) вигнання злочинця з общини з конфіскацією майна.

19. Яка вища міра покарання застосовувалася судом общини?

- а) смертна кара;
- б) кровна помста;
- в) вигнання з общини;
- г) штраф.

20. У чию власність переходило майно вигнаного з общини смерда за «Руською Правдою»?

- а) князю;
- б) потерпілому;
- в) общині;
- г) родичам вигнанця.

21. Який суд розглядав сімейно-шлюбні суперечки?

- а) князівський;
- б) общинний;
- в) суд посадників або тіунів;
- г) церковний.

22. Як називалися свідки, які надавали в суді інформацію про підозрюваного?

- а) заклики;
- б) видоки;
- в) волостелі;
- г) послухи.

23. Як у «Руській Правді» називався злочин?

- а) образа;
- б) заклик;
- в) звод;
- г) жереб.

24. Хто міг бути суб'єктом злочину?

- а) тільки вільні люди;
- б) напіввільні;
- в) невольні люди;
- г) всі без винятку.

25. Визначте зайве серед судових доказів:

- а) власне дізнання;
- б) заклик;
- в) свідчення послухів і видоків;
- г) «суд божий» (ордалі).

ПРАВО НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIV – У СЕРЕДИНІ XVII СТ.

Навчальні питання

1. Джерела (форми) права (звичаєве право, Литовські статuti, сеймові конституції, Магдебурзьке право, Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р., церковне право та ін.).
2. Державне право (територія, правовий стан населення, системи органів влади та управління).
3. Цивільне (право власності, зобов'язальне, спадкове) та шлюбно-сімейне право.
4. Кримінальне право (поняття та види злочинів, мета і система покарань).
5. Судові органи (великокнязівський (королівський) суд, доменіальні суди, магістрат та лава, копні суди, церковні суди тощо) і судовий процес (історичний тип процесу, принципи судочинства, стадії процесу).

Теми рефератів:

1. Кревська унія 1385 р.: передумови, зміст та значення.
2. Люблінська унія 1569 р.: передумови, зміст та значення.
3. Магдебурзьке право в Україні.
4. Князівство Феодоро.
5. Джерела права генуезьких колоній Північного Причорномор'я.
6. Суд та процес у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я.
7. Устава на волоки 1557 р.: зміст та значення.
8. Органи державної влади та джерела права Кримського ханства.
9. Особливості судочинства в копних судах у XIV – першій половині XVII ст.
10. Злочини проти держави (за матеріалами III Литовського статуту).

Методичні вказівки

Під час висвітлення перше питання необхідно, насамперед, коротко з'ясувати історію включення українських земель до складу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського. Слід звернути увагу й на те, що деякі землі сучасної України перебували у складі Московської держави, Османської імперії. Окрім того, на теренах Північного Причорномор'я утворилося Кримське ханство, Князівство Феодоро, а також були засновані колонії середньовічних італійських республік – Венеції та Генуї. Відповідно, студентам варто пригадати основні джерела права цих державних утворень. Головну увагу при цьому необхідно приділити характеристиці Литовських статутів, які посідали особливе місце. В основу першого Статуту 1529 р. були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви, Білорусії. Його нормами юридично закріплювалися основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів

державного управління. Варто також звернути увагу на відмінності наступних Статутів 1566 та 1588 рр.

Відповідаючи на друге питання, курсанти (студенти, слухачі) мають показати на конкретних прикладах спільні риси і розбіжності у правовому статусі населення, формах державного устрою та правління зазначених держав. Особливо слід визначити специфіку побудови органів державної влади та управління українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої. Okремо варто спинити увагу на характеристиці права Запорізького козацтва (джерела козацького права; правовий статус козацтва; військово-адміністративний устрій Січі; судоустрій; основні риси цивільного, кримінального, процесуального права).

Підготовку до третього питання слід розпочати із спроби з'ясування специфіки права власності. Литовські статuti регулювали способи набуття земельної власності: в спадщину, внаслідок укладання цивільних договорів (купівля-продаж, дарування, міна тощо), за службу. Курсанти (студенти, слухачі) також мають з'ясувати характерні риси зобов'язального, спадкового, шлюбно-сімейного права.

Кримінальне право на той час також мало низку відмінностей. У Новому Статуті 1588 р. були диференційовані об'єкти і суб'єкти злочинів (на відміну від Старого Статуту 1529 р., де зазначалося, що бідні й багаті за один і той самий злочин мають відповідати за одними і тими самими нормами). Кримінальна відповідальність наставала з 16 років (у попередніх редакціях Статутів – з 14 років). Запроваджувалося поняття особи, недієздатної у зв'язку з психічним захворюванням. Ознайомлюючись із пам'ятками права, курсанти (студенти, слухачі) мають зрозуміти систему злочинів. Так, за Новим Статутом злочини поділялися на: державні (проти короля, місцевих органів влади, зрада тощо); проти релігії і церкви (чаклунство, перехід християнина в іншу віру тощо); проти особи; майнові злочини. Покарання розглядалося як об'єктивна необхідність віддати належне за скоєні злочини. Система покарань за Новим Статутом мала такий вигляд: смертна кара призначалася залежно від важкості злочинів. Зазвичай за перші три види злочинів вона здійснювалася шляхом повішення, саджання на кіл, спалення, потоплення, чвертування, відрубання голови, забивання камінням; тілесні покарання – побиття палицями, різками, відрізання вух, язика, відрубання руки тощо; ув'язнення застосовувалося на термін від шести тижнів до одного року та шести тижнів.

Процес мав, як правило, обвинувально-змагальний характер, але вже частіше, порівняно з Київською Руссю, застосовувалися його інквізиційні форми.

Навчальна література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В.

М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.

3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.

4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.

5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.

6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.

7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.

8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.

9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія / М. М. Бедрій. – Львів : Галицький друкар, 2014. – 264 с.

2. Бершадский С. А. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование / С. А. Бершадский. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1893. – 114 с.

3. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. / І. Й. Бойко. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.

4. Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1565 рр.) : монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 344 с.

5. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) : монографія / І. Й. Бойко – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.

6. Гавриленко О. А. Правовий статус консулів генуезьких колоній у Криму (середина XIII – друга половина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – № 919, вип. 7. – С. 152–156.

7. Гавриленко О. А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського

національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2011. – № 945. – С. 49–53.

8. Гавриленко О. А. Основні риси цивільного процесу в північнопричорноморських колоніях Генуї (друга половина XIII – третя чверть XV ст.) / О. А. Гавриленко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки», – 2011. – Т. 24 (63) № 2. – С. 17–22.

9. Бондарук Т. І. Принцип рівності як правоутворюючий фактор у Великому князівстві Литовському (за Литовськими статутами) / Т. І. Бондарук // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 114-117.

10. Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст. / С. Борисенко // Збірник соціально-економічного відділу УАН. – К., 1928. – вип. 3. – 334 с.

11. Гурбик А. О. Копні суди на українських землях у XIV – XVI ст. / А. О. Гурбик // Українській історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 110-116.

12. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV-XVI вв. / Сост. : Яковкин И. И. – Л. : Соцэкгиз, 1936. - 155 с.

13. Кобилецький М. Магдебургське право як джерело кодифікації українського права (XVIII - початок XIX ст.) / М. Кобилецький // Вроцлавсько-львівський юридичний збірник. – 2011. – № 2. – С. 252-287.

14. Кобилецький М. Правовий статус жінки за магдебурзьким правом / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2013. – Вип. 58. – С. 55-61.

15. Ковальова С. Г. Суб'єкти правовідносин у литовсько-руському праві XIV-XV ст. / С. Г. Ковальова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2011. – Вип. 22. – С. 114-119.

16. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : [монографія] / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008 – 200 с.

17. Лаппо И. И. Литовский Статут 1588 года : в 2-х т. / И. И. Лаппо. – Каунас, 1934. – Т. 1. – 473 с.

18. Первый Литовский Статут 1529 года : Материалы Респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута, Вильнюс, 27–28 нояб. 1979 г. / Вильн. гос. ун-т, Ин-т истории Акад. Наук ЛитССР ; редкол.: С. Лазутка (отв. ред.) [и др.]. – Вильнюс : Минвуз ЛитССР, 1982. – 154 с.

19. Статут Великого княжества Литовского 1588 года, тексты, справочник, комментарии. – Мінск : БелСЭ, 1989. - 573 с.

20. Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.) : монографія / О. В. Сокальська. – Одеса : Інтерпрінт, 2010. – 210 с.

21. Стецюк Б. Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV - друга половина XVI століть) / Б. Р. Стецюк // Право і безпека. – 2012. – № 3. – С. 74-78.

Пам'ятки права

Статут для генуезьких колоній у Чорному морі (Генуя, 28 лютого 1449 р.) (Витяги)

Положення про консула Кафи із зазначенням його повноважень як голови генуезьких володінь в усьому Причорномор'ї, встановленням фіксованого жалування, та різними застереженнями щодо занять будь-якою комерційною діяльністю, хабарництва та зловживання службовим положенням.

Книга 1. Щодо устрою м. Каффи

Гл. 1. Щодо консула м. Каффи, його утримання, його слуг і обов'язків

§ 1. Бажаючи розпочати Статут для Каффи і місць, що розташовані у Чорному морі, й встановити правила для консула Каффи як голови й очільника згаданого місця та усього Чорного моря у царстві Хазарському, постановляємо, засновуємо та затверджуємо, по-перше, що консул міста Каффи, котрий обійме посаду з часом, повинен отримувати гроші на рік [в обсязі] 500 соммо чинною у Каффі монетою, і що він аж ніяк не може, не намагається й думати, не повинен отримувати прямо чи непрямо іншого надходження, прибутку або користі, окладу для старих слуг, що перебувають на його утриманні, грошового утримання нічній варті, поліцейським служителям або аргузійцям; натомість лише звільняється від мита з необхідних для життя припасів.

§ 2. Згаданий консул не має права також звільняти невільників або інших людей від податків, що стягуються у Каффі; у випадку, [якщо він] діятиме всупереч зазначеному вище, то мусить [гроші], як кару, повернути, що, не дивлячись на цю заборону й правила, отримав, а також додатково сплатити такий самий обсяг, тобто гроші, котрі не потрібно було брати, й штраф, зазначений вище, наказуємо стягати чиновникам скарбниці, тим, що нині обіймають посади, а також майбутнім, під загрозою сплатити, як покарання, власним коштом. Зазначене вище грошове утримання мусять одержувати консули наступним порядком, а саме четверту частину під час обіймання посади, а потім, за порядком, кожні три місяці.

§ 3. Постановляємо, що згаданий пан консул повинен і цим зобов'язується мати вже протягом першого місяця, рахуючи за дня обіймання посади, нижчезазначену хатню прислугу та утримувати її протягом свого правління, а саме: вершника – одного, служителів – 6, щитоносця – одного, кухаря – одного і коней – 6. Всі люди утримуються коштом пана консула і між ними не може бути жодного невільника. У випадку ж, коли би пан консул не мав і не утримував вище згаданої прислуги, повинен і цим зобов'язується надати у скарбницю та на користь громади генуезької у Каффі грошове утримання того або тих, яких не буде утримувати, а також, додатково, ще стільки ж [грошей],

як штраф, що стягується скарбницею. Відомство це саме сплачує згаданий штраф, у разі його не стягнення.

§ 4. Постановляємо також, що згаданий консул повинен і цим зобов'язується протягом свого правління годувати й напувати свого вікарія, двох сурмачів і одного розсильного.

§ 5. Крім того, постановляємо і наказуємо, щоб згаданий пан консул не намагався й не думав брати на відкуп сам або за посередництва [інших осіб] ніяких податків і зборів, ні стягати їх, ані доручати стягати [їх] іншим [особам]; ні брати в них будь-яким чином чи навіть, прямо або опосередковано під загрозою сплатити кожного разу штраф у 100 соммо. Цього штрафу четверта частина належить особі, котра звинувачуватиме [консула].

§ 6. Постановляємо додатково й легітимізуємо, що згаданий пан консул не може, не наважуватиметься навіть думати, не повинен торгувати, ані доручати торгувати від свого імені протягом свого перебування на посаді, явно або таємно, самостійно чи за посередництва інших [осіб], у Каффі чи в іншому місці, підпорядкованому його відомству, під загрозою сплатити штраф 500 за 100 [соммо], за все те, чим і на скільки буде торгувати; цей штраф надходить на користь громади м. Каффи й стягується зазначеним вище чином з тим, що його четверта частина віддається особі, котра звинувачуватиме [консула], й ім'я якої потрібно тримати в таємниці.

§ 7. За виключенням, не зважаючи на зазначене вище, що наприкінці свого консульства, за [термін, що не перевершує] чотири місяці, [консул] може використати для торгівлі суму, що не перевершує його грошового утримання на купівлю товарів, для постачання їх на Захід, або може віддати її під відсоток, за власним розумінням; особи, котрі стягують мито, не мають права здійснювати ніякої комерції зі згаданими консулами, ні спокушати їх, ані навіть думати про це, під загрозою штрафу від 1 до 10 соммо сріблом, що повинен сплатити кожен раз той, хто вчинив це всупереч [наведеному]. Вищезанотоване стосується і вікарія пана консула й зі зазначеними штрафом і штрафами вище.

§ 8. Постановляємо також, що згаданий консул, після закінчення терміну свого керівництва, коли синдики закінчать контроль його дій, зобов'язаний повернутися у Геную на тих самих кораблях, на яких прибуде його наступник, або з іншими, шляхом найзручнішим, найшвидшим і найкоротшим, під загрозою сплатити, як кару, грошовий штраф [в обсязі] від 100 до 200 соммо, котрий повинен бути стягнутий з нього негайно, за виключенням, якщо він залишиться через хворобу або за іншою законною причиною, за дозволом [нового] консула і генеральних синдиків, чи коли його затримує час зими, який вважається з 1-го жовтня по 1-е квітня. Штраф стягується скарбницею. Зазначене слід розуміти й щодо консульського вікарія, котрий, натомість, до того, як залишить Каффу та все Чорне море, має за власним розумінням залишатися в інших місцях на Сході.

§ 9. Постановляємо також, що консул Каффи, який закінчив перебування на посаді й повернувся додому в Геную, повинен мати при собі не менше двох слуг, але ніяк не рабів, під [загрозою] штрафу [обсягом] у 200 флоринів, котрі повинні бути стягнені негайно з кожного, котрий вчинив всупереч.

§ 10. Також постановляємо, що пан консул Каффи, котрий обійме посаду з часом, не може, не наважуватиметься й думати, не повинен брати або залишати у себе будь-який дар чи подарунок від якої б то не було особи, царственої чи васала, за виключенням, коли буде вимушений прийняти [дар чи подарунок] на честь громади, тому що іноді відбувається, що васалами іноді надсилаються коні й тому подібне; але випадку особистого характеру подарунку, [консул] повинен негайно це оголосити скарбниці, котра зобов'язана видати квитанцію на його отримання; гроші, які можна виручити за такий подарунок, йдуть на користь громаді.

§ 11. Заборонено, однак, згаданому консулу особисто або опосередковано придбати такий подарунок; але можна прийняти [як дар] їжу чи напої, котрі він спроможний вжити помірковано протягом доби. Все це під загрозою повернути, як кару, подарунок та сплатити, окрім цього, додатково і його вартість. Теж саме стосується й консульського вікарія.

§ 12. Також постановляємо і легітимізуємо, що згаданий пан консул повинен тримати печатку громади у себе, а ні в іншій особі, й що згаданий пан консул, а також ніяка інша особа, не може за зазначену печатку нічого прохати, вимагати або стягати, за листи, паспорти та інші папери, до яких вона додана, під [загрозою] штрафу в п'ять соммо кожного разу, котрі слід стягати чиновникам скарбниці з консула або іншої особи, котра вчинила всупереч [зазначеному], та використати ці гроші, як зазначено вище.

§ 13. Також постановляємо, що будь-коли згаданий пан консул продаватиме з публічного торгу прибутки й збори, призначені для скарбниці, цим зобов'язується й мусить скликати керуючих фінансами і чиновників скарбниці та, після приведення цих чиновників передусім до присяги, вивідати у них, щоб зізналися, чи мають вони або хто-небудь з них наміри взяти участь у яких-небудь митах, що віддаються на відкуп. Якщо ж після згаданої присяги [консул] з'ясує, що вони цікавляться яким-небудь зі згаданих податків, то мусить їх усунути та не дозволяти [їм] засідати разом з ним та з іншими чиновниками, котрі не зацікавлені, а, навпроти, обрати іншого або інших на місце колишнього або колишніх. Коли ж буде продавати збори з публічного торгу через попечителів, то повинен бути присутнім лише означений консул, керуючі фінансами й попечителі, які повинні присягати та умовлятися, як зазначено вище.

§ 14. Також постановляємо й наказуємо, що відання [на відкуп] грошових зборів може відбуватися наступним чином: тобто дозволяється стороні, що продає збори, коли вона вважатиме, що будь який збір може бути проданим за оптимальну ціну, віддати відкуп правильний, котрий вважається правильним лише тоді, коли його сплачено, за тієї саме умови, що після сплати згаданого відкупу, зазначений збір продаватиметься й зросте до значнішого обсягу, порівняно з тим, який призначив той, хто має тоді відкуп; у такому випадку той, хто матиме означений відкуп, отримуватиме четверту частину вартості, доданої до колишнього відкупу. Дотримуючись цього порядку, ті, хто продають, можуть віддавати відкуп.

§ 15. Також постановляємо й наказуємо, щоб збори Чембало й Солдайї продавились у Каффі паном консулом та іншими чиновниками, за правилами, що встановлено вище, й не в означених місцях, тобто у Чембало й Солдайї.

§ 16. Понад це постановляємо й легітимізуємо, що згаданий пан консул цим зобов'язується й повинен ходити у суд в звичайні дні, а саме кожні понеділок, четвер і суботу зранку й там залишатися, і бути присутнім зі своїм вікарієм для того, що судити та здійснювати нагляд за правосуддям.

§ 17. Понад це постановляємо й легітимізуємо, що згаданий пан консул цим зобов'язується мати постійно вогонь [у каміні] в зимовий час, у великій залі консульського палацу, за власний рахунок, а не коштом скарбниці.

§ 18. Постановляємо при тому й підтверджуємо, що згаданий пан консул не може нікому видати паспорт через борги приватних осіб, без відому обох чиновників за фінансовою частиною або одного з них і ради, понад те, без письмового занотовування до актів канцелярії і лише після триденного оприлюднення, кожен день один раз, у час відповідний, якщо не відшукається протягом триденного терміну ніхто, хто б заперечив видання паспорта, й не буде визнано обґрунтованим його заперечення. Може, водночас, однак, згаданий пан консул, чиновники за фінансовою частиною, рада й чиновники скарбниці в усіх випадках, за виключенням боргів приватних, видавати паспорти і без триденного оприлюднення, бо можуть відбутися інші справи, котрі не можуть бути відкладеними на триденний термін.

§ 19. Крім того, постановляємо й легітимізуємо, щоб згаданий пан консул після закінчення свого перебування на посаді відсилав у дар в арсенал Каффи до осіб, споряджених для його варти, дві пари озброєння повного та гарного; воєначальник же міста й пристав, який наглядає за продажем на ринку, кожний після закінчення свого перебування на посаді, відсиляли по одній парі озброєння повного та гарного, а також по одному мечу.

§ 20. Також постановляємо, щоб машина для тортур була поставлена й знаходилася у великій залі палацу консульського, і ніхто не намагався і на вирішив ніколи винести її звідти, під загрозою штрафу, після попередньої присяги.

§ 21. Він же, пан консул присягатиме й повинен присягати під час обіймання своєї посади перед генеральними синдиками Каффи, що буде дотримуватися цих правил і Статуту м. Генуї, а синдики зобов'язуються прочитати ці правила пану консулу або дати йому для прочитання, щоб він міг їх дотримуватися.

Гл. 2. Стосовно вибору старійшин

§ 1. Встановлюємо й занотовуємо у правило, що пан консул Каффи, лише як вступить на виконання своєї посади, зобов'язується обрати раду з восьми старійшин Каффи наступним чином: чотири з них повинні бути громадянами генуезькими, а чотири – міста Каффи, дотримуючись, щоб половина з них була шляхетного роду; сам пан з керуючими фінансами і колишньою радою старійшин повинні обрати двох між ними старійшин і двох з будь-якого присутственого нижчепойменованого місця, тобто з комітету опікунського, з чотирьох генеральних синдиків і комітету торговельного, дотримуючись завжди різниці між шляхтою та не шляхтою. Ці вісім чиновників спільно з

паном консулом і керуючими фінансовою частиною повинні обрати нову раду старійшин за посередництва балотування «за» і «проти», оголосивши перед цим присягу, що будуть обирати добре і за совістю. Не може, однак, ніхто бути залученим у вищезгадану раду старійшин, якщо під час його вибору не виявилось, тим не менш, двох третин голосів «за». Старійшини перебувають на посаді лише шість місяців. Старійшини, обрані за вищезгаданою процедурою, зобов'язані на початку перебування на своїй посаді присягати на Св. Євангелії, поклавши руку на Св. Писання, що будуть згадані й ті, хто підписався нижче, правил [цих] дотримуватися та споглядати за їх виконанням, скільки це буде залежати від них, наказавши прочитати для себе всі правила під час обіймання посади.

Гл. 4. Щодо порядку при обранні генеральних синдиків (контролерів) та їх обов'язків

§ 1. Постановляємо й легітимізуємо, що пан консул Каффи, сучасний та майбутні, під час обіймання посади та й в подальшому, обравши старійшин і керуючих фінансами, зобов'язаний обрати генеральних синдиків Каффи нижчезазначеним порядком: саме особисто пан консул спільно з керуючими фінансами, радою старійшин та колишнім комітетом опіки, оголосивши попередньо присягу, що обрання здійснюватиметься за совістю, зобов'язаний обрати шістнадцять з громадян генуезьких і мешканців Каффи навпіл, дотримуючись, щоб половина була зі шляхти, і з цими шістнадцятьма повинен обрати синдиків генеральних і постійних Каффи. З них два повинні бути громадяни генуезькі, а два – мешканці Каффи, також зі шляхти та не шляхти навпіл. Обирання їх повинен відбуватися за балотуванням і ніхто не може бути допущений до згаданої посади, якщо при обранні його не виявиться, принаймні, двох третин електоральних бюлетенів.

§ 2. Ці синдики зобов'язані засідати у своєму звичайному судовому місці та судити, кожного дня по два з них, почергово, а всі чотири – два рази на тиждень, у дні, які [вони] оберуть самі; і мають право здійснювати слідство та передати до суду всіх чиновників Каффи та інших місць, що підпорядковуються їй [Каффи] відомству, котрі будуть погано вести себе на службі та будуть звинувачені у зловживаннях, протиправних діях, злочинах і насильствах, здійснених ними, як на посаді синдиків, так саме й при інших синдиках, або декількома спільно, або одним із них; а також і тих, котрі не виконали того, що за службою мусили би виконувати щодо найманців, підпорядкованих їм чиновників чи когось іншого. Мають також право здійснювати слідство й судити всі зловживання, в здійсненні яких звинувачуватиметься вікарій пана й всі вище поймаєні, й покарати кожного грошовим штрафом за власним розумінням. Можуть також, якщо вважатимуть за потрібне, закликати та наказати покликати всіх консулів і чиновників Чорного моря, окрім пана консула Каффи, щоб ті прибували до ним, навіть під час свого консульства або перебування а посаді, й покарати їх та присудити за розміром їх провини та зловживань; але у випадку, якщо виявлять бажання призвати консулів або одного з них, повинні звернутися до пана консула Каффи, а [у випадку] якщо він на це не погодиться, то справа щодо виклику

надається для вирішення згаданого пана консула, керуючих фінансами та ради, до того ж пан консул має лише один свій голос.

§ 3. Також постановляємо та наказуємо, що у випадку, коли проти одного або декількох зі згаданих синдиків висловлене буде заперечення, що один чи декілька з них є пристрасні друзі або прихильники іншого або навпаки ненависні чи вороги, то розгляд такого виключного випадку та рішення щодо усунення від посади синдика належить пану консулу, керуючим фінансами і чиновникам скарбниці міста Каффи, котрі на місце такого або таких відсторонених оберуть інших.

§ 4. Для того ж, щоб виявити оману, протизаконні вчинки або зловживання, в яких звинувачуватимуться вищезгадані чиновники, або один з них, можуть згадані синдикати вести справу, залишивши звичайний порядок судочинства і без будь-якої урочистості, з формальним виказом, слідством чи звинуваченням або без них, і маючи право або карати та звинувачувати винних, або їх виправдати, а власний розсуд і за совістю.

§ 5. Не можуть згадані синдикати нікого судити, хто не буде закликаний до суду особисто один раз, або за місцем свого мешкання тричі, або словами глашатая, принаймні, один раз, щоб вирок їх, виправдання і весь процес вважалися законними, і щоб вирок, винесені їм, можуть застосовуватися без будь-якого порушення.

§ 6. І пан консул Каффи, і його вікарій, якщо до них звернуться, зобов'язані, для виконання та у всій іншій справі, надавати синдикатам своє сприяння, допомогу та покровительство.

Синдикати не можна примушувати прийняти жодного платежу або іншої повинності. Вони підлягають контролю і суду наступних синдиків, за свої погані дії на службі, так що, за порядком, попередників своїх судять наступні за ними синдикати.

§ 8. Штрафи, що присуджуються згаданими синдикатами, повинні бути записані за порядком як згаданим нотарієм, і якщо будуть у залишку які-небудь гроші після закінчення його служби, то [ці] гроші повинні бути передані до ради скарбниці й обліковуватися за книгами.

Маючи також владу й право, згадані синдикати опікуються судовим порядком і [мають право] карати суддів, адвокатів і повірених за оману та інші здійснені ними правопорушення [у справах], які вони [синдикати] вважатимуть потрібними й забажають їх вести; вони ж рівним чином є прямими суддями в усіх зловживаннях і справах, стосовно грошового утримання нотаріїв і писців кафрської скарбниці, сенату, пана консула та інших присутствених місць.

§ 9 Вони ж є прямими суддями у тому, що стосується грошового утримання вищезгаданих чиновників, визначеного правилами і статутами громади генуезької, а також і стосовно іншої особи, котра вчинила оману на службі, або котра поводить себе на ній проти чинних правил. Але, однак, відбувається часто, що інші особи, створюючи наклеп, несправедливо й злобно звинувачують і виказують на будь-якого правителя або чиновника, переважно з помсти, ніж із завзяття до справедливості, що передбачає цей Статут, що згадані синдикати повинні розслідувати справу та опікуватися судовим порядком

з кожною особою, котра робить звинувачення і буде ініціатором слідства, судового процесу або справи з яким-небудь чиновником, діловодом або приватною особою, щодо будь-якого злочину, беззаконня або зловживань, і якщо особа, котра звинувачує, не доведе достатньо або хоча би на половину згаданого беззаконня, злочину або зловживань, котрі інкримінуються правителю, писцю або іншій особі, їм самим або за посередництва інших, то синдики мають право засудити його й покарати на власний розсуд, проаналізувавши всі наведені особою, котра звинувачує або виказує, випадки й засоби, та понад це самі факти, причини й обставини.

§10. Мають також право й зобов'язані згадані синдики всіх і кожного з пойменованих чиновників та інших осіб за протиправні вчинки карати за справедливістю або виправдати, не лише після закінчення служби цих чиновників, але й протягом її.

§ 11. А якщо би відбулося, що будь-який вікарій аби хто інший зі слуг пана консула здійснив злочин або беззаконня протягом своєї служби, за яку довелось би його карати тілесно, судом синдиків, або переважної частини їх, то можуть і повинні згадані [синдики] у такому випадку покарати й навіть лише спільно з паном консулом присудити до тілесного покарання згаданого вікарія і будь-кого зі слуг із оточення пана консула; у цьому випадку пан консул має виключно один голос.

§ 12. Постановляємо також, що згадані синдики можуть і повинні примусити всіх і кожного з чиновників Каффи, й самих старійшин, судити, у межах влади, присвоєній за їх посадою, зберігати форму, що передбачена статутом громади генуезької та цими правилами для тих, хто опікується судовими справами перед ними; повинні примушувати їх дотримуватися Статуту й правил, засідати й вирішувати справи у дні та час, призначені для суду, а тих, хто діє проти сенсу згаданого Статуту й правил, присуджувати й карати за власним розумінням. Вони ж повинні, протягом одного місяця після закінчення терміну перебування на посаді, завершити всі справи, котрі у них розглядаються, під штрафом від одного до десяти соммо, до сплати яких вони присуджуються наступними після них синдиками.

§ 13. Постановляємо понад це й наказуємо, що згадані синдики, є та вважаються справжніми суддями у справах про відпущення на волю рабів і супровідних питаннях, чи є [їх клієнти] рабами або вільними.

Також постановляємо й наказуємо, що згадані синдики, відразу після обіймання посади, повинні відбутися до пана консула Каффи та витребувати, щоб він показав їм своїх слуг і коней. Вони зобов'язані також приводити до присяги чиновників Каффи, що [ті] служитимуть гідно й чесно. До цієї присяги вони повинні приводити всіх чиновників, котрі розпочинають службу в їх [синдиків] час.

§ 14. Зобов'язані також наказати показати собі й оглянути аргузіїв і служителів пристава поліцейського, та кого забажають з чиновників у Каффі й поза Каффи. Вони ж зобов'язані, коли будь-який корабель або судно прийде в Каффу протягом трьох днів витребувати від шкіперів означених кораблів або суден,

щоб [ці шкіпери] дали поручників на суму за власним розумінням, від 25 до 200 соммо.

§ 15. Згадані синдики також зобов'язані здійснити ревізію або огляд на самих кораблях, здійснити ревізію їх належно й оглянути, щоб на них не відбули будь-чий люди, або вільні громадяни під виглядом слуг. Без цієї ревізії не може ніяким чином згаданий шкіпер відбутися з окремими слугами або цілими дворнями, під загрозою штрафу, на розсуд синдиків, від 25 до 100 соммо.

§ 16. Не можуть також згадані синдики дозволити ніяким панським людям цього міста відбутися з нього, яким би справедливим не був привід, під загрозою штрафу від 10 до 100 соммо за кожного; [цей] штраф стягується кожного разу з синдиків за вироком їх наступників. Не може дозволи [цих протиправих дій] і пан консул Каффи, під загрозою штрафу від 25 до 100 соммо.

§ 17. Також зобов'язані згадані синдики, принаймні, щосуботи давати приставу, котрий спостерігає за продажем, таксу м'яса, таксу ж хліба давати належний час, з погляду на зміну ціни [харчових] припасів; і спостерігати, щоб згаданий пристав стосовно хлібу й такси вчиняв так, як цього вимагають закон і справедливість.

§ 18. Також постановляємо й наказуємо, щоб шкіпер будь-якого корабля, великого чи малого, або будь-якого судна, не наважувався ніяким чином, ніяким вивертом і не через будь-який привід, виводити панських людей і слуг з усього Босфору і царства Хазарського, під загрозою сплати від 25 до 200 соммо штрафу, й понад це під загрозою втрати та спалення судна, чи будь-якого іншого покарання за розумінням синдиків. Третя частина цього штрафу належить особі, котра звинувачує.

§ 19. Постановляємо понад це й легітимізуємо, що на рішення пана консула, чинного або майбутнього, чи його вікарія, від соммо п'яти та менше, неможна апелювати та прохати про його зміну або скасування; напрооти, таке рішення, не дивлячись на все, які б не були правила та розпорядження, повинно виконуватися, начебто на нього не було жодної апеляції; натомість особі, котра прогнала справу, заборонено апелювати, скаржитися синдикам на пана консула і вікарія. У випадку, якщо визнають синдики, що вони винесли рішення образливе, то вони [синдики] повинні бути покараними належним чином понад призначеного ними штрафу, для позбавлення від шкоди того, хто через несправдливе рішення, мав збитки та був ображеним.

§ 20. На рішення ж пана консула і вікарія, виголошене у справах між громадянином Генуї та громадянином Каффи, також і в справах громадян Каффи, або генуезців між собою, від п'яти соммо й вище, можуть подаватися апеляції лише до чинних синдиків м. Каффи, котрі зобов'язані закінчити такі апеляції терміном у три місяці, відлік яких починається зі дня подання апеляції. Апеляції мусять подаватися публічно й за законною формою до закінчення 10 днів, інакше вважатимуться простроченими. І навіть тоді, коли синдики завершуватимуть своє перебування на посаді, вони мають згаданий тримісячний термін, який обчислюється як згадано вище, й перебування [синдиків] на посаді щодо апеляцій триває три місяці.

§ 21. Постановляємо понад це й легітимізуємо, що ті, хто апелюють, у наведених випадках згаданим синдикам повинні внести протягом трьох днів чотири відсотки у суд за цією справою, а якщо протягом трьох [днів] не внесуть, то їх апеляція, або апеляція того, хто не вніс, вважається втраченою. Ці чотири відсотки повертаються у випадку, коли особа, котра апелює, виграла справу, якщо ж ні – внесені гроші надходять до скарбниці. До того ж, встановлюємо, що синдики нікого з апелюючих [осіб] не може звільнити від такого внеску і що діловод синдиків повинен до закінчення терміну в три дні, зі дня, в який відбулося рішення, повідомити про те, що відбулося, раду скарбниці, під загрозою заплатити покарання в один соммо, за кожний раз і за кожну людину.

§ 23. На їхнє рішення і декларації щодо виконання вищезгаданого, неможна ні в якому разі апелювати або подавати скарги.

§ 24. На рішення підготовче, зроблене паном консулом і його вікарієм за яким-небудь питанням, не може бути подана апеляція, якою би великою не була сума, а вся сила апеляції зберігається, якщо сторона апеляції забажає апелювати на рішення кінцеве.

§ 25. Крім того, постановляємо, що згадані синдики ніяким чином або вивертом, які лише можна назвати або вигадати, не намагаються і не можуть перевершити свою владу і прав, цими правилами, що дані їм або присуджені, під загрозою сплати від 35 до 100 соммо з кожного, за вироком пана консула, керуючих фінансами, ради та скарбниці, котрі повинні вирішити балотуванням, чи перевершили свою владу згадані синдики.

§ 26. Постановляємо понад те й наказуємо, що генеральні синдики зобов'язані, всі чотири, особисто, або два з них, зі своїм діловодом відвідувати старійшин і дивитися, чи присутні вони на раді у відповідні дні й час, а якщо виявлять, що один або декілька відсутні в належний час, то повинні стягнути з винного і за кожний раз по 25 аспрів. Якщо ж синдики не виконують всього цього, то вони підлягають сплаті такого ж самого штрафу, котрий стягується з них паном консулом; а якщо пан консул не стягне з них [штраф], то сам зобов'язаний сплатити означений штраф власним коштом, списуючи його за рахунок свого грошового утримання.

§ 27. Також постановляємо, що згадані синдики зобов'язані посилати свого розсильного для того, щоб подивитися, чи перебувають на службових місцях у належний час рада скарбниці, комітет опіки і торговельний; якщо ж хто-небудь з чиновників відсутній, то зобов'язані стягнути штраф з кожного відсутнього та за кожний раз по 25 аспрів, який мусять сплатити й самі, якщо не стягнуть [згаданого вище штрафу].

Гл. 13. Щодо контролю над чиновниками чорноморськими

§ 1. Постановляємо, легітимізуємо й затверджуємо, що після закінчення перебування на посаді консулів в Солдайї, Чембало, Трапезунді, Тані та Савастополі, негайно повинні обрати консулами їх наступники радою старійшин та іншими відповідними відомствами, два аудиторі, дотримуючись, якщо можливо, різниці станів; ці аудиторі повинні опублікувати щоб кожний,

хто бажає подати скаргу на таких чиновників, прибув до них до закінчення 10 днів.

§ 2. Вони ж повинні прийняти та розглянути всі справи, звинувачення, розшуки та докази, надані кимось, а після закінчення десяти днів розпочати генеральне слідство над такими чиновниками, дотримуючись легітимного порядку і допускаючи свідків за чинним у тих місцях звичаєм.

§ 3. Документи, справи і все вищепойменоване вони зобов'язані переслати, додавши і привісивши печатки, в Каффу, до генеральних синдиків, котрі, негайно після отримання [цих документальних матеріалів], повинні під загрозою штрафу звернутися до пана консула і ради старійшин, й також прохати стосовно призначення синдиків для таких чиновників, коли ж синдики будуть обрані, повинні передати їм вищезгадані папери й справи.

Гл. 14. Стосовно обрання синдиків для контролю чорноморських чиновників

§ 1. Постановляємо і легітимізуємо, що пан консул Каффи, керуючі фінансами і рада старійшин зобов'язані, щойно згадані чиновники, тобто консули в Солдайї, Чембало, Тані, Трапезунді, Копарії та Савастополі; військовий керівник; пристав, який наглядає за продажем, і пристав поліцейський прибудуть до Каффи, після закінчення свого перебування на посаді, обрати для контролю цих чиновників трьох синдиків: двох громадян генуезьких того ж звання і одного громадянина каффського, який повинен бути зовсім іншого звання і стану з чиновником, який підлягає контролю. Обирає таких чиновників консул зі згаданими чиновниками через балотування, спостерігаючи до того ж, щоб [за кандидата] виявилось дві третини електоральних бюлетенів.

§ 2. Синдики, обрані таким чином, зобов'язані розіслати оголошення, щоб кожний, хто забажає скажитися на таких чиновників, прибув до них протягом п'ятнадцяти днів. Після закінчення цього терміну вони повинні опікуватися справою таких чиновників і закінчити його протягом одного місяця. Синдики мають таку саму владу, права й значення, які мають синдики консула Каффи; і на рахунок цієї влади ми тут згадане занотовуємо. Рішення їх повинні мати силу, і неможна подавати на них ні скаргу, ані апеляції; таким самим чином штрафи, ними накладені, не можуть і не повинні зменшуватися.

Гл. 19. Щодо поліцейського пристава

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що поліцейський пристав пана консула Каффи не може і не наважується понад грошове утримання, що виплачується йому консулом, ніяким чином, який лише вигадати можна, отримувати від ради скарбниці чи будь-якої іншої особи з грошей громади, окрім нижчеподаних доходів, а саме:

§ 2. За кожную людину, січену лозами за певний злочин, – 25 аспрів.

§ 3. Також за кожную особу повішену, позбавлену голови або покарану [іншим чином] на смерть, – 50 аспрів.

§ 4. Також за кожную людину затавровану – 30 аспрів.

§ 5. Також за кожного чоловіка або жінку, покараних тілесно, але не до смерті, а саме за відрізання якогось члену, – 35 аспрів.

§ 6. Також за кожну особу, виявлену вночі після дзвонів, всупереч чинним порядкам і звичаям, яких дотримуються купці, – не більше 12 аспрів.

§ 7. Також від кожного закладу для вживання алкогольних напоїв, виявленого вночі, після дзвонів, відкритим і освітленим, – від 15 до 20 аспрів, не більше, які стягуються з утримувача для вживання алкогольних напоїв, під загрозою штрафу.

§ 8. Також не можна вимагати, витребувати або отримувати нічого від людини, яку піддали тортурам, за згадані тортури, або від громади.

§ 9. Також постановляємо, що згаданий пристав не може і не наважується ніколи вночі, після пізніх дзвонів, коли брами фортеці Каффи будуть зачиненими, вийти за них зі своїми служителями або без них; не може також вийти ніхто з його служителів у місто або передмістя Каффи, для звичайної в них сторожі, під загрозою штрафу, що призначається за вироком синдиків.

Нічна ж варта у місті належить воєнному керівнику міста, без якого вночі не має права втручатися в неї згаданий пристав чи дехто з його служителів. Пристав зобов'язаний лише, коли брами Каффи будуть зачинені, вартувати належно у фортеці з половиною людей своїх до півночі, а с другої половини до зорі, як це існує, і не може змінити цього порядку без дозволу і розпорядження консула.

§ 10. Також постановляємо, що іноземці, які мешкають на постійних дворах у фортеці каффський, можуть тримати світло до чотирьох годин від 1-го жовтня до 1-го березня, влітку ж – від 1-го березня до 1-го жовтня до двох часів, не більше [того]. І якщо виявлено буде, що дехто з них тримає світло, то пристав має право вимагати з постійного двору чи від його утримувача 25 аспрів сріблом, не більше [того]. Постановляємо спільно, що пристав не наважується дозволяти таким утримувачам тримати світло і вогонь довше означеного часу, під загрозою штрафу в 500 аспрів кожного разу.

§ 11. Також, що при згаданому приставі повинен бути підпристав, який призначається паном консулом, котрий зобов'язаний виконувати всіляке доручення і наказ пана консула й отримує грошове утримання щомісячно сто п'ятдесят аспрів за рахунок скарбниці.

Гл. 20. Щодо поліцейських служителів

§ 1. Постановляємо також, що при згаданому сенаті пана консула і під керівництвом його пристава повинно бути 20 служителів, з яких кожний отримує 50 аспрів на місяць за рахунок громади. Між ними не може бути жодного невільника.

Гл. 21. Стосовно військового керівника аргузіїв

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що у згаданому місті Каффі повинен бути один воєнний керівник аргузіїв, котрий повинен отримувати на свою особу й на одного коня, доброго й надійного, 150 аспрів на місяць. Цей керівник зобов'язаний з аргузійцями перебувати при пані консулі й виїжджати з ним кожного разу, коли отримає від нього наказ.

Гл. 22. Щодо аргузіїв

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що при згаданому пані консулі Каффи для супроводження його і служби при ньому, повинно бути 20 аргузіїв гарних,

спритних і надійних, з яких кожний повинен мати, за чинним звичаєм, коня, щит, плащ і свою зброю. Вони отримують від громади м. Каффи грошове утримання кожний по 120 аспрів на місяць, і ніхто з них не може бути невільниким або чиїмось підданим.

Гл. 23. Щодо військового наглядача брами Кайгадорської та його грошового утримання

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, щоб при брамі Кайгадорської був один військовий наглядач і сторож, котрий повинен постійно стояти при згаданій брамі та вартувати належно, маючи при собі особисту зброю та балісту. Він отримує щомісячно 150 аспрів. Крім того, при згаданій брамі потрібно утримувати одного прибрамника чи ключника для того, щоб він зачиняв і відчиняв, і також постійно вартував зі згаданим наглядачем. Цей [прибрамник чи ключник] повинен мати по 50 аспрів на місяць. Обидва вони не мають права брати нічого з речей, які привозяться в Каффу, під загрозою штрафу у 25 аспрів з кожного та за кожен раз.

Гл. 24. Щодо військового наглядача вежі Св. Константина

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що для сторожі вежі Св. Константина потрібно тримати одного наглядача, котрий повинен мати при собі одного солдата спритного і вірного. Обидва вони зобов'язані мати в згаданій вежі особисту зброю і балісти у порядку, й один з них не може ніколи залишати вежу. Вони отримують 250 аспрів на місяць. Постановляємо спільно, що згаданий наглядач зобов'язаний презентувати взятих їм осіб під час війни пану консулу і синдикам, і не має права впускати ні людей у вежу, ані їх майно, під загрозою штрафу в 1 000 аспрів за кожен такий випадок.

Гл. 25. Щодо військового наглядача брам на передмістях

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що при брамах на передмістях Каффи потрібно тримати одного військового наглядача і вартового, котрий повинен стояти і вартувати постійно при згаданих брамах, маючи при собі особисту зброю, балісту й луки для їх захисту. Він повинен отримувати на місяць 150 аспрів. Крім того, повинні стояти на варті при згаданих брамах чотири аргузія почергово. Постановляємо спільно, що згаданий наглядач не може ніколи ні судити, ані втручатися у рішення суперечок, під загрозою штрафу від 500 до 1 000 аспрів, за кожний раз, за вироком пана консула і синдиків.

Гл. 26. Як не вчиняти утискань мешканцям передмістя

§ 1. Постановляємо та легітимізуємо, що військовий наглядач брам на передмістях не повинен мати ніяких справ з мешканцями тих місць і не наважується утискати їх, вимагаючи грошей або повинностей, крім однієї лише нічної сторожі, за яку, від тих, хто її не виконує, може взяти лише один аспр.

§ 2. Також не має права брати згаданий наглядач з предметів, що ввозяться через згадані брами, ні речей, ні припасів, ні пожитків, ані чого б то не було, крім однієї деревини, котра береться для опалення аргузіїв у зимовий час. Він же зобов'язаний відчиняти та зачиняти згадані брами в певні часи, за виключенням ночі.

Гл. 29. Щодо воєначальника міста Каффи, його обов'язків і прибутків

§ 1. Бажаючи встановити лад і запровадити правила щодо посади воєнного керівника (воєначальника) міста Каффи, постановляємо і наказуємо, що згаданий керівник може отримувати з кожної лавки, що знаходиться у місті Каффі, поза фортеці між мурами та ровом, що тягнеться від будинку, який належав колись Вікентію де Камалія, до льоху, що має назву льоху Фоми, не більше одного аспру на місяць, який повинен сплатити той, кому належить лавка.

§ 2. З кожної лавки, що знаходиться між погребями, [воєнний керівник] може отримати не більше половини аспру.

Також може згаданий керівник вимагати й взяти з кожної особи старше 15 років, виявленої у місті, після того, як віддзвонять у дзвони заради безпеки Каффи, без ліхтаря, через вісім будинків від свого житла, 18 аспрів, за те, що посадить її під арешт. Виявлену таким чином особу, зобов'язаний згаданий воєнний керівник, щойно настане світанок, негайно презентувати або відправити з кимось до консула або вікарія; за це презентування він не може отримувати нічого під загрозою штрафу в 100 аспрів. Такому ж штрафу він підлягатиме кожного разу, коли вчинить що-небудь всупереч вищезазначеному, той, хто звинувачує, отримує третину штрафу.

§ 3. Також має право згаданий воєнний керівник вимагати та отримувати від кожного вартового або сторожа, зобов'язаного вночі вартувати, коли знайде його сплячим, 6 аспрів.

Також має право згаданий воєнний керівник вимагати та отримувати по 12 аспрів з тих, хто будуть призначені для варти і не будуть знаходитися на місцях своїх у визначений час і годину.

§ 4. Також має право згаданий воєнний керівник взяти з кожного утримувача постійного двору, в якому буде виявлено світло або вогонь, влітку після вечірнього дзвону задля безпеки міста, взимку ж після 3 годин ночі, рахуючи літній час від 1-го березня до 1-го жовтня, а зимовий – від 1-го жовтня до 1-го березня, не більше 25 аспрів, навіть і у такому випадку, коли при світлі чи вогні буде виявлено велика чисельність людей.

§ 5. Також має право згаданий воєнний керівник отримати з кожного виявленого у будинку або помешканні повії, після дзвонів влітку, взимку ж після 3 годин, при світлі або вогні, 12 аспрів, коли будинок знаходиться поза фортецею між мурами і ровом, з утримувачів закладів для вживання алкоголю, що знаходяться за згаданим ровом, він може брати за порушення правила по 25 аспрів; він не має права вимагати нічого від виявленого у цих будинках під загрозою штрафу у 100 аспрів за кожний раз, коли діятиме всупереч, якому підлягатиме само собою, і від якого [штрафу] третина належить особі, котра звинувачуватиме [воєнного керівника].

§ 6. Також може отримати з пана кожного раба або рабині, що втекли, якщо відшукає їх сам або його служителі за мурами власного міста на відстані однієї милі, не більше 50 аспрів.

§ 7. Також може згаданий воєнний керівник і має право тримати чи дозволити тримати відкритими, у власному місті вночі, навіть після дзвонів, два заклади для вживання алкоголю і продавати або дозволити продавати в них скільки

потрібно вина; крім же цих двох закладів не може тримати відкритим жодного, ні сам воєнний керівник, ані інша особа, і не має права продавати вина, під загрозою штрафу в 100 аспрів, який стягується з воєнного керівника, і 25 аспрів, котрі сплачують так, як зазначено вище, утримувачі закладів для вживання алкоголю, коли вчинять всупереч.

§ 8. Крім того, тому що до [повноважень] згаданого воєнного керівника належить нагляд за цілістю і безпекою міста і головний його обов'язок – спостерігати, щоб не було в ньому пожежі, а, не дивлячись на те, що колишні військові керівники, діючи безчесно і порушуючи свої обов'язки, брали гроші та дозволяли тримати світло або вогонь, то цим постановляємо та легітимізуємо, що у майбутньому ніхто не може ніяким чином дати дозволу будь-якого стану особам тримати світло у постійному дворі, погребі, трактирі або будинку, що заходяться у згаданому місті, без письмового дозволу пана консула Каффи, під загрозою штрафу в 2 соммо, за кожний раз, з воєнного керівника, коли [той] діятиме всупереч. Цей штраф надходить на користь громади, а третина його належить особі, котра звинувачуватиме [воєнного керівника].

§ 9. Також, тому що циркулюють погані чутки, що деякі з колишніх воєнних керівників і їх служителів, загрозливими і влєсливими словами мирили тих, хто сварився, і взявши з них гроші, відпускали додому, не доводячи цього до відому пана консула або його вікарію, до сорому й на шкоду громади, тому що брали у власну кишеню те, що належить громаді, і давали, таким чином, можливість сваритися, то, бажаючи застосувати проти цього заходи, постановляємо й наказуємо, щоб кожний воєнний керівник і кожний його розсильний, або служитель утримувався від сказаного вище, та виявивши тих, хто свариться, негайно або зранку, або вночі, презентували їх пану консулу або його вікарію, доповідаючи їм про сварку й правопорушення. Якщо ж хто вчинить всупереч, то воєнний керівник підлягає кожного разу штрафу в 2 соммо, служителі ж його сплачують кожний та кожного разу 100 аспрів і відсторонюються від служби. Третина цього штрафу належить особі, котра звинувачуватиме [воєнного керівника]. Все занотоване стосується також пристава пана консула та його служителів чинних і майбутніх.

§ 10. Також, що згаданий воєнний керівник не має права присудити ніяку особу, незалежно від стану, до покарання щодо якого-небудь злочину або провини, якщо їх буде хто інкримінувати цій особі, або стосовно якої-небудь сварки або суперечки, але повинен, як зазначено вище, презентувати вірно пану консулу або його вікарію та доповідати йому щодо провини й злочину, справедливо або несправедливо буде хто інкримінувати їх згаданій особі, під загрозою штрафу в 10 соммо, за кожний раз, коли вчинить всупереч. Штраф стягується з нього занотованим вище порядком, з переданням третини особі, котра звинувачуватиме [воєнного керівника].

§ 11. Також, що згаданий воєнний керівник не може здійснювати суд і розправу особам, незалежно від стану, ані бути третейським суддею за будь-яких грошей або речей, котрі перевершуватимуть обсяг у 100 аспрів, під загрозою штрафу в

10 соммо за кожний раз, коли вчинить всупереч; а цього штрафу третина належить особі, котра звинувачуватиме [воєнного керівника].

§ 12. Також постановляємо та легітимізуємо, що згаданий воєнний керівник зобов'язаний завжди, коли пан консул Каффи виїжджатиме верхи, їхати при ньому і на знак пошани супроводжувати його до церкви та з церкви у святкові дні, під загрозою штрафу в 50 аспрів за кожний раз [коли вчинятиме всупереч занотованому].

§ 13. Також, що не може згаданий воєнний керівник прийняти ні від кого коня, під приводом верхової їзди або позики, у Каффі та в інших місцях, як це робилося часто до найсуттєвішого приниження та на шкоду добрих людей, громадян кафрських та іноземців, під загрозою штрафу в 50 аспрів за кожний раз, котрий розподіляється так, як занотовано вище.

§ 14. Також, крім вищезазначеного, виправляючи колишній порядок, постановляємо та легітимізуємо, що згаданий воєнний керівник зобов'язаний кожний рік змінювати перекладача; що згаданий перекладач повинен призначатися та затверджуватися високогідний паном консулом і старійшинами, чинними та майбутніми, і що перекладач не може призначатися знову на цю посаду до закінчення п'ятирічного терміну, під загрозою штрафу в 10 соммо з кожного воєнного керівника і з кожного перекладача, котрий мусить стягатися негайно кожного разу, коли вчинятиметься всупереч [занотованому]. Ця постанова стосується і чинних воєнного керівника, перекладача та їх наступників.

§ 15. Також, крім вищенаведеного, постановляємо та легітимізуємо, що згаданий воєнний керівник не повинен ні віднімати, ні брати у будь-кого сіна, трави, дров та інших предметів, під загрозою штрафу в 50 аспрів за кожний раз і кожну особу.

§ 16. Також, крім вищенаведеного, постановляємо, визначаємо і наказуємо, що ні згаданий воєнний керівник, ні його служитель, ані хто-небудь інший замість нього, не може і не наважується, ніяким чином, ані вивертом, брати грошей або речей, чи втручатися та перешкоджати будь-якій поганій поведінці або іншій жінці, окрім повій, котрі опікуються своїм ремеслом публічно, вдень і явно, у будинок яких приходять як до повій. Від таких жінок він може отримувати на рік не більше одного турецького дуката. Все це під загрозою штрафу в 1 000 аспрів, котрий стягується з воєнного керівника, котрий не виконує попередню постанову, і 200 аспрів, котрі сплачують служителі кожного разу, коли воєнний керівник і його служитель вчинятимуть всупереч. Згадані служителі не мають права входити у будинок жодної жінки, хоча б вона була відомою як повія, але би лише не була такою.

§ 17. Хоча, незважаючи на вищевстановлену заборону, дозволяється сторожам погребів і постійних дворів тримати в них світло, як це досі відбувалося; але сторож не може і не наважуються давати вогню нікому під загрозою штрафу, вище встановленого.

§ 18. Кожен воєнний керівник напередодні обіймання посади, зобов'язаний у присутності пана консула Каффи, поклавши руку на Св. Євангеліє, котре повинен тримати перед ним один з писців сенатських, поклястися, що

вищезгаданих правил, всіх взагалі й кожного зокрема, буде дотримуватися вірно й непорушно.

§ 19. Про все вищезанотоване зобов'язаний пан консул чинний та майбутні посилати публічне оголошення до ратуші, на базар і визначені для оголошень місця, на мовах латинській та татарській, щоб ніхто не відмовлявся незнанням. Якщо ж пан консул не виконає цього, то повинні виконати у кожному році синдики.

§ 20. Також постановляємо і наказуємо, що, хоча би згаданому воєнному керівнику міста в рахунок платні на утримання одного коня, котрого тримає переважно для того, щоб супроводжувати консула, було дано що-небудь в інший час скарбницею Каффи, він повинен, незважаючи на те, отримувати половину тої платні, котру отримував раніше, щоб бути спроможним витратити на згаданого коня, не обтяжуючи нікого, за допомогою згаданого прибутку, що отримується зі скарбниці.

§ 21. Постановляємо понад те, керуючись деякими ґрунтовними міркуваннями, що в жодному випадку і не через будь-який привід, не можна громадянину міста Каффи виконувати посаду воєнного керівника, під загрозою штрафу в 200 флоринів, котрий стягується негайно кожного разу з кожного, хто вчинить всупереч.

Гл. 63. Стосовно того, щоб жоден консул не робив витрат, котрі перевершують прибутки його консульства

§ 1. Приймаючи до уваги те, що декретом від 21-го квітня 1441 р., що складено за всією формою в Генуї, написаному рукою секретаря Матео де Баргаліо та оприлюдненому найясновельможнішим дожем генуезьким, радою старійшин і комітетом опіки Романським, спільно з 8-ма громадянами, було визначене, постановлене і вирішене, й цілком ухвалюючи згаданий декрет і постанову як згоду зі справедливістю й моральністю, постановляємо і наказуємо, щоб жоден з майбутніх консулів, включаючи сюди і чинного, не наважувався і не думав, ані будь-яким чином, і під яким виглядом, ні за яких умов і ні з яких-небудь уявлених умов, прямо чи не прямо, таємно чи явно, витратити або використати а що-небудь, або дозволити витратити і використати, а також закласти або дати облігацію на суму більшу чи меншу з прибутків від податків і мита, й інших прибутків громади та кафефської скарбниці, що належатимуть часу наступних консулів; але лише дозволяється їм завжди, в силу правил і постанов, виданих нещодавно, асигнувати і розпоряджуватися прибутками, внесками, асигнованими сумами і зборами, що належать часу їх перебування на консульській посаді – під загрозою сплатити штраф, що дорівнює подвійній сумі проти тої, котру вони, всупереч цій постанові та правилам, витратять, закладуть, використають та дозволять закласти й витратити. Штраф цей стягується негайно, у випадку порушення правил, синдиками, обраними для перевірки дій консулів, на користь громаді, без будь-якої апеляції та виправдовування. Постановляємо спільно, що генеральні синдики зобов'язані завжди при обійманні посади консулами та, у їх присутності, наказати прочитати це правило, і привести їх до присяги, що [консули] будуть дотримуватися цього [правила] без будь-якого виключення.

Гавриленко О. А. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О. А. Гавриленко, О. М. Сівальньов, В. В. Цибулькін // Ред. О. М. Парфенюк. – Харків: Точка, 2017. – С. 153-250.

**Тарханний ярлик, виданий палацевому лікарю Гекіму Яг'ї
7 березня 1453 року²**

В ім'я Аллаха милостивого і милосердного.
Силою Єдинобожжя і чудесами Мухаммада.
Силою Вічного Бога (Тенгри) в краю Мухаммада, Пророка Божого.
Гаджжі Герей, слово моє.

Цього Великого Улусу огланам і бекам туменів, тисяч, сотень і десятків, далі – його головному дарузі Емінеку, який відає Кримським туменом, та беям, далі – головному дарузі Кирк-Єра Шаг-Мердану, їх бейству головному сотнику Халілю, його достойникам великим [мужам], його законознавцям (муфтїям) і професорам медресе (мюдеррісам), суддям та базарним приставам (мугтесібам), його суфіям і шейхам, його писарям дивану, «державцю великої тамги»³ Агмеду Ходжі Гаджіке, головному митникові та [митникам-] ваговикам (тартнакчи), далі – головному митнику Кирк-Єті-Йері і ваговикам, продовольчим комірникам (анбарчі), таврувальникам (яфтахі) та податківцям (ясакчі), так званим каланщикам (збирачам поземельного податку), сторожовим військам, пограничним і патрульним заставам!

Нехай вони [вищеперелічені у державця цього ярлика] не беруть і не кажуть [ніби це], мовляв, «вершницький податок» (йорткан ясаги), мовляв, «привальне» (кара конак), подаючи на доказ [своїх повноважень] документ чи що б там не було. Нехай вони силою не вдираються у їхні дома і не змушують брати на постій. Нехай вони не беруть з їхньої худоби чи землі податку фураж, мовляв, [це] податок провіантом (сосун монг. шосун). Нехай вони не забирають їхніх коней і тяглових тварин для [обслуговування] гінців (улак). Нехай вони не беруть податок, відрахування, мито та вагове від тих, хто б продав чи купив худобу та тяглових тварин, продав би чи купив рабів та рабинь.

Далі, нехай вони не збирають мито та тамгу, якщо хтось відправить арби з сіллю, власні арби з продовольством у [міста] Крим і Кафу. Нехай [вони] не кажуть, мовляв, [це] «патрульне» (кабакчилик), мовляв, [це] «заставне» (кара-коллук). Нехай вони не кажуть, мовляв, [це] седмина (гефтеек) на податкову службу, мовляв, [це] збір за ловлю [втікачів?] (кап харчі), мовляв, [це] звичаєве за пулкуз (?), і не збирають [ці податки]. Ніхто, хто б вони не були, нехай не погрожують зброєю і силою нічого, хоч би що то було, не забирають. Ані

² Найраніший з документів Кримського ханату, що збереглися до нашого часу. У ньому перераховано привілеї тархана, чим, між іншим, проявляється тягар державних податків і поборів для звичайних підданців Кримського ханату.

³ Ймовірно, завідувач палацової канцелярії, аналог османського «нішанджі» – завідувача.

найменшого і хоч би якого примусу, насильства, утисків, гніту, ворожості нехай вам не чинять.

Посли та подорожні, хто подорожує «зсередини» (тобто суходолом) на конях чи «ззовні» (себто морем) на кораблях, займається торгівлею, коли продає та купує, які йдуть та проходять гінці та провідники, пташники (кушчі) та барсники (барсчі), корабельники (гемічі), мостовщики (кьопрючі), перевальщики (гічючі), головам гільдій усередині міст, а назвні їх – старійшини краю, які мешкають у селах, особи, які відають щонайменшою і будь-якою податковою справою, усі проводирі, усі люди, усі загалом – нехай знають!

Державець цього ярлика Енгюрлі (з Анкари) Магмуд-оглу Гекім Яг'я Ага був пожалуваний – нехай буде тарханом! Куди б він не сказав, нехай рушатиме [вільно і безперешкодно], куди б він не сказав, нехай крокуватиме! Від цього дня і надалі нехай від нього не беруть побору та стягнення. Нехай не нараховують і не беруть так званого річного (салиг). Нехай не кажуть, [що це, мовляв,] колуш кол[т]ка («взаємна допомога»), і не чинять утисків, мовляв, воєнна потреба(?). Де б не було, якщо зберуть врожай, мовляв, комора продовольства, мовляв, комора сиру, що б не було – нехай [нічого такого] не говорять і [того] не забирають. Якщо хтось ослухається, мовляв, [це] звичаєве з току, і вчинить [відповідно], у Мене в [містах і округах] Кирк-єр, Крим, Кефе, Керч, Таман, Каба (Кабарда?), Кипчак, ніхто в місці, куди дійде мій наказ, хто б він не був, нехай не каже [мовляв] мито, вагове, данина, стягнення, і з Гекіма Яг'ї нехай [того] не збирають.

Ми сказали: «Перебуваючи у покої і ведучи праведне і скромне життя, нехай [пожалувані] творять нашим предкам увечері і зранку, вранці та ввечері у п'ятиразових намазах молитву і благословення».

Далі Ми сказали: «Зважаючи на твої минулі подвиги, яке б не знайшлося [в тебе] слово, нехай попросить».

Далі Ми сказали: «[Коли] ми таким чином постановили і вчинили відповідно до цього ярлика, [тоді] що доброго буде тим особам, які чинитимуть утиски, насильства, гніт і ворожість Гекіму Яг'ї, якого Ми учинили тарханом? Нехай же вони бояться!»

Що би ми тут не сказали, ми видали ярлик, що містить усе це, із золотим вензелем та червоною тамгою. За літочисленням у рік курки вісімсот п'ятдесят сьомий, у щасливому місяці сафарі 26-го дня в понеділок. Написано у Великій Орді, у Кирк-Єрі у палаці. Було представлено головним суддею (кади-ль-куддат – «суддя над суддями») Мевляною Садр-і-Джиганом. Написав Алі Бахши [писар].

Історія державної служби в Україні : у 5 т. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е. – 1774 р. – С. 111–113.

Статут короля Яна Ольбрахта 1496 р.
(Витяг)

Про місце старостинських судів і чотири статті судіння.

Потім для використання у всіх староставах: доки як личить залишені на місцях уряди старости звиклі, в яких суд відбуватися має, від часу до часу трибунали свої суди на місці цих урядів призначатимуть, це проголошуємо і встановлюємо, що самі старости земель і повітів судитимуть не в інших місцях, а власне в старостві, статей однак чотирьох дотримуючись, які в привілеях записані.

Про старостинські суди, як довго вони відбуватимуться.

Далі суди відбуватимуться протягом шести тижнів, якими особисто завідуватимуть, і те, як часто назначатимуть, забезпечуватиме шляхетський суд, який засідає в цьому старостві на місці, і справи та суд розділяти вміє, що роблять під опікою староства, якій карі підлягають і кожного разу, як тільки приватна справа недоступна судам буде, за винятком того, що стосується небезпеки або діяльності держави або наших інтересів стосуватиметься.

Про уневажнення старостинських судів.

І в жоден спосіб, якщо щось понад чотири статті або в інші терміни і в інших місцях незвиклих судитимуть, це бажаємо і наказуємо уневажнити і стерти.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е. – 1774 р. – С. 122–123.

Статут Великого Князівства Литовського 1529 р.

(Витяги)

(Раздел первый)

1. Великий князь обязуется никого не наказывать по заочному оговору, даже если бы дело касалось оскорбления достоинства его величества. А если бы. кто-либо необоснованно обвинял другого, то сам должен понести такое же наказание.

Во-первых, названным выше прелатам, княжатам, панам хоруговным, шляхтичам и городам названных земель Великого княжества Литовского, Русского, Жемайтского и иных мы пожаловали, что ни по чьему явному или тайному оговору, несправедливому подозрению, тех княжат и панов хоруговных, шляхтичей и мещан мы не будем наказывать каким-либо денежным штрафом, смертной казнью или тюрьмой, или конфискацией имения, но лишь после того как истец и ответчик лично предстали перед судом и посредством явного разбирательства в соответствии с установлениями христианского права окончательно была бы доказана их вина, то только после суда и такого доказательства вины, согласно обычаю христианских прав, они должны быть приговорены и наказаны в соответствии с тяжестью их преступлений.

Также если бы кто оговором обвинил кого-нибудь и обвиняемый должен был бы подвергнуться бесчестью или смертной казни, или конфискации имения, или какому-либо другому наказанию, тогда тот, кто оговорит другого, но не представит доказательств, сам должен понести такое наказание.

2. Об оскорблении великокняжеского достоинства, выразившемся в том, если бы кто-нибудь убежал в неприятельскую землю.

Если бы кто-нибудь из наших подданных убежал из нашего государства в землю наших неприятелей, тот лишается своей чести, а его имение наследственное, выслуженное и купленное не переходит ни к детям, ни к родственникам, а только к нам, великому князю.

3. Если кто у кого купит или возьмет в залог имение, а тот потом убежит в неприятельскую землю.

Если тот человек до совершения этого преступного деяния, находясь еще в нашем государстве, продаст или отдаст в залог кому-нибудь какое-либо имение, а приобретший не знал бы такого его замысла и присягнет об этом, то он может спокойно владеть купленным или взятым в залог имением, но если бы он не хотел присягнуть, то теряет свое собственное имение, а также и то, которое купил и взял в залог от него.

4. Если бы отец, покинув детей, или кто-нибудь из их родственников убежал в неприятельскую землю.

Также постановляем: если бы отец, покинув детей, убежал в неприятельскую землю и оставил их вместо себя и они не были бы выделены, то такое имение переходит к нам, великому князю, потому что за преступление их собственного отца они уже лишились права на имение, хотя бы и были несовершеннолетними.

Если бы также какой-либо родной брат или дядя, или кто-либо из рода бежал в неприятельскую землю, то его доля имения таким же образом переходит к нам, великому князю, и поэтому никто из родственников права на нее не имеет.

А также если бы даже собственный сын был отделен от отца и убежал в неприятельскую землю, то его доля имения не переходит ни к отцу, ни к братьям, а только к нам, великому князю.

Но если бы сыновья были отделены от своего отца, а отец убежал бы, а они о намерении своего отца не знали и могли бы доказать это своими единоличными присягами, тогда они своей доли имения не теряют, а только отцовская доля переходит к нам, великому князю.

Таким же образом и братья, если они были выделены и один брат убежал бы, а они о том не знали и его не снаряжали и могли бы это доказать единоличными присягами, тогда они своих долей не теряют, но только доля того брата, который убежал, переходит к нам, великому князю.

5. Как должен быть наказан тот, кто подделывал бы великокняжеские листы или печати.

Если бы кто-либо подделывал наши листы или печати или заведомо пользовался поддельными, такой подделыватель должен быть сожжен на костре.

Как должен быть наказан тот, кто оскорбил великокняжеского владника или посланца.

Также если бы над нашим земским владником или посланцем при выполнении ими нашего земского поручения кто-либо из наших подданных совершил насилие, ранил его или побил, тот должен быть приговорен к смертной казни, как если бы оскорбил наше великокняжеское достоинство.

7. Никто ни за кого не должен нести наказание, но каждый сам за себя.

Также никто не должен быть наказан и приговорен за чей бы то ни было проступок, а только тот, кто виновен. А поэтому в соответствии с христианскими законами никто не должен быть наказан, если его вина не будет установлена судом, то есть ни жена за преступление своего мужа, ни отец за преступление сына, ни сын за отца, а также никто из родственников, ни слуга за господина.

9. Все в Великом княжестве Литовском должны быть судимы по одному праву.

Также желаем и устанавливаем и на вечные времена должно быть сохранено, что все наши подданные, как бедные, так и богатые, какого бы сословия и положения они ни были, равно и одинаково должны быть судимы по этим писанным законам.

12. Если бы кто пренебрегал великокняжескими заповедными листами.

Также постановляем: если бы кто-либо судился с кем-нибудь за землю или за лова, или за луга, или за бортное дерево и если бы тот, кто проиграл дело, пренебрегая судебным решением, причинил ущерб этому своему соседу, завладев вопреки суду вышеупомянутым имуществом, а пострадавший обратился бы к нам, великому князю, и получил лист под нашим великокняжеским закладом, чтобы нарушитель вопреки судебному решению более не захватывал этого, а он бы вопреки нашему великокняжескому закладу и тому судебному решению захватил, тогда следует с него полностью взыскать тот заклад и приказать возместить ущерб, а пострадавшего в соответствии с решением первого суда полностью ввести во владение. А в наше отсутствие наши паны радные должны таким же образом давать заклады и поступать так же.

13. Если бы кто выпустил из тюрьмы осужденного преступника или должника.

Бели бы кто по решению суда был посажен в нашу великокняжескую или какую-нибудь другую тюрьму за неуплату какой-либо суммы или по какому-либо другому обвинению, а тот, в чьи руки был передан этот виновный, по своей небрежности выпустил бы его из тюрьмы, то он должен сам уплатить эту сумму или возместить ущерб, за которые был посажен виновный и которые подтверждены надлежащими доказательствами истца, или же должен снова доставить выпущенного в суд в срок, установленный судом: если в нашем Великом княжестве, тогда в течение двенадцати недель, а если в чужой земле, тогда трижды по двенадцати недель.

15. Если бы кто при Казимире и Александре имел в держании что-либо и никто иной не предъявлял на то претензий.

Также постановляем княжатам, панятам, панам хоруговным и шляхтичам, что если бы кто-нибудь при короле Казимире беспрепятственно держал имения, людей и земли и при короле Александре никто не предъявлял на это обоснованных претензий, то, хотя бы он и не имел на то листов, должен беспрепятственно держать это и имеет полное право третью часть своего имения отдать, продать, подарить, и по своему усмотрению извлекать из него пользу. Однако продать, обменять, отдать и записать их должен так: лично явившись перед нами, великим князем, а в наше отсутствие – перед панами воеводами и маршалками нашими, земским и дворным, и старостами нашими, в каком повете кто из них будет, должен взять разрешение у них. А паны воеводы и маршалки, и наши старосты, каждый в своем повете, должны разрешать куплю и давать им свое письменное разрешение, а писарям своим не должны приказывать за письменные разрешения брать больше, а только по два гроша с человека, по грошу с десятки бочек земли, по грошу с десяти возов луга.

По письменным разрешениям панов воевод и маршалков, и наших старост каждый имеет право куплю свою держать так же, как и по нашим письменным разрешениям.

Что же касается нашего великокняжеского пожалования, то оно не может быть продано или отдано перед панами воеводами и маршалками, а только перед нами, великим князем с нашего великокняжеского согласия.

А если бы кто отдал другому или продал навечно сверх третьей части, тогда тот, кому отдано или продано, или подарено, получить не может, а ему должны быть возвращены деньги, которые за это даны. А если бы денег было дано сверх той суммы, что стоит третья часть, тот должен взять своих денег лишь столько, сколько стоит третья часть, а остаток денег теряет.

16. Две части имения можно отдать в залог за деньги, но только не продать навечно.

Также мы разрешили третью часть имения продать навечно. Однако если бы была необходимость в деньгах для нашей земской службы или хотя бы кто-либо доставал деньги для своей надобности, тогда он может заложить и те две части, но только за ту сумму, сколько бы стоили эти две части. Только никто не должен брать сверх этого и не может совсем отдалить от родственников.

А если бы и те две части хотел кому-либо отдать в залог, тогда не должен взять больше, только то, что будут стоить эти две части. Если же кто даст больше денег, чем стоят эти две части, тогда родственники не должны дать больше, а лишь столько, сколько стоят эти две части. А что будет неправильно дано сверх того, тот те деньги теряет.

17. Если бы кто кому что-нибудь отписал в завещании или листом и объявил об этом перед великим князем и панами родными, то это должно оставаться в силе вечно.

Устанавливаем также и допускаем по совету наших радных, что если бы кто, будучи в добром здоровье, лично предстал перед нашим величеством или перед каким-нибудь нашим владником того повета, в котором живет, и отписал кому-либо другому по завещанию или по записи третью часть своего имения наследственного по отцовской или материнской линии, а тот, кому это имение

отписано, имел бы на то наше разрешение или разрешение нашего поветового владника, тогда такое завещание или листы должны иметь силу. А если бы кто отписал без нашего разрешения или без разрешения нашего поветового владника третью часть своего имения, будучи больным, но имел бы достойных свидетелей, такой лист должен иметь силу. Однако после смерти завещателя тот лист для родственников должен быть подтвержден у нас, великого князя, или у панов радных.

18. Если бы кому что-либо было дано по листу, а он не пользовался бы этим листом и молчал десять лет.

Также устанавливаем, что каждый, кто кому-нибудь на что-либо дал лист или сделал запись при надлежащем свидетеле или перед владником, а тот, кому записано, молчал в течение десяти лет и не пользовался записью, такие записи по истечении десятилетней давности не должны иметь никакой силы. Однако если бы кто в течение срока земской давности предъявил иск, а молчанием не утратил своего права, тогда он не теряет его по давности. Если же запись была сделана в пользу того, кто не достиг совершеннолетия, тогда на такого до его совершеннолетия действие давности не распространяется, а только от совершеннолетия. Совершеннолетие наступает для юноши в восемнадцать лет, а для девушки в пятнадцать лет.

А если бы кто находился в чужой земле, то и на него также давность не распространяется, но с того времени, как он вернется из чужой земли в свою, он не должен пропустить срока земской давности.

21. Если бы кто устанавливал новые мыта.

Также приказываем, чтобы ни один человек в нашем государстве, Великом княжестве Литовском, ни на дорогах, ни в городах, ни на мостах и на греблях, и на водах, ни на торгах в своих имениях не смел придумывать новых мыт, ни устанавливать их, кроме тех, которые были установлены издавна, на что имелись бы грамоты наших предков, великих князей, или наши. А если бы кто-либо посмел устанавливать новые мыта, тот теряет то имение, в котором установил, и оно переходит к нам, великому князю.

22. Об освобождении людей от новых уплат и от подвод, и от работ, кроме издавна установившихся обычаев.

Желаем, чтобы все простые люди, подданные княжат и панов хоругвных, шляхтичей, бояр и мещан тех земель Великого княжества Литовского, были полностью освобождены от уплаты всякой дани и подати, называемой серебщицей, а также от дякол и от всех повинностей по перевозкам, которые называют подводами, от возки камня, дерева или дров для обжига кирпича и извести на наши замки, от кошения сена и от других неустановленных работ. Но хотим в неприкосновенности сохранить издавна установленные обычаи предоставления стацев на станах, издавна установленных, мосты старые поправлять и новые на старых местах строить, старые замки поправлять и там же на тех же старых местах выделенные им части снова застраивать, мосты новые строить, старые дороги исправлять и давать подводы гонцам нашим, где издавна их давали.

23. Если бы кто-либо возражал против великокняжеского приговора.

Если бы великий князь с панами радными что-либо рассмотрел и вынес свое великокняжеское решение, а кто бы противился этому великокняжескому приговору, тогда таковой, будь он высшего или низшего сословия, должен отсидеть в тюрьме шесть недель и, кроме того, должен дать в великокняжескую казну двенадцать рублей грошей.

24. Если бы кто-либо испросил себе то, что раньше было дано другому и записано в великокняжеском привилее, то по первому привилею должно остаться.

Также если бы кто-либо испросил что-нибудь, что прежде было дано другому, и выписал себе на то привилей, а у того бы, чье он испросил, раньше было записано в его привилее и подтверждено, и он этим в течение нескольких лет пользовался и имел в держании, тогда тот первый привилей, или лист, должен иметь силу, и получивший его должен держать то и пользоваться им в соответствии с первым привилеем и его подтверждением. А последний лист, или привилей, должен быть аннулирован.

Если бы также кто испросил что-либо и в листе то описано и подтверждено было, но в держании того не было в течение десяти лет, таковой потом уже претендовать на то не может, и его лист должен быть аннулирован.

Что же касается купли, то каждому везде, даже находясь в государстве нашем, Короне польской, мы должны подтверждать.

26. Проезжая по дорогам, никто не должен становиться на постой по великокняжеским дворам.

Также постановляем, что никто из наших подданных, проезжая по дорогам в нашем государстве, Великом княжестве Литовском, не должен становиться на постой в наших великокняжеских дворах и не должен брать с наших дворов никаких стацей для себя и для своих коней и ловить рыбу в наших садках. Но в тех дворах, которые находятся в пущах, могут останавливаться; однако никакого ущерба в тех наших дворах не должны нам причинять и поджогов не делать.

А если бы кто поступил вопреки этому нашему постановлению и в дворах наших становился на постой, стацею для себя и для своих коней брал, в наших садках рыбу ловил во время постоя во дворах, находящихся в пущах, причинил какой ущерб нашему двору, тот должен уплатить нам двенадцать рублей грошей и возместить весь ущерб.

Об обороне земской

(Раздел второй)

[1]. Каждый обязан нести военную службу.

Постановляем с согласия всех наших рад и всех подданных, что каждый князь и пан, и дворянин, и вдова, а также каждый сирота, достиг он совершеннолетия или нет, и всякий иной человек, достигший совершеннолетия и имеющий земское имение, когда возникнет необходимость, обязан с нами и нашими потомками или при наших гетманах нести военную службу и снаряжать на военную службу столько людей, сколько в то время будет признано нужным по земскому постановлению согласно числу людей, как

отчицей, так и похожих, и с имения как наследственного, так и выслуженного и купленного, за исключением заложенного ему нашего имения, в соответствии с постановлением, которое на то время будет принято.

Если бы кто держал от нас в залоге наше имение, то он должен будет с наших людей снаряжать на военную службу пахолка, который должен быть на хорошем коне ценою не менее четырех коп грошей, и пахолок чтобы имел панцирь, забрало, меч, щит и копьё с флажком.

А если какой-либо боярин или мещанин не имеет в своем имении столько людей, сколько будет указано в постановлении, тот должен сам ехать и служить соответственно ценности своего имения; а кто не имеет ни одного человека, тот должен сам ехать, как может или как будет предписано в нашей великокняжеской грамоте в случае срочной и неотложной необходимости. И на указанное место в срок, установленный нашими листами, должен явиться лично и пройти смотр, и записаться у нашего гетмана или у наших потомков на тот день, который будет нами или нашими гетманами для этого смотра и записи установлен и объявлен.

А если бы было несколько братьев неразделенных, тогда один из них, самый пригодный, с их совместного имения должен нести военную службу таким же образом, как постановлено выше.

Это военное постановление наши подданные должны выполнять в течение десяти лет; а по истечении десяти лет каждый должен нести военную службу в соответствии с наибольшими своими возможностями, как и перед этим служили.

Также желаем и постановляем, чтобы все мещане и наши подданные во время нападения врага с другими нашими земскими людьми несли военную службу или с нашего разрешения снаряжали людей на войну.

А если бы кто-либо из этих подданных, перечисленных выше, не явился на военную службу или, приехав в срок, не записался, а хотя и записался бы, но не дождался смотра или прошел смотр, но без разрешения гетмана уехал, тот имение свое теряет так же, как если бы военную службу не нес; а это будет по усмотрению великого князя.

[2] 1. Все обязаны становиться под своей поветовой хоруговью и проходить смотр.

Желаем также и строго приказываем, чтобы все наши подданные, обязанные нести военную службу, лично явились и проходили смотр не в каком-нибудь ином месте, а только под своей поветовой хоруговью того повета, в котором живут, кроме особого гетманского приказа. А если бы кто-либо из них нес службу у кого-нибудь из наших панов радных или у вранников, или также у кого-нибудь другого, тот должен будет свое место возле своего господина, которому служит, заместить кем-либо другим, не обязанным нести военную службу, а свое место под хоруговью как обязательное ни под каким видом не смел бы оставить и опоздать к нему под угрозой утраты своего имения.

А те из наших подданных, которые имеют в других поветах разные свои имения, должны стать со своим отрядом с имений, купленных, выслуженных,

наследственных, и с имения жены в том повете, в котором находится его главное наследственное имение. А те княжеские и панские слуги, которые получили в держание от князей и панов имения, а другие имения взяли в залог у великого князя, когда возникнет необходимость, оставив своего господина, должны становиться возле хоругви того повета, в котором находятся взятые ими в залог у короля имения. А если бы кто-нибудь не хотел стать под хоруговью, к которой принадлежит взятое в залог имение, тогда тот теряет имение в пользу великого князя.

[3] 2. Духовные с взятого в залог имения обязаны лично нести великокняжескую службу.

Также если бы кто-нибудь из духовных держал взятое в залог имение, тогда с такого имения, согласно нашему постановлению, он будет обязан лично ехать на нашу великокняжескую и земскую службу. Если же кто-либо из духовных будет иметь родовое имение, тогда он будет обязан с родового имения снаряжать людей на нашу земскую службу, а вопрос о службе самих духовных лиц будет решаться по нашему великокняжескому усмотрению.

[14] 3. Каждый после смотра обязан нести службу с тем же отрядом при великом князе или при гетмане.

Также постановляем, что каждый наш подданный, прошедший смотр и перепись, как то предписано выше, с теми же конями и с тем же снаряжением, с которыми был на смотре при нас и при наших потомках, а также и при наших земских или других гетманах, назначенных на то нами или нашими потомками, должен будет нести военную службу на тех же конях; своих слуг и снаряжения, с которыми прошел смотр и перепись, не имеет права отсылать с войны до полного роспуска нашего войска. А если бы кто-нибудь из наших подданных посмел поступить вопреки этому нашему постановлению, если он землевладелец, тот теряет имение, как если бы не был на войне. А если бы кто совершил это, получив деньги, а землевладельцем не был, тот честь свою теряет, как если бы он сбежал с поля битвы.

При записи коня должна быть указана его масть; а его клеймо должно быть нарисовано в реестре.

Люди одного повета должны разбивать свои стоянки при хорунжем в одном месте, а порознь стоять не должны.

[5] 4. Если кто-либо по слабости здоровья не может нести военную службу, тот должен заявить об этом перед гетманом.

Если бы кто-либо действительно был слаб здоровьем и поэтому не пригоден к несению нашей земской службы и не имел бы тот слабый здоровьем сына, пригодного к военной службе, или его сын служил бы при великокняжеском дворе, или же был отделен от отца, то тогда такой слабый здоровьем должен поехать к нашему гетману и заявить о слабости своего здоровья. Если гетман признает, что этот слабый здоровьем из-за своей болезни не годен к несению земской службы, то должен на то время освободить его от службы, а тот слабый здоровьем будет обязан вместо себя с имения своего снарядить на войну своих слуг таким же образом, как указано выше, а наш земский гетман подтверждает это листами.

А если бы слабый здоровьем не мог поехать к нашему гетману, то должен уведомить вранника, хорунжего и двух землян, которые должны перед гетманом своей честью и верой засвидетельствовать, что действительно слаб здоровьем.

Но если бы хорунжий сказал о ком-либо, что тот слаб здоровьем, а тот был бы здоров, и это было бы надлежащим образом доказано в суде, тогда тот хорунжий теряет свое собственное имение.

[6] 5. Если бы кто-либо имел сына, который мог бы нести земскую службу, то должен показать его гетману, чтобы установить, пригоден ли сын служить за отца.

Если бы кто-либо был здоров и имел сына, который от него не отделился и который не служит при нашем великокняжеском дворе, и будет ему более семнадцати лет, он может за отца на войну ехать; и должен сам с тем сыном ехать к нашему гетману. А если гетман увидит, что сын годен к военной службе, тогда сын должен нести военную службу за отца и с тем отрядом, как отец его должен был служить. Но если бы тот сын показался гетману не вполне годным, тогда отец сам должен на войну ехать.

[7] 6. Если бы кто-нибудь опоздал явиться в срок на военную службу и не приехал в назначенный срок без какой-либо уважительной причины.

Также постановляем: если бы кто-нибудь опоздал явиться на военную службу в установленный нами срок и не приехал к этому сроку без какой-либо уважительной причины, то таковых наши гетманы не должны вносить в свои реестры и не должны брать от них даров под угрозой лишения нашего благоволения, и не должны скрывать от нас таких нарушителей, чтобы они были наказаны в соответствии с нашим земским постановлением и впредь были более прилежны к нашей службе и защите государства.

А если бы гетман, пренебрегая нашим приказанием, таких непослушных в свои реестры вносил и некоторые потом ссылались бы на это, а нам или нашим подданным из-за этого пришлось понести ущерб от неприятеля, то весь ущерб этот будем взыскивать с самого гетмана.

[11] 10. Никто без ведома гетмана не должен уехать с войны.

Желаем также и постановляем, чтобы никто из обязанных нести военную службу без нашего ведома и особого разрешения нашего гетмана не смел бы уехать с войны до тех пор, пока все наше и рад наших войско не будет распущено; в противном случае таковой теряет свое имение, как если бы не был на войне.

[12] 11. Кто бы в карауле был недостаточно бдительным.

Если бы кто-либо из наших подданных во время войны нами или нашим гетманом был послан в караул против нашего неприятеля и тот посланный по своей небрежности неприятеля не заметил, или на том месте, куда был послан, не стоял и уехал прочь, или, не дождавшись срока смены, уехал прочь, а от этого, нам или нашему войску от нашего неприятеля был нанесен ущерб как в людях, так и в военных конях, тогда таковой теряет имение и приговаривается к смертной казни. Это же наказание на наше великокняжеское усмотрение оставляем.

[14] 13. Будучи на военной службе, никто не должен наезжать на шляхетские дома и гумна.

Также постановляем: если бы какой-нибудь шляхтич, будучи на военной службе, напал на дом или на гумно другого шляхтича или, едучи на войну, грабил на дороге, и было бы доказано, что он грабил или причинил ущерб, тогда столько раз, сколько он будет нападать на дом или на гумна или грабить по дороге, за каждое нападение или грабеж по дороге он должен платить штраф за насилие.

[15] 14. Если бы кому на военной службе не хватило стацей для него самого и для его коней.

Если бы кому-нибудь на военной службе не хватило стацей для него самого и для его коней, тогда тот должен с гетманским вижем куда-нибудь поехать или пойти и взять нужные припасы для себя и коней и за это он должен уплатить в соответствии с постановлением. А дрова должны брать там, где будут стоять; но нельзя разбирать дома и жечь заборы, ловить рыбу в прудах и спускать пруды, вытаптывать и травить озимые и яровые. А если бы кто-либо причинил такой ущерб, таких пан гетман должен заковать в цепи, а, кроме того, виновный должен возместить причиненный ущерб и уплатить штраф за насилие.

А если бы кто-либо, находясь на войне, напал на другого, на обоз или на стоянку и ранил или ударил кого-нибудь, таковой как насильник карается смертью.

*О вольностях шляхты и о расширении Великого княжества Литовского
(Раздел третий)*

1. Великий князь обязуется государство его милости Великое княжество Литовское и панов рад ни в чем не принижать.

Также если Господь Бог соблаговолит даровать нам иное государство или королевство, то мы не только ни в чем не принизим государство наше, Великое княжество Литовское, и наших радных, но будем охранять его от всякого поношения и унижения, как это делал славной памяти отец наш во время своего счастливого царствования.

3. Чужеземцам не должны быть жалованы держания и звания.

Также обязуемся и обещаем, что в наших землях того Великого княжества ни мы, ни наши потомки никому из чужестранцев не будем давать в собственность и в держание земель, замков, городов и каких-либо званий и чинов, но только местным уроженцам тех земель названного выше нашего Великого княжества.

4. Держания не должны отниматься по заочному обвинению.

Также державцы дворов наших и тивуны по заочному обвинению не должны нами лишаться своих должностей. Но если бы кто-нибудь из врадников был обвинен перед нами как расточитель и причинивший вред двору нашему, то обе стороны должны лично явиться перед нами. После того как стороны будут выслушаны, виновный понесет заслуженное наказание. А без вины держания отнимать не будем.

5. Великий князь обязуется сохранять все старые постановления, а новые принимать с панами радой.

Также все, касающееся сохранения земских привилеев и обычаев, которые в тех привилеях, описаны, подтверждены и установлены, или постановления новых и увеличения их числа, что содействовало бы нашей и государства пользе, будем решать и выполнять только в духе старого времени, а также с ведома, совета и согласия наших рад Великого княжества Литовского.

6. Его милость великий князь обязуется сохранить в целости вольности княжат, панят, шляхтичей и мещан.

Обязуемся своим великокняжеским именем сохранить за всей шляхтой, княжатами, панами хоруговными и всеми простыми боярами, мещанами и их людьми свободы и вольности, данные им как нашими предками, так и нами.

7. Великий князь разрешает всем свободно выезжать из Великого княжества для обучения рыцарскому делу во всякие земли, кроме земель неприятельских.

Также соизволяем, чтобы указанные выше княжата и паны хоруговные, шляхтичи и бояре могли совершенно свободно выезжать из тех наших земель Великого княжества и иных для приискания себе лучшей доли и обучения рыцарскому делу во всякие земли, кроме земель неприятелей наших. Однако в отсутствие выехавших, как и при них, наша служба с их имений не должна приостанавливаться, но должна выполняться для нас и наших потомков, сколько бы раз ни понадобилось в соответствии с земским постановлением.

Если бы уехал сын по рыцарскому делу, оставив отца, а отец умер, не оставив после себя опекуна над имением, тогда мы, великий князь, должны над теми имениями назначить опекуна, который бы выполнял земскую службу; неприехавшие сын или брат имения не теряют.

10. Простых людей великий князь не должен возвышать над шляхтичами.

Также мы не должны нешляхтичей возвышать над шляхтичами, а сохранять всех шляхтичей в их достоинстве.

11. О доказательстве шляхетства.

Также постановляем: если бы кто кому сказал, что тот не шляхтич, тогда тот, кто доказывает шляхетство, должен представить со стороны отца и матери двух шляхтичей, а те должны присягнуть.

Если бы его род прекратился, но он местный уроженец, тогда он должен поставить окрестных бояр-шляхту, которые бы знали, что он шляхтич. И те бояре, которых он поставит, должны вместе с ним присягнуть, что он по происхождению шляхтич.

А если бы какой-либо чужеземец был человеком приезжим, тогда он должен поехать в свою страну, откуда он, и там перед властями должен доказать своё шляхетство и привезти от властей листы с печатями, доказывая свое шляхетство. Но если бы с той страной, откуда он, была война, тогда он должен поставить двух шляхтичей с тех мест, откуда он, и те должны вместе с ним присягнуть, что он по происхождению шляхтич; этим он и докажет шляхетство.

14. О побоях, нанесенных шляхтичу, и о том, кто бил.

Если бы шляхтич побил шляхтича, тогда в соответствии с законом должен уплатить двенадцать рублей грошей. Если же на шляхтича поднимет руку, побьет его и окровавит простой крестьянин или мещанин, а шляхтич бы то доказал, тогда крестьянин или мещанин должен быть наказан только отсечением руки, а не чем иным, за исключением, если бы тот мещанин был радным. А если мещанин был бы радным и побил шляхтича, тогда также должен уплатить двенадцать рублей грошей, а руки не теряет.

15. Если бы шляхтич выслужил у пана или князя имение и хотел с этим имением уйти.

Если бы кто-нибудь из наших подданных у кого-либо из княжат или панят, или у кого иного выслужил недвижимое имущество и захотел уйти, то в соответствии с листами, на то ему данными, оставив имение своему господину или его потомкам, он сам и его потомки могут свободно уйти, куда хотят, за исключением того случая, если в данных ему листах было сказано, что он мог бы с этим имением служить, кому хочет.

И если бы кто такой лист хотел дать своему слуге, то должен, созвав посторонних людей достойных, дать его за своей печатью и за печатями и надлежащим свидетельством этих людей. Кроме того, этот пан лично или в письменной форме должен нас просить, чтобы мы ему это утвердили. Такой лист будет иметь силу.

Если бы после смерти того пана, от которого слуга за службу получил имение, дети того пана захотели делиться, а тот слуга во время раздела не заявил о полученном и листа не показал, или пан отданное слуге у нас нашим листом не подтвердил, то после раздела такой лист не должен иметь силы, потому что слуга о нем умолчал; и то имение отходит к наследнику, а слуга должен служить за имением тому, кому оно достанется по разделу. Если же не хотел бы ему служить, то должен отдать имение со всем тем, с чем ему было дано; а сам он свободно может уйти со всем своим движимым имуществом.

17. Тайные корчмы должны воеводами отбираться.

Также постановляем и приказываем воеводам, старостам и всем державцам нашим Великого княжества Литовского, чтобы они не допускали незаконно варить пиво в корчмах в неположенных местах, а особенно тем, кто не имел бы нашего пожалования по нашему листу или листу наших предков. А поэтому приказываем, чтобы каждый из вас такие корчмы отбирал независимо от того, принадлежат ли они духовным или светским, панам и всем вообще, и забирали все те сосуды, в которых варят пиво, и доставляли бы Их к нашему великокняжескому двору, потому что из-за существования таких корчм совершается много злодеяний, а также уменьшаются наши великокняжеские доходы, как и доходы тех, которые имеют пожалование по нашему листу.

*О наследовании женщинами и о выдаче девушек замуж
(Раздел четвертый)*

1. О вдове, оставшейся на вдовьем столце, имеющей от мужа своего вено и взрослых детей.

Вдова, оставшаяся на вдовьем столе, имеющая от мужа своего вено и взрослых сыновей, должна остаться только при своем вене, а сыновья должны быть допущены ко всем отцовским имениям и имуществу и должны нести земскую службу. Если же она не имеет от мужа своего вена, то должна получить во всем равную со своими взрослыми детьми часть в ценностях и в имуществе, движимом и недвижимом.

2. О вдовах, которые не имеют детей.

Видя, что некоторые бездетные вдовы остаются на вдовьем столе, в результате чего происходит много вреда для государства, потому что не выполняется служба так, как бы следовало, а также и родственники теряют много имений, постановляем, как написано ниже: бездетная вдова, если она имеет от мужа своего вено, должна получить только свое вено, а все имения должны перейти к родственникам. Если же она не имеет от мужа своего вена, то должна остаться на третьей части, пока не выйдет замуж, а если замуж не выйдет, тогда должна оставаться на третьей части пожизненно, остальное имение должно перейти к родственникам, а те должны нести нашу великокняжескую службу.

3. Если бы какая-либо женщина была замужем и имела детей, а записанного мужем вена не имела.

Если бы какая-либо женщина была замужем, имела с мужем детей, а муж не записал бы ей вена и умер, то она, оставшись вдовой, должна получить равную со своими детьми часть от имений и имущества и на этой своей части должна оставаться пожизненно, если бы хотела быть вдовой; а дети не должны отбирать у нее эту часть. Если же она хотела бы выйти замуж, то должна свою часть оставить детям, а дети не будут обязаны дать ей венца.

4. О мачехе, которая будет иметь детей от двух мужей.

Таким же образом и мачеха, если она имела детей от второго мужа, то вместе со своими детьми от первого и второго мужей должна иметь равную часть во всех имениях и имуществе. Если бы мачеха не имела детей от второго мужа, то вместе с детьми от первого мужа должна получить равную часть в имении, а в имуществе детей части не должна иметь, за исключением того, что сама принесла с собой или что дал ей муж из движимых вещей по своей милости. И на этой части мачеха должна оставаться со своими детьми пожизненно, если бы не вышла замуж. Если же она вышла бы замуж, то эту часть должна оставить детям, а дети не будут обязаны дать ей венца, как не имеющей записанного мужем вена.

5. Если бы жена не имела детей, то она должна оставаться на вдовьем столе на третьей части пожизненно.

Также если бы жена не имела детей и оправы от мужа, то она должна оставаться только на третьей части имения, а две части должны отойти к родственникам. Она должна оставаться на третьей части пожизненно. После ее смерти и эта третья часть имения должна перейти к родственникам. А если бы она вышла замуж, то имение, которым пользовалась, должна оставить родственникам.

6. Жена с малыми детьми по смерти мужа должна оставаться на вдовьем столе до совершеннолетия детей. Если же будет плохо управлять имением, то родственники должны воспрепятствовать этому судом.

Также постановляем: если бы какой-либо человек, умирая или по завещанию, поручил своих детей и имение какому-нибудь приятелю своему, хотя бы и не родственнику, которому по праву родства не надлежит быть опекуном, то назначенный опекун должен осуществлять опеку над имением и детьми, а жена умершего должна оставаться только при вене.

Если бы кто умер, не поручив никому детей своих, то жена должна воспитывать детей и управлять всем имением на правах вдовы, оставаясь на вдовьем столе до совершеннолетия детей. А когда дети вырастут, она должна передать имение детям, а сама оставаться пожизненно при своем вене. Если же она не имела бы вена, то должна получить равную со своими детьми часть.

Если бы имела одного сына, то должна отдать ему две части имения, а сама остаться на третьей части.

Если бы женщина, имея в своей опеке детей, вышла замуж, то взять в опеку детей и имение должны родственники. Родственники не должны вытеснять ее из записанного ей в качестве вена имения. Но если она выйдет замуж, то дети по достижении совершеннолетия могут выкупить ее часть.

Если бы какая-либо женщина, оставаясь со своими детьми на вдовьем столе, независимо от того, имела ли она записанное мужем вено или нет, не хотела выйти замуж и, будучи вдовой, имение и имущество растратила, людей разогнала, серебщицны и штрафы брала себе и имение разоряла, тогда дядья детей по отцу, а если их не будет, то другие родственники должны привлечь ее в установленный срок к нашему великокняжескому суду или к суду панов радных, и должны доказать эти убытки [...]. Но если бы у этих детей не было дядей по отцу или других родственников, то мы, великий князь, или паны над детьми и имением должны назначить опекуном постороннего достойного человека, который бы ее и все имения и детей в опеке держал, не допускал растраты имений и имущества, пока дети не достигнут совершеннолетия.

7. О выдаче девушек замуж как при жизни отца, так и по смерти отца.

Также постановляем, что если умрет отец или мать, но при своей жизни еще выдадут свою дочь замуж, а оставят после себя других дочерей, то и эти дочери должны получить такое же приданое, как и выданная ими дочь.

А если бы родители не выдали дочерей при своей жизни, но только записали приданое, то дочери должны быть выданы замуж так, как записали отец или мать.

Но если бы родители не дали приданого или перед своей смертью не записали, то судьи обязаны оценить имущество в деньгах и выделить четвертую часть, несмотря на то что в семье одна дочь и много сыновей, и дать ей в качестве приданого такую сумму, сколько бы стоила четвертая часть имущества.

А хотя бы в семье был один сын и много сестер, то на всех сестер следует разделить четвертую часть той суммы, в какую оценено имущество, и каждой дать из этой четвертой части равное приданое.

8. Прежде чем отец выдаст свою дочь замуж, он должен потребовать от зятя обеспечить вено.

Также постановляем: если бы кто-либо выдал замуж свою дочь, то должен раньше обеспечить ей вено. Если же кто-либо выдал бы свою дочь замуж, не обеспечив ей вена, то такая девушка не должна иметь венца.

10. О девушках, которые без согласия отца и матери самовольно выйдут замуж.

Также если бы дочь без согласия отца или матери вышла замуж, то она лишается приданого от отца и матери и имения, наследуемого по материнской линии. А если бы она одна была у отца, то имение, наследуемое по отцовской линии, наследуют родственники, минуя таковую дочь.

12. О наследовании имений, переходящих по отцовской и материнской линии.

Также постановляем: если было бы несколько родных братьев и сестер, отделенных или не отделенных, и один из братьев умер, то его часть имения, наследуемого по отцовской линии, переходит только к братьям. Если бы в наследство было получено какое-либо имение, наследуемое по материнской линии, тогда сестра должна получить равную с братьями часть этого имения, а с наследуемого по отцовской линии имения – приданое.

13. Как должен быть наказан тот, кто ударил отца или мать.

Также постановляем: если бы сын ударил отца или оскорбил, или как-либо притеснял и унижал, то отец может такого сына лишить всего его наследства. А если бы отец лишил сына наследства и других сыновей не имел, то две части имения он не должен чужим ни отдавать, ни продавать, но эти две части должны отойти только родственникам, а третью часть может употребить, как хочет.

Таким же образом поступает и мать: если бы сын или дочь оскорбили мать, тогда она также может лишить их наследства на часть своего имения. Однако отец и мать не могут сына или дочь лишить наследственного имения по завещанию, но, представ перед нами, великим князем, или перед владником, должны заявить и привести основательные доводы, и только тогда могут за тот их злой поступок записью лишить имения.

Об опекунах

(Раздел пятый)

[1] Если бы опекун, как назначенный из родственников, так и назначенный из посторонних, по своему нерадению что-либо утратил из принадлежащего детям, то дети по достижении ими совершеннолетия могут взыскать это по суду.

Если бы опекун, как назначенный из родственников, так и назначенный из посторонних, по своему нерадению или оплошности утратил что-либо из принадлежащего детям, когда они были малолетними, то эти дети, достигнув совершеннолетия, могут взыскивать по суду свое с того, кто держал бы это имение, лишь бы они по достижении ими совершеннолетия не просрочили земской давности.

[2] 1. Опекун имеет право взыскивать по суду причиненный детям ущерб, но не имеет права причинять ущерба.

Если бы кто-нибудь сиротам или малолетним детям причинил какой-либо ущерб, то опекун их имущества вправе взыскивать это по суду, но не имеет права причинять ущерб принадлежащему детям; если же он причинил какой-либо ущерб, то дети по достижении совершеннолетия могут взыскать в соответствии с тем, как это записано в предыдущей статье. Также по достижении совершеннолетия они могут перед властями добиваться возмещения всякого ущерба, которого опекун не добился по суду, лишь бы по достижении ими совершеннолетия не просрочили земской давности.

[3] 2. Если бы кто-либо привлек к суду несовершеннолетних детей, то они до совершеннолетия не обязаны быть ответчиками, а суд должен отложить рассмотрение дела до их совершеннолетия.

Если бы кто-либо привлек к суду несовершеннолетних детей по делу об имении, наследственном по отцовской или материнской линии, купленном или выслуженном, тогда постановляем, что ни эти дети, ни их опекун не будут обязаны отвечать в суде, но суд своим постановлением должен это дело приостановить и отложить его до достижения детьми совершеннолетия. Эти дети по достижении ими совершеннолетия будут обязаны отвечать в суде по этому делу стороне, возбудившей иск, если они будут официально вызваны в суд, не отговариваясь никакой давностью в связи со столь долгим молчанием истца, лишь бы только истец по достижении детьми совершеннолетия не просрочил земской давности.

[8] 4. Опекун не вправе продать или растратить имение детей, полученное в наследство.

Также постановляем, что опекун не вправе продать имение, полученное детьми в наследство, или как-нибудь его растратить, а также размежевывать. Ибо если бы он поступил иначе, дети, достигнув совершеннолетия, могут требовать от держателя возвращения по суду своего имения, полученного в наследство. Причем в этом земская давность не может быть помехой, если бы только, достигнув совершеннолетия, они не просрочили давности в соответствии с тем, какое лицо пользуется правом давности.

[9] 5. Несовершеннолетние дети отвечают перед судом только в четырех случаях: о выкупе имения, о поручительстве, данном отцом, о родовом владении, по поводу которого отец при жизни вел судебное дело, но не закончил его.

Также постановляем, что несовершеннолетние дети, привлеченные к суду, по своей молодости обязаны отвечать только в четырех случаях: во-первых, если бы их отец, находясь в добром здоровье, держал в залоге за деньги какое-нибудь недвижимое имущество, а родственники хотели бы выкупить у детей это имение и вызвали бы их в суд для вручения им денег, они обязаны взять деньги через своего опекуна и возвратить имение тому, кто выкупает; во-вторых, если бы их отец поручился в чем-либо и по поводу этого поручительства еще при жизни был привлечен к суду, то по смерти отца дети, если бы тот, кому дано поручительство, потребовал его выполнения или

привлек их к суду, должны удовлетворить его требование и освободить его от поручительства, не дожидаясь своего совершеннолетия; в-третьих, если бы отец при жизни своей вел судебное дело по поводу родового имения, но умер, не закончив его, то дети обязаны через опекуна отвечать в суде; но если бы отец был только вызван ответчиком, но перед судом не предстал, то такое дело должно быть отложено до совершеннолетия детей, а по этому делу дети не обязаны отвечать в суде, не достигнув совершеннолетия; в-четвертых, дети будут обязаны платить долги своего отца, не отговариваясь своим несовершеннолетием.

[8] 7. Если опекуну поручают опекунство, как он должен исполнять эту обязанность.

Также постановляем: если бы кто-нибудь своих детей или имение, или свою жену поручил в опеку, то опекуны должны поступать следующим образом. Взяв от властей того повета вижа и с ним еще трех шляхтичей, достойных доверия, с этими свидетелями должны описать все имение, людей и доходы, стада, коней, челядь невольную и ценности: золото, серебро, украшения, деньги, жемчуг, наряды, оружие и все другие движимые вещи. Взяв от вижа и от этих бояр-шляхты, достойных доверия, два реестра, скрепленных их печатями, один должны сохранить у себя, а другой передать повету, воеводе или старосте этого повета. И когда дети достигнут совершеннолетия, тогда эти опекуны должны в соответствии с этими реестрами все передать им в целости, и все доходы, которые поступают с имений, дани медом и деньгами, что соберут за эти годы, должны отдать детям. А за свой труд опекуны должны пользоваться тем, что поступит с пашен, с мельниц и присудов, а также должны нести земскую службу и детей кормить и одевать. А с какой пашней и с чем возьмет имение, с тем обязан вернуть. А серебщизну и штрафов опекуны не должны израсходовать на себя. А если бы опекуны растратили иные доходы или ценности, или людей разогнали и это было бы доказано в суде, то в соответствии с реестрами они должны детям все возместить со своих имений.

[11] 10. Если бы у кого-либо за какое-нибудь преступление имение взято, а перед тем была дана оправа жене его.

Если бы у какого-либо человека земского за какое-нибудь преступление или по приговору суда имение его родовое или взятое им в залог было отнято или отдано за долги, или отсужено, а с этого имения жена его по первой записи имела бы свою оправа веновную, правильно записанную прежде, чем этот человек земский был обвинен по суду, то та ее оправа должна оставаться в силе, кроме воровства, когда жена была бы соучастницей в преступлении мужа и вместе с ним пользовалась заведомо краденными вещами.

[15] 14. Кто имеет и не имеет права составлять завещание на свое движимое имущество.

Также постановляем, что каждое лицо может и вправе составить завещание на свое имущество, кроме тех перечисленных ниже лиц, которые по закону ничего своего не могут никому отказывать по завещанию. Прежде всего несовершеннолетние дети; монахи, будучи в монашеском ордене, принявшие монашество; сыновья, не отделенные от отца, но они имеют право завещать

имущество, приобретенное или лично или полученное за службу; находящиеся в зависимости от другого, то есть те, кого выдали другому вместе с его имуществом; буйно помешанные, еретики, невольники, теряющие рассудок. Однако последние, когда придут в себя, вправе составлять свои завещания.

[16] 15. О том, как должны составляться завещания на движимое имущество.

Если бы кто-либо хотел составить завещание на свое движимое имущество или на купленное имение, то он, хотя и был бы болен, если только был бы в сознании, вправе будет завещать свои вещи и купленное имение кому захочет, как духовным лицам, так и светским, призвав для этого священника или других свидетелей, или людей, заслуживающих доверия, или также официального присяжного писаря. И если сам он потом умрет и ту свою последнюю волю смертью подтвердит, то, хотя бы и печати не приложил, такое завещание должно оставаться в силе. А если бы кто-либо по составлении завещания остался жив, то он вправе отменить свое завещание столько раз, сколько захочет. Последнее же из этих завещаний, подтвержденное его смертью и каждому официально утвержденное властями, должно считаться действительным. Купленное же имение, как и движимую вещь, каждый может по завещанию передать и продать, кому хочет. Однако если бы кто хотел купленное имение записать в пользу церкви, то это допускается при следующем условии: если кто-либо из духовных будет владеть этим имением, то он должен с этого имения нести земскую службу на коне и с оружием в соответствии с законами и постановлениями земскими. От этого времени постановляем, что если бы кто записал свое имение в пользу костела, то с этого имения должна выполняться служба так же, как это было и прежде.

А если бы кто-либо перед властями или перед свидетелями, заслуживающими доверия, записал кому-нибудь третью часть наследственного или купленного имения или какую-нибудь движимую вещь и, хотя был бы жив, то уже такая запись должна иметь силу вечно, и тот уже не может аннулировать ее и записать ту же вещь кому-нибудь вторично.

[17] 16. О свидетелях, которые должны присутствовать при составлении завещаний.

Также постановляем: при составлении завещаний должны присутствовать свидетели, заслуживающие доверия, находящиеся вне подозрения. Поэтому свидетелями не могут быть указанные ниже лица: прежде всего те, которые сами не вправе составлять свои завещания, а также женщины, душеприказчики или опекуны того же завещания, а также те, которым что-либо отписано в этом завещании.

*О земских насилиях, о побоях и об убийствах шляхтичей
(Раздел седьмой)*

1. Кто бы умышленно напал на чей-либо дом с целью убийства.

Также постановляем: если бы кто-либо умышленно напал на чей-либо дом с целью убийства или же напал на дом с вооруженными людьми и ранил кого-нибудь в этом доме или убил, или хотя и не ранил бы никого, а только

совершил нападение, тот приговаривается к смертной казни. Головщина должна быть уплачена родственникам убитого с имения убийцы, а в нашу великокняжескую казну такая же сумма, а также штраф за раны.

А если бы тот, на чей дом сделано нападение, обороняясь, бежал из своего дома и никто не был бы убит или ранен, то все равно тот, кто напал на дом, приговаривается к смертной казни, а вознаграждение должно быть уплачено хозяину дома. А что останется из имения насильника сверх уплаченной суммы, то засчитывается как штраф в пользу великого князя.

2. О доказательствах насилия, как оно должно быть подтверждено и как оно должно быть обжаловано.

Если бы кто-либо напал на чей-нибудь дом и совершил убийство, то против этого насильника требуется следующее доказательство. Если бы кто-либо напал на чей-нибудь дом и кого-либо ранил или убил, то пострадавшие из этого дома сразу же после нападения должны известить об этом своих ближайших соседей и показаться им, от наших властей взять вижа, который будет поблизости, и показать ему следы насилия, раны или убитого. Если бы насильник не признался, то подвергшийся нападению будет иметь преимущество обличать его через окрестных соседей и вижа, а сам должен при раненом с его женой, если бы он детей не имел, а если были бы взрослые дети, то со взрослыми детьми и слугами или челядью, а если не было бы слуг, то с двумя соприсяжниками он должен в том присягнуть. А тот, кто совершил нападение, должен быть приговорен к смертной казни как насильник.

4. Если бы кто убил насильника и его сообщников в своем доме или во время нападения.

Также постановляем: если кто-либо совершит нападение на чей-нибудь дом, а хозяин, находясь в доме и защищая свой дом, убьет или ранит в своем доме этого насильника или кого-нибудь из его сообщников, то он не должен платить ни за убийство, ни за раны, но еще имеет право истребовать с этих раненых уплату за нападение. Однако факт нападения он должен подтвердить своей присягой, присягой жены и взрослых детей сам с двумя соприсяжниками, и если были бы свидетели, то и при свидетелях он обязан лично принести присягу.

И если он присягой подтвердит факт нападения, то ему должно быть заплачено двенадцать рублей грошей в соответствии с его присягой и его свидетелей.

5. Если бы кто напал на чье-нибудь имение и подданных, а тот, защищая свое, его убил.

Также постановляем: если бы кто защищая свое имение или своих подданных от нападения и при этом убил шляхтича, то не должен платить годовщину. Однако он должен представить веские доказательства, что убил его на своей земле, и это должен подтвердить своей единоличной присягой и присягой своих окрестных соседей.

6. Об изнасиловании женщины и девушки.

Также постановляем: если бы кто-либо изнасиловал женщину или девушку независимо от ее сословного положения, высшего или низшего, и эта

женщина или девушка звала на помощь, а на ее крик прибежали бы люди и она показала бы им следы насилия, а потом привлекла бы насильника к суду и представила двух или трех свидетелей и при этих свидетелях принесла бы единоличную присягу, то такой насильник должен быть приговорен к смертной казни. Если же пострадавшая пожелала бы выйти за него замуж, то это в ее воле. А если бы женщина или девушка не могла позвать на помощь, но как только она была бы отпущена после совершенного насилия и рассказала об этом людям, а затем привлекла насильника к суду и представила бы тех людей в качестве свидетелей, то насильник должен быть наказан так, как об этом написано выше.

7. Если бы кто-либо угрожал, а после угрозы случилось бы убийство или сгорел двор.

Также если бы кто в присутствии людей пригрозил кому-либо, что хочет причинить ему вред, сжечь двор или гумно или убить, а после этой угрозы или разговора тому был причинен ущерб от огня или случилось убийство и было бы доказано, что он угрожал пожаром или убийством, то этот ущерб должен быть взыскан с того, кто угрожал. Если же он отказывался бы, говоря, что того не делал, то, чтобы впредь никто не угрожал другому, пусть этот ущерб возместит, а сам потом ищет виновного. Но такая угроза должна быть доказана не чем иным, как свидетельскими показаниями трех шляхтичей против шляхтича, а о размерах причиненного ущерба пострадавший должен присягнуть вместе с женой и детьми.

8. Если бы несколько лиц были привлечены к суду за убийство одного шляхтича.

Также если бы несколько лиц были привлечены к суду за убийство одного шляхтича, то только убийца должен быть осужден за такое убийство, и именно тот, против кого жалующийся должен присягнуть с двумя себе равными шляхтичами-соприсяжниками, если бы не имел других достоверных доказательств и особенно если сам убийца не признался в совершении этого убийства.

9. Если бы кто-либо ранил шляхтича в руку или в ногу или выбил глаз.

Если бы кто-либо ранил шляхтича в руку или ранил в ногу так, что тот охромел, или выбил глаз, или отрезал нос, или выбил зубы, или отрезал ухо, то должен за это уплатить половину выкупа за убийство, а если бы ранил его в лицо, то должен уплатить раненому тридцать коп грошей и столько же штрафа в великокняжескую казну, если пострадавший, не располагая достоверными доказательствами, присягнет против него с двумя соприсяжниками.

10. Если бы кто-либо, получив ранение, ездил по пирам или корчмам, а потом умер.

Если бы какой-либо шляхтич, побитый или раненый, после побоев или ранения ездил по пирам или бывал в корчмах или на торгу, а потом умер, то, хотя бы после побоев и лежал бы и умер от ран, тогда тот, кто его бил или ранил, не должен платить за убийство, а только за раны.

14. Если бы кто-либо убил своего отца или мать.

Постановляем также, что если бы кто-либо убил своего родного отца или мать, тот приговаривается к бесчестию и смертной казни.

15. Если бы кто-либо убил брата или сестру.

А если бы кто-либо убил брата или сестру, надеясь получить ту часть имения, которую тот должен был бы получить по наследству, то таковой лишается права наследовать имение, которое после этих убитых, как после отца, так и после матери или также после брата и сестры, должно перейти к другим братьям или сестрам. А если бы других братьев и сестер не было, это имение должны наследовать другие родственники по праву кровного родства. Убийца же должен быть приговорен к смертной казни.

16. Если бы кто-либо на дороге устроил кому-нибудь засаду и тот был бы ранен.

Также если бы какой-либо шляхтич на дороге устроил засаду кому-нибудь одному или нескольким лицам с целью ранить или ограбить, или убить их и был бы сам убит теми, против кого на проезжей дороге он устроил засаду и на которых кинулся, и если бы родственники этого убитого присягнули, что он его убил прежде, чем тот напал, тогда убивший обязан платить головщину. А если бы родственники убитого не хотели присягнуть, заявляя, что они при этом не присутствовали, тогда убивший может оправдаться присягой с двумя соприсяжниками-шляхтичами, даже если бы эти шляхтичи были его слугами. Тогда он не будет обязан платить за убийство. Однако если окажется, что он совершил это убийство, защищая свою жизнь, когда на него напал убитый, то он освобождается от уплаты штрафа и годовщины.

18. Если бы кому-либо в чьем-нибудь доме был причинен вред или он подвергся насилию на дороге с ведома хозяина дома.

Если бы кому-либо в чьем-нибудь доме был причинен вред или он подвергся насилию на дороге или в ином месте по желанию или по разрешению, или с ведома хозяина дома и тот хозяин был бы привлечен к суду и его вина была бы доказана обоснованными доказательствами или единоличной присягой истца при наличии вещественных доказательств или каких-либо следов, предъявленных официально, то он будет обязан собственными деньгами заплатить за тот разбой или возместить ущерб, а тех злодеев привлечь к суду.

19. Если бы кто-либо, настав на чье-нибудь село своих людей или напав на него лично, побил, поранил и ограбил.

Также если бы кто-либо на чье-нибудь имение, село или на его людей совершил нападение сам или кого-нибудь наслал и причинил этим насилием ущерб или нанес кому-нибудь раны и ограбил кого-нибудь, тот должен пострадавшей стороне, если она надлежащим образом докажет, что было совершено насилие и нанесены раны, возместить ущерб, возвратить награбленное с избытком и заплатить за насилие, а в великокняжескую казну – столько же. И хотя бы совершивший нападение не ранил и не избил никого, но взял что-нибудь, он также должен заплатить пострадавшему за насилие, а его людям должен возместить ущерб в том размере, какой они укажут под присягой.

20. За обычное нападение на соседей двенадцать рублей грошей.

Также постановляем, что за каждое обычное нападение на соседа, доказанное в судебном порядке, в пользу пострадавшей стороны должно быть присуждено двенадцать рублей грошей и столько же штрафа нам, великому князю.

21. Если бы шляхтич на дороге совершил разбойное нападение на шляхтича.

Также если бы шляхтич на дороге совершил разбойное нападение на шляхтича и ограбленный напавшего узнал в лицо и показал свои раны достойным людям или показал следы грабежа властям или посторонним людям и при этом указал личность того, кто его избил, и привлек к суду того, кто его ранил, а тот хотел бы очиститься от обвинения присягой, то прежде чем ответчику очиститься от обвинения присягой, при своих ранах имеет первенство присяги пострадавший. Но если бы тот, кто избил, не хотел бы примириться с пострадавшим и допустил бы его к присяге против себя, то, если пострадавший присягнет, нападавший должен быть наказан как разбойник.

Если бы кто на дороге поссорился, но не грабил, однако был бы обвинен в разбое, то раненый должен присягнуть, а тот должен заплатить ему за раны и не должен быть приговорен к смертной казни, как за упомянутый выше разбой.

22. О ссорах.

Также если бы кто-либо поссорился с кем-нибудь и во время этой ссоры один другого ранил и один из них или оба обратились в суд, но не имели бы свидетелей, которые знали бы обстоятельства дела, и один другого не допустил бы к присяге, а оба хотели бы присягнуть, то судьи должны приказать им бросить жребий. И чей выйдет первый, тот должен присягнуть в том, что тот первый начал его бить и нанес ему раны, и поэтому произошла эта ссора. И когда он присягнет, тогда другой должен заплатить присягнувшему за раны в соответствии с его сословным положением.

24. Если бы кто-либо нечаянно ранил другого и был привлечен к суду.

Также если бы кто-либо возбудил в суде дело о нанесении ему раны, а ответчик заявил, что ранил его нечаянно и привел бы к тому доказательство, мы, имея в виду, что никто без своей вины не должен терпеть ранения, постановляем и приказываем: за эти раны истцу должно быть заплачено.

25. Если бы какой-нибудь слуга, защищая своего господина, кого-либо ранил или убил.

Также постановляем, что если бы в какой-нибудь ссоре слуга-шляхтич, защищая своего господина, кого-либо ранил или убил, то он освобождается от ответственности за это. Однако тот, кому понадобится, имеет право предъявить иск за свои раны или за убитого господину этого слуги.

28. Постановление о размерах головщины шляхтича и штрафа в пользу великого князя за такое убийство.

Также постановляем: если бы шляхтич шляхтича убил в ссоре или непредумышленно и это было бы доказано в суде, то виновный должен уплатить родственникам убитого головщину сто коп грошей, а нам, великому князю, в казну – вторые сто коп грошей. А если бы убийца, боясь

ответственности, убежал из страны, то родственникам должна быть уплачена из имущества бежавшего годовщина сто коп грошей, а нам, великому князю, столько же. Дети бежавшего могут владеть именем. Убийца же должен быть объявлен изгнанным как негодяй.

29. Если какой-либо преступник будет приговорен к смертной казни за какое-нибудь преступление, но избегнет этого наказания, то ему нет места среди добропорядочных людей.

Также если бы кто-либо был осужден и приговорен к смертной казни за воровство или какое-нибудь другое преступление, но от этого наказания ему удалось откупиться деньгами или он был освобожден по ходатайству своих друзей, купцов, послов или знатных панов, или за свое преступление побывал в руках палача, тот лишается чести и не может находиться среди добропорядочных людей и не должен больше пользоваться своими шляхетскими привилегиями. А в отношении всех тех, кто такого осужденного человека освободил или выкупил своими деньгами, то решение вопроса об их чести и добром имени представляется на наше великокняжеское усмотрение.

30. Если бы кто-либо прятал у себя дома преступников, разбойников, воров и изгнанных из страны.

Также постановляем, что если бы наши подданные скрывали в своих домах или имениях подозрительных людей, преступников, разбойников, изгнанных из страны или давали им какие-нибудь советы, или оказывали помощь в ущерб обществу, или пользовались заведомо краденными вещами и это было бы доказано, то виновный должен быть наказан так же, как перечисленные выше преступники. Потому что по справедливости и совершающие преступления, и потворствующие ему должны подвергаться одинаковому наказанию.

*О головщинах людей путных, крестьян и челядинцев
(Раздел одиннадцатый)*

[1] Прежде всего о головщинах путного человека и бортника.

Также постановляем: если бы кто-нибудь убил человека путного или бортника, годовщина за человека путного двенадцать рублей грошей, а за бортника восемь рублей грошей. А если бы кто-нибудь избил человека путного или бортника, то человеку путному навязка три рубля грошей, а бортнику рубль; их женам вдвое.

[2] 1. О головщинах и о навязках ремесленникам.

Годовщина золотых дел мастеру, органисту, пушкарю, пекарю, повару, плотнику, мастеру шитья золотом, кузнецу, столяру, стекольщику, сокольнику, псарю, возчику, старшему конюху, каменщику, портному, сапожнику, мастерице шитья золотом, ковровщице, ткачихе, пряхе должна быть, как и слуге путному, т. е. двенадцать рублей грошей. И хотя бы кто-нибудь из этих ремесленников был тяглый или несвободный, то ему головщина такая же, а навязка рубль.

[3] 2. О побоях и убийствах тивунов, приставов и других врадников.

Годовщина тивуну, приставу, ключнику, если бы кто-нибудь убил которого из них, состоящих в этой должности, двенадцать рублей грошей, а вознаграждение за побои при исполнении должности три рубля грошей. А если бы какой-нибудь тивун или пристав были отстранены от должности, то годовщина им и навязка такая же, как тяглому человеку. Если бы челядинец исполнял обязанности тивуна или пристава, ему годовщина десять коп грошей, а навязка рубль до того времени, пока он исполняет эти обязанности, а когда он будет освобожден от них, то годовщина ему и навязка, как челяди.

[4] 3. О головщинах и о побоях простых людей и челяди.

Если бы кто-нибудь убил тяглового крестьянина, тот должен платить за него головщину десять коп грошей; за несвободного паробка годовщина пять коп, а несвободной женщине столько же головщины.

[5] 4. О нанесении побоев и ран крестьянам и челяди.

Если бы кто-нибудь ранил или побил тяглового крестьянина, то должен уплатить ему в качестве компенсации полтину грошей, а женщине рубль грошей, челядинцу полкопы грошей, а его жене копу грошей.

[6] 5. Еврей, татарин не должен держать в неволе христиан.

Также постановляем: если бы какой-нибудь еврей или татарин какого-нибудь сословия купил или взял в залог христианина, от настоящего времени приказываем воеводам, старостам, державцам, чтобы они узнали о таких случаях, и каждого такого христианина освобождаем из неволи у еврея или татарина и таким именно образом: если хозяин купил его навечно или невольник родился от купленной женщины, то такой невольник, достигнув совершеннолетия, должен отработать у хозяина семь лет, а по истечении семи лет должен быть отпущен на свободу. А если бы еврей или татарин взяли его в залог за деньги, то постановляем, что в таких случаях невольники должны отработать эту сумму, а год работы как мужчины, так и женщины должен засчитываться за полкопы грошей; и так должен этот закуп служить до того времени, пока не отработает всей суммы. Если же татары получили от отца нашего или от предков наших и от нас вместе с нашими дворами челядь, то они могут владеть ею вечно.

[7] 6. Свободный человек не должен быть обращен в неволю ни за какое преступление.

Также постановляем, что свободный человек ни за какое преступление не должен быть обращен в вечную неволю. А если бы за какое-нибудь преступление был отдан в вознаграждение за какую-либо сумму, то должен ее отработать, причем каждый год работы должен засчитываться крестьянину за двадцать грошей, а женщине за пятнадцать грошей, если бы они получили в свое пользование присевок. А если им присевок не был дан, то крестьянину каждый год работы засчитывается за полкопы грошей, а женщине за двадцать грошей. Если же сумма, за которую такой человек был выдан, была столь велика, что он сам не мог бы отработать ее, то его дети должны отработать, и вычеты им должны быть такого же размера.

[9] 8. Если бы чей-нибудь человек, свободный или несвободный, или челядинец перешел к другому, а тот не хотел бы дать удовлетворение и возвратить его.

Также если бы чей-нибудь непохожий человек или несвободный челядинец перешел к кому-либо другому, назвавшись свободным, и его пан один или два раза обратился к тому пану с просьбой рассудить его претензию, а тот пан не хотел дать ему удовлетворения, то такой землянин должен быть привлечен к земскому суду. И если пан того непохожего человека или челядинца докажет в суде, что этот человек – его крепостной, и вместе с тем докажет, что к тому пану дважды обращался с просьбой об удовлетворении, а тот отказался, то ответчик должен в соответствии с этим постановлением уплатить истцу пеню за все время, пока у него проживал беглый человек или челядинец истца.

[10] 9. Если бы от кого-либо сбежал челядинец, а кто-нибудь, будучи извещен об этом, свободно его пропустил.

Также постановляем: если бы от кого-нибудь сбежал челядинец, крестьянин или несвободная женщина, а кто-либо, будучи извещен о побеге чужой челяди, указал им дорогу или дал хлеба, или на некоторое время дал им убежище у себя и это было бы доказано, то таковой должен отыскивать этих беглых. А если бы не нашел, то должен за них заплатить их хозяину.

[11] 10. Если бы кто-нибудь продал в рабство своего сына или свободного человека.

Также постановляем: если бы кто-нибудь из-за голода продал в рабство свободного человека или своего сына, или самого себя, то такой договор не должен иметь силы, и когда прекратится голод, тот человек, достав деньги, отдаст их кредитору, а сам снова станет свободным. А если бы кто-нибудь из-за голода или за хлеб продал или отдал кому-нибудь своего невольника, то такой невольник должен принадлежать тому вечно.

[12] 11. Если бы кто-нибудь во время голода прогнал свою челядь.

Также постановляем: если бы кто-нибудь во время голода прогнал со двора свою несвободную челядь, не желая ее содержать, а челядинцы во время голода прокормились бы сами, то они уже не должны быть невольниками, а становятся свободными. А поступать следует таким образом: если пан прогонит челядинцев, то они должны сообщить об этом поветовому владнику или городскому бурмистру, или мешанам, что пан прогнал их; а те, кому они сообщат, должны известить того пана, чья челядь. И если бы он действительно прогнал челядинцев, не желая их кормить, то они уже вечно должны быть свободными.

[13] 12. Невольниками люди считаются в четырех случаях.

Также постановляем, что невольниками считаются люди в четырех случаях: во-первых, те, кто издавна находится в неволе или родились от несвободных родителей; во-вторых, те, кто приведен в качестве пленных из неприятельской земли; в-третьих, если бы кто-нибудь был приговорен к смерти за какое-нибудь преступление, кроме воровства, и просил бы того, кому выдан, чтобы его не губил, и отдался бы в неволю и тот согласился бы на это, то

преступник должен стать невольником; невольниками становятся и его дети, которые потом родятся. В-четвертых, если бы сами себя отдали в рабство, а именно: если бы кто-нибудь, будучи свободным, женился на женщине, зная, что она невольница, то становится невольником сам и их дети независимо от того, мужского они или женского пола; точно так же, если бы и женщина вышла замуж за невольника, зная, что он невольник, то становится невольницей сама и их дети.

Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 47–76.

Статут військової служби Великого князівства Литовського 1535 року

Артикулы, которыи от кор(ол)я его м(и)л(о)сти пана н(а)ш(о)го м(и)л(о)стивого за росказанем панов рад великого к(н)(я)зства литовского мают быти даны всим уставичне, которыи ж к той военной выправе на тот час поедут зь князтва Литовского, абы кождый тоє ведаючи так ся заховал под грозным каранем, што бы жадин не смел с них выступити, але так держати, яко нижей написано.

[Ст. 1] Напервей, абы послушенство было. Противку их как гетманови одиноцтво межи всими самими, абы на тягненю або на перебываню, на лежаню так ся кождый заховал тым обычаем, а не инак яко имь будет от гетмана росказано, або войско не рядное, не тихое, не способное, не далекое, чого Боже вховай, от згиненя, а так подлуг того как от короля его м(и)л(о)сти есть ознаймено, так абы кождый, так богатый, яко худый так ся заховал, а не смъл того переступити под немилостивым каранем абы, чого пане Боже вховай, про перяд, а не послушенство збыточных на всих упад не пришол.

[Ст. 2] Кто бы ся мел у войску, на котором [колве] местцы або на шиху к(ня)зь або пан и хто колве с подданных н(а)ших мел мовити противку гетмана або бы подбурял приятелей своих на противку гетмана, которым колве обычаем, тот чест и горло тратит.

[Ст. 3] Который бы колве бунты у войску чинил против гетмана або иным справцам, а то бы на него переведено трема светки, на ч(ес)ти и на горле ма быти каран, або вемь где бы таковыи речи волно чинити, а казни не было, тогды через таковыи бунты переказа бы ся деяла всим речам, а стережи Боже, абы через то впад не пришол.

[Ст. 4] Кто бы местца своего не стерег, где будет через гетмана шихован, на ч(ес)ти и на горле ма быти каран.

[Ст. 5] И теж на шиху, где бы кого гетман поставил, на котором колве местцы, тогды кождый мает там на том местцы стат(и), где гетман кажет, а с того местца никоторыми причинами выламатися не мает, под честю на горле каранем.

[Ст. 6] Жодный гужь так как который поставят, так тягнути маєт, а мѣстцо вказаное держати, а где ся трафит на перебываню абы один гужь так за другим шол, яко гетман роскажет, который гужь за которым перебывати маєт, а хто бы посмел зменити або змешати, кождый такой маєт на горле каран быти.

[Ст. 7] А возы мают кождый йти за своим гужом и вюки так же подлуг своих гужов, а перерывати их нихто не маєт, под каранем на горле.

[Ст. 8] Приводцы, а тыи, што гужы ведают, абы от гужов своих не отежчали, а перед гужы своими тягнули, а того полни были, абы жадин з гужу непотребне не выежчали, ани пахоликов не розсылали ани до возов, ани инде, а хто бы ся того важит хотел, абы был грозно каран, абы про недбалост и омешкане, а отежчане поручиков нерядне тягнене не было.

[Ст. 9] Так на тягненю, як на леженю абы ясаков не чинили под грозным каранем.

[Ст. 10] Кали потреба придет, хто бы ся не поткал з росказанем гетманским, честь и горло тратит.

[Ст. 11] Коли бы у трубу затрубено з росказаня гетманского, абы кождый приводца на плец, где войско лежит зь своим гужом бегъ, а там ся становиль, а хто бы не бег местца своего не смотрел, на горле ма быти каран.

[Ст. 12] Хто бы трывогу вчинил, а у трубу затрубил без гетманского росказаня, ма быти на горле каран.

[Ст. 13] А хто бы на сторожу не шол або не ехал, коли ему роскажут або стягнул ся без росказаня гетманского, абых тых, которые у порочени от гетмана мели, на горле маєт быти кара, а звлаща тыи, которые будут к тому повиннии кому поруч.

[Ст. 14] Хто бы таковой был с подданных н(а)ших вшеликого стану так великого и посполитого, когда бы колве гетман н(а)шь слал на сторожу або на которую послугу н(а)шу военную, там у воисце абы ся не вымовял, а послушенства против ему некоторого не вчинил подлуг воли гетманское, тот горло тратить.

[Ст. 15] Коли бы хто справу мел перед гетманом, абы к тому жадный ку своем речи приятел болшей не брал ку своей раде и помочи одно дву, абы ростырки и розницы, бунты оттул не приходили болших, хто бы черес то переступил, тотъ горло тратит.

[Ст. 16] Коли бы сторожа н(а)ша посланая от гетмана н(а)шого зъехала ся зь сторожы або з войском неприятелским, або под замок неприятелский подехала, тогды каждым у в оной сторожи яко старший над оною сторожею так вси, што будут у в оной сторожи, не мают мовити у зъезде кождому з людьми неприятелскими, толко тот, кому гетман поручит, а хто бы смел мовити без воли гетманское, тот горло тратит.

[Ст. 17] Хто бы зваду вчинил, рукою маєт быти каран, а хто бы рачил, тот на горле ма быти каран.

[Ст. 18] Хто бы, што за войском ездячи продавал, а тот бы, хто моцю кгвалтом брал, на горле ма быти каран.

[Ст. 19] Перед войском и около войска в неприятелской земли абы жадин палити не смел опроч росказаня гетманского под каранем на горле.

[Ст. 20] Чужого и обчого ч(о)л(о)в(ε)ка або которого слугу от подданных н(а)ших абы жадин приняти и переховати не смел опроч ведомости гетманское под страченем горла.

[Ст. 21] Для шкод деланя, абы жадин в пицоване слати не смел опроч гетманского росказаня, а приставов, которых гетман будет посылати, але тым обычаем мают слати, коли войско станет, а гетман н(а)шь сторожу отправит, тогда при оной сторожи, што гетман пошлет, мают слати в пицоване доложивши ся гетмана, а хто бы слал без ведомости гетманское а без сторожи, тот горло тратит.

[Ст. 22] На тегненю буд(ь) в неприятелскую землю буд(ь) назад опят идучи, абы жадин не смель войска отехати опроч гетманского призволеня под старченем горла и имени одно в шиху аж до конца тягнути аж до роспущеня мает; и так же и хоружий кождый у своем повете не мает ничего затаити ани отпустити аж до роспущеня всего войска, а который бы втаил або отпустил, тот горло и имене тратит, а тот пред ся горло тратит, хто б уехал.

[Ст. 23] Коня чужого ништо не мает приимовати ани до себе брати, а естли бы хто принял, тогда не мает болшь в себе держати, толко четверть години, скоро его поймавши, мает оповедит гетману, а в себе его держати не мает, а естли бы хто в себе задержал, а найдено бы кого на нем едучи або ведучи, тот мает так каран быти яко злодей.

[Ст. 24] Братей теслев, ковалев, колодеев, кожемиков и всих ремесников, што там поручоны будут ку военной справе, кому кол(ве) от нас або от гетмана, тогда тыи врадники н(а)ши, кому поручоно будет не мает ни одного с тыхь отпустить без ведомости гетманское и хотя бы, хто был немоцон с тых ремесников, тогда и того мает объявити гетману, а естли бы отпустил без воли гетманское, тот горло тратит.

[Ст. 25] Гетман хто бы ся тому противил албо того держати не хотел, а стого ся вымовял, а над тое выступовал тот, што от короля его м(и)л(о)сти маестат есть ознаймено, а уставено, мает моц от нас, такового кожно(го) на горле карати.

[Ст. 26] А так абы кождый тыи уставы ознайменьи [и] инии вси, которые ж бы водле потребы через гетмана были оповеданы а росказаны держал, а над тое не выступовал под кара(н)ем на горле або водлуг выступу, яко ся хто допустил а заслужит.

[Ст. 27] Хто бы колве у войску або на сторожи буд(ь) кн(я)зь або пан и кождый пору[чи]к языков поймал, тогда кождый з них абы не смел о положени неприятелском пытати под грозным каранем на горле, а хто бы колве поймал, тогда не пытаючи в него ничего мает отвести до гетмана, а гетман мает его сам на впокои опытати; тым же обычаемъ и беглеца от неприятеля не мает ништо пытати кром гетмана.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е. – 1774 р. – С. 161–164.

**Керівництво зі збирання податків і штрафів
для базарного пристава (мугтесіба) м. Кефе
(Витяг з податкового кодексу санджаку Кефе 1542 р.)⁴**

(1.) Якщо хліб буде сирий, стягається 12 акче, але якщо трапиться недовага, з кожного диргема недоваги стягається 1 акче. Та й в інших випадках недоваги правило таке саме.

(2.) Та якщо ж продукти, що на зразок меду та жиру пакуються у вмістища, поштучно прибувають на базар, у разі продажу стягається: з фучі (прибл. 40–52-відерна бочка) – 24 акче, з каратіля (прибл. 20–40-відерна бочка) стягається 18 акче, з варіля (бочка до 20 відер) стягається 12 акче. Але якщо вищезгадані речі будуть у толумах (міхурі зі шкіри овець), стягається по 6 акче.

(3.) А якщо якийсь різник принесе [до міста] козу, заріже й продасть, то за кожну таку козу стягається по 2 акче – у разі продажу за нарх (мінімальна ціна, що встановлювалася місцевим кадїєм) овечого м'яса, але якщо продається дешевше овечого м'яса, то не стягається нічого.

(4.) А якщо хтось одягне на невірльницю капелюшка, передасть до рук брокера й продасть, то, як адет-і-тезїн («звичаєве за прикрашання»), стягається 12 акче, але якщо капелюшка не одягати, то нічого не стягається.

(5.) Та з тих, що знаходяться у місті, вітряних та кінських млинів щотри місяці стягається по три акче – у разі коли вони [цей час] відпрацювали, але якщо не працювали, то не стягається.

(6.) А з [вуличних] кухарів, і пиріжників, і міських бузоварень щомісяця по 15 акче стягається, [а якщо] місячний термін не працюють, то нічого не стягається. А з [вуличних] кухарів та пиріжників та бузоварень із Земляної фортеці щотри місяці стягається по три акче.

(7.) А за зважування на вагах з баккала щотри місяці стягається 3 акче під назвою сенк-і-мізан («гирьового»). А з [тих, що знаходяться] у місті кісаджїїв (банщики-масажисти) щотри місяці стягається 4 акче.

(8.) А з міських миловарів, якщо вони виробляють один казан жирного [тобто звичайного] мила, то стягається 50 акче, а з пахучого мила, що надходить [з-за моря] кораблем, якщо на базарі його зважують на вагах і продають, хоч би яка була там потреба – сундуками або чувалами, – по 6 акче [з кожного пакунку] стягається.

(9.) А з трактирів за шість місяців по шість акче стягається. А якщо січку або сіль або кіл продається мискама, щотри місяця стягається [з продавця] по 6 акче.

(10.) А якщо хтось [самовільно] проштемпелює свій аршин [як точний], то стягається 4 акче.

⁴ Документ свідчить про достатньо високий рівень розвитку податкового законодавства та широкий діапазон відповідальності й повноважень державного податкового інспектора на ринку та міських виробництвах.

(11.) А якщо [самовільно] ріжуть одного коня і продають його м'ясо, стягається 6 акче. А якщо ріжуть одного верблюда [і продають його м'ясо], то стягається 12 акче.

(12.) А якщо один хтось [самовільно] нову харчівню чи бузоварню відкриє чи там зробить вогнище для приготування каштанів, то стягається 12 акче.

(13.) А якщо з затоки виловлюється свіжа риба, то [з вилову] стягається десятина. Та й якщо з Татського іля (Південний берег Криму на захід від Алушти) надійде свіжа риба, [з неї] стягається десятина.

(14.) А якщо осетрова риба надходить з Керчі, поклавши на арбу по сім рибин, то з кожної арби стягається по 15 акче, і крім цього з кожної рибини стягається по 1 акче.

(15.) А якщо з землі дині чи кавуни, чи коротше: арбами надходять фрукти, то з двоколісної арби стягається 12 акче, а з чотириколісної арби стягається 24 акче.

(16.) Якщо ж надходять фрукти човном насипом [і продаються посередникам], то з кожного човна стягається 25 акче – байдуже, чи буде він малий чи великий. Але якщо, прийшовши до кадія і довідавшись про нарх, самі продають, то, крім 25 акче, під назвою «нархлик» стягається [ще] якась кількість акче: [точно] не фіксовано, якщо тільки [вартість проданого] сягає 50 акче, то стягається 20.

(17.) А якщо вищеозначені фрукти [що складені] у човні корзинами чи чувалами, і базарні продавці [їх] купують, то з кожної корзини та чувала стягається по 2 акче.

(18.) А якщо фрукти надходять на кораблях з протилежного берега [Чорного моря], то з кожного корабля стягається під назвою адет-і-кешті («корабельне звичаєве») [що становить] 55 акче; [до того ж] якщо, прийшовши до кадія, [перевізники] самі зважують для продажу, і [в них] купують за нархом, з них стягається певна кількість акче під назвою «нархлик», [яка точно] не встановлюється: якщо тільки [вартість проданого] сягає 100 акче, то стягається 50.

(19.) А якщо з Согуна (Сухумі) чи інших країв [з-поза санджаку Кефе] надійде рис, і [перевізники], пішовши до кадія, дістануть нарх, щоби самим продавати, [то точно] не встановлюється, стягається [з кожного по] 50 чи стягається 100: якщо продаватиметься чувалами, то з кожного чувала стягається по 2 акче.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е. – 1774 р. – С. 167–170.

**Судебник князя Казимира Ягеловича, даний Литві 29 лютого 1468 року
(Витяги)**

...Ми з князями і панами-радою нашою великого князівства Литовського і з усім поспільством порадившись і вчинили таке:

1. Якщо злодія (тата) приведуть з речовим доказом, то мусить той заплатити за вчинене штраф; якщо ж платити буде нічим, а дружина з дорослими дітьми знала про вчинений злочин, то вони повинні сплатити штраф; якщо ж будуть малі діти до семи років; то вони в тому невинуваті. Самого злодія стратити на шибениці.

3. У кого буде вкрадено, то судці присудять: спершу заплатити позивачу, а тоді господар тата бере свою вину.

5. Коли б злодій щось у когось вкрав, і там, де вкрадено, його спіймано на гарячому, але додому вкрадене він не приносив, дружина і діти краденого не споживали, то відповідальність несе лише один злодій.

7. Коли чийсь підданий впаде в злодійство, а його господарю буде відомо про це, він ділитиме зі злодієм здобич, то, якщо буде на те відповідний доказ, господар понесе кару нарівні зі злодієм.

12. Коли злодія видадуть, і суд визнає його винуватим, то він підлягає страті. Коли ж той, кому тата видадуть, не захоче його страчувати, а матиме бажання заробити на ньому гроші чи собі в неволю взяти, то нам з пани-радою слід порадитись і скарати смертю його, якщо буде на те причина. Для злодія милість не потрібна.

13. А хто вкраде майно на суму більше півкопи грошей чи корову, того повісити.

14. Якщо ж крадіжка вчинена вперше, то за першу татьбу виною карати злодія: якщо вкраде менше полтини, домашні речі, домашніми речами платити; якщо ж більше полтини, то віддавати до суду.

15. А хто хоча б і вперше крав, але то була крадіжка коня, то, коли буде спійманий на гарячому, повісити.

22. Якщо хто-небудь знайде заблудлого коня чи клячу або якісь інші речі, то має оголосити про це. Якщо знайдеться господар впродовж трьох днів, то тому, хто знайшов, має бути винагорода за знахідку, дана на королівському дворі. Якщо той, хто знайде, не оголосить про знахідку, а візьме у користування, то відповідатиме, як злодій.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – Т.1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2000. – С. 57–59.

Устава на волоки (1 квітня 1557 року) (Витяги)

Арт. 1. Бояри путні, стародавні на службу тяглу і у підводи ходити не повинні. А коли із розпорядження нашого на дорогу поїдуть, то того року ніяких податків платити не повинні. Без волі і розпорядження нашого їх на дорогу ніхто послати не може.

Арт. 7. На селах вийти із розпорядження врядового мають людей на роботу виганяти, бути присутніми при видачі оплати; при всяких роботах над людьми свого вйтовства наглядати замість пристава, супроводжувати людей свого вйтовства при доставці ними вівса, та сіна на Вільно.

Судити вряду підданих слід в день торговий, привселюдно, окрім справ про вбивство і згвалтування.

На суді вйт повинен бути присутнім і має допомагати своєму підданому. За всяку вину вйт може бути засуджений врядом, тільки при цьому вйтовства у нього не відбирати, а лише зняти з посади і іншого поставити.

Арт. 15. Податок із землі з волоки визначається: добрий родючий ґрунт – 21 грош (з однієї волоки), середній – 12 грошей, поганий – 8 грошей, досить поганий (піщаний або болотистий) – 6 грошей. Крім цього, з доброго і середнього ґрунту давати по дві бочки вівса з волоки, з поганого ґрунту – одна бочка. А якщо буде сказано платити грішми, то за кожну бочку – 5 грошей. З кожної волоки давати сіна один віз або три гроші замість сіна. З досить поганого ґрунту податок сіном та вівсом не збирати.

Арт. 16. Тяглові люди повинні відпрацювати за кожну волоку по два дні на тиждень.

Арт. 17. Городникам при дворах панських відпускається по три морги землі, за що вони (чоловіки) повинні відробляти по одному дню на тиждень, а жінки – відпрацювати в полі не більше шести днів до жнив або до прополювання.

Арт. 20. Робота підданим повинна бути наперед оголошена вйтом, який вказує при цьому, з чим і на який день мають вони приступити до її виконання. В день виходу на роботу вйт ще раз нагадує про це. Якщо хто-небудь не вийде на роботу, то за перший день прогулу має сплатити штраф один грош, за другий день – барана. А коли на третій день не приступить до роботи або запиячить, то того покарати побиттям бичем на лаві, а прогуляні дні зобов'язати відробити.

Якщо внаслідок якоїсь поважної обставини підданий не зможе вийти на роботу, то повинен через сусіда або лавника повідомити про це вряда, який, зваживши причину невиходу, зобов'яже його відробити іншого дня. Нікому не велено відкуплятися від роботи.

Арт. 21. Пустих волок підданим не заорювати. А коли хтось, не вписаний до реєстру, посміє те вчинити, його збіжжя підлягає зведенню на панський тік, а з самого винуватого стягується один грош штрафу до казни.

Арт. 22. Підданим приступати до роботи, як зійде сонце, а закінчувати, коли сонце заходить. Тим, хто працює біля худоби, відпочивати годину перед обідом, годину пополудні і годину під вечір. А хто працює в полі, то відпочивати у той же самий час по півгодини. Хто рано на роботу не з'явиться, то повинен відпрацювати в інші дні стільки ж часу, скільки ним було втрачено.

Арт. 40. Піддані мають вольність ловити рибу в ріках, озерах вудкою, броднем, тригубицею, малими сітками. Однак у квітні, травні, червні ловля риби забороняється, оскільки йде нерест. За дотриманням цього повинні стежити вряда і неводники.

Арт. 41. Збіднілий, убогий підданий у голодні роки, засіявши ниву на зиму і не маючи чим прогодуватися, має доповісти про це врядові у присутності вйта.

Ті повинні не стягувати податки з такого підданого аж до святого Івана. Якщо до того часу не буде погашена заборгованість, то бідняк втрачає засіяне поле. Якщо ж хто-небудь втече, не повідомивши вряду про свої нестатки, то той втрачає землю з усім господарством. Втікача повинні розшукати. Якщо ж він повернеться сам, то посадить його на пустих волоках.

Арт. 42. Підданий має право продати будівлі, домашнє господарство на своїй волості відповідно до процедури перед війтом, лавником. Покупець може обробляти свою волоку і ту, на якій куплено господарство, або просити пана виділити йому дві волоки на пустощах. Покупець сплачує мито вряду 2 гроша і записаного в реєстр один грош. Якщо у тому уряді немає пустих волок, то йому дозволяється йти до іншого маєтку в межах волості, взявши перед цим лист від свого урядника до того, куди він направляється.

Литовская метрика. Отдел I–II. – Юрьев, 1914. – С. 102–478.

Литовський статут 1566 р.
(Витяги)

Роздел первый

О персоне господарской

Арт. 1. *Все обыватели великого князства Литовского одним правом писаным и от нас даным сужены быть мають.* Наперед мы, господар, обещуем и шлюбуем под тою ж прысегою, которую учынили есмы всем обывателем всех земель того панства нашего великого князства Литовского, иж всех княжат, панов рад духовных и свецких, панов хоруговных, шляхту, места и всех подданных наших и всех станов и в том панстве нашем великом князстве Литовском, также и земель Русских Киевское, Жомоитское, Волынское, Подляшское и иных земель, прислухающих к тому панству нашему, почоншы от высшего стану аж и до нижнего, тыми одними правы писаными от нас даными судити исправовати.

Арт. 2. Мы господар обещуем и шлюбуем никого не карата на заочное поведанье, хотя бы се дотыкало и о ображенье маестату нашего господарского; и хто теж што на кого вел, а не довел, тым сам масть каран быти. Теж предъречоным прелатом княжатом, п[а]нтятом, паном, радам духовным и свецким, паном хоруговным шляхтам и местам земли великого князства Литовского, Руское, Киевское, Жомоитское, Волынское, Подляшское, Смоленское, Полоцкое, Витебское, Мстиславское и иных земель великого князства Литовского, обещуем словом нашим господарским, иж над жадного человека выданье албо осоченье явное таемное и подозренье тых станов вышешмененных карати не хотим ани винити которою кольвек виною пенежною, кривавою, везеньем, або достоенств вряду або имения отнятьем; нижли аж бы первей у суду явным рядом и поступом права, коли жалобник то есть повод и отпор обжалованный очивисте станут, и достаточне на конец будут поконаны, которые по суде и таковом поконанью винни, мають быти караны виною у артыкулах нижей описанных меновите незначоною. А хто бы теж кого колвек обмовляючи вчинил к соромоте и зелжывости, а шло бы о честь або о

горло або о которое кольвек скаранье; тогда тот, на кого мовит и ведет, а не доведет, тым караньем сам маеть быти каран.

Арт. 3. *Ображенье маестату господарского.* О ображенье маестату господарского так се понимает, колибы хто змову албо спикненье албо бунт учинил на здоровье наше господарское, хотя бы пан бог уховал, иж бы оная змова не была учынком пополнена; таковой за слушным доводом, як о том ниже описано, честь и горло и именье стратит. Теж кгда маестат наш ображон бывает с тое причины, кгда бы хто бунтовал покой посполитый врушаючы против нас господара ку шкоде и речы посполитое; и мынцу без воли наше бил явне; а чого боже уховай на нас смерти, так теж и на потомки наши великие князи Литовские, по земстях их хочечы хто осести и опановати тое панство великое князство и господарем быти на нем, войско люд служебный сбирал и выводил; то бы теж з неприятelmi порозуменье мел, листи до них або послы против нам господарю и речы посполитое або остерегаючы слал, тым неприятелем якууж кольвек помог давал, хотя бы теж замок наш неприятелеви подал; хто бы теж люди неприятельские панство наше великое князство Литовское зрадливе привел, а то бы на него слушне и справедливо было переведено. таковой с права з розсудку нашего с паны радами нашими великого князства Литовского честь горло тратить, и такового зрадцы дети сынове за таковой выступок отца своего безецными будут, а именья того зрадцы отчызные выслужонные которым кольвек обычаем набытые мимо дети и близкие на нас господара приходят. Ведьжо жоны таковых здрайц которые не будут ли ведали тое зрады мужов своих, а с того се выведут пресегами своими, таковые именья своих отчызных и матерыстых и вена пред учынком тое зрады им от мужей их описаного не тратят, але до именья отчызных не прийдут, хйба по смерти маток своих только до четвертое части именья матерыстых приходити будуть.

Арт. 6. *Хтобы колвек с панства нашего до земли неприятельское утек.* Теж уставуем, хтобы кольвек с подданных наших с панства нашего утек до земли неприятельское умыслом злым на зраду ку шкоде нам господарю и речы посполитой, такий честь тратит; а если бы пойман был, тогда и горлом маеть быти каран. А дети ач колвек для того выступку отца своего почтивости свое не тратят, але именья вей отцовские тратят, ниж бы што мели власного набытья своего, або перед тым учынком отца своего отделены были, тогда при том застати мають. Таким же обычаем и жоны если будуть не ведали таковое зрады мужов своих, таковые в том будуть захованы, яко в третем артыкуле сего розделу о таких есть описано.

Арт. 10. *Хто бы кому именье заставил а продал первой, нижли з земли утек.* Тежд если бы которий человек перед тым нижли утечь до земли неприятельское, будучи еще в панстве нашем, продал або запродал именье яке або люди або землю кому, а будет ли он тое рады его не ведал, и на то право поднести и окажет на то листы и держанья своего доведет; тогда маеть он тое купленое або закупленое именье спокойно держать, а пак ли бы не хотел присегати, тогда тое купленое або закупленое именье тратит.

Арт. 11. *Если бы отец от детей втек до земли неприятельское, так теж который ближший.* Теж уставуем, если бы отец от детей утек до земли неприятеля нашего Московского и до инших земель неприятель наших, а дети бы на именья зоставил по себе; тогды именья его на нас господаря спадывають, бо за выступ отца их власного вже суть отдалены от имений. Ведьже который бы сын был делный от отца своего и первой тое части своее в держанью был, нижли утек отец его, и мешкал бы на том кром отца своего не у в одном местцу з ним, а не за одним плотом, а тое рады и учынку отца своего не ведал, а не был подозренный и вывелся того присегою своею; таковы тогды сыны и дочки от по- чтивости своее от части именья своего не одпадывають. А если бы который приржоный брат або девка або который будь з роду утек до земли того неприятеля нашего Московского и до земель неприятельских поганских; тогды делница, то есть часть невыделена не будет выделена была, будь не выделена, спалывает на нас господаря, и ближний жаден не будет ку тому и не маеть мети ничего; а ведьже то братьи и близким яко в почитности так и частем именьям их шкодити не маеть. А хтобы такового здрайцу утекающого забил, або живого до нас и до вряду нашего привел, и то на его слушным доводом перевел; такового почитности то шкодити не маеть, але еще за то будет годе ласки нашего господарское, а если бы не довел, тогды сам маеть быти каран, яко вышей описано.

Арт. 12. *Хто бы листы або печати наши фалшовал, чым маеть быти каран.* Коли бы хто листы або печати наши фальшовал, або на кшталт руки наше также с канцлярейных писаров наших того панства подписовал, абы хтобы теж печати наши соберыв и в себе ховал и их ужывал; таковой за сказаньем слушным явностью певною и доводом слушным ничим, иным толко огнем каран быти маеть...

Арт. 13. *О фалшованью монеты о мындзех и о золотарех.* Теж хтобы монету нашу фалшовал и без воли наше переправовал и обрезовал, так теж мындзаре наши, которие золото и серебро и иншую реч матерей належачую и прислухающую мындзе фалшовали бы зливали и мешали ку пожитку своему а ку шкоде речи посполитое, а то бы на них досведчано; тые мають огнем караны без милосердыя. Потомуж золотари, которие золото, серебро фалшуют и межы того мешають медь, цын або олово, и в том бы были дознали; тогды сами мають огнем быти караны, а их маетность тому, кому шкоду учинили, маеть быти плачено. Ведьже работа тая и матеря, без которое бы тое ремесло их справовано быти не могло подле звыклости ее, то фалшем розумено быти не маеть.

Арт. 14. *Не маеть никто ни за чий кольвек учинок терпети толко каждый сам за себе.* Теж уставуем, иж ништо ни за чий кольвек учинок не маеть каран и сказан быти, толко которим винен, кгдаж того право божое и справедливость хрестиянская учить, якож так хочем мети: абы ани отец за сына ани сын за отца, кром ображенья маестату нашего, яко вышей около того ест описано, ани жона за мужа, ани муж за жону, так теж брат за брата, и жадный приржоный, и слуга за пана, пан за слугу, ништо ни за чий выступ учинок, толко каждый сам за свой выступ маеть терпети и каран быти.

Арт. 15. *Хтобы много за мало упросил а без данины побрал.* Теж хто много за мало упросил, а то бы на него устне и с права было переведено, вышшей нижли просил, таковой тую выслугу свою от нас даную тратит. А хотя бы и добре упросил, а без данины наше што и к той выслуге своей взял, и к тому привернул; предься тую выслугу и забранье тратит и спадывает то за се на нас господаря. А хто ку отчызному своему именью взял человека, або и десети, або колко кольвек и с землями, або земли пустое; тогды маеть каждого человека, колко будет взял, своими отзычнами навезати з земли, або кождую землю землею, а ведже не на голую повесть и обмову, але за огледаньем и выведаньем слушным и справедливым правным поступком и доводом через людей цнотливых и веры годных комисаров тубулцов. Ровностью права одинакими доводами вдаючи се в ровное право и з шляхтою, яко о том ниже написано.

Арт. 25. *О мытех новых.* Теж уставуем и приказуем, абы жаден человек в том панстве нашем великом князстве Литовском не смел новых мыт вымышляти ани встановляти ни на дорогах, ни на местах, ани на греблях, ани на реках, ани в торгах, ани в местечках ни в стодолах, або в корчмах на гостинцах в именьях своих, кроме которые бы были з стародавна установлены, або мели бы на то листы предков наших або наши. А хто бы кольвек смел мыто кром звычайного торгового установляти; тогды тое именье, в котором мыто кром торгового установил, тратить и спадывает на нас господаря.

Арт. 26. *О неданье мыта шляхте.* Теж з ласки и доброты наше господарское князем, паном радам духовным и свецским, шляхте в том панстве нашем тую вольность на водах на дорогах, то есть сухим путем и водным, на торгах, на мостех, так и именьях наших спущати и продавати з их власных гумен кождому его работы правдивое збожье а не купленое, от того мыто не маеть быти давано; так теж и от подвод шляхецских, которые з их речми властным збожьем а стацьями ходять, от того всего мыто и мостовое брано быть не маеть. А если бы што купленого збожья и иных речей пры том мел; от того мыто маеть платити. А ведже сами особами своими, або где бы их самих при том не было, тогды слуги их або справцы от них притом посланные веры годные на мытех наших головных мають присегнути, што ест правдивое работы его домовое а што теж прикупленое, а подводы мають без присеги быти пропущены толко за листы и печатми их, тым же обычаем и лесные товары и от всякого господарства домовое работы маеть ся разумети и безмытне пропущены быти. А на мостех старожитных, где перед тым што будеть давано только от подвод таких, которые збожье на продажу везуть, ведже водле стародавнего обычаю мають давати.

Роздел третий

О вольностях шляхецких и о розмноженью великого князства Литовского

Арт. 1. *О розмноженью великого князства Литовского.* Мы господаря обещуем теж и шлюбуюем за себе и за потомки наши великие князи Литовские под тоуж присегою нашою, которую есьмо учинили всим обывателем всех земель великого князства Литовского и всех земель ку нему здавна и тепер належачых у славе, титуле, столицы, зацность, и владзы, и можность роска

зованью, и в иных всих належностях и прислухиванью и в границах ни в чом не вменшати и о вшем примножати. И хотя бы пан бог з ласки свое светое нам господару узычити рачыл панства Литовского князей и панов рад духовных и свецских и всих врьдников земских и дворных шляхту рыцарства и всих иных станов ни в чом того не понижати, але от всякое легкости и пониженья, яко славное памяти продки наши, великие князи Литовские, за щастливого панованья своего чынити стеречи и боронити будем, с помочью божьего стараючисе о примноженье и вывышенья того панства и всих станов достойности оздоб и пожитков з наибольшого пилностью и всилованьем нашим.

Арт. 2. *О вольностях шляхецских.* Теж мы господар обещуем словом нашим за нас и за потомки наши великие князи Литовские под таким же обовязком нашим, яко вышей у первом артыкуле ест описано, иж всих князей и панов рад, як духовных, так и свецских, и всех врьдников земских и дворных, панов хоруговных, шляхту, рыцарство, мещане и всих людей посполитых у великом князстве Литовском и во всих землях того панства нам заховати при свободах и вольностях хрестиянских, в которых они, яко люде вольные, вольно обираючы из стародавна из вечных своих продков себе панов и Господарей великих князей Литовских, жыли и справовали прикладом и способом волных панств хрестиянских, ровнаючы однако маючы и тых вольностей ужи ваючы и суседы братьею своею рыцарством и иные станы народу коруны Польское, и особливе на то при свободах и вольностях на привильях и листех великих князей Литовских, продков наших, и от нас всем вобец яко и кождому зособна на учтивости достоенства врьды на именья, на люде, на кгрунты и на што кольвек даных, и што еще будуть даваны вперед, напорушне неотменне (вечными часы ховати). А хто бы теж што хотя без привильев за отчызным правом яким кольвек обычаем набытых людей кгрунтов своих в держанью был, так за славного панованья продков наших короля его милости Казимера и Александра, яко теж за светое памяти Я отца нашего щастливого панованья, тые сами с потомки их близкими своими и тепер то вечне держати мають и будуть.

Арт. 3. *Мы господар обещуем размножати великое князство Литовское, а штабы разобрано и одышло зась ку нему привернути.* Теж добра князства Литовского не уменшым и то, што будеть через неприятелей того панства нашего отдалено; розобрано и ку иншому панству от того панства нашего коли кольвек упрошоно, ку короне ку Мазовшу ку Прусом ку Ифлянтон, то за се ку власности того великого князства привести привлащати и границы оправити обещуем. А хотя бых теж кому заграничником при границах тых верху мененых земли, именья, села и люди дали; тогда таковые мають с того служыти великому князству Литовскому, а хтобы не хотел служыти, таковых привильев не маем мы и потомки наши держати.

Арт. 4. *О неданье шляхты и их имений кгрунтов и всяких вольностей и теж ноданье листов и привильев против сему статуту.*

Уставуем и вечными часы ховати и держати обещуем, иж як о предки наши великие князи Литовские, так и мы незвычайные никому ни которым способом бояр шляхецских имений кгрунтов и земель давати, так и тепер на все

потомные часы обещуем и прирекаем под тою ж присегою нашою, которую есьмо учинили обывателем сего панства нашего великого князства Литовского, бояр шляхты и их имений кгрунтов и всякое маетности и иных свобод и вольностей и прав в них отбирати и отводить, и ни яким особам, которым кольвек в том панстве обывателем яко и заграничником и посторонним и жадному иному, давати записовати и ни которым способом отдаляти не маем.

Арт. 5. *О соймах поветовых и о выправованью и посланью в них послов земских на вольный сойм.* Уставуем для лепшого порадку во всех речах и в способу ку справедливости и обороне, абы за волею всех на соймах потребы се земские становили и отправованы были, або вечными часы перед сеймом великим вальным, которым маем мы и потомки наши завжды, коли того потреба окажет речы посполитое великого князства, порядою рад наших тогож панства складати листы нашими соймаки поветовые, а меновите на тых местцах и воеводствах нижей суть написаных и постановленых, которые соймаки также листы нашими даны будут не на близшей час и рок, толко за чотыры недели перед соймом великим. На которые соймаки мають зьежджати и бывати тые воеводове и каштелянове врядники земские, потомуж князове панове шляхта того ж повету и воеводства, а намовляти о тых речах и потребах земских, которые им на местцах наших ознаймены будут, на мней теж о своих и о всех потребах земских и долеглостях оного повету и воеводства; и зволившыся вей одностайным зданьем мають обирати послов своих; то ест от кожного суду земского, колко их у том воеводстве будет, по две особы, послати их на сойм ознаймившы и вручившы то все им, о чом водле листов наших господарских, и теж во всех потребах, радити намовляти и становити мають, даючы им моц на том таком вальном сойме поступовати и кончыти тые и иные припалые речи водле часу и потребы. Ведже князей, панов, маршалков и иных всих урядников земских и дворных подле старого обычая маем листы нашими на таковой вальный сойм взывати; и тые вей в раде посполитой местца и воты свои будут мети способом звычайю стародавнего, а пословы земские местца и воты свое мають мети водле порадку нижей написаного.

Арт. 6. *О сойму вальном.* При том теж уставуем, с призволением рад наших духовных и свецких и зо всеми стану сойму належачыми, на теперешнем сойму великом Виленском, хочеты то все мети вечными часы, иж маем мы и потомки наши великие князи Литовские с потребы речы посполитое за радою рад наших того ж панства, або за прозбого рыцества, складати сеймы вальные в том же панстве великом князстве Литовском завжды, коли колко того будет потреба.

Арт. 8. *Або панове шляхту о почтивость их сами не судили.* Теж уставуем, иж княжата и панове рада наша шляхту и каждого бы з рыцества нашего, которые теж шляхту нашу служебниками в себе ховают, не мають сами о почтивость судити кроме нас; бо тот суд никому иному не належит одно господару. А што се дотычеть злодейства, забийства и иных речей выступков – то волни будут панове их з ними, осадившы при собе пред се шляхту людей

добрых, справедливость чинити, а в чом бы был хто с права поконан, тогда тот за выступок своей терпети и каран быти бы и горлом.

Арт. 9. *Их достоенств врядов в дедицтво чужоземцем давано быти не маеть.* Так теж мы господар обещуем и шюбуем под присегию нашою, которую учынили есьмо великому князству Литовскому и всим станом и обывателям его, беручы то из статуту старого пана отца нашего короля е.м. тому панству великому князству Литовскому даного, а в сесь выкладаючы и на то позволяючы, штож в том панстве великом князстве Литовском и во всих землях ему прислухаючих достоинстей духовных и свецких городов дворов и кгрунтов староств вдержаньи и поживаньи и вечностей жадных чужоземцем и заграничником ани суседом таго панства давати не маем; але то все мы и потомки наши великие князи Литовские давати будуть повинни только Литве а Руси, родичом старожитым и врожонцам великого князства Литовского и иных земель тому великому князству належачих.

Арт. 10. *Достоинства и вряды давные не мают быти нарушоны.* Теж обещуем и хочем вечными часы мети, абы панове рада наша, так духовные яко свецкие, и вей иные врядники наши земские и дворные, в том панстве нашем великом князстве Литовском были во всяких достоенствах и у почтивостях захованы водле давного обычаю и кождый подле зацности и местца своего. А што се дотычеть владности и справ их судовых: в том се они мають заховати и справовати, яко нижей в сем статуте ест описано.

Арт. 11. *Достоенств и врядов на заочное обмовенье не маем одыймовати.* Теж обещуем, иж достоинстей всяких врядов староств держав тивунств на справу чию кольвек и на обмовы заочные мы и потомки наши не мають отнимати; але коли бы который из врядников наших был роспрошитель або шкодник наш и дворов наших, и до нас бы в том обмовен и обвинен был; тогда обоя сторона, як тая хто ведет, так на кого менит, мають перед нами очевисто стати, а мы с паны радами нашими великого князства Литовского, выслухавшы их и розознавшы тую реч, винного водле выступку его карати маем, а безвинне й без права на заочное поведанье не будем ни в кого врядов брати ани их з них рушати.

Арт. 12. *О держанью старых устав, а новых без сейму вального не встановляти.* Теж прирекаем вен привелея земские стародавные и ново от нас наданные волности и звычай добрый стародавний тым статутом нашим ховати и ни в чом ни нарушати, а нового ничего не встановляти. А ведь же была ль бы того потреба што нового прибавити ку доброму речы посполитой; тогда того не маем чинити ани встав жадных делати, аж на вальном сойме того панства нашего и в здешнем панстве нашем великом князстве Литовском, а ведомостью пороаю рад наших и призволеньем всих земель того панства нашего.

Арт. 13. *О волности выеханья нашего из земли кром земель неприятельских.* Теж узычаем и уфаляем вечными часы, абы княжата и панове хоруговные шляхты и кождый человек рыцерский и всякого стану того панства нашего великого князства Литовского мели вольность и моц выехати и выйти с тых земель наших великого князства Литовского для наук у письме цвиченя учынок рыцерских и лепшаго счастья своего, и теж будучы неспособного

здоровья своего для лекарств до всяких сторон и земель, кроме земель неприятелей наших Московского бусурманских и иных, с ким тое панство наше на он час вальчыло; а ведьже так, абы из имень их под тым часом в небытности их самих службы земское не были омешканы, але нам и потомкам нашим яко при них были завжды, только иле кротъ бы потребы вказовали подле уфалы и уставы земское были заслугованы. А если бы сын поехал по рыцарству, а отца себе зоставил, а в небытности его отец бы вмер, а не оставил бы по себе другого сына дорослого або опекуна або близкого кривнаго прирожоного в именьях; тогда мы господар маем опекуна установити на тые именья, хто бы з них службу земскую заступовал и именья от кривды и шкод боронил, а кгда тот с чужих земель приедет, мает именья, и маетность свою до рук взяти яко властность свою.

Арт. 14. *По смерти отцов и маток и иных кровных и близких их детей и потомков от каждого дедицтва спадком выслуги и всякого набытья не отдаляти.* Теж уставуем, иж по смерти отцов и маток их дети сынове и дочки отчизны и материзны не мають быти отдалены, але они сами и щадки их властные кровные и близкие правом прирожоним и слушне набытым звычайем стародавным и теж статутом першым и теперешним мають посягнути и одержати, и тые добра на пожиток свой оборочати вечными часы. А то се теж будет розумети о близкостях спадкох выслугах и всяком набытью водлуг права тым же обычаем, естли бы было колко братьи и сестер роженных выданных албо и не выданных замуж, а тые бы братья межы собою отчизною поделилися, албо еще не поделили, а который бы з них потом умер не зоставивши по себе плоду; тогда его часть отчизны толко на братью приходит и на их потомство, а на сестри толко выправа с четвертое части всякого именья, естли бы перед тым которая з них замуж идучы от отца своего або теж от тое ж братьи не была дана, поколь бы се были межы собою не поделили; а если бы была материзна, тогда мають братья з сестрами ровно поделити межы собою.

Арт. 15. *Людей простых над шляхту не повышати.* Теж простых людей над шляхту не повышати, на достоинства их прекладати и врядов наших простым людям давати не маем, а шляхте кождому рыцарскому человеку тутошнего панства нашего великого князства Литовского родичу мы господар, з ласки наше господарское за службами за годностями их нам господару, обещуем их водле годностей достоинствами и вряды опатровати и в службах наших заховати, яко верных наших подданных.

Арт. 24. *О вызволенье от платов новых и подвод кроме стародавнего обычаю, як теж по дорогам.* Теж у ставу ем и хочем мети, абы вей посполитые люди тяглые и вей поданные княжат панов хоруговных, шляхт, бояр и мещан тых земель великого князства Литовского от кождое дани плаченья и податку серебщизного, и теж дела и ото всяких беремен каменя дерева або дров ку паденью плиты и вапна на замки наши, кром стародавнаго обычаю, так и подводы хтобы перед тым давал и подыймованье стацыи на станех и на местцах звычайных нам господарю послом гонцем нашим, так теж и мосты поправовати и новые на старих звычайных местцах будовати замки старке поправо- вати, так и на тых старих местцах деленицы свое знову будовати и по-

слов подыймовати, то водлуг стародавнього обычаю в целости захоуем. А княжата панове рады воеводе старостове украинные и нихто з шляхты, ездечи по дорогам от имения до имения своего и в войско на замки украинные едучи, имения шляхецких и их подданных це мають шкодити, станции и подвод брати, але себе и слугам и конем своим за пенези водлуг торгу ценою куповати будуть повинни; а хтобы над сюю уставу нашу што учинил, тот стороне жалобливой кгвалту дванадцать рублей грошей платити маеть, а шкоду совито оправити за слушным доводом.

Арт. 27. *О мещанех места нашего Виленского, яким правом шляхту з мещаны судити мають.* Теж уставуем, иж кгда бы се трафило жаловати которому шляхтичу на подданных наших мещан Виленских о раны о головщизны; тогды о то судить вряд меский маеть своим судом, Майдеборским правом, водлуг привилъев и наданья им от нас господаря и от предков наших. Где бы се теж трафило який кгвалт мещанину от шляхтича, хотя бы в том месте нашем Виленском; тогды таковыя речы вряд замковый земский справедливость чинить будутъ правом земским и статутом прав посполитых сего панства великого князства Литовского, и карати ведлуг права и статуту земского. А мещане иных мест шляхту судити мають о раны о головщизны их шляхецкие земским правом, водлуг стародавнього статуту короля е. м. Жикгимонта пана отца нашего.

Арт. 29. *О слуги и о люди шляхецкие челядь невольную, которые до мест входить.* – Уставуем, которие бы слуги и люде отчизные або челядь невольная втекли от княжат, панов або от которого шляхтича, и пришли до столечного места нашего Виленского, або до иных мест наших князских, панских и духовных, в землях панства нашего великого князства Литовского; иж тых людей слуг мають войтове, бурмистрове, радцы наши з мест наших выслушавшы слушного доводу от панов их судечи земским правом, кромей которое бы слуги шляхецкие пришедши до мест наших, а приемши право в котором з мест наших войтове и врядники наши выдати не мають. А што се дотысечь челяди невольное, которые бы пришли до мест наших; тым ани права Майдеборского принятье ани оселость ани теж заселене десети лет ку помочы быти не маеть, и повинны будутъ войтове и державцы и врядники наши им выдати. Так теж старостам и державцам и врядником нашим, где права Майдеборского нет, на врьдех наших тым же обычаем противко таковым збегом заховатися мають...

Арт. 32. *Отец за жывота своего змушенья не повинен имения детем поступовати, леч по доброй воли части его.* Уставуем теж, иж отец детем за жывота своего змушенья не повинен имения жадного поступовати, нижли по доброй воли своей, што воля его будетъ. Также невеста, которая будетъ имения свои отчизные або материстые мети, змушенья не повинна за жывота своего детем поступовати, але што будетъ добрая воля ее, то может поступити. А што се дотычеть материстых имения, не будутъ ли мети на то слушного права и описов, повинен то сыну дорослому и девце замуж ее выдавши поступити; а сын и дочка на отцу жадных шкод и личбы с тых имения поискивати не мають.

Арт. 37. *Хто бы именье от нас даное в кого отыймовал.* Теж уставуем, кому быхмо мы господар именье або люди и земли дали, а хто инший по той данине нашей тое именье отнял; тогды тот, у кого отнято, может того доходити и правом поискивати, нижли большей искати не может одно, яко ему дано и як на нас господаря то держано, толко бы давности земское от того часу, яко ему дали, не омешкал.

Арт. 39. *Мы господар шлюбуем однакую справедливость всим чинить, а [пересуду] мы и панове рады нашим брати не маем.* Обещуем теж з ласки и доброты и милости нашей господарской ку подданным нашим, всему рицерству великого князства Литовского, под сумненьем нашим, иж мы господар и панове рада наши маем кождому стану всим заровно однакую справедливость чинить без отволоки, а от права не маем ничего брати; потомуж и панове рада наша, а не маем теж стати и зычностью быти одной стороне, але просто кождому справедливость делати будем повинни, так теж и панове рада наши под присегото, которую до рады вчинили, справедливость чинити будуть повинни. А што се дотычет почтивостей шляхецских, а то жаден с панов рад ани суд замковый ани теж суд земский поветовый не маеть судити, толко мы сами господар с порадю панов рад наших великого князства Литовского судити маем обычаем вышнейписаным. Ведже што здавна и теперь в сем статуте суду замковому належить, то суд замковый судити и отпраовати маеть.

Роздел семей

О записех и продажах

Арт. 3. *Хто бы хотел именье свое отчизное продати або зоставити.* Хочем теж мети и уставуем, абы кождый таковой, хто бы хотел именье свое отчизное продати або заставити; тогды маеть прийти перед нас господара або перед вряд земский, в котором повете тое именье лежит, объявити перед судом земским, которая продажа за таковым обычаем будеть мощна и вечна держана, хотя бы на то и потверженья нашего господарского не было. А ведьже тот, кому будеть записано, того ж часу маеть, взявши возного з уряду поветового, увойти в держанье и того именья; пак ли бы по оном записе в держанье того именья не пришел, а давность земскую десеть лет промолчал, тогды таковая продажа и застава потом мощы ни которое мети не будеть.

Арт. 4. *О вольности продати третюю часть на вечность.* Уставуем, хто бы хотел именье свое отчизное продати на вечность; тогды только третюю часть именья отчизного вольно ему на вечность продати, а две части того ж именья в суме зоставити. А ведьже не маеть большей на тые две части именья отчизного брати, только так, якобы сума не превышала на ухвалу и постановене наше; а где бы больш на тые две части пенезей дано, тогды дети яко близкие не будуть повинни больш платити, только шацунком потому яко вышей описано, а што будеть превышати, хто вышей дал, маеть згинути.

Роздел одинадцатый

О кгвалтех и о головщызнах шляхецких

Арт. 1. *Хто бы на чий дом або на госпуду умыслне наехал, хочечи его забити.* Хто бы на чий дом а госпуду умыслне наехал, хочечи его забити, а умыслне наехавши або нашедши, а в том дому кого кольвек ранил або забил, а

ото бы на него переведено было слушным доводом; таковой горло тратит, а головщина близким з именья плачена быти маеть. А естли бы квалтом наехал або на дом нашол, а никого не ранил а ни забил, а знаки предсе квалту або шкоду якую учинил; тогда только за квалт будеть повинен платити дванадцать рублей грошей и шкоду оправити за слушным доводом, а горла для находенья квалту не тратит. Тым же теж обычаем естли хто кому в месте на госпуду нашол квалтовне, а кого забил або ранил и тым покой посполитый взрушил, маеть быти сужон и сказан на горло.

Арт. 2. *О довод квалту, як мають осведчати и обжаловати.* Уставуем, кгда бы хто на кого наехал квалтом и забил, а ведь же на такового квалтовника такой довод маеть быти: естли бы на чый дом або на госпуду чью наехал и забил кого; тогда скоро по оном квалте того ж часу квалт и того забитого маеть оповедати и оказати околичным суседом своим, а в небытности их ино врядникам их шляхте людем добрым, а в недостатку шляхты ино также околичным суседом своим, хотя и не шляхте только людем добрым веры маеть оказати, а потом обжаловати вряду замковому або двору нашему, который близший будеть, и возного взяти и так же оказати квалт и забитого, и тот квалт и жалобу в книги записати. И в праве естлибы се ку оному квалту и забитому не знал; тогда вжо тот жалобник близший будеть того суседи околичными и возным або выписом врядовым на него доводити, и при том доводе самотреть и з шляхтичами себе ровными присегнути, а естли бы на тот час не могли мети шляхтичов ку доводу, тогда и з жоною своею и с детьми дорослыми, а не будеть ли мети детей дорослых, ино и з жоною и з слугами домовыми маеть того квалтовника поприсегнути, а кгда присягнеть, тогда тот горло тратит, а головщина его близким того забитого маеть быти плачена, а шкоду за слушным доводом. А естли бы квалтом на дом наехал и не забил, только ранил; тогда также маеть тот квалт оповедати и раны оказати околичными суседьми, яко вышей описано, и при таком доводе квалтовника квалту и ранного маеть сам семь з людьми добрыми шляхтою присегнути, а кгда присягнеть, таковой квалтовник маеть быти горлом каран, нижли естли бы сполна шести сведков не мел, тогда и с трема сведками самочварт присегнути маеть, а квалтовник за таким незуполным доводом горла не тратит, одно квалту дванадцать рублей грошей; а навезку водле стану и шкоду за доводом маеть платити, а за вину дванадцать недель в везенью сидети. Пакли бы на том доводе своем устал, тогда только сам ранний на ранах своих присегнути маеть, которому по присязе его навезка будеть сказана, а квалт и шкоды не мають быти сказаны. А где бы на оном квалте в дому никого не забито ани ранено, только одно шкода учинена; таковой квалт также маеть быти осведчон, яко вышей описано, а при том доводе у праве на квалтовника маеть тым же обычаем на квалте и на шкодах самотрет присегнути, а кгда присягнеть, маеть быти квалт плачон дванадцать рублей грошей, и шкоды оправити за доводом его, а горла не тратит, а не будеть ли мети чим платити, а именье его тое бы шкоды и маетность не стояла, тогда у в остатку заплата сам маеть быти выдан. А где бы тот, на чий дом наехал, чинил себе быти ровную шкоду о сорок або о петдесят кон грошей; то и з жоною и з детьми лет

дорослыми на той шкоде присегнути маеть. А жоне детем забитого, а в недостатку их, оно кровным таким же обычаем маеть право йти, яко вышей описано.

Арт. 13. *О звадах шляхецких.* Хто бы кому руку або ногу втял, або око, губу, зубы, ухо вытял, за кождый таковой члонок по петдесят коп грошей платити, а двадцать и чотыри недели на замку седети. Або хто бы обе две руки и обе две ноги и обе две ухи оттял и обе две очи; тогда головщизну яку за человека маеть плачено сто коп грошей, а год и шесть недель седети. А рана, которая бы у человека была, с которое бы кости выбирано, тридцать коп грошей. А естли бы с тое раны реч замкнул, хотя бы се и выгоил; тогда маеть сто коп грошей яко головщизны платити, роки шесть недель сидети. А естли бы рана была на твари, сорок коп грошей платити; а хотя бы поличок кому дал, бороду рвал, тогда за все тое по дванадцати рублев грошей платити; а хотя бы бил кием шляхтича, сорок коп грошей платити. А белым головам шляхецким як головщизна так и навезка маеть быти плачена совито, тым же обычаем потом и их жонам и детем, которие венчальные жоны мають, маеть быти навезка шляхецкая.

Арт. 15. *О мещанине, который бы шляхтича ранил.* Если бы который мещанин у бурмистровстве шляхтича забил або ранил; тогда маеть навезати так, яко вышей описано. Нижли естли бы бурмистром на тоть час не был, кгда шляхтича ранил; маеть руку тратити. Также теж и хлоп простый, естли бы забил або ранил шляхтича, маеть руку тратити, а естли руку або ногу шляхтичу утнет, або на котором члонку охромит, маеть горлом каран быти.

Арт. 18. *Который бы слуга забил або ранил пана своего.* Теж уставуем, естли бы который слуга взял перед себе злый умысел, пана своего забил або ранил; таковой маеть срокго горлом каран быти здрайца, а естли бы не забил ани ранил, одно брони против пана своего добыл, тако- вый руку тратит.

Арт. 31. *О забитье человека переждчого и безплеменного.* Уставуем теж, естли бы ся потрафило где ж кольвек забитого человека переждчого або безплеменного, которого головщизны искати не будет кому; тогда скоро такового человека труп будеть найден, того ж часу вряд того замку або двора нашего врядник маеть обослати всих мещан людей сельских, так и подданных наших яко и шляхецких, и опыт вчинити раз або и два, а где бы се на таких двох копах о том забитью выведатися не могли, тогда третнюю копу присяжную маеть вряд собрати, на которой повинни будуть вей тые, которые на той копе повинни се становити, присегнути на том, иж сами не суть причиною того забитья и о таком мужобойцы не ведают. А естли бы которая с тых копников на присяжной копе нестали, або хотя и ставши, присегого отвестися не хотели; тогда таковые будуть повинни головщизну сами платити, а собе винного искати; а тая головщизна маеть зостати при том вряде, в котором тот труп найден, а потом кгда бы кровные оного забитого выналезлися, маеть тая головщизна оным кровным отдана быти.

Роздел дванадцатый

О головщицах и навезках людей посполитых

Арт. 1. *О головщицах и навезках людей простого стану.* Головщица панцерному слуге пятьдесят коп грошей, путному слуге тридцать коп грошей, бортнику двадцать пять коп грошей, тяглому двадцать коп грошей, паробку десять коп грошей, а жонам их совито. А навезка панцерному слуге шесть рублей грошей, бортнику два рубли грошей, тяглому рубль грошей, паробку полтина грошей, а жонам их совито, а жонца, которая мужа не маеть и не мела, полтина грошей.

Арт. 2. *Головщицы и навезки тивунам, ключником, войтом, старцом, лавникам сельским.* Тивуну, ключнику, войту, старцу головщица сорок коп грошей, естли бы невольник в котором с тых врьдов был, тогды ему во врьде головщицы двадцать коп грошей, а навезки рубль грошей. А пак ли бы в ключох або у войтовстве которий шляхтич был; таковому предсе головщица маеть быти водле стану шляхецкого. А навезка тивуну, ключнику, войту, старцу по три рубли грошей, а лавнику два рубли грошей.

Арт. 7. *Человек вольный за жаден выступок в неволю выдан быти не маеть.* Теж уставуем, иж человек волный за жадный выступок в неволю вечную выдан быти не маеть, а естли бы в суме великой выдан был; маеть с тое суммы выроблятися, и выпуску па каждый год мужику полтина, а жонце пол копы грошей. А естлибы с тое суммы до смерти выслужитися не мог, а будеть ли мети дети; тогды дети не мають се с тое суммы выробляти. А выпуску дорослым детем потомуж маеть быти, якшо вышей описано. А закупным людем тым же обычаем из суммы пенежное выпуст быти маеть.

Арт. 8. *О человеку отчизнам.* Кгды бы которий человек отчизный, отшедши от пана своего и заложившися за кого иншого, не далеко в пети або в десяти милях мешкал; тогды вже о такового человека вечне молчать маеть. Пакли бы тот человек отчизный отшедшы от пана своего и мешкал далеко в колькодесяти милях, а пан его о нем не ведал, а потом бы засе пришел и перемешкивал поблизу; тогды хотябы в оном часе и давность земская зашла, вольно будеть ему того человека за отчича правом доходити, только бы давности не омешкал от часу, як ближей прийдет.

Арт. 10. *О челядь невольную, которая втечеть от пана своего.* Уставуем, кгды бы хто чию челядь невольную вывел, або ведаю и заказ в себе переховывал, а то бы на него правом было переведено; тогды таковой повинен будеть ту челедь отыскати, а о[т]ыскавши тому пану отдати. А где бы не мог о[т]ыскати, або не хотел; будеть повинен тую челядь сам ценою платити, яко выше написано, и шкоду оправити от того часу, от которого ему тая челядь не робила, мужику и жонце за каждую неделю по шести грошей.

Арт. 11. *О вольных людех, которые в голод продають.* Кто бы в голод сам себе або сына або теж которого человека вольного в неволю продал, и лист на то дал; таковой лист не маеть быти держан, але яко голод минет, а он пенезей добудеть, маеть ему пенези отдати. Нижли естли бы хто челядь свою невольную продал; тая ведле продажи маеть вечне держана быти.

Арт. 13. *Невольницы мають быти трояких причин.* Теж уставуем, иж невольницы мають быти троякх причин: первые которые суть здавна в неволи,

або с невольных се родят; другие которые полоном заведены суть из землои неприятельское; третье коли бы се сами в неволю поддали, а хто бы, ведаючи жонку неволную, в малженство понял, хотя человек вольный, тогда таковой сам и дети их в неволи быти мають. А естли бы се неведоме поняли, а один з них будучи вольным не хотел в том быти; тогда того ж часу мають се втечи до права духовного, ведле которого их мають розвести, а по розводе таковой вольный маеть зостати вольным, а невольный невольным.

Роздел третийнадыцать

О грабежах и навезках

Арт. 5. *Яко челядь невольная втеклая маеть быта заповедана.* Если бы чия челядь невольная втекла, а заповедана бы з якого перейму, и женучи за нею в погоню в каого бы ее нашел; тогда маеть тому, в кого челядь зостанет, переем дати, с чого будеть первой заповедал. А естли бы заповеди и перейму, в кого оную челядь нашел, недал, а тот бы ему не хотел тое челяди без перейму выдати, и взял позем кгвалтом, а до права о то был позван; тогда тот за тым позвом повинен будеть стороне жалобливой платити, яко за кгвалт дванадцать рублей грошей. А естли бы хто чию челядь в себе ховал, а тот по колко кроть заповеди и по торгу закликал, оповедаючи ее, и потом бы тот, чия челядь, в колко неделях тую челядь свою в него нашол; тогда только маеть, за страву ему от каждого челядника на неделю по два гроди давши, челядь свою добровольне взяти.

Арт. 6. *О грабеже человека князского, панского и землянского.* Уставуем, естли бы шляхтич чиих людей пограбил на торгу при церкви на добровольной дорозе; таковой маеть стороне обжалованой вины заплатити шесть рублей грошей, а грабеж з навезкою отдати, то ест коня конем вола воллом навезати. А пакли бы шляхтич або хтож кольвек пограбил у чиих людей на поли або где индей, а бою не вчинил; тогда маеть заплатити три рубли грошей, а грабеж также навезати. А мужик мужика естли бы при костеле або на торгу на дорозе пограбил; маеть заплатити три рубли грошей а грабеж всякий также з навезкою платити маеть, коня конем, вола воллом, а корову коровою, и каждое быдло, якое пограбил, таковым навезавши маеть отдати, або ценою заплатити.

Роздел чотырнадыцатой

О злодействе всякого стану

Арт. 4. *О важности лица за што злодей каран быти маеть.* Уставуем, иж каждый злодей з лицом приведеный и правом покананый при лица, которое бы стояло выше полтины грошей; маеть горлом каран быти. А што бы за полтину грошей не стояло; маеть у столпа дубцы бит быти, а лицо маеть вернути тому, чие есть, а навезка на тое лицо з маетности его маеть быти плачена, а не будеть ли чим мети навезки платити, тогда ухо тому злодею маеть урезано быти. А которое бы лицо вышей полукопка або за полкопы стояло; при таком лице маеть быти также у столпа бит и з места высведчити. А которое лице будеть стояти за дванадцать грошей, за то также маеть бит быти; а потом того ж естли бы се трафило поймати з лицом, хотя бы тое лицо и десети грошей не стояло, тогда вжо маеть быти каран яко злодей.

Арт. 6. *О гоненье следом в какой кольвек шкоде подкраденной.* Кому бы покрадени кони, волю, быдло и иные речи в дому, а тот шкодный поднял бы след тое шкоды своее, и собравшы людей добрых околичных суседов водле давного обычаю гонил следом, а тот след где бы ку которому селу або в чий дом привел; тогды маеть послати до того села або до дому, где след вшол, людей добрых сторонних веры годных, абы з села своего и з дому, где бы след вшол, або з кгрунту земли села своего след вывели. Таковое село або в чий дом след будете вшол, мають тот след в тое копы взяти и з села або з дому и з земли, своее того села след вывести аж до иншее границы, куды тот след поидеть. А естли бы тое село, до которого след приведен, от себе следу не вывели або от следу отбили або выгнавши быдлом затоптали; на таком застановившисе копа тая, где следу не отведено або отбито, мають послати по возного до вряду нашего замкового, и с тым возным и люди стороние копа вся мають оную шкоду осумовати, на чом оный шкодный самотреть присегнет, и приложить до того села, абы они шкоду заплативши собе винного искали. А по сказанью мають через возного и сторону, которие при том были, объявити вряду и половину пересуда дати, а вряд маеть рок заплате зложити, и яко рок выидеть; тогды вряд оного пана листом своим напоменути маеть, абы водле права оного суду корного заплату чинил, а не будеть ли хто хотети, тогды тая шкода з уряду отправена маеть быти.

Арт. 29. *О человека отчизного и человека хто его выкрал.* Уставуем, естли бы хто вывел або выкрал чиего человека отчизного або челядника невольного, а погонен был на дорозе и пойман с тым человеком або с челядью; тогды маеть с тым лицом веден быти до вряду нашего, где на-ближей будеть, а вряд маеть ему справедливость учинити. А естли бы оный к тому се не знал, абы тую челядь выкрал; тогды оный, хто его с тою челядью поймаеть, маеть на него доводити або присегу учинити, иж он ее вывел, а он маеть быти каран яко злодей, а челядь оная маеть вернена быти, чия была. Пакли бы на дорозе погонити не мог, а в дому чием зостал и припоручил, а он бы тое челяди выдати не хотел; тогды маеть тот пан, у чиего человека где тую челедь зостал, с таким справедливость учинити, и найдет ли се с права, тот иж ее выдати хотел; тогды от того часу колько через прируку держал, мають тую челядь навезати и навезавши ему челядь вернути, яко о том вышей описано.

Хрестоматія з історії держави і права України :у 2 т. – К., 1997. – Т. I. – С. 95–122.

***Рішення Люблінського сейму про об'єднання
Польщі і Литви в одну державу – Річ Посполиту (1569 р.)***

Ми, Сігізмунд Август, всім узагалі і кожному зокрема, кому відати належить, людям теперішнього часу і майбутніх часів оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сігізмунду I, королю польському, і просили його на сеймах і в інших випадках, щоб завершено було те з'єднання або унія Великого

князівства Литовського з королівством Польським... Знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого загаяння тут спільний сейм, щоб вирішити і здійснити це діло, щоб уже обов'язково на цьому сеймі було поставлено і закінчено справедливе і ґрунтовне об'єднання і злиття цих держав, так щоб на майбутній час унія не тільки не могла бути перервана і розладнана, а щоб приносила такі плоди, які б могли дати польському і литовському народові насамперед можливо більший і твердий мир і збереження в цілості, а потім славу і окрасу.

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори духовні і світські і всі інші чини польського і литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після взаємних між ними нарад, дотримуючись цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними в братерській любові, і ця унія викладена нами, за згодою всіх тих чинів обох народів, в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед: Польське королівство і Велике князівство Литовське, згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищезазначених народів одне, нерозрізнюване, неподільне тіло, одне зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання, неподільного народу і майже єдиного, однорідного, нерозрізнюваного і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один – король польський, який, згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами поляків і Литви буде обиратися в Польщі, а не в іншому місці... Обраний таким чином на Польське королівство буде миропомазаний і коронований у Кракові. Щодо обрання, введення його на стіл Великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подобі.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи не роздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народів. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошуваний до всіх справ, про все знати і радити, згідно з своїм обов'язком. А якби трапилися важливі справи, коли при нас не було б сенаторів, то в силу давнього звичаю буде дано звістку про все як у Польщу, так і в Литву, і ніщо ніколи не буде постановлено і вирішено без відома сенаторів обох народів.

Монета

Монета повинна бути одноманітна і однакова по вазі і пробі, поділу і напису, що ми і наші нащадки без загаяння зобов'язані будемо здійснити...

Торговельні мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землі і на воді, під якою б назвою вони не були, – наші, сенаторські, шляхетські, духовні; віднині і на вічні часи не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих з будь-яких речей їх

власної роботи і кормління, але з тим, проте, щоб вони цим шляхом не сприяли униканню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Історія держави і права України : хрестоматія / за ред. О. О. Шевченка. – К. : Вентури, 1996. – С. 74–76.

Ординація Війська Запорозького 1638 р.

Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державами є знайти такі способи, з яких наші вірнопіддані завжди переконувалися б у нашій королівській ласці, але оскільки козацька сваволя так розгнуздалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська і битися з козаками, і з благословення бога як володаря всіх воєн розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Речі Посполитої, – тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер внаслідок заколотів утрачених, і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в хлопів.

Реєстровим же козакам, число яких Річ Посполита визначила на своїй службі тільки 6 тисяч і які змирилися перед нами і Річчю Посполитою, ми встановлюємо таку військову організацію, згідно з постановою цього сейму.

На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від і сейму до сейму, за рекомендацією гетьманів, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, в лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, була б справедлива до вбогих людей і в розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита...

Цьому комісарові мусять коритися осавули, полковники, сотники, як і все військо. Всі вони, також полковники з комісаром, мусять залежати від гетьмана, більш того: і осавулами мусять бути шляхтичі, досвідчені в лицарському ремеслі, випробуваної доблесті віри. Сотники і отамани можуть обиратися з самих козаків, добре заслужених перед нами і Річчю Посполитою, і людей лицарських. Резиденція комісара мусять бути в Трахтемирові, як у центральному пункті. Полковники мусять перебувати кожний при своєму полку, причому не відлучатися з своїх місць, хіба на законній підставі і то з відома коронного гетьмана.

Полки з своїми полковниками повинні ходити по черзі на Запоріжжя для охорони тих місць і щоб перешкодити татарським переходам через Дніпро. Треба невпинно стежити, щоб козацька вольниця не ховалась по островах і звідти не чинила б походів на море. Разом з тим жоден козак не повинен наважуватись ходити на Запоріжжя без паспорта комісара; спійманий комендантом козацьким, він підлягає смертній карі.

При виході українського війська в поле повинен також одночасно виходити і комісар з двома полками за межі волості, особливо коли немає

виняткової небезпеки, і там, розташувавшись коло Чорного шляху, чинити опір татарським роз'їздам. В разі великої небезпеки він мусить з'єднати все військо і піти з ним туди, куди направить його гетьманський наказ.

Призначаємо також іменем нашим і Речі Посполитої комісарів для визначення осілості козаків, якою повинні користуватися козаки на вічні часи з тим, щоб не було щорічних приписок на шкоду Речі Посполитій і зменшення доходів з наших маєтків.

Козаки реєстрові ніким не повинні бути обтяжені як щодо земель, так і особисто. Наші міщани, згідно з старовинними правами і заборонами, не повинні ні самі вступати в козаки, ні втягати в це своїх синів, ні навіть віддавати заміж за козаків своїх дочок під страхом кари з конфіскацією майна.

Попереджаємо і про те, щоб козаки в далеких українських місцевостях (крім Черкас, Чигирини, Корсуня, де для безпеки від поганих повинні проживати) і в інших містах на самій Україні не проживали, щоб, живучи там разом, вони не мали ніякого приводу до зборищ і далі до бунтів.

Призначаємо також комісарів сейму для того, щоб вони придивились до трахтемирівських земель і щоб землі, силою відібрані козаками, були повернуті старим володільцям.

Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 110–111.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику державному ладу Великого князівства Литовського.
2. Які основні верстви населення українських земель Великого князівства Литовського?
3. Охарактеризуйте основні категорії селян Великого князівства Литовського.
4. Назвіть основні джерела права Великого князівства Литовського. Які з них є українськими?
5. Дайте характеристику основним суспільним станам Польщі.
6. У чому суть та які наслідки Люблінської унії?
7. Дайте характеристику видам злочину у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій.
8. Поясніть політико-правову категорію «станово-представницька монархія».
9. Які відмінності між органами станово-представницької монархії (вальними сеймами Литви і Польщі)?
10. Охарактеризуйте основні джерела права Речі Посполитої.

ТЕСТ

1. Коли була підписана Кревська унія?

- а) 1385 р.;
- б) 1389 р.;
- в) 1413 р.;
- г) 1485 р.

2. Визначте судовий орган міст, що користувалися Магдебурзьким правом:

- а) міська рада;
- б) пани-рада;
- в) лава;
- г) міський сойм.

3. За якою унією литовці-католики були урівнені в правах з поляками?

- а) Городельською;
- б) Люблінською;
- в) Кревською;
- г) Берестейською.

4. Коли була підписана Городельська унія?

- а) 1385 р.;
- б) 1389 р.;
- в) 1410 р.;
- г) 1413 р.

5. Що таке «тягло»?

- а) панщина;
- б) податок на утримання війська;
- в) шляхетський маєток;
- г) покарання за злочин.

6. Нижча адміністративна одиниця в Литовсько-Руській державі?

- а) воєводство;
- б) земство;
- в) двір;
- г) волость.

7. Що означає поняття «хороші люди»?

- а) громадська рада общини;
- б) всі вільні верстви населення;
- в) свідки в суді;
- г) виправдані в суді.

8. Як називався схід сільської общини?

- а) хороші люди;
- б) копа;
- в) толока;

г) гвалт.

9. Селянин, який сплачував податок медом, зерном, шкірою зі своєї власної землі, називався:

- а) холопом;
- б) чиншевиком;
- в) закупом;
- г) челядником.

10. Як передавалася влада Великого князя Литовського?

- а) старшому сину;
- б) шляхом виборів князя з-поміж удільних князів;
- в) молодшому сину;
- г) шляхом виборів з-поміж синів Великого князя.

11. Який новий орган влади вперше був скликаний у 1507 р.?

- а) Великий вальний сейм;
- б) боярська рада;
- в) пани-рада;
- г) боярсько-шляхетський з'їзд.

12. Який суд збирався в селах під час сільського сходу і очолювався старостою?

- а) городський;
- б) земський;
- в) копний;
- г) товариський.

13. Головний орган самоврядування в містах з магдебурзьким правом - це:

- а) копа;
- б) ратуша;
- в) магістрат;
- г) лава.

14. Що таке лава?

- а) місце для засідань магістрата;
- б) судовий орган при магістраті;
- в) дорадчий орган при міському голові;
- г) місце для торгівлі в містах.

15. Що таке доменіальний суд?

- а) суд Великого князя і магнатів;
- б) суд намісників;
- в) суд землевласників над залежними селянами;
- г) міський суд.

16. Які справи розглядав підкоморський суд?

- а) справи, що виникали при розмежуванні земельних наділів;
- б) кримінальні справи;
- в) цивільні справи;
- г) справи про розлучення.

17. Посаг - це

- а) заповіт;
- б) майно, що виділялося майбутній дружині нареченим;
- в) спадкова частина доньки у майні батька;
- г) придане нареченої.

18. Коли був прийнятий перший Статут Великого князівства Литовського?

- а) у 1468 р.;
- б) у 1510 р.;
- в) у 1529 р.;
- г) у 1566 р.

19. Коли був прийнятий другий Статут Великого князівства Литовського?

- а) у 1468 р.;
- б) у 1510 р.;
- в) у 1529 р.;
- г) у 1566 р.

20. Що таке головщина?

- а) відшкодування родичам загиблого;
- б) вид панщини;
- в) назва подушного податку;
- г) збір селянської общини.

21. Що таке «вено»?

- а) штраф на користь міста;
- б) штраф за вбитого;
- в) частина майна, яке виділяв чоловік своїй майбутній дружині;
- г) придане жінки, яка вступає в шлюб.

22. Коли була прийнята «Устава на волоки»?

- а) 1557 р.;
- б) 1564 р.;
- в) 1634 р.;
- г) 1648 р.

23. За «Артикулами» Генріха Валуа польський король зобов'язувався скликати вальний сейм:

- а) щорічно;
- б) два рази на рік;
- в) кожні два роки;
- г) раз на п'ять років.

24. Коли створено реєстрове козацтво?

- а) 1552 р.;
- б) 1564 р.;
- в) 1572 р.;
- г) 1578 р.

25. Хто мав судову і військову владу над реєстровими козаками згідно з «Ординацією Війська Запорізького реєстрового...» 1638 р.?

- а) сейм;
- б) генеральний суддя;
- в) король;
- г) комісар.

Семінарське заняття № 4

ДЕРЖАВА І ПРАВО УКРАЇНИ СЕР. XVII – К. XVIII СТ.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про правові основи утворення та функціонування української держави в середині XVII ст., подальшу еволюцію української державності, засвоїти комплекс загальних знань про джерела та основні риси права України-Гетьманщини та Правобережної України.

Навчальні питання

1. Джерела права (звичаєве право, гетьманські універсали, міжнародні угоди, гетьманські статті, кодифікація права 1743 р.).
2. Державне право (правовий стан населення, адміністративно-територіальний поділ, система органів влади та управління).
3. Розвиток цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального, процесуального права України у середині XVII – останній чверті XVIII ст.

Теми рефератів

1. Правові основи взаємовідносин України з Московською державою у 1648–1667 рр.
2. Гетьманські статті.
3. Кодифікація права України XVIII ст.
4. Кримінальний процес в Україні у середині XVII – XVIII ст.
5. Основні риси кримінального права України у середині XVII – XVIII ст.
6. Шлюбно-сімейне право Гетьманщини за кодексом 1743 р.

7. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
8. Суд та юрисдикційний процес у Гетьманщині (середина XVII – XVIII ст.).
9. Правове закріплення ліквідації автономного статусу українських земель та знищення полково-сотенного адміністративно-територіального устрою.

Методичні вказівки

Розглядаючи перше питання, курсантам (студентам, слухачам) необхідно зрозуміти особливості правової системи, яка склалася в Козацькій державі, що утворилася під час народно-визвольної війни українського народу. Лишалися чинними основні правові джерела – Статут Великого князівства Литовського 1588 р., норми магдебурзького права в містах (але тільки у великих – Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин). Припинили дію «Устава на волоки» 1557 р., «Ординація війська Запорозького» 1663 р., королівські та сеймові конституції. Серед джерел права, які використовувалися, неабияке значення мало звичаєве козацьке право. На його основі регулювалися порядок організації козацького війська, порядок і основні принципи формування органів військової, адміністративної влади, судочинство, поняття злочину і система покарань тощо. Слід звернути увагу на те, що поняття «козацьке право» – це не лише сукупність норм козацького звичаєвого права, які виникли в Запорозькій Січі, а й сукупність нормативних актів гетьманської влади, судової практики. Наприклад, універсали видавав гетьман, а іноді й полковники. Вони мали характер розпорядчих актів найвищої влади і регулювали державні, адміністративні, цивільні, кримінальні та процесуальні відносини. Джерелами права були також міжнародні угоди, що укладалися гетьманом з іноземними державами.

Відповідаючи на друге питання, курсанти (студенти, слухачі) повинні мати чіткі уявлення про те, що у Козацькій державі залишився поділ на панівні та залежні верстви. До панівного стану належала українська шляхта, козацтво. Козацтво не було однорідним, до нього входили як заможні, так і рядові козаки. До заможних належали козаки, які були реєстровцями до війни. Вони складали основу козацької старшини. Панівним станом в Україні були також верхи православного духовенства. Залежні верстви – це рядові козаки, які виконували повинності на користь Війська Запорозького, «робітні люди», які обслуговували Військо Запорозьке. Залежними були також селяни. Але на козацькій території вони не відбували жодних повинностей, а сплачували чинш. При цьому селяни були особисто незалежними. Чинш становив собою натуральну та грошову ренти. Гетьманськими універсалами в містах запроваджувалося магдебурзьке право. Такі міста одержують назву ратушних. Привілейоване становище в містах мали купці.

Необхідно зазначити, що під час формування Козацької держави враховувався досвід військової полково-сотенної організації козацтва, яка була перенесена на визначені території і стала єдиною політично-адміністративною, військовою і судовою владою в Україні. Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного. Гетьман

України був правителем України, главою генерального уряду. В подальшому українська державність розвивалася під зверхністю сусідніх держав: Московського царства, Польщі, Австрійської монархії. Курсантам (студентам, слухачам) слід виявити зміни, що сталися у державному праві в цей період. Головну увагу варто приділити аналізу еволюції правових форм взаємовідносин України та Московської держави (Російської імперії) у середині XVII – останній чверті XVIII ст. Кожен новий гетьман підписував «статті» (договір) з московським царем, в яких фактично обмежувалися права автономії України. Так, у 1659 р. Ю. Хмельницький підписав «Другі Переяславські статті»; у 1665 р. І. Брюховецький уклав «Московські статті», у 1674 р. І. Самойлович уклав «Конотопські статті», а у 1687 р. І. Мазепа – «Коломацькі статті», в яких прямо зазначалося, що вибори і відставка гетьмана можуть відбуватися лише за указами царського уряду, а ст. 19 проголошувала Україну частиною Московської держави.

Обмеження автономії України посилювалося також створенням російським урядом та діяльністю Спеціальних органів для управління Гетьманщиною. В 1663–1721 рр. в Україні діяв Малоросійський приказ як один із відділів державного органу Російського царства – Посольського приказу для відання українськими справами. Прямим порушенням автономних прав України було створення Малоросійської колегії. Перша Малоросійська колегія діяла у 1722–1727 рр., Друга Малоросійська колегія – у 1764–1786 рр. Діяльність останньої була спрямована на остаточну ліквідацію залишків політичної автономії України.

Під час відповіді на третє питання насамперед варто зауважити, що у роки війни відбуваються зміни в землеволодінні. З'являються «рангові землі», або «рангові маєтності». Це були землі, які гетьман своїми універсалами дарував козацькій старшині за службу, «в ранг». Значно розширюється правове регулювання зобов'язальних відносин, зокрема у зв'язку з ліквідацією магнатського землеволодіння.

Серед злочинів на першому місці стояли військові (зрада, ненадання допомоги під час бою тощо). За них передбачалася страта. Припиняли дію норми, що встановлювали покарання за злочини проти королівської влади, порядку управління Речі Посполитої. Процесуальне право в Україні також зазнало певного розвитку. Процес носив змагальний характер. Сфера застосування розшукового (слідчого, інквізиційного) процесу стала ширшою. Сторонами процесу були позивач і відповідач. Прокуратор – представник позивача в суді (з XVIII ст. – адвокат, повірений). Внаслідок судової реформи 1760–1763 рр. адвокати стали призначатися для захисту інтересів козаків і селян, а у 1767 р. адвокати були введені до складу гродських і земських судів. Судові рішення виконували самі суди чи місцеві уряди. Посада судового виконавця (возного) з'являється в Україні в XVIII ст.

У період Гетьманщини неодноразово робилися спроби кодифікації українського права. Першу кодифікаційну комісію було створено 22 серпня 1728 року за царським указом під назвою «Решительные пункты гетьману Даниилу Апостолу». Комісія підготувала у 1743 р. збірник «Права, за якими

судиться малоросійський народ». До нього також було додано інструкцію кодифікаційної комісії, абетковий реєстр, а також «Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана». Окрім цієї, в Україні було також здійснено й деякі інші кодифікації: «Суд і розправа в правах малоросійських» (1758 р.), «Книга Статут та інші права малоросійські» (1764 р.), «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.) та ін. Варто зауважити, що існування особливого законодавства в Україні суперечило імперським планам Росії. Тому природно, що жоден з перелічених документів не був офіційно затверджений для широкого вжитку.

Література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суясанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Атаманова Н. В. Правовий порядок Запорізької Січі як феномен правового життя України (XVI-XVIII ст.) / Н. В. Атаманова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2012. – № 19 т. 1. – С. 9-11.
2. Батюк В. С. Українська державність напередодні та в роки визвольної війни 1648-1654 рр. в працях дослідників із західної діаспори / В. С. Батюк // Українській історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 50-51.

3. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. – Львів : Світ, 2000.– 120 с.
4. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко. – Львів : Видавничий центр Львівського нац. університету, 2013. – 408 с.
5. Бойко І. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Бойко // Право України. – 1998. – № 5. – С. 98-100.
6. Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 року / І. Бойко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 88-90.
7. Бойко І. Й. До питання про сімейне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року / І. Й. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія юрид. – 1999. – вип. 34. – С. 23-26.
8. Василенко М. «Права, по котрым судится малоросийский народ» як джерело державного права України 18 ст. / М. Василенко // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського з нагоди його 60-річчя. – К. : ВУАН, 1928. – Т. 1. – С. 245–252.
9. Єрмолаєв В. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького / В. Єрмолаєв // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Нац. акад. пр. наук України, НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – № 2. – С. 78-88.
10. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.) / В. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2012. – № 4. – С. 75-92.
11. Зайцев Л. О. Становлення і доля української Козацької держави / Л. О. Зайцев // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – 1998. – № 27-28. – С. 168-179.
12. Кіндюк Б. «Анонімна записка про потребу обмежити владу гетьмана» як пропозиція реформування державно-управлінських відносин у Гетьманщині в ХVІІІ ст. / Б. Кіндюк // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ «Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого» та ін. – 2014. – № 7. – С. 245-251.
13. Макаренко А. Органи судочинства за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» / А. Макаренко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 41-45.
14. Матвеева Т. А. Становление и развитие украинского казачества Т. А. Матвеева // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2015. – № 3. – С. 143-149.
15. Матвеева Т. О. Законодавство Гетьманщини у 18 ст. / Т. О. Матвеева // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2016. – № 2. – С. 114-123.
16. Нюхіна П. О. Козацькі універсали як джерело українського права ХVІІ-ХVІІІ ст. / П. О. Нюхіна // Правова держава : щорічник наук. праць /

редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – Вип. 21. – С.44-52.

17. Паньонко І. Звичаєве право запорізьких козаків І. Паньонко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 34. – Л., 1999. – С. 49-51.

18. Паньонко І. М. Органи влади Запорізької Січі / І. М. Паньонко // Вісн. Львів. ун-ту. внутрішніх справ. – Л., 2006. – С. 117-136.

19. Прицак Л. Д. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. / Л. Д. Прицак. – Х. : Акта, 2003. – 493 с.

20. Худояр Л. В. Джерела права Запорозької Січі / Л. В. Худояр // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2015. – Вип. 26. – С. 35-43.

21. Худояр Л. В. Принцип рівності у пам'ятці права - «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / Л. В. Худояр // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 308-311.

22. Худояр Л. В. Становлення принципу рівності у правовій ідеології українського козацтва наприкінці XVI - у першій третині XVII століття / Л. В. Худояр // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2013. – № 3. – С. 75-78.

Пам'ятки права

Зборівський договір (8 серпня 1649 року)

(Витяги)

Декларація його королівської милості Війська Запорозького на пункти прохання дана.

1. При всіляких давніх вільностях його королівська милість Війську своєму Запорозькому (проти давніх жалуваних грамот) свою жалувану грамоту негайно видає.

2. Кількість війська, бажаючи догодити проханням підданих своїх і заохотити їх до послуг своїх і Речі Посполитої, дозволяє мати його королівська милість сорок тисяч війська запорозького; і складання реєстру довіряє гетьманові Війська свого Запорозького з такою декларацією, щоб як і раніше, котрий був до того спроможний, як у местностях шляхетських козаків до реєстру записували, так і в местностях його королівської милості. А міста такі: від Дніпра, починаючи з Димеру, Горностайполя, Коростишева, Паволочі, Погребищ (Прилук), Вінниці, Враслава, а там від Браслевв до Ямполья і еж до Дністра, тут в реєстр козаки мають бути вписані; а з другого боку Дніпра – в Острі, Чернігові, Ніжині (Ромнах) і всюди аж до границі московської і Дніпра. Стосовно ж інших міст його королівської милості і шляхетських понад ті, що у пунктах занесені, в них не має бути козаків; проте вільно тому, хто хоче бути в козацтві, без дозволу панського вийти з усім майном на Україну, коли його

буде до реєстру прийнято. А ті списки реєстру через п. гетьмане Війське Запорозького меють бути складені не пізніше як до нового року свята руського (тобто до Різдва Христового) таким чином: гетьман Війська Запорозького мее за підписом руки своєї і печаткою військовою склести реєстр поіменно усіх тих, які будуть зеписені в козацтво; щоб вони у козацтві залишалися при вільностях козацьких, а інші в фортецях його королівської милості, і в маєтностях шляхетських панем своїм підлеглі були.

3. Чигирин, як і є зараз, при булаві Війська Запорозького має бути завжди, і теперішньому гетьманові Війська свого Запорозького, благородному Богданові Хмельницькому, його королівська милість, його вірним слугою своїм і Речі Посполитої, віддає.

4. Що колись діялось під час страшного заколоту з божого благословення, все те має бути забуте, жоден пан не може помститися і чинити покарання.

5. Шляхті віри роської, так само як і римської, яка під час того заколоту колись перебувала у війську запорозькому, його королівська милість з доброї волі своєї панської ласки вибачає і проступок їх забуває...

6. Військо коронне, у містах, де будуть розташовані реєстрові козаки, своїх гарнізонів не може мати...

8. Не дивлячись на заколот як у Короні польській, так і у Великім князівстві Литовським, цілісність церкви, її майна, фундацій, що з давній часів їй належали, так само і всіх прав церковних, – як разом з преосвященним отцем митрополитом Київським і з духовенством на найближчому сеймі буде вирішено і постановлено буде, все, чого бажає отець митрополит, все дозволено буде, його королівська милість дотримуватись готова, щоб кожен користувався правами і вільностями своїми, і місце в сенаті преосвященному його милості отцеві митрополиту київському його королівська милість дозволяє мати.

9. Вільності, переваги різні в воєводстві Київським, Брацлавським і Чернігівським роздавати його королівська милість жителям стану шляхетського віри православної грецької, що належать за давніми правами, обіцяє.

10. В місті Києві, де запроваджені школи роські, отці єзуїти не можуть мати, а також у інших українних містах, чи десь-інде; усі інші школи, що існують з давніх-давен, мають бути усі збережені.

11. Горілкою шинкувати козаки не можуть, окрім, як для своїх потреб, а оптом мають продавати, шинки медові, пивні як за давнім звичаєм мають бути.

Ці пункти мають бути на сеймі затверджені, а це тільки попередня згода на дозвіл жителям українним і Війську Запорозькому його королівської милості і всієї Речі Посполитої.

Історія держави і права України : хрестоматія / за ред. О. О. Шевченка. – К.: Вентури, 1996. – С. 81–83.

Білоцерківський договір (18 вересня 1651 року)
(Витяги)

Через те що Військо його королівської милості Запорозьке з гетьманом і всією старшиною своєю визнали себе підданими його королівської милості і республіки, то, приносячи належну Господу Богу подяку за припинення і відхилення внутрішнього кровопролиття, яке досі тривало, ми, комісари, постановляємо:

1. Дозволяємо і призначаємо організувати реєстрове військо в числі двадцяти тисяч чоловік. Це військо гетьман і старшина повинні набрати і записати в реєстр, і вони мусять перебувати тільки в маєтках його королівської милості, що містяться у воєводстві Київському, не маючи нічого до воєводств Брацлавського і Чернігівського. А маєтки шляхетські мусять лишатися вільними, і в них реєстрові козаки ніде не повинні лишатись; а хто лишиться реєстровим козаком у числі двадцяти тисяч, той з маєтків шляхетських, які містяться у воєводствах Київському, Брацлавському і Чернігівському, також у маєтках його королівської милості, мусить переселитись у маєтки його королівської милості у воєводстві Київському, туди, де буде розташовано військо його королівської милості запорозьке; а хто бувши реєстровим козаком, буде переселятися, кожний такий матиме право продати своє майно без ніякої перешкоди з боку панів, а також старост і підстарост.

2. Вищезгадана організація двадцятитисячного реєстрового війська його королівської милості мусить починатися протягом двох тижнів від цього числа, а закінчитися до свят Різдва. Реєстр цього війська за власноручним підписом гетьмана мусить бути відісланий до його королівської милості, і копія його вписана в книзі гродській київській. В цьому реєстрі ясно мусять бути записані реєстрові козаки в кожному місті по іменах і прізвиських, і загальне число їх не повинно становити більше двадцяти тисяч; а які козаки будуть включені в реєстри, ті повинні лишатися при давніх звичайних своїх правах; ті ж, які не будуть включені в реєстр, мусять лишатися, як і раніш, у звиклому послушенстві, приписаними до замків його королівської милості.

4. Обивателі воєводств Київського, Брацлавського і Чернігівського, а також і старости самі особисто і через своїх урядників можуть вступати у володіння своїми маєтками і одразу брати під свою владу всі доходи, корчми, млини і судочинство; проте саме збирання податків з селян повинні відкласти до вищезгаданого строку, призначеного для закінчення реєстрів, щоб обрані в реєстр козаки тим часом переселились, а лишилися тільки ті, що належать до стану селян. Те саме мусить бути і в маєтках його королівської милості, поки не буде вже відомо, хто лишається на правах козацьких, а хто приписаний до замка і підлягає селянським повинностям.

5. Чигирин на основі привілею його королівської милості мусить лишатися при гетьмані. Як теперішній гетьман, благородний Богдан Хмельницький, призначений і затверджений привілеєм його королівської милості, так і на наступні часи гетьмани повинні перебувати під старшинством і владою гетьманів коронних і мусять бути затверджені привілеями.

Кожний з них, стаючи гетьманом, повинен дати присягу у вірно-підданстві його королівській милості і Речі Посполитій. Всі полковники і старшини мусять призначатися за поданням гетьмана його королівської милості запорозького.

6. Релігія грецька, яку сповідає Військо королівської милості Запорозьке, також собори, церкви, монастирі і колегіум київський повинні лишатися при попередній свободі, згідно з стародавніми правами. Якщо хто під час колишніх заколотів випросив у власність якийсь маєток церковний або належний духовенству, то таке право власності ніякої чинності мати не може.

Хрестоматія з історії Української РСР : у 2 т. Т. 1 – К. : Наук. думка, 1959. – С. 276–277.

Рішення Переяславської ради (8 січня 1654 року)
(за «Статейним списком» – повідомленням В. Бутурліна – посла від
московського царя Олексія Михайловича)

...І того ж числа від гетьмана Богдана Хмельницького приходив писар Іван Виговський і говорив бояринові Василеві Васильовичу (Бутурліну) з товаришами: була, казав, у гетьмана таємна нарада з полковниками, і з суддями, і з військовими осавулами; і полковники, каже, і судді, і осавули під государеву високу руку підклонилися. І після таємної наради, яку гетьман з полковниками своїми провів зранку того ж дня, о другій годині дня били в барабани протягом години на збори всього народу, щоб слухати раду про справи, що мають відбутися. І як зібралась велика кількість всяких чинів людей, зробили круг великий для гетьмана і для полковників, а потім і сам гетьман вийшов під бунчуком, а з ним судді, і осавули, писар і всі полковники. І став гетьман посеред круга, а осавул військовий велів усім мовчати. Потім, як усі замовкли, почав гетьман промову до всього народу говорити: «Панове полковники, осавули, сотники, і все Військо Запорозьке, і всі православні християни! Відомо-то вам усім, як нас бог визволив з рук ворогів, що переслідують церкву божу і озлобляють всіх християн наших православ'я східного. Що вже 6 років живемо без государя в нашій землі в безперестанних війнах і кровопролиттях з гонителями і ворогами нашими, які хочуть викоренити церкву божу, щоб ім'я руське не згадувалося в нашій землі. Що вже дуже нам усім докучило, і бачимо, що не можна нам жити більше без царя. Для цього зібрали ми тепер раду, відкриту для всього народу, щоб ви собі з нами обрали государя з чотирьох, якого ви хочете. Перший цар – турецький (цар), який багато разів через своїх послів закликав нас під свою владу; другий – хан кримський, третій – король польський, який, якщо ми самі захочемо, і тепер нас ще в колишню ласку прийняти може; четвертий – це православний Великої Русі государ цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Русі самодержець східний, якого ми вже 6 років безперестанку просьбами нашими собі просимо, – тут, якого хочете, вибирайте. Цар турецький – бусурман; всім вам відомо, яку брати наші, православні християни-греки, біду терплять і в якому від безбожних пригніченні (перебувають). Кримський хан – теж бусурман, якого ми, з нужди в дружбу прийнявши, які через це нестерпні біди прийняли на себе. Який полон, яке нещадне пролиття крові християнської від польських панів і пригнічення –

нікому з вас розказувати не треба... А православний християнський великий государ цар східний є з нами однакового благочестя грецького закону, однакового віровизнання, ми є одне тіло церкви православної Великої Русі, що має главою Ісуса Христа. Той великий государ цар християнський, зглянувшись на нестерпні біди православної церкви в нашій Малій Русі, наших шестирічних безперестанних прохань не відкинувши, тепер милостиве своє царське серце до нас прихиливши, своїх великих ближніх людей до нас із царською милістю своєю прислати зволив, якого, якщо з щирістю полюбимо, то, крім його царської високої руки, затишні-шого пристановища не знайдемо. А якщо хто-небудь з нами не погоджується тепер, – куди хоче (може йти), дорога (йому) вільна».

До цих слів весь народ закричав: «Хочемо під царя східного, православного, (під його) міцною рукою в нашій благочестивій вірі вмирати, ніж ненависникові христовому, язичникові достатися». Потім полковник переяславський Тетеря, ходячи в крузі, на всі боки запитував: «Чи всі так бажаєте?» Сказав весь народ: «Всі одностайно». Потім гетьман сказав: «Хай буде так. Хай Господь бог наш укріпить нас під його царською міцною рукою». А народ після нього весь одностайно закричав: «Боже, утвердь, боже, укріпи, щоб ми навіки всі були як один». І після цього писар Іван Виговський, прийшовши, говорив, що, каже, козаки й міщани всі під государеву високу руку підклонилися.

І січня ж 8 числа гетьман Богдан Хмельницький, і писар Іван Виговський, і обозний, і судді, і полковники, і осавули військові, і сотники, і отамани в боярина Василя Васильовича Бутурліна з товаришами на з'їжджому дворі були. І боярин Василь Васильович говорив гетьманові Богданові Хмельницькому промову і сказав: «З божої милості великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Русі самодержець і багатьох держав государ і володар, прислав до тебе, Богдана Хмельницького, гетьмана Війська Запорозького, од всього Війська Запорозького свою царської величності грамоту». І ту государеву грамоту йому віддав. А як государеву грамоту боярин Василь Васильович гетьманові віддав, то ту государеву грамоту гетьман прийняв з великою радістю. А, прийнявши государеву грамоту, поцілував її і, розпечатавши, віддав писареві Іванові Виговському і велів йому прочитати при всіх Війська Запорозького начальних і всяких інших людях вголос.

І ту государеву грамоту писар Іван Виговський читав усім людям вголос. І, вислухавши государеву грамоту, гетьман, і полковники, і всяких чинів люди зраділи государевій милості. І говорив гетьман, що великому государеві цареві і великому князеві Олексієві Михайловичу, всієї Русі самодержцеві, він, гетьман Богдан Хмельницький, з усім Військом Запорозьким служити і прямити від усієї душі і за государеве багаторічне здоров'я голови свої віддати раді, і віру государеві вчинити, і в усьому по його государевій волі бути готові.

Хрестоматія з історії Української РСР : у 2 т. Т. 1 – К. : Наук. думка. 1959. – С. 293–295.

Статті Богдана Хмельницького (21 березня 1654 року)

...Б'ють чолом великому государеві цареві і великому князеві Олексію Михайловичу, всієї Великої і Малої Русі самодержцеві і багатьох держав государеві й володарю піддані його царської величності Богдан Хмельницький гетьман Запорозького війська і весь мир християнський російський, аби його царська величність пожалував їх тим (дав їм те), про що битимуть чолом (проситимуть) посланники їх, а вони його царській величності служитимуть вівіки в усім що їм государ повелить.

1. Щоб по містах урядники були обирали з людей того гідних, будуть вони повинні підданими царської величності правити, і всякі доходи по правді віддавати до казни. А то тому, що воевода царської величності, приїхавши, почав би права їх ламати і якісь устави заводити, і то було б (Українцям) прикро; а як будуть старшими місцеві, свої люди, то вони будуть поводитися згідно з місцевими правами.

Що до цієї статті царська величність пожалував – велів бути по їх проханню. Мають по містах бути урядниками війти, бурмистри, райці, лавники, і доходи всякі грошові і хлібні збирати на царську величність і віддавати до государевого скарбу тим людям, котрих пришло царська величність. І ті прислані люди, котрих царська величність пришло до того збору грошей, мають доглядати збирачів, щоб робили по правді.

2. Писареві військовому по милості царської величності щоб давано 1000 золотих польських на підписків (канцеляристів), на суддів військових по 300 золотих польських, на писаря судового по 100 зол., на хорунжого сотенного по 30 зол., на бунчужного гетьманського 50 зол.

Царська величність пожалував, велів бути по їх проханню; а давати ті гроші з тамтешніх доходів.

3. На писаря і на суддів військових, на 2 чоловіка, і на всякого полковника, осавулів військових і полкових щоб було по млину, для прогонування, тому що несуть великі видатки.

Царська величність пожалував, велів бути по їх проханню.

4. На роботи військової армати, на пушкарів і всіх робочих людей що бувають при арматі, аби царська величність зволив вчинити милостиву ласку на зимове прогонування і пристановище; також на арматного обозного 200 зол., а на хорунжого 50 зол.

Царська величність пожалував, велів дати з тамтешніх доходів.

5. Послів, котрі здавна приходять з чужих країв до війська Запорозького аби було вільно приймати, а коли б було щось противне царській величності (в сих посольствах), мусять вони (козаки) сповіщати царську величність.

До цієї статті царська величність велів: послів з добрими ділами приймати і відправляти, і писати царській величності вірно і скоро, за чим вони приходили і з чим їх одправлено. А котрі послы будуть присилатися з справами противними царській величності, тих послів і посланників затримувати в війську та писати про них зараз же до царської величності, а без дозволу

царського назад їх не відправляти. А з турецьким султаном і з польським королем без волі царської величності не мати зносин.

6. Про митрополита київського дано послам усний наказ. А в розмовах посла били чолом, щоб царська величність велів дати свою государеву жалувану грамоту на його маєтності.

Царська величність пожалував: митрополитові і всім людям духовного чину велів дати свою государеву жалувану грамоту на маєтності, якими вони тепер володіють.

7. Аби царська величність зволив послати своє військо під Смоленськ негаючись ані трохи, аби неприятель не міг собі ради дати і сполучитися з іншими (військами), бо тепер війська (польські) потомлені – нехай не вірять ніякому лукавству (Поляків), коли б почали що вимишляти.

Царська величність постановив на неприятеля свого польського короля йти самому і бояр та воєвод послати з великим військом, як просохне і почне бути паша.

8. Аби найманого війська тут на польським пограниччі, для безпечності було з 3000 або скільки буде воля царської величності – хоч і більше.

Військові люди царської величності на пограниччі для охорони України завжди були і надалі будуть стояти.

9. Завжди був такий звичай, що війську Запорозькому плачено. Б'ють чолом і тепер царській величності, аби давано на полковника 100 єфимків, на осавулів по 200 золотих, на осавулів військових по 400 зол., на сотників по 100 зол., на козаків по 30 золотих польських.

Попередніх літ присилав до царської величності гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорозьке і били чолом багато разів, щоб його царська величність їх пожалував, уступився за них задля православної християнської віри і святих божих церков, прийняв їх під свою високу руку і дав поміч на неприятелів. Великому государеві нашому в тім часі не можна було вас прийняти під свою государеву високу руку, тому що у його царської величності була вічна згода з королями польськими і в. кн. литовським. А хоч з королівської сторони батькові царської величності святої пам'яті вел. государеві Михайлові Федоровичеві і дідові його, святішому патріархові Філаретові Никитичови, і великому государеві нашому Олексієві Михайловичу сталося багато нечесті і ганьби, то в тім згідно з королівськими грамотами і сеймовими постановами царської величності чекав поправи. А гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорозьке хотів помирити з королем польським тим способом: аби король Ян Казимир учинив з ними згоду на підставі Зборівському трактату: православної віри християнської не гонив, уніатів усіх викорінив, – зате царська величність хотів вибачити вину всім винним людям, котрим за образу його государеві честі належала кара смертна. Про се посилав він до короля Яна Казимира своїх великих і уповноважених послів: боярина і намісника велико-пермського Бориса Олександровича Репніна-Оболенського з товаришами. І ті великі і уповноважені послі царської величності про ту згоду і про вчинки королеві і панам-радї говорили на всякі способи. Але Ян Казимир і Пани рада на се ніяк не пристали, і сю велику

справу взяли за ніщо, а тих великих і уповноважених послів царської величності відправили з нічим. Тоді великий государ наш, бачивши так багато несправності з королівської сторони, грубості і неправди, і бажаючи оборонити православну християнську віру і всіх православних християн від гонителів Латинян (католиків), що хочуть церкви божі знищити і віру християнську викоринити, прийняв вас під свою високу руку. А для оборони вашої зібрав багато руського, німецького і татарського війська – сам великий государ наш іде на неприятелів і посилає бояр своїх і воєвод з великим військом, і на те зібрання війська, за государевим наказом, роздано великі гроші.

Тому їм, послам, тепер, бачачи таку ласку до них царської величності й оборону, говорити про плату Запорозькому війську не годиться. Як був у гетьмана Богдана Хмельницького государів ближній боярин і намісник тверський Василь Васильович Бутурлін з товаришами, гетьман в розмовах з ними про число Запорозького війська говорив, щоб зробити 60 тисяч, а коли б і більше того числа було, государеві в тім шкоди не буде, бо вони просити плати у государя не будуть. Про се відомо їм, Самійлу і Павлу, й іншим людям, які тоді були при гетьмані. Які доходи в Малій Русі по городах і містах, про се царській величності не відомо, і великий государ посилає дворян, щоб списали доходи. Як ті дворяни царської величності опишуть всякі доходи і обрахують, тоді, по обміркуванню царської величності, буде наказ про плату Запорозькому війську. А тепер царська величність, жалуючи гетьмана і все Запорозьке військо, давнім звичаєм предків своїх, великих государів хоче послати гетьманові і всьому війську Запорозькому своє государеве жалування золотими.

10. Коли б мала напасти Кримська орда, тоді треба на неї наступити від Астрахані й Казані, також і Донським козакам бути готовими. А тепер вона (орда) ще в братстві (з козаками), треба дати час і її не зачіпати.

Наказ і повеління до козаків на Дон послано: коли Кримські люди не будуть зачіпати, то й на них іти не велено. А коли Кримці зачеплять, то царська величність велить на них іти походом.

11. Кодак город на границі з Кримом, там гетьман завжди по 400 чоловіка держить і харч усякий їм дає – тепер нехай би царська величність пожалував, зводив наділити харчем і порохом для армати. Також і тим, що за Порогами коша стережуть, аби царська величність зволив показати свою ласку, – бо його не можна самого без людей лишати.

До сеї статті буде милостивий указ царської величності, коли буде відомо, скільки якого припасу туди послали, і скільки доходу буде зібрано на царську величність.

А що в вашім письмі написано: як великий государ наш гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорозьке пожалує, свої грамоти государеві на ваші вільності велить дати, тоді ви ж між собою розбір зробите: хто буде козак, а хто мужик, і щоб війська Запорозького було 60 000. – То великий государ наш на те дозволив: велів бути такому числу реєстрових козаків. Тож як ви, послі будете у гетьмана Богдана Хмельницького, скажіть йому, щоб він велів скоро козаків розібрати, реєстр їм зробити, і той реєстр за підписом прислав негайно царській величності.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для студ. Юрид. Спец. Вищ. Закл. освіти : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – Вид. 2-е, перераб. I доп. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. – С. 163–166.

***Переяславські статті, схвалені царським урядом при обранні на гетьманство Юрія Хмельницького (17 жовтня 1659 року)
(Витяги)***

1. *Про готовність усього війська до війни.* За указом і повелінням великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, самодержця всієї Великої, Малої та Білої Русі, його царської величності, завжди бути готовими до государської служби гетьманові з усім військом, куди буде лишень його царське зволення.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

2. *Про полки, як багато їх має йти на війну.* Також, де укаже великий государ, послати на його, государеву службу кілька полків, і йому, гетьманові, посилати ті полки без жодної відволоки.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

3. *Про гетьманську вірність щодо його царської величності.* Гетьманові бути вірним і навіки невідступним і не зваблюватися ніякими лядськими оманками. Також не вірити ніяким вимовам про Московську державу, а хто почне заводити посвари, то таких людей карати смертю, а про всілякі посварні справи писати до великого государя, його царської величності. Також коли ті посварні справи йтимуть від людей Московської держави, то воєводи государевих порубіжних міст донесуть тим людям государеірш указ після розгляду з певним присудом.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

4. *Про государевий указ щодо війни.* Без указу і без повеління великого государя, його царської величності, самому гетьману з усім Військом Запорозьким у війну нікуди не ходити, й нікому з навколишніх держав не допомагати, і не посилати на допомогу великими й малими полками людей Запорозького війська, щоб через ті запомоги Запорозьке військо не змалюлося, а коли хто піде на ту війну самоправно, без гетьманського відома, то тих карати смертю.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і простий люд на раді, вислухавши цю статтю, ухвалили: бути цій статті так, як вона написана.

5. *Про воєвод по містах з військами задля оборони.* Великий государ, його царська пресвітла величність, наказав бути у своїх, царської величності черкаських містах: в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, в Браславлі, в Умані

своїм, його царської величності воєводам з ратними людьми для оборони від ворога. Тим воєводам не втручатися у військові права й вільності, а які воєводи будуть в Переяславі й Ніжині, то тим бути на своїх припасах. У Києві, в Чернігові і в Браславлі воєводам володіти тими маєтностями, які належали до воєводств раніше. А в полковничі побори воєводам не втручатися. Хто ж учинить якесь насильство, то тих карати; які ратні люди великого государя будуть у тих государевих черкаських містах, то тим государевим ратним людям не ставити на дворах реєстрових козаків, а ставити тим государевим ратним людям у всяких жителів, опріч реєстрових козаків. Також не брати у реєстрових козаків і підвод під посланців чи гонців, а брати те у міських і сільських жителів. Реєстровим козакам тримати вино, пиво, мед, а продавати вино можна бочками на оренду і куди хто захоче, а пиво й мед вільно продавати гарнцем. А хто продаватиме вино в кварти, то тих карати.

І гетьман, і все Військо Запорозьке і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

6. *Щоб черкасцям не бути в залогах у Білій Русі.* У городах, містах і містечках у Білій Русі нині й надалі не бути черкаським залогам, щоб не чинилося тим самим сварок поміж великоруських та білоруських ратних людей.

Гетьман, і все Запорозьке військо, і чернь постановили віднині не бути черкаським залогам у Білій Русі. Полковникам, сотникам і козакам у Білій Русі не називатися запорозькими козаками, а поки що належати до Ніжинського, Чернігівського і Київського полків. А хто називатиметься Запорозьким військом Білоруським, Старобихівським та Чаусовським, то тих висилати з їхніми пожитками в государеві черкаські міста. А хто не захоче йти в черкаські городи, то жити тим у тих місцях, але запорозькими козаками не називатися. А коли б хто почав називатися запорозькими козаками і піде до польського короля, то тих ловити й карати на горло.

7. *Про вибрання гетьмана й полковників.* Коли гетьман буде встановлений на гетьманування за указом його царської величності і за вибранням усього війська, а тоді вчинить якийсь переступ, то війську без указу його царської величності самим гетьмана не змінювати. Захоче новопостановлений гетьман учинити якийсь переступ, опріч зради, то великий государ, його царська величність, звелить дійти права в тому всім військом, а після того звелить учинити указ, як здавна повелося у війську. А самим самовільно, без указу його царської величності гетьмана не міняти, також і гетьман не може без ради й поради усієї черні вибирати когось у полковники й інші керівні люди, і щоб вибирали у військо полковників на раді, кого вподобують поміж себе зі своїх полків, а з інших полків у полковники не вибирати. Так само гетьман не повинен відставляти тих полковників без ради.

8. *Про чужовірців, щоб не було у військовому начальстві неправославних.* У Запорозькому війську надалі не можна бути в начальниках людям деяких інших вір, крім православних християн, аби не було від того ніяких сварок і оман. Не можуть бути в керівних людях і новохрещені іноземці, тому що від новохрещених іноземців починається у війську великий розрух на чвари, і їм, козакам Запорозького війська, чиняться налоги й ущемлення. А кого оберуть з

нових полковників, то тих новопостановлених полковників привести до присяги на вірне підданство і на вічну службу.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили бути їй так, як вона написана.

9. *Про зрадників Виговських.* Щоб жінку й дітей зрадника Івашка Виговського гетьман та військо віддали за його зраду царській величності; також і брата його Данила, й інших Виговських, які є лише у Запорозькому війську. А надалі не бути Виговським не лише при гетьмані і в урядниках, але й у Запорозькому війську.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, й чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили віддати невзабарі його царській величності жінку й дітей Івашкових, а також його брата Данила.

10. *Про інших зрадників його царської величності.* Тих, хто були у змові зі зрадником Івашком Виговським, – Гришко Гуленицький, Самошка Богданов, Антошка Жданов, Герман і Лобода, – то тим навіки, на все життя не бути у військовій і таємній раді і ні в якому уряді. А коли хто вчинить супротивне до цієї статті: прикличе їх у раду і покладе на нгїх якийсь уряд, то ті каратимуться смертю.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили їй бути так, як написано.

11. *Про те, хто з керівних має бути при гетьмані.* При гетьмані має бути збіроч Дніпра по судді, по осавулу і по писарю.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили їй бути так, як написано.

Про тих, хто заслужить смертну кару. Без указу його царської величності їх не каратимуть. Щодо наказного гетьмана Івана Безпалого і керівних людей його полку полковників – переяславського Тимофія Цецюри, ніжинського Василя Золотаренка, чернігівського Аникія Силина, і керівних людей їхніх полків. Коли хто буде з тих людей винуватий у якихось справах так, що його треба буде скарати смертю, то їх гетьманові й керівним людям не карати без указу великого государя, його царської величності, доти, доки його царська величність укаже прислати когось до того суду на справлення, а до того щоб їм не було даремного гоніння й ущемлення, тому що вони служили його царській величності. Також і всіх полковників та інших керівних людей пообіруч Дніпра гетьман не може карати на горло без висланого на суд посланця його царської величності. А ця стаття постановлена через те, що зрадник Іван Виговський даремно карав смертю численних полковників, керівних людей та козаків, які вірно служили його царській величності.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

12. *Про невільників.* Щоб полонені обох боків були вільні. Хто де захоче бути, то тих не неволити на обидва боки.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

13. *Про забрані прапори й гармати.* Щоб без найменшої затримки були віддані в Київ узяті під Конотопом прапори, гармати й велика верхова гармата.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

14. *Про Старий Бихів.* Гетьманові звеліти очистити для великого государя місто Старий Бихів і звеліти вивести з того міста черкас та служивих людей інших чинів, тому що місто віддаден належало польському королеві, а не черкасам. Бо в нинішні проминулі часи чинилися від зрадників, від Самошки Виговського та від Івашки Нечая і від їхніх радників всілякі злі розрухи, й бунти, і велике кровопролиття ратним людям великого государя. Багатьох вони, взявши під присягою чи таємно, били до смерті, отож надалі тим зрадникам годі бути в Бихові керівними людьми і годі від них бути такому злу. А в Бихові, окрім государевих людей московського народу, нікому більше бути не можна через те, що будуть усіякі сварки, адже ляхи живуть близько – вони безперервно колотили та й надалі почнуть колотити. А можна тим людям бути в Ніжинському чи Чернігівському полку чи де хто захотів би.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді указ великого государя, сказали, що вони пошлють у Бихів до Івана Нечая лист, аби той очистив місто Бихів великому государеві, його царській величності, а козаків, які звалися запорозькими козаками, вислав у Ніжинський та Чернігівський полки. Але щоб його царська величність звелів ударувати і за їхнім проханням відпустити його провини. А коли він не учинить того за їхнім листом, то вони за указом його царської величності підуть на нього війною.

15. *Про збіглих людей із міст як з боярських, так і християнських у черкаські міста.* У минулі роки і після них численні люди й селяни дворян та боярських дітей розбіглися з Брянського, Карачевського, Рильського та Путивльського уїздів у черкаські міста: в Новгородок Сіверський, в Почеп і Стародуб. Вони, приходячи з тих міст до своїх поміщиків та вотчинників, чинять нестерпні всілякі злості й розори. Та щоб гетьман і Запорізьке військо звеліли, розшукавши їх, віддати тих злодіїв та втікачів їхнім поміщикам та вотчинникам і надалі учинити міцний заказ, щоб в черкаських містах нікого не приймали з тих боярських людей та селян, які й надалі втікатимуть у черкаські міста, щоб не було ніяких розрухів у тих порубіжних містах, а служивим людям щоб не було ніякого розору. А про кого із тих збіглих, про чиїх людей чи селян, почнуть писати воєводи з міст, то тих віддавати назад. А коли хто прийматиме тих збіглих людей і селян, то тих карати на смерть. Також буде: хто з Запорозького війська учинив над ким смертне вбивство, чи якийсь розрух у людях, чи якесь зло та втече в государеві околичні міста, а гетьман і полковники почнуть про них писати до воєвод околичних міст великого государя, то тих утікачів розшуковувати після того і віддавати в Запорізьке військо.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши на раді цю статтю, постановили бути цій статті так, як вона написана.

16. *Про підводи й харч посланцям.* Щоб у всіх містах брати з війтів, бурмістрів та міщан харч і підводи для тих людей, які будуть послані від великого государя до гетьмана Запорозького війська і його, царської

величності, бояр воєвод та наказних людей, чи послів і посланців в інші держави, чи в які городи й міста Малої Русі для якихось государевих справ з грамотами. Також стосується це й тих, які послані будуть з гетьманськими листами до великого государя, а також з відповідями від його, царської величності бояр, воєвод і наказних людей, чи посли й посланці з грамотами від навколишніх государів, чи хто з грецьких властей піде до великого государя для милостині чи якихось інших державних справ, і коли ті люди підуть від нього, великого государя, назад, віддавати кожному з них за достойністю. І силою у них не брати харчу й підвід іншим людям, які підуть до його царської величності московських і Малої Русі міст, окрім вищеописаних справ. А всілякі угіддя, якими вони володіли за королівськими привілеями досі, хай належать їм по-колишньому.

І великий государ ударував, указав бути так за їхнім чолобиттям.

17. *Про тих, які не вчинять присяги його царській величності.* А коли хто із старших чи будь-якого чину, чи з козаків і міщан у Запорозькому війську не вчинить присяги по святій непорочній євангельській заповіді його царській величності і буде розкрито це достеменно, то таких людей за військовим правом карати смертю.

18. *Про тих, хто захоче порушувати ці статті.* А коли хто ці статті, постановлені військом, порушить і не виконуватиме, то керівна людина, чи козак, чи міщанин, усі вони будуть карані на горло.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і чернь, вислухавши цю статтю, постановили бути цій статті так, як написано.

Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 138–145.

Московські статті гетьмана І. Брюховецького (22 жовтня 1665 року) (Витяги)

1. ...Я, гетьман, з Військом Запорозьким перед пресвітлим престолом государським б'ємо чолом, що мені, гетьманові, з усім вірним Військом Запорозьким, і з усім миром християнським, і зо всіма малоросійськими містами, які міста і села перед війною під рукою короля польського і у володіннях дідичних і недідичних панів лядських перебували, а нині під самодержавною його царської пресвітлої величності рукою є і надалі будуть, бути навіки під їх государською високою і сильною рукою непорушно в вічному підданстві. А для втихомирення частих в малоросійських містах хитань, які за попередніх гетьманів на Україні бували і які тепер часто через нестійкість жителів малоросійських міст вибухають, (треба), щоб Україна з малоросійськими містами, і містечками, і слободами, і селами, і з усяких чинів жителями в них під його царської пресвітлої величності і його государських дітей, благородних государів-царевичів, і їх государських наслідників,

високодержавною і сильною рукою, в безпосередньому і справжньому підданстві стройно перебуваючи і звичну повинність з міст і сіл в державну казну віддаючи, при сильній і від ворогів в непохитній обороні господарській вічно перебували...

І великий государ, цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Великої, і Малої, і Білої Русі самодержець, його царська пресвітла величність, тебе, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке жалує, за це милостиво похваляє і з своєї господарської милості почне вас держати в своєму господарському милостивому жалуванні і в піклуванні більше, ніж раніше, і на ваше чолобиття великий государ, його царська пресвітла величність, накаже в малоросійські міста послати своїх государевих воєвод.

2. Також великому государеві, його царській пресвітлій величності, б'є чолом гетьман з Військом Запорозьким про вільності козацькі, про суди, про маєтки і про плату Війську Запорозькому.

Щоб стародавні права і вільності козацькі він, великий государ, пожалував і зводив підтвердити і щоб козаків старшина козацька, тобто гетьман, судді, полковники, сотники і отамани в війську, по містах і по селах відповідно до прав і звичаїв стародавніх військових судили і карали; а в ті суди козацькі і в права військові ні боярин, ні воєвода, ні стольник, ні інший начальницький чоловік втручатися і козака в війську, і по містах, і по селах судити і карати не повинен і не буде повинен, а тільки вищеназвана старшина козацька, тому що права, вільності і суди військові в статтях, з покійним Богданом Хмельницьким, гетьманом запорозьким, укладених, і в статтях «Переяславських» і «Батуринських» збережені є.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів тій статті бути по їх чолобиттю.

Щоб дома і хутори козацькі, що є по всіх містах і селах, від усяких постоїв відповідно до стародавніх вільностей і прав козацьких вільні були і щоб усякий боярин і воєвода, що з військом через міста проходить чи в містах стоїть, у домі козацькому ні сам не зупинявся, ні ратних людей становити не велів, але по домах міщанських і по селянських постої ратним людям, що через місто проходять чи в місті стоять, бути мають; також і інші всякі місця козацькі, тобто гаї, сади, займища, сіножаті, поля, огороди, при вільностях непорушно без усякої шкоди від бояр, і воєвод і ратних людей, що перебувають у містах чи через міста проходять, мають бути при тих же вільностях козацьких. Вдови, що залишилися після козаків, в бою убитих і вдома померлих, в домах і в усіх своїх маєтках з дітьми своїми збережені мають бути; а якби вдова козацька не за козака заміж пішла, тоді, хоч вона і втрачає вільність, проте ж діти козацькі відпадати від вільностей козацьких батьківських через усяку налогу не повинні.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав, щоб було так, як вони в чолобитній просять; а про збереження козацьких маєтків (наказав) послати свій государев указ боярину і воєводам у Київ і в інші малоросійські міста.

А млини козацькі, ті, які стоять на заплоті власними, а не громадськими грішми гаченій, при козакові чи при вдові козацькій, вільні від усього мають бути; також з млинів козацьких, тих, які на заплотинах громадою зроблені і тепер є в звичаї громадою ремонтувати, одна половина прибутку в казну государеву, а друга половина на козака чи на вдову козацьку йти повинна; також і млини міщанські і мужицькі, крім їхньої третьої млинарської мірочки, в государеву казну належати повинні будуть, тому що всякий козак для того голову свою на поле бою за достоїнність його царської пресвітлої величності носить і вмирати готовий, щоб вільно і спокійно в домі своєму жив і маєтки свої без перешкоди тримав.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів бути по їх чолобиттю.

Також щоб вотчини і пасіки козацькі відповідно до тих же давніх вольностей козацьких від дані медової вільні були. А якби який-небудь козак слухняним не був і у військо ходити ухилився, тоді такий козак від вищезгаданих статей відпадати і до міських обов'язків причислений бути має; тому що государський милостивий указ про те є, щоб ті особи з того тішилися, що їм грамотами надано. Також б'є чолом гетьман з військом, щоб села, млини, грамотами особам заслуженим надані, стаціям, поборам для казни і орендам не підлягали; а ті вотчини і пасіки в малоросійських містах у трьох місцях у козаків батьківські, а в інших – куплені.

І великий государ, його царська пресвітла величність, дав указ бути тим їх вотчинам і пасікам по старині і по купчим, за ким ті вотчини і пасіки нині є.

3. Про обрання гетьмана і про надання на булаву гетьманську. Якщо судом божим нинішньому і майбутньому гетьманові смерть трапиться, то щоб проміж війська Запорозького козацького, а не з іншого якогось народу і війська, справжнього козака гетьманом по стародавніх правах військових обирати на гетьманство по указу великого государя, його царської пресвітлої величності, при особі, від престолу його государського присланий, вільно Війську Запорозькому було; а обраний гетьман в Москву їздити і великого государя пресвітлі очі бачити повинен буде так, як нині гетьман нинішній за своєю обіцянкою учинив...

І великий государ, вислухавши цю статтю, указав, щоб було так, як написано...

Щоб уся волость Гадяцька при булаві була так, як за покійного Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького, було; а в волості Гадяцькій Зінківського полку такі міста знаходяться: Котельва, Опішня, Куземин, Грунь Черкаська, Зіньків, Лютинка, Веприк, Рашівка, Камишна, Ковалівна, Бурок, щоб при Гадячі і ті всі згадані містечка з млинами, з селами, з полями і з іншими угіддями, що до тих містечок належать, на булаву гетьманську йшли, та в тих же містах млини дані будуть осавулам військовим – двом чоловікам.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, пожалував гетьмана, велів йому на булаву Гадяч з тими містами дати.

5. *Про воєвод і про ратних людей, в якому місті мають бути.* По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, в містах при воєводах має бути ратних людей: у Києві – п'ять тисяч, в Переяславі – дві тисячі, а з тих двох тисяч у Канів п'ятсот чоловік переміною ходити мають, в Чернігові – тисяча двісті, в Ніжині – тисяча двісті ж, в Новгородку триста, в Полтаві – тисяча п'ятсот, і з них на Запорожжя тисяча піде, в Кременчуку – триста, на Кодаку – триста, в Острі – триста з Києва, також і до Мотовилівки триста з Києва ж ходити мають, при гетьмані сто чоловік. Для того ж б'є чолом великому государеві гетьман з військом, щоб воєводи в дорогу війську гетьману і полковникам половину ратних людей із міст давали, не відмовляючись указом государським; про це, припадаючи до лиця землі вже вдруге гетьман з військом чолом б'ють. Ті ж воєводи, що перебувають по містах, ні до яких справ ні до судів козацьких втручатися не повинні...

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, указав своїм великого государя ратним людям в малоросійських містах, щоб було так, як сказано в чолобитній; а бояринові і воєводам, які в малоросійських містах будуть, послати свій государів указ, щоб вони веліли йому, гетьманові, під час війни для походів, а полковникам для посилок ратних людей давати з тих міст за своїм розсудом.

9. *Про послів чужоземних.* Як перед цим без государевої волі до чужих навколишніх земель, тобто до хана кримського і до інших, не посилав гетьман своїх посланців, так і надалі, пам'ятаючи присягу з цілуванням хреста, гетьман виконувати з військом готовий.

І великий государ, його царська пресвітла величність, гетьмана Івана Брюховецького жалує, за то, милостиво похваляє.

10. *Про привілеї містам.* По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, привілеї королівські, міщанам на магдебурзьке право надані, гетьман, відібравши в міщан, подав у Приказ Малої Русі.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав на право магдебурзьке дати їм своїм государеві жалувані грамоти відповідно до їх привілеїв.

Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 149–172.

Коломацькі статті, укладені при обранні на гетьманство

І. Мазепи (25 липня 1687 року)

(Витяги)

... 3. Щоб за попередніми ухваленими статтями Богдана Хмельницького війську реєстровому, яке буде завжди на службі їх царської пресвітлої величності, було милостиве жалування і плата з їх царської пресвітлої величності казни.

І великі государі, і велика государиня, їх царська пресвітла величність, про реєстрове військо наказали говорити на раді, скільки бути військових козаків тисячам. А що в тій їх статті написано, щоб війську плата з їх царської пресвітлої величності казни, і того в тих статтях Богдана Хмельницького не положено; а належить, щоб були побори, де слід збирати в скарб царської пресвітлої величності, і з того збору давати на військо по реєстру, кому що в статтях ухвалено, і нині тому бути також.

І гетьман, і старшина, і Військо Запорозьке на государевій милості били чолом і то приймають і ухвалили на цій раді давати як і раніше: гетьману – тисячу золотих червоних на рік, писареві військовому і обозному – по тисячі золотих польських, на суддів військових – по триста золотих, на писаря судійського – сто золотих, на писаря та на хорунжого полкового – по п'ятдесят золотих, на хорунжого сотницького – тридцять золотих, на бунчужного гетьманського – сто золотих, на полковників – по сто єфімків, на осавулів полкових – по двісті золотих, на осавулів військових – по чотириста золотих, на сотників – по сто золотих; реєстровим козакам бути тридцяти тисячам чоловік, а давати на чоловіка по тридцяти золотих польських.

А що буде в якому полку козаків, в тому скласти реєстр; і бути козакам реєстровими, й надалі у реєстр писати, які старі козаки й велику службу служили, а чого старих козаків в полках до тридцяти тисяч не вистачить, то в те число приймати в козаки міщанських і поселянських дітей. А на Військо Запорозьке на тридцять тисяч бути поборам з усяких маєтностей без вибору, чий хто не буде, крім монастирів, і з тих поборів давати великого государя жалування гетьману з начальними людьми і козакам за колишніми затвердженими статтями; а коли з тих поборів стільки гетьману і начальним людям та козакам на жалування проти положення повністю не вистачить, то побори ті розкладати по збору, скільки того збору буде.

А в яких полковників і начальних людей маєтності є і на ті їх маєтності, жалувані від великих государей грамоти дано: і тих підданих полковникам і всяким начальним людям, за якими ті маєтності є, судити і приноси вільні у них приймати і сіно та дрова наказувати їм на себе готувати; а побори з них на жалування козакам збирати порівно. А до митрополичих і архієпископських та єпископських і до монастирських підданих – в податях на військо діла нема, і з цього часу в архієпископські та в монастирські вотчини знову нікого не приймати, бути за ними старим підданим і зробити їм перепис та книги, скільки за митрополитом і за архієпископом і за монастирями у вотчинах їх є підданих; а з мужиків у реєстр в козаки не писати і не приймати. А з протопопівських і попівських маєтностей побори на козаків брати, відповідно до положення про козацькі маєтності, а з міст усякі доходи брати за їх правами; а генеральної би старшини і знатних та заслужених осіб маєтностям від усяких військових поборів бути вільними і нічого з них у скарб військовий не брати.

І великі государі, і велика государиня, їх царська пресвітла величність, пожалували, звеліли тому бути за їх чолобиттям і як раніше, так і по цьому своєму государеву указу і повелінню.

4. Як раніше цього заслужені пожалувані були честію дворянською, щоб вони при тому ж чині і честі перебували; а які наперед заслужать, то гетьман і старшина бити чолом про них великим государям, їх царській пресвітлій величності, почнуть, щоб царська пресвітла величність і тих тою же дворянською честію зводили пожалувати. А кому гетьман і старшина за послугу дадуть млин або село, або хто у кого купить і універсали свої на то подасть, і вони великим государям, їх царській пресвітлій величності бити чолом почнуть про підтвердження того їх государевих жалуваних грамот, і щоб царська пресвітла величність пожалували їх, звеліли їм на ті маєтності і свої царської пресвітлої величності дати милостиві жалувані грамоти.

І великі государі, і велика государиня, їх царська пресвітла величність, пожалували їх по тому чолобиттю, кому дані будуть їх государеві жалувані грамоти і за тими жалуваними грамотами тими млинами і селами їм володіти неодмінно, а гетьману тих грамот у них не відбирати і їх государевого милостивого указу нічим не порушувати. Також, які жалувані грамоти дані будуть кому з старшини і знатним особам військовим: то тим їх государевим жалуваним грамотам бути в своїй же силі, і гетьману тих грамот у них не забирати.

І гетьман, і старшина, й все Військо Запорозьке на їх государеву милість били чолом і прийняли то радісно.

15. Про маєтки козацькі, які власні ґрунти мають, вічні, батьківські, дідівські, куплені, тобто: лани, ліси, покоси на сіно, ставки, млини та інші усякі пожитки, тоді і про те смиренно їх царську пресвітлу величність гетьман і старшина і військо просять, щоб товариства військові цілком при прямих ґрунтах і пожитках були збережені. А коли на службі великих государів смерть настигне від ворога, або своєю смертю помре, тоді при тих ґрунтах жінка його, і щоб тим добром прямим після того ж усім володіла. А якщо козак заслужений має після смерті жінку, тоді щоб жінка його після смерті (чоловіка) вільна була від усяких кривд, тобто постоями, поборами і підводами усяка старшина військова її не стягали доти, поки вона заміж не піде, якщо за козака – то вільність матиме, а якщо за мужика, то підлягатиме обов'язкам міським; а які козаки живуть в маєтностях духовних осіб, то й тим залишатися при такій же вільності.

І великі государі, і велика государиня, їх царська пресвітла величність, пожалували, по цій статті вказали про права їх і вільності і про свої царської пресвітлої величності жалувані грамоти бути також, як і раніше, на дане їм і куплене та заслужене по королівських привілеях, і бути цьому так неодмінно.

І гетьман, і старшина, і все Військо Запорозьке на милість їх государеву били чолом.

22. Били чолом великому государеві, їх царській пресвітлій величності, гетьман і старшина і Військо Запорозьке, щоб для полегшення тягостей в Малоросійському краї оренди не було, а оскільки охотницькі полки кінні і піші, в ці воєнні часи на захист Малоросійського краю потрібні, то щоб вони були залишені так, як і при колишньому гетьмані; а давати їм плату, збираючи гроші з посполитих людей, які не написані в козацькому списку. А яким

способом ті грошові збори повинні бути, про те гетьман з старшиною обміркувати повинні і вказати міру; а коли міра буде визначена, то в той час повинні писати про те великому государеві, до їх царської пресвітлої величності.

І великі государі, і велика государиня, їх царська пресвітла величність, пожалували гетьмана і старшину і військо, указали їм цю справу обміркувати і на міру поставити, щоб не було тягот народу малоросійському; а охочі кінні та піші полки, на захист Малоросійського краю, звеліли їм тримати в повному числі, як і раніше.

Хрестоматія з історії Української РСР : у 2 т. Т 1 – К. : Наук. думка. 1959. – С. 323–325.

1710 р., квітня 5. З-під Бендер. – Конституційні пакти Пилипа Орлика, новообраного гетьмана Війська Запорзького, з його присягою

Договоры и постановленя правъ и волностей войсковыхъ mezi ясневелмо-жнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и mezi енеральними особами, полковниками и тимъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою утверженныи и при волной елекції формальною присягою *от* того жъ ясневелможного гетмана потверженныи року *от* Рождества Христова *αψί*, м[еся]ца априля дня *ε*. // Во имя *тца* и С[ы]на и С[вя]того Д[у]ха, Б[о]га во Троицы С[вя]той славимого.

Нехай станеться на вѣкопомную Войска Запорожского и всего народу малороссийского славу и паматку.

Дивный и непостижимый в сѹ дбахъ своихъ Б[о]гъ, милосѣрдный в долготѣрпѣнїи, пр[а]вѣ дный в казни, яко всегда о *т* початку видимого сего свѣта на пр[а]вдномъ правосудїа своего мирилъ, єдны Панства и Народы возвышаетъ, другїе за грѣхи и беззаконїа смираетъ, єдны порабощаетъ, другїе освобождаетъ, єдны возноситъ, другї *ε* низвергаетъ, такъ и народъ валечный стародавний козацкий, прежде сего именованый козарскїй, першъ превознесль былъ славою несмертною, обширнымъ владѣнїемъ и *отвагами* рицерскими, которими не тылко окрестнымъ пародомъ, лечъ и самому восточному панству на морѣ и на земли страшень былъ такъ далеце, же цесаръ восточный, хотячи оный себѣ вѣчне примирити, сопрягль малженскимъ союзомъ с[ы]нови своему дочку кагана, то *єст* князя козарского.

Потомъ славимый во вышнихъ той же пр[а]в[ε]дный судїа Б[о]гъ, за умножившієся неправды и беззаконїа, многими казн[я]ми наказавши *тот* народъ козацкїи, понизилъ, смирилъ, и ледво невѣчною Руїною низвергль, на остатокъ военнымъ оружіемъ державѣ Полской чрезъ Болеслава Храброго и Стефана Баторїа, королей полских, поработилъ.

И любо недомыслимый и непонятый в правосудїи своемъ Б[о]гъ, наказуя, наказалъ сородныхъ п[а]шихъ предковъ нещисленными плягами, однакъ не до конца прогнѣваючися, ни во вѣки вра *ждуючи*, а хотячи на первую свободу

помянутый пародь козацкий з под тяжкого на *тот* чась панования полского выпровадити, воздвигнуль рѣвностного православія св[я]того, *отчизны* правъ и волностей войсковых // стародавних оборонцу, валечного гетмана, славной *памяти* Богдана Хмельницкого, который помощію Его всесилною, непреодолѣннымъ пособіемъ паяснѣйшого короля его милости шведского, несмертной и вѣчнодостойной памяти Кароля Десятого, и с полнымъ і сопособственнымъ Панства Крымского и Войска Запорожского оружіемъ, а своім бл[а]горазумнымъ промысломъ, працами и *от* вагами вызволивши з полского подданства Войско Запорожское и пародь порабощенный и ұтысненный малороссійскій, поддался з онымъ добровольне под самодержавную рұку великих г[осу]дарей, ц[арей] и велики х кн[язей], повелител ей россійских, надѣючися, же обовязковъ своих, в договорах и статьях изображенных и присягою стверженных, Г[осу]д[ар]ство- Московское, яко з нами єдиноверное, единомысліемъ и промыслами военными в высвобоженю *отчизны* своей *от* полского на *тот* чась тяжкого подданства согласуючися, неменьшую мѣль в замыслах своих по-мощь до розерваня силъ полских стягающуюся.

И хочь то неизслѣдованный сұдбы Б[о]жій, такъ рѣвностного небожчиковского п ам ѣренія, за опачнымъ *от*м ѣнной фортуны военной поводомъ-, не тылко не ис полнили, лечь и самого *тут* в Б ендерѣ декретомъ смертнымъ прикрили. Однак, осиротѣлоє, по смерти своего первенствующого реим ентара, Войско Запорожское є, не отчаєваючися желаемой себѣ свободы , а полагаючи сталую үеност в помощи Б[о]жой, в // протекціи паяснѣйшого короля, его милости, шведского, и в пр[а]в[е] дной п[а]шой справѣ, яка всегда обыкла тріумфовати, на попарте оной и для лучшихъ войсковыхъ порядковъ и поводу, постановило зъ общою ен ералной старшины обрадою, послѣдуючи и согласуючи в томъ воли паяснѣйшого прот ектора п[а]шего королевского в[е]л[и]ч[е]ства шведскаго, избрати себѣ пового гетмана, на которое избраніє, назначивши термѣнь, кгда додержит, и вѣ чне Войско Запорожское и пародь волный малороссійскій при правахъ и волностях х ненарушимо под обороною своею заховаєт. Лечь по смерти, славной *памяти*, того ж гетмана Богдана Хмельницкого, кгда тоє жь Г[осу]д[ар]ство- Московское многими избрѣтенными способами үсилувало права и волности войсковые собою подтверженые, надвередити и до конца раздрұшити, а на пародь волный козацкий, собою никогда незавое ваный, неволничое ярмо вложить, тєды клекроть Войско Запоро жское в томъ насилство т ерпѣло, тилекро *т* принуждено было кровію и *отвагами* цѣлости правъ и волностей своих боронити, до которых обороны самъ Б[о]гъ мстителъ пособствовалъ.

Напосл ѣдокъ, когда үже свежо те перь, за гетманства славной *памяти* небожчика ясневелможного Іоанна Ма зе пи помянутое Г[осу]д[ар]ство- Московское, хотячи свое злоє намѣ ре ніє в скутокъ привести, а воздаючи злая възблагая, вомѣсто вдячности и респ ектовъ, за такъ многіє вѣрные слұжбы и роненіє на оных до остатнего знищеня кошты и ұтраты, за нещисленіє *отваги* и военные кр[о]вавїє працы, // хотѣло н епрем ѣнно козаковъ в ре гулярное войско перемѣ нити, города в област свою одобрати, права и волности войсковые

поламати, Войско *Z* апоро *ж* ское Низовое искор *енити* и имя тоє вѣчне згладити, чого явныє были и под сее время *сѹт* знаки доводы и початки, тогда преречонный славной памяти гетманъ ясневелможный Іоанъ Мазепа, подвигнувшись правдивою ревностію за *цѣлост* *отчизны*, правъ и волностей войсковых, а желаючи *үсерднымъ* желаніемъ, за дній ге тманского сво его владѣнія видѣти, и по смерти своей для вѣкопомной имени своего памяти зоставити тую *ж* *отчизну*, милую матку п[а]шу, и Войско Запорожское Городовое и Низовое, н *є* тылко в ненарушимых, лечь и в разширенных и розмнож *є*ных волностях, квѣтнучую и избылующую, *отдался* в непреламанную обо-рону паяснѣйшого короля его милости, шведского Кароля Дванадцятаго, особливимъ Б[о]га всемогущого промысломъ з войсками своіми вступившого в *Ү* країну; послѣдуючи и наслѣдуючи антецессора своего, славной памяти, валечного гетмана Богдана Хмелницкого, который з паяснѣйшимъ королемъ шведскимъ, его королевскому в[є]л [и]ч[є]ству соименитимъ дѣдомъ, Каролемъ Десятымъ, на приличное тому акту елекціалному мѣстце под Бендеромъ, въ общую Раду з предвоводителе мъ своімъ паномъ Константиномъ Гордѣенкомъ, атаманомъ кошовымъ, совокупилося; теды всѣ сполне з старшиною *є*нералною и з послами *от* Войска Запорожского Низового *ү* Днѣпру зостаючого, зн *є*шися, по давнымъ обыкновеніямъ и по правамъ войско-вымъ, избрали себѣ волными *є*диноста~~т~~ными голосами за гетмана его мил[о]с -ти пана Филиппа Орлика, достойного тоєй гетманской чести и могучого, при помощи Б[о]жой и при протекціи п аяснѣйшого королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведского, высокимъ своимъ розумомъ и *искуствомъ* *ү*рядъ *тот* гетманскій, под сее время трудное, тяжкии двигати, *ү*правляти и о интерессахъ *отчизны* Малороссийской радѣти и радити.

А поневажъ *преждній* гетмани Войска Запорозкого, зостаючи под *самодержцами* московскими, привлащати себѣ *держали*, над слүшност и право, *самодержавную* владгу, которою были значне надвередили давныє порядки, права и волности войсковіє, не без всенародной тяжести. Прето мы, *є*неральная старшина, *тут* притомная, и мы, атаманъ кошовый зъ Войскомъ Запорожскимъ, запобѣгаючи *впередъ* такому безправю, *найбарзѣй* под сей до того дѣла погодный часъ, когда тоє жъ Войско Запорозкое не для чого иного под протекцію паяснѣйшого королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведского *ү*далося и тепер оной крѣпко и непоколѣбимо *держится*, тылко для // поправки и подвиженя *ү*палых правъ своих и волностей войсковых, договорили и постановили з ясневелможнымъ, его милостю, паномъ Филиппомъ Орликомъ, *повообранным* гетманомъ, абы не тылко его велможност, за щасливого гетманского своего владѣнія, всѣхъ тых *тут* послѣдующих пунктами изображеных, а собою поприсяженых договоровъ и постановленій, ненарушимо додержаль, лечь и за иных *вперед* бѹдучих гетмановъ Войска Запорозкого, чтобъ оныє *непремѣнно* захованы и содержаны были, которые такъ ся въ себѣ мѣють:

А

Поневажъ *межи* тремя добродѣтелми б[о]гословскими *вѣра* *первенствует*, теды в первомъ сѣмъ пунктѣ о *вѣри* с[вя]той православной восточного исповѣ

данія дѣло на длежить начати, которою, яко раз пародъ валечный козацкии, за владѣнія еще кагановъ козарскихъ от столицѣ апостолской Константинопольской просвѣщенный зосталь, такъ и тепер непорушимо в оной триваючи, жаднымъ іновѣріємъ никогда не колѣбался и не таино то *ест*, же славной памяти гетманъ Богданъ Хмельницкий з Войскомъ Запорозкимъ не за что иншоє, опрочъ правъ и волностѣй войсковых, унялся и пр[а]в[ε]дную противъ Рѣчи Посполитой Полской воздвигнулъ войну: тылко, во-первых, за вѣру с[вя]тую- православную, якая рожними тяжестями насилствована была от вла-сти Полской до У нїи зъ Костеломъ Римскимъ, а по іскорененїи иновѣрія зъ отчизны п[а]шой не для чого иншого, зъ тымъ же Войскомъ Запорожскимъ и на-родомъ малороссийскимъ, в протекцію Г[осу]д[а]рства Московскаго удался, и доброволне поддался, тылко для самого єдиновѣрія православного. Зачимъ теперешный повообранный гетманъ, когда Г[оспо]дь Б[о]гъ, крѣпкий и сильный въ бранех, пособить щасливымъ оружіємъ паяснѣйшого // короля его ми-лости шведскаго, свободити отчизну п[а]шу, Малую Россію, от неволничого ярма московскаго, мѣть и повинень бѣдетъ, во-первых старатися и крѣпко застановлятися, абы жадное іновѣріє въ Малую Россію, отчизну нашу, ни от кого не было впроважено, которое если бы где, чи то тайно, чи ли явне могло по-казатися, теды владою своею, долженъ бѣдет оноє искореняти, проповѣдатися и разширатися оному не допускати. Иновѣрцемъ сожитія на Українѣ, а наubarзѣй зловѣрію жидовскому не позволяти и на тоє вс ѣ стараня ложити, жебы єдина вѣра православная восточнаго исповѣданія, под послушенствомъ с[вя]тѣйшого ап[о]стольскаго фрону константинопольскаго вѣчне ўтвержена была, из помноженемъ хвалы Б[о]жой, ц[ε]ркв ей святых, а з цвѣч єнемъ в науках вызволіоных синовъ малороссийских, разширалася, и яко кринь в тернїи, межи окрестными іновѣрными панствами, процвѣтала.

Для болшой зас поваги первоначального в Малой Россїи пр[ε]стола митрополитанскаго Кїевского и для снаднѣйшого дѣль д[у]ховных ўправленія, мѣе ть той же ясневелможный гетманъ за высвобоженемъ отчизны от іга московскаго, справити ў столицѣ ап[о]стольской константинопольской, єззаршєскую первобытнюю власт, чтобъ через тоє ѡбновилася реляція и послушенство синовское до помянутого ап[о]стольскаго констатинопольскаго фрону, от которого проповѣдію є[ван]г[ε]лскою в вѣри с[вя]той кафолической просвѣщена и змоцнена быти ўдостоилася.

В

Яко всякое Панство ц ѣлостію границъ ненарушимою состоится и ўтвержаєтся, так и Малая Россія, ѡ тчизна п[а]ша, жебы в своих границях, пактами от Рѣчи Посполитой Полской, от Наяснѣйшой Порты и от Г[осу]д[а]рства Московскаго ствєрже нных, наubarзѣй в тих, которые по рѣку Случь, за гетманства славной памяти Богдана Хм єлницкаго, от тоєй же Рѣчи Посполитой Полской, области гетманскои и войсковои поступлены, вѣчне // отданы и пактами обварованы зостали, не была зигвалче на и нарушена, мѣе ть о тоє ясневє лможный гетманъ, при трактатах паяснѣйшого короля его м[и]л[о]сти шведскаго, стара-тися, и крѣпко, сколко Б[о]гъ силы и розуму пошлет, застановлятися, где бѣдет належати, а найпаче сўплѣковати о тоє до

паяснѣйшого маѣстату его королевского в[ε]л[и]ч[ε]ства шведского, яко оборонцы и протектора п[а]шего, чтобъ его в[ε]л[и]ч[ε]ство не допускалъ никому, не тылко правъ и волностей, лечь и границъ войсковыхъ надверезжати и себѣ привлащати. Надто повинень будетъ *тотъ* же ясневелможный гетманъ, по сконченю, дай Б[о]же щасливомъ, войны, упросити у королевского в[ε]л[и]ч[ε]ства шведского такого трактату, чтобъ его в[ε]л[и]ч[ε]ство и его сукцессоровѣ паяснѣйшыѣ королѣ шведскіи вѣчными протекторами Украіны титуловалися и самимъ дѣломъ зоставали для болшой крѣпости *отчизны* п[а]шой и для захованя оной цѣлости в пра-вахъ наданыхъ и границяхъ. Такъ тежъ и о тоѣ долженъ будетъ ясневелможный гетманъ до паяснѣйшого королевского маѣстату сүплѣковати, абы у трактатахъ его в[ε]л[и]ч[ε]ства зъ Г[осу]д[а]рствомъ Московскимъ было тоѣ доложено: чтобы, якъ неволниковъ п[а]шыхъ, на *сеи* часъ в Г[осу]д[а]рствѣ Московскомъ найдующихся, по сконченю войны, памъ свободныхъ возвращено, такъ и всѣ починеныѣ въ н[ы]нѣшнюю войну на Украінѣ шкоды, нагорожено и слушне *от* Москви пополнено. А особливе о тоѣ просити и старатися у паяснѣйшого королевского в[ε]л[и]ч[ε]ства повинень, жебы неволниковъ п[а]шыхъ в Панствѣ его *ж* в[ε]л[и]ч[ε]ства зостающихъ, всѣхъ свобождено и памъ возвращено.

Г

Поневажъ памъ всегда пріязнь сүсѣдская Панства Крымского ест потребна, *от* котораго помощи не разъ Войско Запорожское до обороны своей засягало, теды иле под сей часъ возможно будетъ, мѣеть ясневелможный гетманъ у паяснѣйшого хана, его ми[лост]и, крымскаго, // черезъ пословъ старатися о *от*новленѣ давнего з Панствомъ Кримскимъ братерства, колѣгаціи военной и потверженѣ вѣчной пріязни, на которую бы впредъ окрестныѣ Панства заглядующися, не дерзали порабощенія себѣ Украіны желати и оную в чомъ колвекъ насилствовати. По сконченю засъ войны, когда Г[оспо]дѣ Б[о]гъ пособитъ при желаемомъ и помыслномъ памъ покою повообраному гетману на своей осѣсти резиденціи, тогда крѣпко и неусыпно постерѣгати того, должностію уряду своего обовязанъ будетъ, абы ни в чомъ зъ Панствомъ Кримскимъ пріязнь и побратимство не нарушилося черезъ своевольныхъ и легкомыслнныхъ з нашей стороны людей, которые обыкли не тылко сүсѣдскую згуду и пріязнь, лечь и союзы мирныѣ рвати и разрушати.

Д

Войско Запорожское Низовое, яко несмертелную себѣ славу многими рыцѣрскими *отвагами* на морѣ и на земли заслужило, такъ и неменшими наданнями обогащено было для общого своего *пожитку* и промысловъ, лечь кгда Г[осу]д[а]рство Московское, вынаходячи розныхъ способовъ до у тисненя и знищеня оногго, построило на власныхъ войсковыхъ кгрунтахъ и угодіахъ, то города Самарскіѣ, то фортецы на Днѣпрѣ, чимъ, хотячи в промыслахъ рыбныхъ и звѣриныхъ тому *ж* Войску Запорожскому Низовому перешкоду учинити, незносную шкоду, праволомство и үтеменженѣ учинило. На остатокъ гнѣздо войсковое, Сѣчь Запорожскую, военнымъ наступленіемъ разорило. Прето, по сконченю, дай Б[о]же щасливомъ, войны (если теперъ помянутое Войско Запорожское тыхъ кгрунтовъ своихъ и Днѣпра *от* насилства московского неочи

стити и неувольнит) повиненъ будетъ ясневелможный гетманъ, при трактованю паяснѣйшого короля его мил[ости] шведского, з Г[осу]д[а]рствомъ Московским о покою, о тоє старатися, жебы // Днѣпръ от городковъ и фортець московских, також и кгрунта войсковые от посессіи московской очищены и до первобытной областы Войска Запорозкого привернены были, где впредь никому ани фортець строїти, ани го-родковъ фундовати, ани слободъ осажувати, ани яким же колвекъ способомъ тых войсковых угодій пустошити, не тылко не мѣет ясневелможный гетманъ позволяти, лечь и до обороны оных обовязанъ будетъ Войску Запорожскому Низовому всякую помощь чинити.

Е

Городъ Терехтемировъ, поневажъ здавна до Войска Запорожского Низового належалъ и шпиталемъ оного назывался, теды и тепер за освобоженемъ, дай Б[о]же, отчины от московского подданства мѣетъ ясневелможный гетманъ тот же городъ Войску Запорожскому Низовому зо всѣми у годіами из перевозомъ на Днѣпрѣ, тамъ застаючимъ, привернути, шпиталь в оному для старинных зубожалых и ранами скалѣченых козаковъ коштомъ войсковымъ построїти, и отколь мѣетъ имъ быти пища и одежда, промысл[...]. Так же Днѣпръ увесь зъ гори от Переволочной внизъ, перевозъ Переволочанскій, и самый городъ Переволочную зъ городомъ Керебердою, и рѣка Ворскло зъ млинами, в полку Полтавскомъ знайдуючимися, и фортецу Кодацкую зъ приналежитостями, повиненъ будетъ ясневелможный гетманъ и понемъ будучіи уряду того гетманскаго наслѣдники, ведлугъ давных правъ и привилеевъ при Войску Запорожскомъ заховати, никому зъ власти д[у]ховной и свѣцкой не допускаю-чи и не позволяючи ѣзовъ тамъ на Днѣпрѣ от Переволочной внизъ забивати и строїти, становъ и рыбныхъ ловль заводити, особливе в полю, рѣки, рѣчки и всякіе прикметы, аж по самый Очаковъ не до кого иншого, тылко до Войска Запорожского Низового вѣчными часы мѣють належати.

С

Если въ Панствах самодержавныхъ хвалебный и состоянію публичному полезный заховуется порядокъ, в томъ // порядокъ же завше, якъ в бою, такъ и в покою, о общомъ отчистомъ добрѣ приватные и публичные обыкли отправоватися Рады, в которых и самыі самодержавцы притомностю своею продкуючи, не возбраняютъ соизволеніе свое под общее министровъ своих и совѣтниковъ здане и ухвалу подлагати. А чому ж бы в волномъ народѣ таковой збавенный порядокъ немѣль быти захованъ, который любо в Войску Запорожскомъ при гетманах перед симъ, ведлугъ давных правъ и волностей, непремѣнно содержался, однакъ кгды нѣкоторіи Войска Запорожского гетмани, привлащивши себѣ нелушне и безправне самодержавную владгу, узаконили самовластіемъ такое право: “Такъ хочу, такъ повелѣваю”, через яке самодержавіе, гетманскому урядови неприличноє, уросли многіе в отчизнѣ и в Войску Запорожскомъ нестроєніа, правъ и волностей разорєніа, посполитые тяжести, насилные и накупные урядовъ войсковыхъ распораженя, легкое старшины енеральной, полковниковъ и значного товариства поважене.

Прето мы, енральная старшина, атаманъ кошовый и все Войско Запорожское договорили и постановили з ясневелможнымъ гетманомъ, при

елекції его велможности, таковое право, которое мѣеть быти вѣчне в Войску Запорожскомъ заховано, абы в *отчизнѣ* н[а]шой первенствующими были совѣтниками егералная старшина, такъ респектомъ урядовъ их первоначальных, яко и уставичной при гетманах резиденції; по нихъ засѣ обыклымъ порядкомъ послѣдующіи полковники городовіе, подобнымъ же публичныхъ совѣтниковъ характеромъ, почтенны нехай бѣдутъ; надто з *каждого* полку по одной значной, старинной, благоразумной и заслужоной особѣ мѣють быти до общей Рады егералніи совѣтники, за согласіемъ гетманскимъ избраны, зъ кото-рыми всѣми егералными особами, полковниками и егералными совѣтниками должень бѣдетъ теперешный ясневелможный гетманъ и его сукцессорове о цѣлости *отчизны*, о добрѣ оной посполитомъ и о всякихъ дѣлахъ публичныхъ радитися, ничего, безъ ихъ соизволенія и совѣту приватною // своею владою не зачинати, не устанавляти и в skutokъ не приводити. Для чого теперъ при елекції гетманской, единоголасною всѣхъ обрадою и ухвалою, назначаются три егералныя в каждомъ року Рады, мѣючіея в резиденції гетманской *отправовати*: первая о Рождествѣ Х[ри]стовомъ, другая о Воскресеніи Х[ри]стовомъ, третья о Покровѣ Пр[ѣсв]ятой Б[огороди]цы, на которыя, не тылко панове полковники з старшиною своею и сотниками, не тылко зо всѣхъ полковъ егералніи совѣтники, лечь и *от* Войска Запорожского Низового, для прислухованя ся и совѣтованя, послы мѣють и повинни *будут* за присланемъ къ себѣ *от* гетмана ординансу прибувати, ничего назначеного термѣну не ухилиючи, где что-колвекъ бѣдетъ *от* ясневелможного гетмана до общей *об* рады предложено о томъ всемъ бл[а]госовѣстно, безъ жадныхъ приватного своего и чужого порядку респектовъ, безъ д[у]шегубной завѣсти и вражды, совѣтовати обовязаны бѣдутъ, такъ далеце, жебы ничего не было в тыхъ Радахъ з уближенемъ чести гетманской з публичною *отчизны* тяжестію и разореніемъ, а, не даи Б[о]же, и пагубою. Если бы засѣ, опрочъ тыхъ вышѣреченныхъ, до Егералной Рады назначеныхъ термѣновъ, притрафлялися якіе публичныя скорого упрвленія, исправленія и *отправленія* потребуючіе, теды ясневелможный гетманъ моцень и волень бѣдетъ зъ обрадою егералной старшины, таковыя дѣла повагою своею гетманскою упрвляти и *отправовати*. Такъ же если бы якіе писма приключалися зъ заграничныхъ посторонныхъ Панствъ до ясневелможного гетмана ординованныя, теды оныя мѣеть его велможность егералной старшинѣ обявляти и *отвѣты*, якіе *отписуватимутся*, освѣдчати, не утаеваючи предъ ними жадныхъ корреспонденцій листовныхъ, *наибарзѣй* заграничныхъ и тыхъ, якіе могутъ цѣлости *отчистой* и добру посполитому вредити. А жебы skutечнѣйшая была в секретныхъ и публичныхъ Радахъ *междоусобная* ясневелможного гетмана з старшиною егеральною, з полковниками и егералными совѣтниками *поуфалост*, повинень // бѣдетъ *каждый* з нихъ, при обнятію своего уряду, на вѣрность ку *отчизнѣ*, на зычливостъ ку реиментарови своему, на заховане повинностей своихъ, якіеколвекъ до уряду чіего належатимутъ, формалную присягу, ведлугъ роты публичне ухваленой выконати. И если бы что противного здорожного, правамъ и вольностямъ войско-вымъ вредытелного и *отчизнѣ* неполезного усмотрено было в ясневелможномъ гетману, теды тая ж старшина егералная, полковники и егералніи совѣтники моцны бѣдутъ

волными голосами, чи то приватне, чи ли когда нужная и неотвлочная потреба укажет публично на Радѣ его велможности выговорити, и о нарушене правъ и волностей отчистыхъ упоминатися, безъ уближеня и наименьшого поврежденя высокого реиментарского гонору, о якіе выговоры не мѣтъ ясневелможный гетманъ уражатися и помсты чинити, овшемъ развращенная исправити старатиметься.

Особливе енеральнѣи совѣтники, кождый з нихъ в своемъ полку, з которого на радецтво избѣреться, силенъ будетъ совокупне з паномъ полковникомъ городовымъ постерѣгати порядковъ и оныѣ общимъ совѣтомъ управлять, застановляючися за кривды и тяжести людскіе. А яко енеральная старшина, полковники и енеральнѣи совѣтники, повинны будутъ ясневелможного гетмана в должномъ мѣти почитаніи, належиты ему выразити гоноръ и вѣрное отдавати послушенство, такъ и ясневелможному гетману взаемне шановати оныхъ, и за товариство и не за слугъ и предстоятелей работныхъ, надлежитъ консервовати, не принужаючи ихъ умыслне; для пониженя особъ до публичного, неприличного и непоносного предъ собою стояня, опрочъ того, гдѣ потреба укажетъ.

З

Если бы хто з енеральныхъ особъ полковниковъ, енеральныхъ совѣтниковъ, значного товариства и инныхъ всѣхъ войсковыхъ урядниковъ надъ той самой черни, чи то гоноръ гетманский // дерзнулъ образити, чи ли в иншомъ якомъ дѣлѣ провинити, тѣды таковыхъ проступковъ самъ ясневелможный гетманъ, приватною своею помстою и владгою не мѣтъ карати, лечь на судъ войсковый енеральный таковую справу чи то криминальную, чи ли некриминальную повиненьъ будетъ здати, у которого який неллицемирный и неллицезрителный падеть декреть, такии долженъ всякъ проступный понести.

И

Тыѣ жъ енеральнѣи особы, уставичне при боку гетманскомъ резидуючіе, всякіе справы войсковыѣ, якіе до чіего чину и повинности будутъ належати, мѣютъ ясневелможному гетману доносити и декляраціи отбирати, а не слуги приватнѣи домовыѣ, которіе до жадныхъ справъ, докладовъ и дѣлъ войсковыхъ не повинны интересоватися и посылокъ наименьшихъ в интересахъ войсковыхъ отпраовати.

Ф

Поневажъ передъ симъ въ Войску Запорожскомъ всегда бывали подскарбіи енеральнѣи, которіи скарбомъ войсковымъ, млынами и всякими до скарбу войскового належачими приходами и повинностями завѣдовали и оными за вѣдомомъ гетманскимъ шафовали. Тѣды и теперъ таковой порадокъ общимъ договоромъ у становляется и непремѣнно узаконяется, абы за уволненемъ, дасть Б[о]гъ, отчизны п[а]шой з ярма московского, увагою гетманскою и соизволенемъ общимъ, былъ обраный подскарбіи енеральный, ч[о]л[о]вѣкъ значный и заслужоный, маетный и бл[а]госовѣстный, который бы скарбъ войсковый в своемъ дозорѣ мѣлъ, млынами и всякими приходами войсковыми завѣдовалъ и оныѣ на потребу публичную войсковую, а не на свою приватную, за вѣдомомъ гетманскимъ оборочаль. Самъ засъ ясневелможный гетманъ до

скарбу войскового и до приходовъ, до онаго належачихъ, не мѣеть належати и на свой персональный пожитокъ употребляти, доволствуячи своїми // оброками и приходами, на булаву и на особу его гетманскую належачими, яко то индуктою, полкомъ Гадяцкимъ, сотнею Шептакувскою, добрами Почеповскими и Оболонскими и иными интратами, якіе здавна ухвалены и постановлены на урядъ гетманскій; болшь зас ясневелможный гетманъ маетностей и добрь войсковых не мѣеть самовластно себѣ привлащати и инымъ мнѣй в Войску Запорожскомъ заслужонымъ, а найбарзѣй чернцямъ, попамъ, вдовамъ бездѣтнымъ, урядникомъ посполитымъ и войсковымъ мѣлкимъ, слугамъ своїмъ гетманскимъ и особамъ приватнымъ, для респектовъ якихъ же колвекъ не роздавати. А не тылко до боку гетманского подскарбій енеральный поприсяжный для дозору скарбу войскового мѣеть избиратися и где резиденція гетманская утвердиться, тамъ зоставати, лечь и в каждомъ полку два подскарбіи такъ же поприсяжнїи, люде значнїи и маетнїи, общою полковника, старшины войскової и посполитой ухвалою, повинны знайдоватися, которїи бы о полковых и городовых приходехъ и посполитых поборахъ знали, оныѣ въ своемъ завѣдованю и шафунку мѣли и каждого року порахунокъ з себѣ чинили, якіи полковїе подскарбіи, мѣючи релацию до енерального подскарбего, должны бѣ дум в своїхъ полкахъ о належачихъ до скарбу войскового приходехъ знати, оныѣ ѿтбирати и до рукъ енерального подскарбего ѿдавати. Панове полковники зас не повинны такъже интересоватися до скарбцовъ полковых, контентуючи свои приходами и добрами, на урядъ полковничїй належачими.

I

Яко всякихъ в ѿчизнѣ и Войску Запорожскомъ порядковъ, по должности уряду своего, мѣеть ясневелможный гетманъ постерѣгати, такъ найбарзѣй повиненъ бѣдет и на тоѣ пилное и неу сыпное мѣти око, жебы людемъ войсковымъ и посполитымъ збытечныѣ // не чинилися тяжести, налоги, утеменженя и здырства, для которыхъ они, остановивши жилища свої, обыкли в прочку ити и в заграничныхъ Панствахъ спокойнѣйшого, легчайшого и помыслнѣйшого шукати себѣ помешканя. Зачимъ, абы панове полковники, сотники, атаманя и всякіе войсковые и посполитые урядники, не важилися панщизнѣ и работизнѣ своихъ приватныхъ господарскихъ козаками и посполитими людами, тыми, якіе ани на урядъ ихъ не належат, ани под ихъ персональною державою зостають, ѿтбувати, до кошень сѣнъ, збираня зъ поли пашень и гаченья гребель примушати, въ одиманю и квалномъ купленю кгрунтовъ насилїя чинити, за леда якую вину зо весїи худобы лежачой и рухомой обнажити, ремесниковъ безплатежене до дѣлъ своихъ домашнихъ приневоляти и козаковъ до посылокъ приватныхъ заживати, повиненъ бѣдетъ того ясневелможный гетманъ владгою своею возбраняти; чого и самъ на добрый инымъ подручнымъ себѣ прикладъ мѣеть выстерѣгатися и не чинити. А поневажъ всякіе на людеи вѣрныхъ тяжести, утыски и здырства походятъ найбарзѣй ѿ властолюбныхъ пакупнѣвъ, которїи не фундуячи на заслугахъ своихъ, а прагнучи несытою пожадливостю для приватного своего пожитку урядовъ войсковыхъ и посполитыхъ, прелщают

с[ε]рдце гетманское коррупціями и оными втыскаются, безъ волного избранія, над слушност и право то на уряды полковничіе, то на иншіе власти.

Прето всеконечнѣ постановляется, абы ясневелможный гетманъ жадними хоч бы наибольшими неуводячися датками и респектами, ни кому за коррупціи урядовъ полковничихъ и иныхъ войсковыхъ и посполитыхъ пачальствъ не вручалъ, и насилно на оныя никого не настановлялъ, лечь всегда, якъ войсковые, такъ и посполитые урядники мѣють быти волними голосами, особливе зась полковники обираны, а по избранію владгою гетманскою потверживаны; однакъ таковыхъ урядниковъ елекціи, не безъ волѣ гетманскои отправоватися повинны. Тое жъ право должны будутъ и полковники заховати // и не постановляти, безъ волного избранія цѣлой сотнѣ, сотниковъ и иныхъ урядниковъ для коррупцій и якихъ же колвекъ респектовъ, а для уразъ своихъ частныхъ не повинны такъже от урядовъ отстановляти.

АІ

Вдовы козачии и осиротѣлые козацкіе дѣти, вдовы козацкіе и жоны, безъ бытности самыхъ козаковъ, когда в походахъ, албо на якихъ же колвекъ службахъ войсковыхъ найдоватимутся, жебы до всякихъ посполитыхъ повинностей не были потяганы и вымаганемъ датковъ обтяжеваны, договорено и постановлено.

ВІ

Н еме ншая городамъ украинскимъ и оттоль дѣется тяжесть, же многіе сала до нихъ, для отбуваня всякихъ посполитыхъ повинностей ей належачіе, под рожныхъ де ржавцовъ д[у]ховныхъ и свѣцкихъ в посессію поотходили, жит ели зась ихъ посполитые, в малолудствіи оставшіеся, мусят, безъ жадной фолги, тые жъ самыя двигати тяжари, які е з помощію отторгненихъ и одойшлыхъ сель на себѣ носили. Зачимъ, за у споко ене мѣ от военного мятежу отчизны и за уволенемъ, дай Б[о]же, оной от подданства московского, енералная мѣеть быти установлена, черезъ из бранныхъ на то е комисаровъ ревизія всѣхъ ма етностей, под державцами зостающихъ и до уваги енеральной при ге тману Рады подана, на которой разсудится и постановится, кому годне належит, а кому н е належит войсковые добра и маетности держати, и якіе пови нности и послушенства подданскіе мѣються державцамъ от посполства отдавати.

Такъ те жъ и оттоль людемъ убогимъ посполитымъ умножается тяжесть, же многіе козаки люд ей достатныхъ посполитыхъ в подсудки себѣ прій муючи, охороняють оныхъ от обыклыхъ имъ повинностей, ку обшой тяглоты городой и сѣлской стягающихъся, а купцы маетные защищающися то у нѣверсалами гетманскими, то // протекціею полковничою и сотничкою, ухиляются от двиганя с полны хъ тяжаровъ посполитыхъ и не хотятъ быти помощными в отбуваню оныхъ людемъ убогимъ. Прето ясневелможный гетманъ универсалами своїми привернути не занехаеть, такъ подсудковъ достатныхъ козацкихъ, яко и купцевъ до посполитыхъ повинностей и заборонити оныхъ протекціи.

ГІ

Городъ столечный Кіевъ и инные у країнскіе города з маїстратами своїми, во всѣ хъ правахъ и привилеяхъ слушне наданныхъ, непорушимо жебы захованы

были, повагою сего акту є лекціалного постановляється и подтвержене оных своего часу гетманской власти поручається.

ДІ

Же посполитымъ людемъ прежде сего на Українѣ наезды и подводы, а козакамъ проводничества найбільшъ приносили тяжести, черезъ которые люде до крайнего в худобах своих приходили знищеня. Теды теперъ абы тые подводы и проводничества вовся были *отставлены*, и ни хто з переїзджающих жадной нигде подводы *брати*, напоевъ, кормовъ и датковъ наименших вымагати *отнюдь* не важился; хиба хто в публичных дѣлахъ и то за подорожною ясневелможного гетмана *будеть* ехать, то и тому, без жадных поклонных датковъ, подводъ толко дати, сколько в подорожной *будет* написано. Особливе, чтобы жадные особы войсковые и ихъ слуги, *також* и слуги ясневелможного гетмана, за приватними дѣлами, а не войсковыми переїзджающіе, подводъ, кормовъ, напоевъ, поклоновъ и проводниковъ *отнюдь* не вымагали, бо через тоє городови разореніе, а людемъ бѣднымъ знищене наносится, лечь всякий особа великий, мѣлкий и наймѣлшый, за приватнымъ своимъ дѣломъ, а не войсковымъ, без подорожной рейментарской переїзджающий, *долженъ* *будет* своимъ грошемъ всюду по // городахъ и селах сүстентоватися, подводъ и проводниковъ не вымагати и усилownie никогда не *брати*.

ЕІ

Же аренды, для платы роковой компанїи и сѣрдюкамъ, и для иных расходовъ войсковыхъ установленые, за *тяжест* посполитую *от* всѣхъ обывателей малороссійскихъ войсковыхъ и посполитыхъ, *такъже* и станція компанїйская и сѣрдюцкая за *прикрост* и *үтяжене* *ү* посполства почитається. Прето, якъ аренды, *такъ* и помянутая станція повинна быти *отставлена* и *весьма* знесена.

Отколь зась *скарбъ* войсковый *үпалый* на *отбуване* и *үдовольствованіе* всякихъ публичныхъ войсковыхъ же расходовъ, реставроватися и постановитися, и якъ много, по сконченю войны, ясневелможный гетманъ мѣеть людей платныхъ, компанїи и пѣхотинцевъ, при боку своемъ на *үслугах* войсковыхъ держати, о томъ на Енеральной Радѣ общая *будеть* *үвага* и *постановлене*.

SІ

Востокротне люде *үбогіе* воплять и *үскаржаются*, же *такъ* индуктари и ихъ факторы, яко и *выѣжджіе* ярмарковые, многіе *чинят* *необыкные* и *нецисленные* имъ *здырства*, за которими згола *невозможно* ч[є]ловѣку *үбогому* *свободне* на ярмарокъ *появитися*, *малой* *якой* рѣчи для *подпартя* *үбозтва* своего *продати*, албо на *домовую* *потребу* *купити*, без *платежи* *ярмарковой*, а, не *дай* Б[о]же, в *вину* *якую* *хочь* *малую* *попасться*, то з *ногъ* до *головы* *от* *выѣжджихъ* *ярмар-ковыхъ* *ободраному* *быти* *прійдется*. *Зачимъ* абы индуктари и ихъ факторы, *от* *тыхъ* *тылко* *товаровъ* и *таковые* *ѣзсакціи*, *евекты* и *индукты* до *скарбу* *войскового* *отбырали*, *якіе* *будут* *выражены* в *интерцизахъ*, *ничого* *лишнего* // *от* *купцевъ* не *вымагаючи* и *людемъ* *бѣднымъ* *үбогимъ* *наименшого* *здырства* не *чинячи*. *Такъже* и *выѣжджіе* *ярмарковые*, абы *повинност* *ярмарковую*, *ү* *кого* *належит*, а не *ү* *людей* *үбогихъ* з *малою* *продажею* *домовою*, албо для *купленя* *чого* на *домовую* *потребу* на *ярмарокъ* *прибылыхъ*,

выбирали. Справъ жадных, не тылко криминальныхъ, але и поточных не судили и необыклого здырства людемъ и городови не чинили, потрафляти в тое бѹдет ясневелможный гетманъ своѣмъ благоразумнымъ раденіемъ и владгою, которого и всѣ в ѿтчизнѣ нестроенія, премудрому исправленію, права и волности войсковыѣ, непорушимоу захованю и оборонѣ, договоры зась сїи и постановленя skutечному исполненію поручаются, якіе его велможность не тылко подписомъ руки своѣй, лечъ и формальною присягою и притисненемъ печати войсковою изволилъ потвердити.

А присяга тая такъ ся в себѣ мѣть:

Я, Филиппъ Орликъ, повоизбранный Войска Запорожского гетманъ, присягаю Г[оспо]ду Б[о]гу, во Тройцы С[вя]той славимому, на томъ: ижъ бѹдучи волними голосами по давнымъ правамъ и обыкновеніямъ войсковымъ, за соизволеніемъ паяснѣйшого королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведского, протектора нашего, *от* енеральной старшины и *от* всего Войска Запорожского тут при боку его жъ королевского в[є]л[и]ч[є]ства и у Днѣпра на низу зостаючого, через посланных особъ, обраный, оголошєный и возведєный на знаменитый ѹрядъ гетманский, яко сїе договоры и постановленя тут описанные, а с полною обрадою на актѣ тепєрешной елекціи, межи мною и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ ѹзаконєные и ѹтвержєные, во всѣхъ пунктахъ, комматах и перїодахъ неперемѣнно исполняти милость, // вѣрность и печаловитое ку ѿтчизнѣ Малороссийской, матцѣ п[а]шой, о добрѣ оной посполитомъ, о цѣлости пѹбличной, о разширеню правъ и волностей войсковых старанє, сколько силъ, розуму и способовъ станєть мѣти, жадных факцій з посторонними Панствами и Народами, и внутрь в ѿтчизнѣ на зруїнованє и якоє жъ колвєкъ оной зашкоженє не строїти, подсылки всякіє, ѿтчизнѣ правамъ и волностямъ войсковымъ шкодливыѣ, енеральной старшинѣ, полковникомъ и комуколвєкъ належатимєть, обявляти; ку годнымъ и заслужонымъ в Войску Запорожскомъ особамъ пошанованє и ку всему старшому и меншому товариству любовь, а ку проступнымъ, ведлугъ артикуловъ правных, справедливость заховати обѣцѹю и должєнь бѹду. Такъ мнѣ, Б[о]же помощи, непорочноє сїє Е[ван]гєліє и невинная страсть Х[ристо]ва.

А тоє все подписомъ руки моєй власной и печатю войсковою ствержаю. Дѣялося въ Бендерѣ, року 1721, апрѣля 6 дня.

Филиппъ Орликъ, Гетман Войска Запорожского, рѹкою власною. [Печатка]

Вовк О. Б. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / О. Б. Вовк // Архіви України. - 2010. - № 3-4(269). - С. 145-166.

**Указ Петра I про утворення Малоросійської колегії
(16 травня 1722 року)**

Цього 1722 р., квітня 27 дня всепресвітліший, державніший Петро Великий, імператор і самодержець всеросійський і інше і інше, жалуючи підданих своїх – малоросійський народ, видав указ: при гетьмані пану Скоропадському в Глухові для управлінця судами і для іншого, що в прохальних пунктах гетьмана Хмельницького і в ухвалах на них написано, замість однієї воєводської персони для кращої вірності і управління бути колегії, в якій бути бригадирові панові Вельямінову з шістьма чоловіками штаб-офіцерами, та при цій же колегії бути прокурорам з гвардії капітанам або капітанам-поручикам з щорічною зміною... І вона створена не для чогось іншого, як тільки для того, щоб малоросійський народ ні від кого, як несправедливими судами, так і від старшини податями пригніченими не був...

Історія держави і права України : хрестоматія / за ред. О. О. Шевченка. – К. : Вентурі, 1996. – С. 130–131.

***Указ Катерини II про ліквідацію гетьманства
та утворення Малоросійської колегії (10 листопада 1764 року)***

Після всемилостивішого від нас звільнення графа Розумовського, за його проханням, з чину гетьманського наказуємо нашому Сенатові для належного управління в Малій Росії створити там Малоросійську колегію, в якій бути головним нашому генералу графу Румянцеву і з ним чотирьом великоросійським членам. Великоросійських членів наймилостивіше ми тепер призначаємо: генерал-майора Брандта і полковника князя Платона Мещерського; на останні ж дві вакансії, вибравши негайно кандидатів, Сенат повинен представити нам; малоросійських – генерального обозного Кочубея, генерального писаря Туманського, генерального осавула Журавку та хорунжого Данила Апостола... Нижчих канцелярських службовців вибрати йому, графу Румянцеву, на свій розсуд.

Ми, бажаючи, щоб між визначеними в цю колегію чинами ніякої різниці не було і щоб кожний своє місце міг займати за чином старшинства, наймилостивіше наділяємо цих малоросійських чинів зрівнюванням у класах з великоросійськими нижченаведеними чинами, а саме: генерального обозного Кочубея – генерал-майорським, генерального писаря Туманського – чином статського радника, генерального осавула Журавку і хорунжого Апостола – полковницькими.

А в судах, створених в Малій Росії в минулому 1763 р., на підставі нашого іменного указу – підкоморських земських в кожному полку по два, а в Ніжинському – три, до складу яких визначаються підкоморії, судді, підсудки і писарі з щорічними виборами як тимчасові, то наказуємо і цим, поки вони будуть мати після виборів такі звання, вважатися за урядами, а саме: підкоморіям – першим після малоросійського полковника, земським суддям з першорядними бунчуковими товаришами, по старшинству, підсудками з

бунчуковими другорядними, писарям земським проти осавулів полкових, по старшинству, а возним бути першим під сотником малоросійським.

За відсутності тепер гетьмана, призначеному від нас головному малоросійському командирові мати такі права, як генерал-губернатору і президенту Малоросійської колегії, де він в справах суду і розправи має голос голови за генеральним регламентом, а в решті справ, як-от: підтримування в народі доброго порядку, загальної безпеки і виконання законів – повинен він чинити як губернатор, тобто як особливий нам довірений в нашу відсутність.

Запорозькій Січі, яка була під управлінням гетьмана, бути тепер підвладною цьому малоросійському урядові. З огляду ж на надмірні та надзвичайні витрати, що при цьому званні мають бути, наймилостивіше надаємо йому, графу Румянцеву, зверх належної на його чин платні, з тамтешніх прибутків по 4000 карбованців харчових грошей на рік та на генерал-губернаторський уряд село Кучерівку Кучерівського відомства з належними до нього селами й хуторами та село Середину Буду.

Хрестоматія з історії Української РСР : у 2 т. Т. 1 – К. : Наук. думка. 1959. – С. 532–533.

Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.) (Витяги)

Передмова

В указі блаженного і вічно гідного пам'яті великого государя Петра Другого, самодержця всеросійського, у даному малоросійському гетьманові і кавалерові, покійному Данилові Павловичу Апостолу 1728 року рішенні, у 20-му пункті – про права малоросійські – сказано так: «оскільки його імператорській величності повідомлено, що малоросійський народ судять різними правами, які зветься: Магдебурзькі, Саксонські Статути, які один з іншим не узгоджені, із-за чого в судах можуть бути помилки, – тому його імператорська величність указав, для користі і правосуддя народу малоросійського, ті права, за якими судиться малоросійський народ, перекласти на великоросійську мову, і визначити із тамтешніх скільки необхідно осіб, вмілих і знаючих, і звести з трьох прав в одне, і для апробації прислати до двору його імператорської величності». А 1734 року, серпня – 8 дня, у присланій блаженної пам'яті великої государині імператриці Анни Іоанівни, самодержиці Всеросійської, грамоті з 19 пунктів, за власною її величності рукою, генералові-лейтенантові і кавалерові, покійному князеві Олексію Івановичу Шаховському, який тоді очолював гетьманський уряд, у пункті 3-му запропоновано: «права, названі Магдебурзькі і Саксонські Статути, за якими судиться малоросійський народ, перекласти на великоросійську мову і звести з трьох прав в одне, при цьому як можна більше уваги приділити неясностям, які в них є, поправити і на апробацію її імператорської величності дати, а щоб ті права для користі малоросійського народу скоріше були закінчені, зібрати із

малоросійського народу шляхетних осіб як духовних із кожної єпархії і від Києво-Печерського монастиря, так і мирських – генеральної старшини, полковників та інших чинів, оскільки необхідно ті права перекласти, звести, і, що необхідно, скоротити і доповнити на користь малоросійському народові і що для вірного її імператорської величності підданства від такого народу є пристойним – про те створити проект і подати для розгляду тому, кому її імператорська величність велить». Для виконання таких імператорської величності указів, у тому ж 1734 році особливо для ведення і перекладу книг правних у малоросійському місті Глухові, де знаходиться гетьманське правління, створено комісію із малоросійських як духовних, так і мирських осіб; комісією ті книги, а саме Статут великого князівства Литовського, також зеркало Саксонів, з доданими до цього особливих артикулів права, Магдебурзького або цивільного Хелмінського Порядку, із польської і латинської на російський діалект тоді перекладені. Потім за височайшим нині благополучно господарюючої великої государині імператриці Єлизавети Петрівни, самодержиці Всеросійської, государині всемілостивішої, велінням і за особливим всемілостивішим її величності підтверджуючим указом цей звід з усіх зазначених трьох книг для її імператорської величності апробації здійснено.

Протягом минулих років, коли ще Мала Росія перебувала під управлінням польським тоді право, зазначене у книзі «Статут великого князівства Литовського», у малоросійських судах застосовувалось, а чого у тому Статуті не вистачало те доповнювалось із інших християнських прав, як про це у тому ж Статуті, у розділі 40-му, артикулі 50-му зазначено, тому й інші права у малоросійських судах застосовувались. Проте не без помилок і труднощів таке право застосовувалось, оскільки воно містилось у трьох книгах, а до того ж ще й саксонське та інші права не в усьому між собою, а особливо з правом статутним, узгоджувалось. Виходячи з цього і з вищезазначених великомонарших указів, з метою ліквідувати помилки і усунути труднощі, для зручності судочинства у цьому Зводі вписані із зазначених книг права в такому порядку:

1) Спочатку із Статуту виписано право, яке запропоновано за основне, і те право, яке належить до одного й того ж предмету, хоча воно було розміщене у різних розділах, артикулах і пунктах, а те, що в інших книгах з галуззю права узгоджується, того не виписано, а лише на краях аркушів зазначено, де, у якій саме книзі, в якому артикулі, розділі і під яким номером воно розміщене; а що у Статуті відсутнє, а в інших книгах знайшлося, те з них виписано і у додатку додано з вказівкою на кінцях аркушів – звідки і що додано.

2) Стосовно тих прав, які як у Статутах, так і в інших книгах стосуються одного й того ж предмета, але протирічать одне іншому – ті узгоджено, виправлено і залишено для застосування у судах малоросійських; а чого у тих книгах не було і необхідно було доповнити для користі народу, для узгодження з іншими християнськими правами і у відповідності з давніми малоросійськими

звичаями і порядками – додане; а те, що широко і з надлишком було написано – скорочено, незрозуміле або сумнівне і незрозуміле – по можливості роз'яснено.

3) Хоча у перекладі книги Статуту на різних аркушах, де плата за вбивство, за поранення, безчестя показана у копах грошей, залишено ту копу як великоросійську полтину, що становить п'ятдесят копійок, то залишено так тому, що у загальнонародному малоросійському розумінні копа грошей рахувалась у п'ятдесят великоросійських копійок; проте комісія зазначає, що у Статуті зазначена копа, складалась із шестидесяти грошей, тобто сто двадцяти копійок, ... тобто одного рубля двадцяти копійок.

4) У тому ж статутному праві у багатьох місцях говориться про судових урядників: підкоморного, про його підкоморський суд, про коморників, також про возного, але у малоросійських судах таких урядників до цього не було, хоча вони мали б бути згідно розділу 9 Статуту; потреба у них нагальна, про що у цій книзі у артикулі сьомому сімнадцятій глави детально сказано і назву польську «підкоморний» перекладено «комісар межовий або межовщик», а «коморник» – «підмежовщик», а возного названо возним або приставом і судовим посильним названо.

У цілому, беручи до уваги чинність вищезазначених імператорської величності указів, на користь малоросійського народу виправлене, що необхідно залишене, із вищезазначених трьох книг виписане, на тридцять глав розподілене, а кожну главу – на артикулі, а артикулі – на пункти. Створена вищезазначена комісія; а для швидкого відшкодування у суді необхідних прав комісія надала зміст у кінці цієї книги, складеного за алфавітом з доданим реєстром.

Глава перша

Пункт 1

Всякого чину і стану, нікого не виключаючи, від вищих до нижчих – духовного і лицарського, військового і цивільного – малоросійські обивателі і увесь без винятків малоросійський народ за артикулами у цьому праві написаними у всіх справах суд і розправу мати і цьому праву в усьому слухняні бути повинні.

Пункт 2

Також і ті, які і нетутешні жителі, але якимось майном володіють і в Малій Росії живуть, а також приїжджі із-за кордону різного звання люди, у всяких суду і розправі належних справ так само, як і місцеві обивателі, по цьому праву судитись мають.

Глава третя

Про височайшу честь і владу монаршу

Пункт 1

Оскільки монарх або самодержець і правлячий государ є владарем, тобто над усіма верховна влада, від Всевишнього Бога визначена і створена, тому статуту і укази його великомонарші усі піддані дотримуватись з великою пошаною і повинністю виконувати повинні, ніхто інший, окрім того веління, ніяких законів вводити і прав встановлювати не може.

Пункт 2

Монарх має владу судити будь-яких осіб і вирішувати усі справи, в яких міститься апеляція (тобто відклик суддів) до його великомонаршої могутності, оскільки він є верховним суддею, має меч Богом даний для захисту церкви і держави, для дотримання права і справедливості, для захисту вдів і сиріт, для захисту слабких від рук сильних, для помсти і покарання злочинців, і тільки у його владі простити злочинцям їх злочини і нагородити вірних і добрих підданих.

Глава четверта

Пункт 1

На кожную військову посаду у малоросійському старшинстві за давніми високомонаршими грамотами, затвердженими звичаями, вільними голосами обирати без будь-якої пристрасті із місцевих (тут народжених), з людей заслужених, підходящих, добрих і у вірності не підозрілих, і хто за рішенням і визначенням вищого правління чин одержить, на вірність її імператорської величності, ... присягу прийняти має.

Пункт 2

Шляхтича і військового чину особу без суду не заарештовувати.

Оскільки кожен шляхтич і військового звання особа, що мешкає у Малій Росії, свої вільності за все милостивішими високо монаршими грамотами від все пресвітлої державної великої государині імператриці і їх величності від високославних блаженних і вічно достойних пам'яті святопреставлених предків їм наданих зберігають, то ніякого шляхтича і військового чину особу, якщо їх у суді правними доказами не звинувачено, ніякий урядник заарештовувати (окрім важливих державних кримінальних справ) не може.

Глава п'ята

Пункт 1

Усі звання шляхетського і військового чиновники, знатні а також рядові люди, які у Малій Росії мешкають і є повнолітніми, майно або землю батьківську, материнську, за дружиною отриману, куплену, заслужену і яким-небудь іншим законним чином набути мають, а також іноземці, які у Малій Росії помістя мають і тут працюють, спільно з малоросіянами государеву військову службу відбувати повинні.

Пункт 2

Вдова, після смерті чоловіка свого, особи шляхетного і військового чину, що залишилася бездітною або з малолітніми дітьми, до повноліття дітей із свого дому ніяку государеву військову службу відправляти не повинна, те ж стосується і малолітніх дітей, які залишилися після смерті своїх батьків.

Пункт 3

Рідні брати або родини, шляхетного і військового чину особи, що живуть у нерозділеному помісті, для відбуття государевої військової служби з-поміж себе повнолітнього і за спільною згодою або за чергою обраного послати повинні, а того, який перебуває на службі, його нерозділені брати або родичі із їхнього спільного помістя постачати мають.

Глава шоста

Пункт 1

Будь-яка влада духовна та їх управителі нікого з мирських до церковного суду у справах мирських земських про помістя, борги, грабунок та інших цим подібним, особливо кримінальних, притягати не можуть, і мирським будь-якого звання і чину людям у мирських справах у церковному суді справедливості не шукати, лише коли церковному судові за церковними правилами належить те, то там і має вирішуватись; у земських справах і самі духовні особи відповідно до цієї глави, артикулу 2 повинні судитись у судах мирських, у свою чергу мирська влада і судді у справи церковному судові підпорядковані втручатися не повинні.

Пункт 2

Якщо б хто-небудь всупереч цьому у земських та інших мирському судові підпорядкованих справах покликав би кого-небудь до суду церковного, змусивши його нести відповідальність, то рішення церковного суду, коли б потерпілий звернувся б до належного мирського суду, не мало би чинності, а на того, хто звернувся до церковного суду, має бути накладений штраф у сумі три рублі на користь того, хто програв справу, і рубль двадцять копійок на канцелярські витрати і відшкодування збитків у подвійному розмірі. Те ж саме має бути, коли б хто-небудь звернувся до мирського суду у справах, підпорядкованих церковному судові, наприклад, стосовно розлучення та інших.

Глава сьома

Пункт 3

Судочинство, за давніми у Малій Росії порядками і звичаями, проводиться: Правління Гетьманське у Військовій Генеральній Канцелярії, Суд Військовий Генеральний, при Правлінні Гетьманському – Третейський Суд; в полках: Полкові Канцелярії при полковниках, Полкові Суди; в сотнях – сотники, у привілейованих містах – Магістрати, у непривілейованих – Градські Ратушні, а в селах – Сільські Суди.

Пункт 4

У вищезазначених судових місцях, як правило, присутні: Військової Генеральної Канцелярії – гетьман, а коли він відсутній – правління гетьманського уряду за указом імператорської величності та при ньому декілька чоловік із генеральної старшини, у Суді Військовому Генеральному – генеральні судці та інші із генеральної старшини або від знатних бунчукових товаришів, що розуміються на праві, а Третейський Суд – із осіб, вказаних у цій же главі, в Полкових канцеляріях – полковники і декілька осіб із полкової старшини і від значкових знатних товаришів, про Магістратські суди в особливій 26 главі зазначено, у Сотенних Судах – сотник, отаман, городовий писар, осавул і сотенні хорунжі, а в Ратушних Судах – сотник, отаман, писар, а також війт і бургомістри. Судочинство у Сільських Судах здійснюється через отамана, війта і декількох козаків та посполитих.

Пункт 5

Судові справи розглядати за скаргами і відповідальністю: у Сільських Судах – на козаків і посполитих тих же сіл, в Градських або Ратушних Судах – на міщан і посполитих тамтешніх, у Магістратських Судах привілейованих міст – на громадян і посполитих жителів тих же міст, в Сотенних Судах – на

сотенних урядників та козаків тих сотень, у Полкових Судах і Канцеляріях – на полкову старшину, сотників і значкових товаришів, у Військовій Генеральній Канцелярії і у Генеральному Суді – на генеральну старшину, на полковників і бунчукових товаришів...

Пункт 6

Апеляція, тобто відклик із нижчих судів, незадоволених їх рішенням, і передача до вищих судів здійснюються таким чином: від Сільського – на козаків до Сотенного, а на посполитих – до Ратушного Градського Суду, від Сотенних Судів, Ратушного і від того Магістрату, який привілеями не виключено із юрисдикції Полкової Канцелярії – до Полкового Суду або до Суду Полкової Канцелярії – до тієї команди, якій він підсудний, від Полкової Канцелярії – до Військового Генерального Суду, а від Генерального Суду – до Військової Генеральної Канцелярії, а від неї – до імператорської величності...

Глава десята

Про одруження, придане, віно, успадкування чоловіка після смерті дружини і дружини після чоловіка, про розлучення

Пункт 1

Домовленість про одруження, якого батьки при своїх синах і дочках досягли, якщо діти дорослі, так само як і при малолітніх, а коли вони виростуть і погодяться, або навіть мовчатимуть при досягненні домовленості і не чинитимуть непокори перед вінчанням, зобов'язує їх до одруження.

Пункт 2

Коли б діти при батьківській домовленості не були присутні і про це не знали (особливо, якщо тоді вони були малолітніми), але досягти повноліття і взявши про ту домовленість стосовно себе, погодились би – зобов'язані одружуватись, проте, якщо між дітьми відсутня згода, домовленість батьківська не зобов'язує їх.

Пункт 3

Якщо б дорослий з малолітньою або обоє малолітні пообіцяли і дали слово про своє одруження, ...але після досягнення повноліття одне або обоє не захочуть одружуватися, вони не зобов'язані одружуватися, хіба що між ними за взаємною згодою трапилось тілесне парування, тоді від шлюбу відректись вони не можуть.

Артикул 2

Про вільне одруження

Пункт 1

Будь-якого чину і звання людей вільних, як чоловічої статі ні з будь-якою дівчиною або удовою одружити, так і жіночої статі ні за будь-кого насильно віддавати ніхто не має права, проте кожен з них за доброю волею своєю, з відома і дозволу батьків, за порадою і дозволом близьких родичів і опікунів повинні брати шлюб.

Пункт 2

Щоб шлюб був чесним і вільним, коли б служитель найнятий або вільний захотів одружитися, то його пан заборонити цього йому робити не може, більш того, він повинен заплатити і розрахувати того служителя належним чином,

коли той захоче від нього піти; це ж стосується також служанок і людей вільних, яких примусово одружувати не можна.

Артикул 3

Домовленість про шлюб із запорукою, про завдаток між нареченим і нареченою

Пункт 1

Якщо хто-небудь порушить домовленість про одруження, то ніякі заклади або штрафи не можуть накладатись на порушника, навіть, коли б вони були передбачені шлюбними умовами, оскільки шлюб має укладатися добровільно.

Пункт 2

Проте дарунок весільний, який називається завдатком між нареченим і нареченою і дається до одруження, має бути повернений у подвійному розмірі тією стороною, яка спричинила порушення домовленості і над те має відшкодувати збитки, яких зазнала інша сторона під час досягнення домовленості, а коли б хтось помер до взяття шлюбу або на законних підставах не зміг одружитися, то дарунки, дані одним іншому, просто не повертаються і домагатися відшкодування збитків ніхто не може.

Артикул 4

Про різницю між посагом і віном

Пункт 1

Між посагом і віном різниця полягає у тому, що посаг означає те рухоме і нерухоме майно, яке дружина до чоловіка приносить, або що йому за дружиною дають для допомоги у їхньому шлюбі, віно – дарунок, який чоловік або його батьки від його імені при одруженні або після одруження дають з нерухомого майна з тим, щоб дружина після смерті чоловіка мала за що жити.

Пункт 2

Визначене віно дружині від чоловіка на нерухоме майно перебуває у її користуванні довічно, а після її смерті це майно, яке було записане як віно, віддається спадкоємцям чоловіка.

Глава одинадцята

Про опікунів і їх опіку над сиротами, також про нерозподілене майно братів і сестер дорослих і неповнолітніх, про розподіл між ними.

Пункт 1

Опікуном, тобто наставником або пестуном, називається той, кому для опіки, нагляду і турботи доручаються малолітні діти, сироти, що залишилися після смерті батьків, до повноліття, адже вони самі себе виховувати не можуть і розпоряджатися своїм майном неспроможні.

Пункт 2

Для того, щоб такі малолітні діти змогли одержати гарне виховання і щоб їх батьківське майно не було розтринькано, повинні бути під опікою, заповітом їхнього батька або урядом визначеною, до їх повноліття; повноліття чоловіче настає з вісімнадцяти років, а жіноче – з тринадцяти, або після їхнього одруження.

Глава дванадцята

Про тестаменти, або духовні заповіти

Тестамент, або духовний заповіт, є добровільне визначення, або Постанова, або свідчення з чієїсь волі, що хто-небудь хотів, щоб після Його смерті було виконано і не відбувалися спори, колотнеча між тими, Кому після померлих залишається майно, а тому тестамент за примусом не може бути чинним, так само, як і інші заповіти. Не може бути складено тестамент, що суперечить загальнонародному гарному звичаю, совісті і порядності, такий тестамент не може мати чинності.

Глава сімнадцята

Про справи земські

Пункт 1

Коли від кого-небудь надійде чолобитна до відповідного суду стосовно землі та інших угідь, за які виник спір, тоді суд, викликавши відповідача і заслухавши його докази, коли виникне потреба, доручає присяжним комісарам з межових справ провести розслідування; комісари або межовщики повинні доручену справу вирішувати справедливо, у відповідності із правом та інструкціями, які вони отримали від суду.

Пункт 2

Комісари, або межовщики, яким доручено відповідним судом розглянути спори за землю чи межу, мають право давати сторонам, що знаходяться у тяжбі, позовні листи за своїм підписом і печаткою з вказівкою останнього терміну для прибуття з доказами на місце спору...

Пункт 3

Якщо той, хто отримав позивний лист, протягом року ним не скористався, тоді інша сторона може взяти у межовщиків такий лист, і коли межовщики виїдуть на місце спору і отримають законні докази, документи, правдиві свідчення і побачать знаки межові, то вони мають ту сторону виправдати, і межу тієї землі, стосовно якої точився спір, мають копцями і знаками закріпити.

Пункт 4

Той, хто у спорі про землю буде винним, має платити і штраф, а плату за бійку, поранення будь-якого стану людини, а також за завдані збитки межовщики безвідкладно мають встановити, і те своє рішення мають відправити до відповідного суду, а суд, вивчивши рішення межовщиків, має відповідно до права відшкодувати збитки потерпілому за рахунок майна винуватого...

Пункт 5

А коли б у обох сторін правові письмові докази, а також реальні межові знаки були відсутні, коли б вони підставили лише свідків, тоді чолобитник, який володіє спірним ґрунтом, разом із своїми свідками має бути допущений до присяги; а коли б відповідач володів спірним ґрунтом, то він разом із свідками має бути допущений до присяги, і має залишитися при ґрунті. Коли б яка-небудь сторона, чи то позивач, чи відповідач пустила іншу сторону до присяги, і та разом із свідками присягнула б, то вона не тільки виграє спір, одержує винагороду, але й може добиватися відшкодування збитків; а хто хотів би присягати, але самою річчю не присягнув, той справу програє. Той, хто спірним

грунтом за певними межами володіє за правом давності, а інша сторона не претендує, той і без присяги залишається володільцем.

Глава двадцять друга

Про свавілля, різні збитки і відшкодування

Пункт 1

Ніхто чужого табуна коней або стада тварин за потрапу займати не повинен, а хто б таке вчинив і одного коня або декількох заморив або привласнив, повинен відшкодувати збитки у подвійному розмірі, а за саме свавілля має заплатити три рублі.

Пункт 2

Якщо б хто-небудь табун коней або стадо інших тварин на потраві застав, тоді він має із сусідами те засвідчити, і той табун або стадо до господаря відігнати, а власник стада за потрапу має винагороду дати.

Пункт 3

А коли б хто-небудь на своїй землі коней їздових або інших і тварин тяглових або свиней, гусей і качок застав на посіяному лані, на сінокосі, в городі чи іншому ґрунті застане, він може їх зайняти і, зайнявши, повинен господареві повідомити про те, щоб той із його рук забрав зайняте; він може залишити щось собі із скотини за потрапу, а потім, засвідчивши сторонніми людьми потрапу, вимагати відшкодування збитків; а хто на своїй пашні скотину або птицю уб'є, то повинен власникові відшкодувати збитки, а той власник за потрапу має заплатити.

Пункт 5

Якби хто-небудь за потрапу не заплатив до Різдва Господнього або до домовленого останнього терміну, тоді потерпілий має звернутися до суду, і той суд повинен встановити подвійну оціночну плату за завдані збитки.

Пункт 6

Якщо б хто-небудь, ідучи до 23 квітня, випасав конем або іншою твариною, або возом вибив пашню, або взяв сіно, а потім, заспоривши з господарем, відмовився б заплатити за потрапу чи псування пашні, або за зжятий хліб чи сіно, то коли з'явиться до суду за доказами, має позивачу заплатити вину у три рублі і відшкодувати збитки у подвійному розмірі, а коли б не спорив, то мав би тільки відшкодувати збитки. А коли б, заподіявши шкоду, зник, то суд має оголосити про його розшук, а, спіймавши, необхідно доставити його до суду і він тоді має заплатити за вину і відшкодувати збитки у подвійному розмірі.

Пункт 7

Коли б людина подорожня для годування коня, який пристане у дорозі, зривала б колоски і годувала б коня і стояла б на дорозі і рукою діставала б колоски, не входячи в сам хліб, і з собою нічого не взяла, повинна тільки збитки відшкодувати; але людина подорожня може зривати колоски і їсти їх, але не може жати їх серпом, а за те вини його ніякої не буде.

Пункт 8

Якби чиясь тварина або домашня птиця чужий хліб (сусідський) або городину з'їли, або садовину зіпсували і саме тоді собаки того, чий хліб

з'їдений чи садовину зіпсовано, розірвали б тварину або птицю, то за те не платити.

Пункт 11

Якщо б хто-небудь хліб у полі залишив, коли усі вже його звели, і той хліб було б витоптано, тоді він винуватого розшукувати не може і ніхто йому за те платити не повинен, оскільки його безтурботність є шкідливою, а тому, хто те сам спричинить, то те йому має і бути, і добиватися відшкодування не може.

Артикул 7

Вартість різних тварин

Бугай – чотири рублі грошей.

Віл – чотири рублі.

Дворічний віл – півтора рублі.

Корова ялова – три рублі.

Трьохрічна корова – півтора рублі.

Однорічна – вісімдесят копійок.

Кабан або боров, годований хлібом – рубль двадцять копійок.

Годований брагою – рубль грошей.

Свиня поросна або з поросятами – рубль двадцять копійок.

За порося годоване – п'ятнадцять копійок.

За маленьке порося – шість копійок.

За вівцю – сорок копійок.

Артикул 9

Вартість диких птиць, навчених полювання

Кречет червоний – шість рублів.

Білий кречет – п'ять рублів.

Сокіл – три рублі...

Глава двадцять третя

Про кару і покарання прелюбодіїв, блудників, гвалтівників жінок і дівчат, про мужоложників і скотоложників

Артикул 1

Про прелюбодіїв і прелюбодійниць

Прелюбодієм є той, хто, маючи законну дружину з іншими одруженими або неодруженими жінками, а також жінка, яка маючи законного чоловіка з чужими одруженими або неодруженими чоловіками тілесно скупляється; такий або така, що опустяться до такого беззаконня, коли те буде достеменно доведено, підлягають карі за нижчезазначеними артикулами.

Артикул 2

Про покарання за прелюбодійство

Пункт 1

Якщо б чоловік застав кого-небудь із своєю дружиною під час прелюбодіяння, то, повідомивши сусідам або слугам і працівникам своїм домашнім, має спійманих доставити до належного суду, і коли у суді не по злобі, а правдиво докаже разом із свідками під присягою, або ж ті, кого застали у прелюбодійстві, самі признаються, то їх обох самих скарати на смерть через відсічення голови; а якщо б чоловік, заставши прелюбодія на місці

прелюбодіяння убив його, то ні смертній карі, ні платі за голову і ніякому покаранню він не підлягає.

Пункт 3

Якщо б таке трапилось, що чоловік, заставши прелюбодія із своєю дружиною, буде вбитий, то такого прелюбодія потрібно жорстокою смертною карою покарати, а за голову із майна його рухомого спадкоємцям убитого має бути виплачено; а дружину таку покарати смертною карою.

Артикул 7

Про кровозмішення

Пункт 1

Якщо б існувало близьке юродство людей чоловічої і жіночої статі, то за церковними правилами і за правом брати їм шлюб не можна; ті, хто, знаючи про те юродство, тілесно блудно з'єднаються – обох за правовими доказами карати смертною карою через відсічення голови.

Артикул 9

Про покарання неприродно блудящих

Якщо б хто-небудь, забувши страх Божий, з твариною безсловесною або ж чоловік з чоловіком протиприродно паруються, таких за достовірними доказами карати на смерть, спалити у вогні; такому ж покаранню підлягає і той чоловік, який би з своєю дружиною або чужою неприродним чином тілесно змішувався.

Глава двадцять четверта

Про злодіїв та їх покарання

Артикул 1

Про спійманих на місці крадіжки з речовими доказами

Пункт 1

Якщо б чийогось слугу або людину, або підданого у будинку пана його, або де-небудь в іншому місці було спіймано з речовими доказами, а за таку крадіжку злодій не підлягає смертній карі, такого злодія потрібно відвести до його пана, а коли того не буде – до прикажчика, і пан або прикажчик повинен віддати злодія не пізніше ніж через два тижні до суду, а до суду має утримувати злодія під своїм арештом.

Пункт 3

Якщо пан або прикажчик пійманого з речовими доказами злодія не віддасть до суду, або не справедливо поведеться з чолобитником, такий пан або прикажчик має стати перед судом і привести туди спійманого злодія, і суд, досконало вивчивши справу, має вирішувати про відшкодування збитків потерпілому, а винуватого покарати у відповідності із законом.

Пункт 6

Якщо яку-небудь людину, що сидить на землі свого пана спіймали на злодійстві, за яке він підлягає смертній карі, то такого спійманого позивач, окрім пана, або прикажчик має доставити до відповідного суду і там шукати справедливості.

Артикул 29

Якщо б хто-небудь вільну або чиньсь людину чоловічої або жіночої статі украв або продав християнину, такого злодія за достовірних доказів повісити або відрубати голову, а коли ж продасть у злодійські нехристиянські руки – четвертувати.

Глава двадцять п'ята

Артикул 1

Що треба пам'ятати суддям перед допитом і тортурами звинувачуваних і підозрюваних осіб

Кожен суддя повинен знати, який то тяжкий гріх під приводом справедливості невинну людину погубити, або скалічити, або позбавити її честі, а щоб цього уникнути, необхідно обміркувати, у яких справах звинувачуваного необхідно допитувати або піддавати тортурам, а коли його від цього звільнити пам'ятаючи про існування справедливого суду Божого і боячись його страшного суду, щоб невинна кров від їх рук не пролилася, і щоб Божої карі за те не настало; тому з глибокими роздумами і обережністю повинні починати тортури, і коли їх неможливо уникнути, для того, щоб правильно поступати, потрібно діяти у відповідності із нижчезазначеними правовими артикулами.

Артикул 5

Про допит злочинців перед тортурами

Пункт 2

У злочинця необхідно запитати, як його звати, чий син і яке прізвище, де народився, скільки років від роду, якої віри і звання, де раніше жив і для чого сюди прибув, який задум має і мав, чи вчинив він злочин, за який його доставлено до суду, і коли справа буде стосуватися вбивства або крадіжки, то в'яснити, коли і на якому місці вчинив той злочин, яким чином, для чого, сам вчинив його, чи за гроші, що йому за те дано, чи пообіцяне дати, якою зброєю чи засобом убив, які поніс рани, у якій одежі був убитий, скільки грошей і які речі взяв, де їх подів, віддав комусь чи продав; таким же чином будь-якого злочинця треба допитувати, і не тільки про той злочин, на якому його спіймано, але й про те, чи не займався раніше розбоєм і крадіжками, як давно і з ким став займатися крадіжками і розбоєм, кого раніше вбив або обікрвав, які пожитки забрав і де їх подів... Писар всі ті показання має правильно і без будь-яких додатків і упущень записувати.

Пункт 3

При допиті злочинців судді мають бути обережними, щоб вони не вказували, хто їх спільник, ні коли те трапилось, ні місця злочину і нічого іншого,... але мають писати, кого і що злочинець знає, оскільки якщо судді будуть вестися по-іншому, то злочинець може наговорити на невинуватих людей і сказати таке, чого насправді не було; особливо ніхто, а тим паче судові чиновники і службовці, не відважувались підбурювати злочинців зводити наклеп на інших людей, а якби таке трапилось, то такого повинні судити як підбурювача.

Артикул 14

Про судові книги для ведення справ про злочини

Пункт 1

У кожному суді повинні бути дві книги для ведення справ про злочини; в одну книгу заносяться різні скарги і заяви про крадіжку, зроблені в усній або письмовій формі ... а в іншій записують судові рішення, прийняті після розслідування, і ця остання книга називається чорною, тобто такою, у яку записують злочинні справи...

Глава двадцять шоста

Артикул 1

Про магістрати у привілейованих і урядників у непривілейованих містах

Пункт 1

Членами магістратів є: війти, бурмистри, райці, лавники; ці члени повинні обиратися із знатних міщан, совісних, розсудливих, гарної поведінки, бажано освічених, законороджених, знаючих право, не молодших двадцяти п'яти і не старших семидесяти п'яти років, не дуже заможних, бо вони привикли суспільство утискувати, але й не дуже бідних, бо ці через бідність будуть раді служити, а не судити, а середнього достатку і не жадібних; обирати їх мають у звичайний час на зборах усіх міщан, а також цехових людей і усіх посполитих; так само треба обирати ратушних урядників у непривілейованих містах; у ратушах має бути війт і три бурмистри.

Пункт 2

При тих же магістратах і ратушах мають бути й інші урядники, а саме: писар, межових справ комісар або межовщик, городничий, один або два возні, через яких позови, листи і таке інше відсилається; а обирати урядників із таких же вищезазначених гідних людей, а після обрання всі члени і урядники мають прийняти таку ж присягу, як і судді та члени суду...

Якщо б хто-небудь вважав, що рішення магістратського і градського суду є несправедливим і образливим, той має апелювати до належного вищого суду...

Пункт 6

Якщо хто-небудь із магістратських і ратушних урядників або міщан зазнає кривди від війта або інших урядників, то на війта необхідно скаржитись до вищого суду, оскільки він є начальником над іншими урядниками, а на урядників – до того ж магістрату або до ратуші; скривджений війт може шукати справедливості у тій же ратуші або магістраті, але у такому випадку він не може брати участь у розгляді своєї справи і засідати у тій ратуші або магістраті; таку справу інші члени магістрату або ратуші повинні за совістю і у відповідності з правом розглянути.

Глава двадцять сьома

Артикул 21

Про владу пана над вільним слугою

Пункт 1

Будь-який пан може вільного слугу, що служить за плату, у різних справах використовувати, змушувати й іншому тимчасово передавати для послуг; а те, що таким слугою під час служби у пана буде придбане, але буде

розташоване у помісті панському, має належати панові; а коли б за дозволом пана слуга у когось іншого щось заробив, то те має належати йому.

Пункт 2

Вільний слуга, хоча б як довго не служив, та давність не може зробити його невільним...

Пункт 3

Пан може вільного, але неслухняного слугу до закінчення терміну служби звільнити, а за проступки може судити і карати на свій розсуд, тільки щоб не мордував і щоб не скалічив, і, особливо, щоб не умертвив; а якщо пан поступить так жорстоко із вільним слугою, що того буде скалічено або позбавлено життя, то він буде нести відповідальність так само, якби він таке учинив над сторонньою людиною...

Артикул 22

З яких причин невільні люди можуть отримати волю

Невільні і закріпачені люди можуть отримати свободу і бути вільними з таких причин: 1) якщо б їх пан виготовляв фальшиві монети, а вони про те повідомили і доказали б; 2) якщо повідомлять і докажуть, що пана убили або отруїли спадкоємці, щоб заволодіти спадщиною, або що вони знають про те, хто його убив і приховують; 3) коли пана свого на війні або від розбійників порятують, або ж запобіжать великій шкоді, яка могла б бути заподіяна панові, або коли ж хто-небудь їхнього пана на війні або у дорозі убив, а вони, його вбивство, законним шляхом будуть шукати помсти; 4) якщо захистять від насилля дочку або дружину пана, або повідомлять про насильство над ними; 5) якщо б під час голоду таких невільних людей своїх пан вигнав з дому, або пан відмовився б їх утримувати, або вони самі через бідкування свого пана втекли від нього і усі ті голодні роки в іншого кормились і там до, суду відповідного звернулися б і повідомили про себе; 6) якщо пан невільну свою хвору людину прожене з дому або у небезпечному місці покине без поважної на те причини, а та ж людина звернеться до суду і доведе те; 7) якщо б невільна людина мала двох панів і один би хотів відпустити и на волю, а інший заперечував, то той, що заперечує, має від іншого пана або від самої невільної людини отримати половину вартості; 8) коли б невільна людина на землі пана свого або на чужій землі знайшла невідомий скарб, і той скарб або його частина дісталася панові.

Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / П. П. Музиченко, Н. І. Долматова, Н. М. Крестовська. – К. : Вікар, 2002. – С. 164–180.

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте причини та передумови Визвольної війни сер. XVII ст.
2. Охарактеризуйте основні риси козацького звичаєвого права.
3. Які умови Зборівського договору та його правові наслідки?
4. Які умови Білоцерківської угоди та її правові наслідки?
5. Покажіть особливості полково-сотенної системи управління.

6. Наведіть аргументи щодо утворення Української козацької держави.
7. Проаналізуйте умови Березневих (Московських) статей 1654 р. та покажіть їх наслідки для України.
8. Дайте характеристику основним джерелам права Гетьманщини.
9. Визначте етапи, розкрийте суть та покажіть наслідки інкорпораційної політики Московської держави щодо України.
10. Кодифікація права на Україні та її результати.

ТЕСТИ

1 Коли був підписаний Зборівський мирний договір?

- а) 1648 р.;
- б) 1649 р.;
- в) 1651 р.;
- г) 1653 р.

2 Коли був підписаний Білоцерківський мирний договір?

- а) 1648 р.;
- б) 1649 р.;
- в) 1651 р.;
- г) 1653 р.

3. Адміністративно-територіальний поділ козацької держави був:

- а) сотенно-паланковий;
- б) повітово-сотенний;
- в) полково-сотенний;
- г) воєводсько-намісницький.

4. Вищим органом влади на початку Визвольної війни сер. XVII ст. був(ла):

- а) Військова Рада Війська Запорізького;
- б) Генеральний уряд;
- в) Гетьман;
- г) Старшинська Рада.

5. Хто мав право брати участь у військовій Раді?

- а) гетьман і вся козацька старшина;
- б) гетьман і всі полковники;
- в) гетьман, старшина і заможні козаки;
- г) всі козаки.

6. За якою угодою влада Б.Хмельницького обмежувалася Брацлавським, Київським і Чернігівським воєводствами?

- а) Зборівською;

- б) Московською;
- в) Білоцерківською;
- г) Глухівською.

7. Землі, які гетьман жалував старшині своїми універсалами за службу на певній посаді, називалися:

- а) жалувані;
- б) удільні;
- в) рангові;
- г) даровані.

8. Кому належала вища судова влада в Козацькій державі?

- а) гетьману;
- б) старшинській раді;
- в) генеральному судді;
- г) войтам.

9. За якою угодою влада гетьмана Б.Хмельницького обмежувалася Київським воєводством?

- а) Зборівською;
- б) Московською;
- в) Білоцерківською;
- г) Глухівською.

10. Коли були прийняті Березневі (Московські) статті ?

- а) 1651 р.;
- б) 1653 р.;
- в) 1654 р.;
- г) 1657 р.

11. Скільки статей увійшло до Березневих (Московських) статей 1654 р.?

- а) 7;
- б) 10;
- в) 11;
- г) 15.

12. Коли існувала I Малоросійська колегія?

- а) 1720-1725 рр.;
- б) 1722-1727 рр.;
- в) 1722-1725 рр.;
- г) 1723-1729 рр.

13. Коли існувала II Малоросійська колегія?

- а) 1762-1796 рр.;
- б) 1764-1786 рр.;

- в) 1764-1796 рр.;
- г) 1763-1775 рр.

14. Коли було скасовано інститут гетьманства?

- а) 1762 р.;
- б) 1763 р.;
- в) 1764 р.;
- г) 1775 р.

15. Хто був останнім кошовим отаманом Запорізької Січі?

- а) О.Розумовський;
- б) П.Калнишевський;
- в) К.Розумовський;
- г) І.Мазепа.

16. Генеральна старшина належала до:

- а) знатного товариства;
- б) військового товариства;
- в) значкового товариства;
- г) головного товариства.

17. Полкова старшина належала до:

- а) бунчукового товариства;
- б) військового товариства;
- в) значкового товариства;
- г) головного товариства.

18. Кому належала вища законодавча, адміністративна і військова влада в період 1734-1750 рр.?

- а) гетьману;
- б) Правлінню гетьманського уряду;
- в) Малоросійській колегії;
- г) Старшинській раді.

19. Хто очолював II Малоросійську колегію?

- а) президент;
- б) гетьман;
- в) бригадир;
- г) секретар.

20. Хто очолював Генеральну військову канцелярію?

- а) генеральний писар;
- б) гетьман;
- в) генеральний суддя;
- г) генеральний бунчужний.

21. На скільки полків поділялася в другій половині XVII ст. Лівобережна Україна?

- а) 5 полків;
- б) 7 полків;
- в) 10 полків;
- г) 12 полків.

22. Коли підписані «Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорізького» П. Орлика?

- а) 1709 р.;
- б) 1710 р.;
- в) 1711 р.;
- г) 1722 р.

23. Як називався податок, який сплачували селяни на утримання війська?

- а) тягло;
- б) стація;
- в) чинш;
- г) материзна.

24. Коли була ліквідована Запорізька Січ?

- а) 1765 р.;
- б) 1770 р.;
- в) 1775 р.;
- г) 1785 р.

25. Вищою судовою інстанцією у Козацько-гетьманській державі був:

- а) Генеральний суд;
- б) коронний трибунал;
- в) магістратський суд;
- г) королівський суд.

26. Визначте збірник українського права, підготовлений Ф. Чуйкевичем, (приватна кодифікація).

- а) Права, за якими судиться малоросійський народ;
- б) Процес короткий наказний;
- в) Суд і розправа в правах малоросійських;
- г) Екстракт малоросійських прав.

27. Коли була створена перша кодифікаційна комісія в Україні?

- а) 1719 р.;
- б) 1721 р.;
- в) 1722 р.;

г) 1728 р.

28. Хто був автором «Екстракту малоросійських прав»?

- а) К.Розумовський;
- б) В.Кондратьєв;
- в) Ф.Чуйкович;
- г) О.Безбородько;

29. Суб'єктами злочину вважалися особи, яким виповнилося:

- а) 14 років;
- б) 18 років;
- в) 16 років;
- г) 20 років.

30. Найбільш небезпечними вважалися злочини:

- а) проти православної віри;
- б) майнові;
- в) проти особи;
- г) державні.

Семинарське заняття № 5

ПРАВО В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ–ПОЧ. ХХ СТ.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо причин, передумов, змісту та значення реалізованих упродовж 60–70-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії буржуазних реформ, що об'єктивно сприяли скасуванню феодально-кріпосницьких відносин і ствердженню капіталістичного суспільно-економічного укладу, а також контрреформ 80–90-х рр. ХІХ ст., що спричинили суттєве коригування реформаторського курсу та посилення режиму політичної реакції самодержавства.

Навчальні питання

1. Причини та передумови буржуазних реформ 60–70-х рр. ХІХ ст.
2. Правові засади селянської реформи 1861 р. в Україні.
3. Сутність і значення судової реформи 1864 р.
4. Правові засади земської реформи 1864 р. та міської реформи 1870 р.
5. Поліцейська, військова, фінансова та освітня реформи 60–70-х рр. ХІХ ст.
6. Правові засади контрреформ 80–90-х рр. ХІХ ст.

Теми рефератів

1. Систематизація права України XVIII – першої половини XIX ст.
2. Основні напрямки розвитку державно-правової системи Російської імперії, особливості її функціонування в українських губерніях на поч. XX ст.
3. Основні зміни в праві українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій в умовах I Світової війни.
4. Еволюція правового статусу селянства у контексті реалізації реформи 1861 року.
5. Юридична процедура набуття права власності на землю за селянською реформою 1861 року.
6. Соціальна стратифікація як наслідок селянської реформи 1861 року.
7. Суб'єкти поліцейської діяльності за реформами 60-70-х рр. XIX ст.
8. Інститут присяжних засідателів за судовою реформою 1864 року.
9. Виключні положення 1881 та 1892 рр.
10. Адміністративно-судова контрреформа 1889 р.
11. Інститут тимчасового генерал-губернатора за контрреформами 80-90-х рр. XIX ст.

Методичні вказівки

Під час відповіді на перше питання необхідно з'ясувати причини та визначити передумови буржуазних перетворень у Російській імперії, що були реалізовані царом протягом 60–70-х рр. XIX ст. Розгляд означеної проблеми доцільно здійснювати в контексті аналізу широкого спектру соціально-економічних проблем, що накопичилися у самодержавній Росії. У середині XIX ст. більшість політичного істеблішменту та широкі кола громадськості дійшли висновку щодо неможливості збереження феодально-кріпосницьких відносин і нагальної необхідності створення розвиненої та узгодженої нормативно-правової бази для ствердження буржуазно-капіталістичних відносин. Характеризуючи специфіку соціально-політичної ситуації в українських землях напередодні буржуазних реформ, курсанти (студенти, слухачі) обов'язково мають зважити на процеси, що протікали в інших територіях Російської імперії.

Під час визначення правових засад реалізації в українських землях Російської імперії селянської реформи 1861 року необхідно урахувати, що реформування аграрного сектору здійснювалося на основі законодавчих актів загальнонаціонального рівня, а також низки указів і постанов, призначених виключно для українських губерній. На українські терени водночас було поширено дію трьох місцевих положень, що спричинило диференціацію земельних угідь (наділів) та конфіскаційний характер аграрної реформи в окремих регіонах.

Особлива увага має бути приділена Положенню від 19 лютого 1861 року, яким скасовувалася кріпосна залежність селян, декларувалося їх наділення особистими і майновими правами, правом створення органів місцевого самоврядування, а також правами у сфері судочинства. Формально-правова характеристика вищезазначеного Положення повинна поєднуватися з аналізом існуючого на той час правового механізму реалізації набутої селянством

правоздатності. За цих умов особливого значення набуває виявлення особливості правового статусу тимчасовозобов'язаних селян.

Цілісне розуміння селянської реформи 1861 року неможливе без чіткого усвідомлення сутності механізму обчислення викупної суми повного указанного подушного наділу.

Зважаючи на наявність у селянському середовищі спеціальних груп (дворових людей, державних селян, селян дрібнопомісних поміщиків, фабричних селян), необхідно здійснити глибокий сутнісний аналіз законодавчих актів, що визначали специфіку їх правового статусу. Так, варто акцентувати увагу на затяжний характер розробки законів про державних селян, які набули нового статусу лише відповідно до законів від 18 січня 1866 року та 24 листопада 1866 року. Як наслідок, відмова від кріпосницько-поміщицької форми феодального ладу призвела до ствердження державного феодалізму. Дотримання диференційованого підходу під час визначення правосуб'єктності окремих груп селян зумовило збереження у пореформений період суттєвих відмінностей у їх правовому становищі.

Одним з наслідків аграрної реформи 1861 року була глибока стратифікація суспільства. Хоча еволюційний характер перетворень сприяв збереженню політичної влади та економічних привілеїв за дворянством, цей суспільний стан розколовся на землевласницьку буржуазію та дворян-напівкріпосників, які зберегли відробіткову систему. Зважаючи на це, доцільно охарактеризувати привілеї та пільги дворянства, його корпоративну організацію, судово-адміністративні повноваження на місцях тощо. Не менше значення має аналіз обставин появи феномену робітничого класу (фабрично-заводських робітників).

Судова реформа 1864 року належить до найліберальніших буржуазних реформ. Усвідомлення її правової природи неможливо без визначення сутності буржуазних принципів правосуддя (безстановості, змагальності, усності, гласності, незалежності, презумпції невинуватості) і аналізу правового статусу мирових суддів, присяжних і приватних повірених, присяжних засідателів. Попереднє розслідування поділялося на дізнання і попереднє розслідування, скасовувалася система формальних доказів що була замінена системою вільної оцінки за внутрішнім переконанням. Виокремлювалися стадії процесу (підготовчі до суду дії, судове слідство з дебатами сторін, винесення вироку).

Органи земського самоврядування в Україні було створено відповідно до Положення про губернські та повітові земські установи 1864 року. Під час аналізу сутності інституту земства необхідно охарактеризувати специфіку виборчого процесу до губернських і повітових земських зборів, а також особливість правового статусу їх виконавчих органів – губернських і повітових земських управ. Окремо доцільно зупинитися на системі державного контролю за діяльністю земських установ.

Зміст і напрями міської реформи було визначено Міським положення від 16 червня 1870 року. Під час аналізу специфіки реалізації міської реформи в Україні необхідно визначити динаміку реформаторських потуг, акцентувати увагу на особливостях формування, структурі та компетенції органів міського самоврядування – міських дум (розпорядчих органів) і міських управ

(виконавчих органів), а також висловитись щодо обґрунтованості тези про визначення «господарського самоврядування» як єдиної функції органів громадського управління міст. Окремо слід зосередитися на характеристиці інституту міського голови та розглянути механізм взаємодії між органами державної влади і органами міського самоврядування та механізм контролю за діяльністю міських дум і управ.

Поліцейська, військова, фінансова та освітня реформи були зумовлені прагненням скоригувати існуючу систему державного управління в ключових сферах суспільних відносин. Визначаючи обґрунтованість та ефективність реформ, слід окреслити спектр накопичених проблем, на вирішення яких були спрямовані реформаторські потуги самодержавства, проаналізувати правову основу реформ та визначити їх наслідки.

Контрреформи 80–90-х рр. XIX ст. в Російській імперії були спричинені спробою уряду Олександра III запобігти революційним тенденціям. Цілісне розуміння глибини та розмаху політичної реакції неможливо без з'ясування сутності царського маніфесту від 29 квітня 1881 року, Положення про заходи з охорони державного порядку та громадського спокою від 14 серпня 1881 року, циркуляру міністра внутрішніх справ від 16 жовтня 1881 року, Положення про земських дільничних начальників від 12 червня 1889 року, положень від 1890 року та 1892 року.

Література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку XX ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і

факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Балыбин В. А. Основные тенденции развития уголовного законодательства в России в 1861-1881 гг. / В. А. Балыбин // Правоведение. – Л.: изд-во Ленингр. ун-та. – 1977. – № 3. – С. 55-63.
2. Бандурка О. М. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Х. : Золота миля, 2012. – 616 с.
3. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко – Львів : Видавничий центр Львівського нац. університету, 2013. – 408 с.
4. Войнштейн Б. С. Свод законов Российской империи / Б. С. Войнштейн // Экономика и организация промышленного производства. – 1990. – № 6. – С. 139-143.
5. Гавриленко О. А. Генеза паспортної системи Російської імперії в Україні (XVIII – початок XX ст.) / О. А. Гавриленко // Право та державне управління : збірник наук. праць. – 2012. – № 2 (7). – С. 9–13.
6. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія / О. М. Головка. – Харків : СІМ, 2005. – 448 с.
7. Гуз А. М. Земство в політичній системі Російської імперії: напрями та результати діяльності / А. М. Гуз // Нова політика . – 1996 . – № 4. – С. 55-58.
8. Калугін С. А. Нагляд за діяльністю земського самоврядування в Росії в кінці XIX - на початку XX ст. / С. А. Калугін // Вісник Універ-ту внутрішніх справ. – Х. – 1999. – № 7. – Ч. 1. – С. 53-65.
9. Кодан С. В. М. М. Сперанский и систематизация законодательства в России (XIX в.) / С. В. Кодан // Советское государство и право. – 1989. – № 6. – С. 103-110.
10. Кондратюк О. В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.) / О. В. Кондратюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. – 2014. – № 2. – С. 3-13.
11. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1989. – 185 с.
12. Куликов В. В. К оценке Земского положения 1890 г. / В. В. Куликов // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 104-107.
13. Литвак Б. Г. Переворот 1861 года в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива / Б. Г. Литвак. – М. : Политиздат, – 1991. – 302 с.
14. Холод Ю. А. Фабрично-заводське законодавство Російської імперії у кінці XIX – на початку XX ст. / Ю. А. Холод // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 175-181.
15. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX - початок XX століття / В. С. Шандра – К. : НАН України. Інститут історії України, 2005. – 427 с.

Пам'ятки права

Заснування судових установ (20 листопада 1864 року) (Витяги)

Введение

1. Власть судебная принадлежит:

Мировым судьям.

Съездам Мировых Судей.

Окружным Судам.

Судебным Палатам и

Правительствующему Сенату в качестве верховного кассационного суда.

2. Судебная власть означенных в предшедшей 1-й статье установлении распространяется на лица всех сословий и на все дела, как гражданские, так и уголовные.

Примечание. Судебная власть духовных, военных, коммерческих, крестьянских и инородческих судов определяется особыми о них постановлениями.

3. Мировой судья есть власть единоличная; съезд мировых судей, окружные суды, судебные палаты и Сенат суть установления коллегиальные.

5. Мировые судьи, их съезды, окружные суды и судебные палаты рассматривают дела по существу; Правительствующий же сенат в качестве верховного кассационного суда, не решая дел по существу в общем порядке судопроизводства, наблюдает за охранением точной силы закона и за единообразным его исполнением всеми судебными установлениями империи.

6. Для производства следствий по делам о преступлениях и проступках состоят Судебные Следователи.

7. Для определения, в уголовных делах, вины или невинности подсудимых, к составу судебных мест, в случаях, означенных в Уставе уголовного судопроизводства, присоединяются Присяжные Заседатели.

8. Для прокурорского надзора при судебных местах состоят Обер-Прокуроры, Прокуроры и их Товарищи.

Раздел I. О мировых судьях и их съездах

12. Мировые Судьи состоят по уездам и по городам. Уезд, с находящимися в нем городами, составляет мировой округ.

14. Мировой округ разделяется на мировые участки, число которых определяется особым расписанием.

15. В каждом мировом участке находится участковый Мировой Судья.

16. В мировом округе, кроме участковых состоят также почетные мировые судьи.

17. Собрание как почетных, так и участковых мировых судей каждого мирового округа составляет высшую мировую инстанцию, именуемую съездом мировых судей.

19. В Мировые Судьи могут быть избираемы те из местных жителей, которые: *во-первых*, имеют не менее 25 лет от роду; *во-вторых*, получили образование в высших или средних учебных заведениях, или выдержали соответствующее сему испытание или прослужили не менее трех лет в таких должностях, при исправлении которых могли приобрести практические сведения в производстве судебных дел, и, *в-третьих*, если притом они сами или их родители или жены, владеют, хотя бы в разных местах: или пространством земли вдвое против того, которое определено для непосредственного участия в избрании гласных в Уездные Земские Собрания..., или другим недвижимым имуществом, ценою не ниже пятнадцати тысяч рублей, а в городах недвижимую собственностью, оцененною для взимания налога: в столицах не менее шести тысяч, в прочих же городах не менее трех тысяч рублей.

23. Мировые Судьи, как почетные, так и участковые, избираются на три года.

24. Выборы Мировых Судей производятся на Уездных Земских Собраниях.

40. В столичных городах С.-Петербурге и Москве обязанности Уездных Земских Собраний по выборам Мировых Судей возлагаются на Общие Городские Думы.

42. Должность участкового мирового судьи как требующая постоянных занятий и безотлучного пребывания в участке не может быть соединена с другой должностью по государственной или общественной службе.

45. Участковый Мировой Судья, отказавшийся от следующего ему по этой должности содержания, получает название «почетного участкового» Мирового Судьи, сохраняя оное во все время безвозмездного заведывания участком.

46. Почетный мировой судья ... обязан производить суд и расправу по всем делам, подлежащим мировому разбирательству, в тех случаях, когда обе стороны обратятся к его посредничеству.

50. Почетные мировые судьи никаких сумм на содержание и расходы по своей должности не получают.

51. Съезды Мировых Судей собираются в назначенные сроки, для окончательного решения дел, подлежащих мировому разбирательству, а также для рассмотрения, в кассационном порядке, просьб и протестов об отмене окончательных решений Мировых Судей.

Раздел II. Об общих судебных местах

77. Окружной Суд учреждается на несколько уездов и состоит из Председателя и членов.

81. Присяжные Заседатели избираются из местных обывателей всех сословий: *во-первых*, состоящих в Русском подданстве; *во-вторых*, имеющих не менее 25 и не более 70 лет от роду, – и, *в-третьих*, жительствующих не менее двух лет в том уезде, где производится избрание в Присяжные Заседатели.

84. В общие списки Присяжных Заседателей вносятся:

1) Почетные Мировые Судьи.

2) Все состоящие в государственной гражданской службе, по определению от Правительства, в должностях пятого и ниже классов, за исключением:

а) членов судебных мест, участковых Мирowych Судей, Обер-Секретарей и Секретарей судебных мест, Судебных Приставов и Нотариусов;

б) лиц прокурорского надзора при судебных местах;

в) Вице-Губернаторов;

г) чиновников, занимающих должности Казначеев, а также Лесничих казенных лесов, и

д) чиновников полиции вообще.

3) Все состоящие на местной службе по выборам дворянских и губернских обществ, кроме Городских Голов.

4) Крестьяне, избранные в очередные судьи волостных судов или в добросовестные волостных и сельских расправ и равных с ними сельских судов, а также занимавшие беспорочно не менее трех лет должности волостных старшин, голов, сельских старост или другие соответствующую сим должности в общественном управлении сельских обывателей разных наименований, или бывшие церковными старостами.

5) Все прочие лица, владеющие землею в количестве не менее ста десятин или другим недвижимым имуществом ценою: в столицах не менее двух тысяч рублей, в губернских городах и градоначальствах не менее тысячи, а в прочих местах не менее пятисот рублей или же получающие жалование или доход от своего капитала, занятия, ремесла или промысла: в столицах не менее пятисот, а в прочих местах – не менее двухсот рублей в год.

85. Не подлежат внесению в списки Присяжных Заседателей:

– священнослужители и монашествующие;

– все военные чины, состоящие в действительной военно-сухопутной или морской службе, а также те из гражданских чиновников, которые находятся при войсках или служат по военносудной части в военном и морском ведомствах, – и учителя народных школ.

85. В списки Присяжных Заседателей не могут также быть вносимы все те, которые находятся в услужении у частных лиц.

110. Судебная Палата учреждается в каждом округе, состоящем из нескольких губерний или областей, по особому расписанию.

114. В составе Правительствующего Сената образуются, для заведывания судебного частью в качестве верховного кассационного суда, два Кассационных Департамента, один для уголовных, другой для гражданских дел.

Раздел III. О лицах прокурорского надзора

124. Прокурорский надзор вверяется обер-прокурорам, прокурорам и их товарищам под высшим наблюдением министра юстиции как генерал-прокурора.

125. При каждом окружном суде и при окружной палате состоит особый прокурор и определенное штатами число товарищей прокурора.

127. При кассационных департаментах Сената состоят обер-прокуроры и их товарищи.

131. По всякому делу, производящемуся в суде гражданском или уголовном, каждый прокурор может заменить своего товарища, приняв это дело на свою ответственность.

135. Предметы занятий лиц, коим вверен прокурорский надзор, ограничиваются делами судебного ведомства.

Раздел VI. Об определении, увольнении и перемещении должностных лиц судебного ведомства

200. В должности по судебному ведомству могут быть определяемы только русские подданные.

201. В должности по судебному ведомству не могут быть назначаемы:

1) состоящие под следствием или судом за преступления или проступки, а равно и подвергшиеся по судебным приговорам за противозаконные деяния заключению в тюрьме или иному более строгому наказанию, и те, которые, быв под судом за преступления или проступки, влекущие за собой такие наказания, не оправданы судебными приговорами;

2) исключенные из службы по суду, или из духовного ведомства за пороки, или же из среды обществ и дворянских собраний по приговорам тех сословий, к которым они принадлежат;

3) объявленные несостоятельными должниками и

4) состоящие под опекою за расточительность.

202. Должности председателей, товарищей председателей и членов судебных мест, в том числе и судебных следователей, а равно чинов прокурорского надзора, обер-секретарей, секретарей и их помощников замещаются ... не иначе как из числа лиц, имеющих аттестаты университетов или других высших учебных заведений об окончании курса юридических наук или о выдержании экзамена в сих науках или же доказавших на службе свои познания по судебной части.

203. Членами окружного суда могут быть назначаемы лица, служившие по судебной части не менее трех лет в званиях не ниже секретаря окружного суда.

204. В члены окружного суда могут также быть определяемы и присяжные поверенные, состоявшие в сем звании не менее десяти лет и получившие аттестаты советов присяжных поверенных, а также свидетельства судебных мест, при которых они состояли, о точном, исправном и безукоризненном во все сие время исполнении своих обязанностей.

205. Судебными следователями могут сверх лиц, указанных в предшедших 203 и 204-х статьях, быть назначаемы состоящие при судебных местах кандидаты на судебные должности ..., достигшие двадцатипятилетнего возраста, если они занимались судебною практикою не менее четырех лет и, по удостоверениям председателей судебных мест и состоящих при иных прокуроров, приобрели достаточные познания по следственной части.

206. Председатели и товарищи председателей окружных судов и члены судебных палат определяются из числа лиц, состоявших по крайней мере, три

года в судебном ведомстве в должностях не ниже членов и прокуроров окружного суда.

207. Должности председателей судебных палат замещаются лицами, состоявшими по крайней мере три года в судебных должностях не ниже прокурора, или члена судебной палаты, или же председателя, или товарища председателя окружного суда.

210. В должности чинов прокурорского надзора могут быть назначаемы лица, занимавшиеся судебной практикой, для должности товарища прокурора окружного суда – не менее четырех лет; для должности прокурора окружного суда и товарища прокурора судебной палаты – не менее шести лет; для должностей прокурора судебной палаты и товарища обер-прокурора – не менее восьми лет; для должности обер-прокурора – не менее двенадцати лет.

Примечание. К занятиям судебной практикой, дающим право на определение в должности прокуроров и их товарищей, причисляются и занятия присяжных поверенных.

212. Председатели, товарищи председателей и члены окружных судов, в том числе и судебные следователи, и также старшие председатели, председатели департаментов и члены судебных палат назначаются высочайшей властью по представлениям министра юстиции.

216. Сенаторы кассационных департаментов Сената и первоприсутствующие как сих департаментов, так и общего оных собрания назначаются высочайшими именными указами по непосредственному усмотрению императорскою величества.

219. Обер-прокуроры кассационных департаментов Сената и прокуроры судебных палат определяются по представлениям министра юстиции именными высочайшими указами.

221. Товарищи обер-прокуроров и прокуроров судебных палат, а также прокуроры окружных судов определяются по представлениям министра юстиции высочайшей властью.

225. Каждый назначенный в первый раз в должность судьи приводится к особой на это звание присяге духовным лицом своею вероисповедания в публичном заседании всех департаментов или отделений суда, в который поступает...

261. Должностные лица судебного ведомства подвергаются ответственности: или в порядке дисциплинарного производства, или по приговорам уголовного суда.

Раздел IX. О лицах, состоящих при судебных местах.

353. Присяжные Поверенные состоят при судебных местах для занятия делами по избранию и поручению тяжущихся, обвиняемых и других лиц, в деле участвующих, а также по назначению в определенных случаях, советов присяжных поверенных и председателей судебных мест.

354. Присяжными поверенными могут быть лица, имеющие аттестаты университетов или других высших учебных заведений об окончании курса юридических наук или о выдержании экзаменов в сих науках, если они сверх того прослужили не менее пяти лет по судебному ведомству в таких

должностях, при исправлении которых могли приобрести практические сведения в производстве судебных дел, или не менее пяти лет состояли кандидатами на должности по судебному ведомству (ст. 407), или же занимались судебною практикою под руководством присяжных поверенных в качестве их помощников.

355. Присяжными поверенными не могут быть:

- 1) не достигшие 25-летнего возраста;
- 2) иностранцы;
- 3) объявленные несостоятельными должниками;
- 4) состоящие на службе от правительства или по выборам, за исключением лиц, занимающих почетные или общественные должности без жалованья;
- 5) подвергшиеся по судебным приговорам лишению или ограничению прав состояния, а также священнослужители, лишенные духовного сана по приговорам духовного суда;
- 6) состоящие под следствием за преступления и проступки, влекущие за собою лишение или ограничение прав состояния, и те, которые, быв под судом за такие преступления или проступки, не оправданы судебными приговорами;
- 7) исключенные из службы по суду, или из духовного ведомства за пороки, или же из среды обществ и дворянских собраний по приговорам тех сословий, к которым они принадлежат;
- 8) те, коим по суду воспрещено хождение по чужим делам, и также исключенные из числа присяжных поверенных.

356. Присяжные поверенные приписываются к судебным палатам и избирают место жительства в одном из городов округа той палаты, к которой приписаны.

357. Присяжные поверенные каждого округа судебной палаты избирают из среды себя ... для надзора за всеми состоящими в том округе поверенными особый при судебной палате совет, а также председателя сего совета и товарища председателя, который в случае болезни или отсутствия председателя занимает его место.

360. Избрание совершается по простому большинству голосов. При равенстве голосов, полученных несколькими кандидатами на одну и ту же должность, избранным считается тот, кто прежде записан в список присяжных поверенных.

367. К обязанностям и правам совета присяжных поверенных принадлежат:

- 1) рассмотрение прошений лиц, желающих приписаться к числу присяжных поверенных или выйти из этого звания, и сообщение судебной палате о приписке их или отказ им в этом;
- 2) рассмотрение жалоб на действия присяжных поверенных и наблюдение за точным исполнением ими законов, установленных правил и всех принимаемых ими на себя обязанностей сообразно с пользою их доверителей;
- 3) выдача присяжным поверенным свидетельств в том, что они не подвергались осуждению совета;
- 4) назначение поверенных по очереди для безвозмездного хождения по делам лиц, пользующихся на суде правом бедности;

5) назначение по очереди поверенных для ходатайства по делам лиц, обратившихся в совет с просьбою о назначении им таковых (ст. 392);

6) определение количества вознаграждения поверенному по таксе в случае несогласия по сему предмету между ним и тяжущимся и когда не заключено между ними письменного условия;

7) распределение между присяжными поверенными процентного сбора, установленного 398-ю статьею сего Учреждения;

8) определение взысканий с сих поверенных как по собственному усмотрению совета, так и по жалобам, поступающим в совет.

368. Совет присяжных поверенных имеет право своею властью подвергать их за нарушение принятых ими на себя обязанностей:

1) предостережениям;

2) выговорам;

3) запрещению отправлять обязанности поверенного в продолжение определенного советом срока, впрочем, не более одного года;

4) исключению из числа присяжных поверенных;

5) преданию уголовному суду в случаях, особенно важных.

Примечание. Исключенные из числа присяжных поверенных лишаются права поступать в это звание во всем государстве.

378. Где нет совета присяжных поверенных или отделения одного, там права и обязанности его принадлежат местному окружному суду.

379. Желаящий поступить в число присяжных поверенных должен подать о том прошение в совет сих поверенных, объяснив в прошении: в каком именно городе избирает он себе место жительства, а также что для поступления его в звание присяжного поверенного нет ни одного из тех препятствий, которые означены в 355-й статье сего Учреждения, с тем, что ежели в последствии откроется противное, то он подлежит не только исключению, из числа присяжных поверенных, но и преданию суду. К прошению прилагаются все документы, необходимые для установления в том, что проситель удовлетворяет условиям, требуемым для поступления в присяжные поверенные.

380. Совет присяжных поверенных, рассмотрев документы, означенные в предшедшей 379-й статье, и приняв в соображение все сведения, которые признает нужными, постановляет или о принятии просителя в число присяжных поверенных, о чем выдается ему надлежащее свидетельство, или же об отказе в принятии.

381. По представлении принятым в присяжные поверенные означенного в предшедшей 380-й статье свидетельства в то судебное место, при коем состоит совет или отделение совета присяжных поверенных, место сие делает распоряжение о приводе его к присяге... Каждый присягает по правилам своего вероисповедания.

382. По приводе к присяге принятый в число присяжных поверенных вносится в список сих поверенных, о чем делается надлежащая надпись на свидетельстве, выданном ему советом, и о принятии его в присяжные поверенные публикуется от судебного места во всеобщее сведение.

383. Присяжные поверенные могут принимать на себя хождение по делам во всех судебных местах округа судебной палаты, к которой они приписаны.

386. Тяжущиеся сохраняют право являться в суд лично, равно как подавать просьбы и другие бумаги и доверять подачу их посторонним лицам, а также объяснять свои дела и требования без обязанности избирать присяжных поверенных.

390. Присяжные поверенные производят гражданские дела или на основании доверенности, данной им тяжущимися, или вследствие объявления, поданного тяжущимся в суд, или по назначению вследствие просьбы тяжущихся советом присяжных поверенных ..., или, наконец, по назначению председателя суда...

391. Тяжущийся имеет право означить, доверяет ли он присяжному поверенному хождение по своему делу во всем его объеме до совершенного его окончания или уполномочивает его только на определенное какое-либо действие. Не воспрещается иметь по одному и тому же делу нескольких присяжных поверенных.

393. В делах уголовных присяжные поверенные принимают на себя защиту подсудимых или по соглашению с ними, или по назначению председателя судебного места.

394. Присяжный поверенный, назначенный для производства дела советом или председателем судебного места ..., не может отказаться от исполнения данного ему поручения, не представив достаточных для сего причин.

395. Количество вознаграждения присяжных поверенных за хождение по делам зависит от соглашения их с доверителями. Условие о сем должно быть письменное.

396. На каждые три года устанавливается министром юстиции по представлениям судебных палат и советов присяжных поверенных особая такса, которая, по утверждении ее в законодательном порядке, публикуется во всеобщее сведение: во 1-х, для означения в судебных решениях количества судебных издержек, подлежащих взысканию с обвиненного по делу в пользу противной стороны за наем поверенного, и во 2-х, для определения количества вознаграждения поверенных в тех случаях, когда тяжущиеся не заключили с ними письменных о том условий.

397. По делам лиц, пользующихся на суде правом бедности, означенное в ч. 1-м предшедшей 396-й статьи взыскание за наем поверенного обращается в пользу того присяжного поверенного, который был назначен советом поверенных для хождения по делу со стороны бедного лица (ст. 367, п. 4).

398. Из вознаграждения, получаемого присяжными поверенными, удерживается со следующей им по таксе суммы известный процент, определяемый одновременно с таксою, для присяжных поверенных, назначаемых председателями судебных мест для защиты подсудимых. Распределение этой общей суммы делается ежегодно между всеми судебными округами министром юстиции соответственно числу защитников, назначенных

председателями из присяжных поверенных, а между поверенными в округах – советами присяжных поверенных.

399. От тяжущегося всегда зависит заменить одного присяжного поверенного другим или принять хождение по делу на самого себя, удовлетворив поверенного за его труды по условию или, при несуществовании одного, по таксе.

400. Присяжным поверенным запрещается покупать или иным образом приобретать права своих доверителей по их тяжбам как на свое имя, так и под видом приобретения для других лиц. Все сделки такого рода признаются недействительными и подвергают поверенных ответственности по постановлению их совета.

401. Присяжный поверенный не может действовать в суде в качестве поверенного против своих родителей, жены, детей, родных братьев, сестер, дядей и двоюродных братьев и сестер.

402. Присяжный поверенный не может не только быть в одно и то же время поверенным обеих спорящих сторон, но и переходить по одному и тому же делу последовательно от одной стороны к другой.

403. Присяжный поверенный не должен оглашать тайн своего доверителя не только во время производства его дела, но и в случае устранения от одного и даже после окончания дела.

404. За пропускание по вине присяжного поверенного узаконенных сроков и всякое другое нарушение установленных правил и форм тяжущийся имеет право, если потерпел от сего какой-либо ущерб, взыскать с поверенного свои убытки чрез тот суд, в котором он вел дело.

405. За умышленные ко вреду доверителей действия присяжные поверенные по жалобе тяжущихся и по исследовании их вины могут, сверх взыскания с них убытков, быть подвергнуты уголовному суду.

Глава 111. О кандидатах на должности по судебному ведомству

407. Окончившие курс юридических наук в высших учебных заведениях, а также лица, имеющие аттестаты о выдержании экзамена в сих науках, могут быть назначаемы кандидатами на должности по судебному ведомству.

408. Кандидаты на должности по судебному ведомству определяются в это звание министром юстиции и распределяются по окружным судам и судебным палатам или же назначаются к лицам прокурорского надзора.

409. Председателям окружных судов и судебных палат предоставляется также право определять к сим местам кандидатов на должности по судебному ведомству.

412. Кандидаты считаются в государственной службе, но штатного жалованья не получают.

414. В свободное от занятий время кандидаты обязаны посещать заседания тех судебных мест, при которых они состоят.

415. Кандидаты на должности по судебному ведомству могут в случае недостатка судебных следователей и крайней в том надобности, быть командированы с разрешения суда для производства следствий по

преступлениям и проступкам. При исполнении сих поручений они действуют на правах судебных следователей.

416. При недостатке присяжных поверенных председатели судебных мест могут возлагать на кандидатов защиту подсудимых по делам уголовным, в тех же местах, где нет совета присяжных поверенных, кандидатам может быть, по их желанию или по поручению председателя, предоставляема и защита тяжущихся, пользующихся правом бедности.

420. В столицах, губернских и уездных городах, а в случае надобности и в уездах, состоят Нотариусы, которые заведуют, под наблюдением судебных мест, совершением актов и другими действиями по нотариальной части, на основании особого их Положения.

Российское законодательство X–XX веков. – М. : Юрид. лит., 1991. – Т. 8: Судебная реформа.

Статут кримінального судочинства (20 листопада 1864 року) ***(Витяги)***

1. Никто не может быть наказан за преступления или проступки, подлежащие ведомству судебных мест, не быв привлечен к ответственности в порядке, определенном правилами сего Устава.

2. Судебное преследование возбуждается как должностными, так и частными лицами.

3. По уголовным делам, подведомственным мировым судебным установлениям, обличение обвиняемых пред судом предоставляется потерпевшим от преступных действий частным лицам, а также полицейским и другим административным властям в пределах, установленных законом (ст. 41, п. 2 и 48).

4. По уголовным делам, подведомственным общим судебным установлениям, обличение обвиняемых пред судом возлагается на прокуроров и их товарищей.

8. Никто не может быть ни задержан под стражей иначе как в случаях, законами определенных, ни содержим в помещениях, не установленных на то законом ...

10. Каждый судья и каждый прокурор, который в пределах своего участка или округа удостоверится в задержании кого-либо под стражей без постановления уполномоченных на то мест и лиц, обязан немедленно освободить неправильно лишеного свободы.

14. Никто не может быть наказан за преступление или проступок, подлежащие судебному ведомству, иначе как по приговору надлежащего суда, вошедшему в законную силу.

15. В делах уголовных всякий несет ответственность только сам за себя. В вознаграждении вреда, причиненного преступлением или проступком, за

подсудимого могут отвечать и другие лица, но лишь в указанных законом случаях.

21. Оправданный вошедшим в законную силу приговором надлежащего суда не может быть вторично подвергнут следствию и суду по тому же самому преступлению, если бы даже открылись к его изобличению новые обстоятельства.

22. Присужденный вошедшим в законную силу приговором к наказанию или взысканию не может быть вновь судим по тому же делу, хотя бы впоследствии были обнаружены обстоятельства, увеличивающие его вину.

23. Правила, постановленные в статьях 21 и 22-й, не распространяются на те случаи, когда судом будет признано, что прежде состоявшийся приговор был последствием подлога, подкупа или иного преступления.

24. Обвиняемый, о котором дело было прекращено в установленном порядке, но без постановления судебного приговора, может быть привлечен к ответственности по особому о том определению суда, когда прежде истечения срока давности будут обнаружены к его изобличению новые обстоятельства.

25. Открытие доказательств невинности осужденного или понесение им наказания по судебной ошибке свыше меры содеянного признается законным поводом к возобновлению о нем дела в установленном на то порядке.

26. Восстановление чести и прав невинно осужденного допускается во всякое время, несмотря ни на протечение давности, ни на смерть осужденного.

369. Оправданный решением судебного места имеет право в пределах, установленных законом (ст. 708–784), на вознаграждение за вред и убытки, от неправильного обвинения последовавшие.

370. Ведомству мировых судей подлежат проступки, за которые в особом уставе о налагаемых ими наказаниях определяются:

- 1) выговоры, замечания и внушения;
- 2) денежные взыскания не свыше трехсот рублей;
- 3) арест на свыше трех месяцев;
- 4) заключение в тюрьме не свыше одного года.

35. Сверх дел, предоставленных разбирательству мировых судей по роду определенных за преступные действия наказаний, ведомству их подлежат собственно для склонения сторон к миру дела, которые хотя и влекут за собой наказания более строгие, но по закону начинаются не иначе как по жалобе потерпевших вред и убытки и могут быть прекращаемы примирением...

42. Мировой судья приступает к разбирательству дел:

- 1) по жалобам частных лиц, потерпевших вред или убытки;
- 2) по сообщениям полицейских и других административных властей (ст. 49);
- 3) по непосредственно усмотренным им преступным действиям, подлежащим преследованию независимо от жалоб частных лиц.

47. При неимении в виду обвиняемого в том преступном действии, по которому принесена жалоба, или при недостаточности доказательств, подтверждающих обвинение, мировой судья может поручить местной полиции собрать все необходимые по делу сведения, если преступное действие

принадлежит к числу тех, которые преследуются независимо от жалоб частных лиц.

48. Лица, потерпевшие от преступного действия вред или убытки, -могут обращаться и прямо в местную полицию, которая обязана произвести разыскание и о последствиях представить мировому судье.

88. Мировой судья разбирает дела изустно и публично.

89. При закрытых дверях разбираются только дела:

1) о проступках против прав семейственных;

2) об оскорблении женской чести, непотребстве и других бесстыдных или соединенных с соблазном действиях и

3) о проступках, преследуемых не иначе как по жалобам частных лиц, когда обе стороны просят о негласном разбирательстве дела.

90. При разбирательстве, дела как обвиняемому, независимо от того, находится ли он налицо или в отсутствии, так и обвинителю или гражданскому истцу предоставляется поручать защиту своих прав поверенным.

91. По предъявлении обвиняемому существа и оснований обвинения мировой судья спрашивает его, признает ли он себя виновным в приписываемых ему действиях.

92. Если обвиняемый не признает себя виновным, то судья выслушивает сначала свидетелей обвинителя, а затем спрашивает и обвиняемого, что может он привести в свое оправдание, и выслушивает как его самого, так и указанных им свидетелей.

100. По выслушивании каждого свидетеля одной стороны мировой судья спрашивает другую, не желает ли она предложить свидетелю какие-либо вопросы.

101. Мировой судья может и по собственному усмотрению предлагать как свидетелям, так и обвинителю и обвиняемому вопросы, необходимые для устранения разноречий и для разъяснения дела.

102. В случае отказа обвиняемого отвечать на предложенные ему вопросы судья, не прибегая к угрозам, обещаниям, ухищрениям или другим вымогательным мерам, переходит к рассмотрению имеющихся в деле доказательств.

105. Осмотры, освидетельствования и обыски производятся или самим мировым судьей, или, по его поручению, чинами местной полиции.

113. Как количество вреда и убытков, так и цена похищенного при разногласии о том сторон определяются мировым судьей по представленным сторонами доказательствам или же по выслушивании мнения сведущих людей.

119. По выслушивании сторон и по соображении всех доказательств, имеющихся в деле, мировой судья решает вопрос о вине или невинности подсудимого по внутреннему своему убеждению, основанному на совокупности обстоятельств, обнаруженных при судебном разбирательстве, а в применении к делу законов руководствуется правилами, постановленными в статьях 12 и 13-й.

120. В делах, которые могут быть прекращаемы примирением сторон, мировой судья обязан склонить их к миру и только в случае неуспеха в том

приступать к постановлению приговора в пределах предоставленной ему власти (ст. 33).

121. По признании обвиняемого невиновным мировой судья немедленно отпускает его. Если обвинение было недобросовестное, то судья приговаривает обвинителя к уплате судебных издержек, а в случае просьбы обвиняемого – и к вознаграждению его за понесенные убытки (ст. 32).

124. Приговор мирового судьи считается окончательным, когда им определяются: внушение, замечание или выговор, денежное взыскание не свыше пятнадцати рублей с одного лица или арест не свыше трех дней, и когда вознаграждение за вред или убытки не превышает тридцати рублей.

133. Если обвиняемый в проступке, за который полагается наказание не свыше ареста, не явится и не пришлет поверенного к назначенному сроку или же хотя и пришлет поверенного, но по такому делу, по которому он сам вызывался лично, то мировой судья постановляет заочный приговор.

249. Предварительное следствие о преступлениях и проступках, подсудных окружным судам, производится судебными следователями при содействии полиции и при наблюдении прокуроров и их товарищей.

250. О всяком происшествии, заключающем в себе признаки преступления или проступка, полиция немедленно и никак не позже суток по получении о том сведения сообщает судебному следователю и прокурору или его товарищу.

251. Сведения по преступлениям и проступкам, подлежащим ведомству мировых судей, полиция передаст им по принадлежности.

253. Когда признаки преступления или проступка сомнительны или когда о происшествии, имеющем такие признаки, полиция известится по слуху (народной молве) или вообще из источника не вполне достоверного, то во всяком случае, прежде сообщения о том по принадлежности, она должна удостовериться чрез дознание: действительно ли происшествие то случилось и точно ли в нем заключаются признаки преступления или проступка.

255. Произведенное дознание полиция передает судебному следователю, которому впоследствии сообщает и все дополнительные сведения, собранные ею по тому же предмету. Передавая дознание следователю, полиция доносит о том прокурору или его товарищу.

256. До прибытия судебного следователя полиция принимает меры, необходимые для того, чтобы предупредить уничтожение следов преступления и пресечь подозреваемому способы уклоняться от следствия.

257. Полиция принимает меры к пресечению подозреваемому способов уклоняться от следствия в следующих случаях:

1) когда подозреваемый застигнут при совершении преступного деяния или тотчас после его совершения;

2) когда потерпевшие от преступления или очевидцы укажут прямо на подозреваемое лицо;

3) когда на подозреваемом или в его жилище найдены будут явные следы преступления;

4) когда вещи, служащие доказательством преступного деяния, принадлежат подозреваемому или оказались при нем;

5) когда он сделал покушение на побег или пойман во время или после побега и

б) когда подозреваемый не имеет постоянного жительства или оседлости.

258. В тех случаях, когда полицией застигнуто совершающееся или только что совершившееся преступное деяние, а также когда до прибытия на место происшествия судебного следователя следы преступления могли бы изгладиться, полиция заменяет судебного следователя во всех следственных действиях, не терпящих отлагательства, как-то: в осмотрах, освидетельствованиях, обысках и выемках, но формальных допросов ни обвиняемым, ни свидетелям полиция не делает, разве бы кто-либо из них оказался тяжело больным и представилось бы опасение, что он умрет до прибытия следователя.

260. При прибытии судебного следователя полиция передает ему все производство и прекращает свои действия по следствию до получения особых о том поручений.

262. Предварительное следствие не может быть начато судебным следователем без законного к тому повода и достаточного основания.

278. Прокуроры и их товарищи предварительных следствий сами не производят, но дают только предложения о том судебным следователям и наблюдают постоянно за производством сих следствий.

279. По производству дознания о преступных деяниях полицейские чины состоят в непосредственной зависимости от прокуроров и их товарищей.

280. Прокуроры и их товарищи имеют право присутствовать при всех следственных действиях и рассматривать на месте подлинное производство, не останавливая, однако, хода следствия.

283. При взятии обвиняемого под стражу судебный следователь об основаниях такого распоряжения немедленно уведомляет ближайшее лицо прокурорского надзора, которое может требовать, чтобы следователь ограничился мерой строгой, если обвиняемый не навлекает на себя достаточного подозрения в преступлении, влекущем за собой лишение всех прав состояния или потерю всех особенных прав и преимуществ.

286. Прокурор или его товарищ может требовать дополнения предварительного следствия по сделанным им указаниям, хотя бы судебный следователь и признал следствие конченным.

288. Каждый судебный следователь производит предварительное следствие в назначенном ему участке уезда или города.

289. Судебный следователь по законным поводам приступает к следствию:

1) когда преступное деяние совершено в его участке;

2) когда преступное деяние совершено в ином месте, но обнаружилось в его участке, и

3) когда в его участке имеет пребывание обвиняемый или подозреваемый в преступном деянии, хотя бы оно было совершено в ином месте.

297. Законными поводами к начатию предварительного следствия признаются:

- 1) объявления и жалобы частных лиц;
- 2) сообщения полиции, присутственных мест и должностных лиц;
- 3) явка с повинной;
- 4) возбуждение дела прокурором и
- 5) возбуждение дела по непосредственному усмотрению судебного следователя.

300. Безыменные пасквили и подметные письма не составляют законного повода к начатию следствия; но если они заключают в себе указание на важное злоумышление или преступное деяние, угрожающее общественному спокойствию, то служат поводом к полицейскому розыску или дознанию, могущему повлечь за собой и само следствие.

301. Объявления лиц, потерпевших от преступления или проступка, признаются жалобами.

303. Жалобы почитаются достаточным поводом к начатию следствия. Ни судебный следователь, ни прокурор не могут отказать в том лицу, потерпевшему от преступления или проступка.

304. Во все время производства следствия принесшей жалобу имеет право:

- 1) выставлять своих свидетелей;
- 2) присутствовать при всех следственных действиях и предлагать, с разрешения следователя, вопросы обвиняемому и свидетелям;
- 3) представлять в подкрепление своего иска доказательства и
- 4) требовать на свой счет выдачи копии всех протоколов и постановлений.

308. Подача объявления или жалобы не налагает обязанности доказывать преступное деяние, но подвергает ответственности за всякое ложное показание.

311. Прокурор и его товарищи могут возбуждать дела как по -доходящим до них сведениям, так и по непосредственно ими усмотренным преступлениям или признакам преступных деяний.

766. Судьи должны определять вину или невинность подсудимого по внутреннему своему убеждению, основанному на обсуждении о совокупности всех обстоятельств дела.

769. При разделении голосов на два или более мнения за основание решения принимается то из них, которое соединяет в себе наиболее голосов; при равенстве их отдается предпочтение мнению, принятому председателем суда, а если мнения разделились так, что голос председателя не может дать перевеса, то тому из равносильных по числу голосов мнению, которое снисходительнее к участи подсудимого.

771. Суд постановляет приговор:

- 1) или об оправдании подсудимого, когда деяние, в коем он был обвиняем, признается недоказанным, не подлежащим вменению по законным причинам или невоспрещенным законами под страхом наказания;
- 2) или об освобождении подсудимого от суда, когда преступное его деяние покрывается давностью, милостивым манифестом или другой законной причиной прекращения дела;

3) или же, наконец, о наказании подсудимого, когда он изобличается в таком преступном деянии, которое ему вменяется в вину и от ответственности за которое он не может быть освобожден.

774. При определении наказания на основании законов суду предоставляется право по обстоятельствам, уменьшающим вину подсудимого, смягчить наказание одной или двумя степенями, переходя притом и к ближайшему низшему роду наказаний, если в высшем по Уложению о наказаниях нет степени, ниже назначенной в законе за преступное деяние подсудимого.

775. В чрезвычайных случаях когда представляются особые уважения к облегчению участи подсудимого, суду дозволяется ходатайствовать пред императорским величеством чрез министра юстиции о смягчении наказания в размере, выходящем из пределов судебной власти (ст. 774), или даже о помиловании подсудимого, вовлеченного в преступление несчастным для него стечением обстоятельств.

780. Оправданному подсудимому дозволяется просить вознаграждения за вред и убытки, причиненные ему неосновательным привлечением его к суду.

783. Оправданный подсудимый не лишается права искать вознаграждения и с должностных лиц, в том числе и судебного следователя и прокурора, если может доказать, что они действовали пристрастно, притеснительно, без законного повода или основания или же вообще недобросовестно.

281. В делах, рассматриваемых с участием присяжных заседателей, председатель суда, вручая их старшине вопросный лист, объясняет им:

1) существенные обстоятельства дела и законы, относящиеся к определению свойства рассматриваемого преступления или проступка, и

2) общие юридические основания к суждению о силе доказательств, приведенных в пользу и против подсудимого.

802. Председатель суда в случае надобности восстановить обстоятельства, неправильно изложенные сторонами или истинный разум закона, не точно ими истолкованного, не должен в объяснениях своих ни обнаруживать собственного своего мнения о вине или невинности подсудимого, ни приводить обстоятельств, не бывших предметом судебного состязания.

804. Председатель суда заключает свое объяснение напоминанием присяжным заседателям, что они должны определить вину или невинность подсудимого по внутреннему своему убеждению, основанному на обсуждении в совокупности всех обстоятельств дела, и что, в случае осуждения подсудимого, они могут, если найдут достаточные к тому основания, признать его заслуживающим снисхождения.

805. Никакие акты из письменного производства присяжным заседателям не передаются, но председатель суда предуведомляет их, что если они пожелают выяснять какое-либо обстоятельство в деле, то могут возвратиться для сего в зал заседания.

806. Для совещания присяжные удаляются в назначенную для сего комнату, в которую вход охраняется стражей. Выходить из этой комнаты в

какую-либо другую, кроме зала заседания, присяжные не могут без разрешения председателя суда.

810. Сосчитав вслух голоса утвердительные и отрицательные, старшина присяжных означает против каждого вопроса последовавшее решение.

811. Решение каждого вопроса должно состоять из утвердительною «да» или отрицательною «нет» с присовокуплением того слова, в котором заключается сущность ответа. Так, на вопросы «Совершилось ли преступление? Виновен ли в нем подсудимый? С предумышленной ли он действовал?» утвердительные ответы должны быть: «Да, совершилось. – Да, виновен. – Да, с предумышлением».

812. Когда присяжные заседатели признают, что одним утверждением или отрицанием невозможно с точностью выразить их мнение, то они могут дать надлежащее значение ответу, прибавлением к установленным выражениям некоторых слов, напр.: «Да, виновен, но без предумышления».

813. Присяжные заседатели должны склонять свои мнения к единогласному решению. Если по надлежащем совещании разномыслие между ними не устранится, то предложенные вопросы разрешаются ими по большинству голосов: при разделении же голосов поровну принимается то мнение, которое последовало в пользу подсудимого.

814. Если по возбужденному самими присяжными заседателями вопросу о том, заслуживает ли подсудимый снисхождения, окажется шесть голосов утвердительных, то старшина присяжных к данным ответам присовокупляет: «Подсудимый по обстоятельствам дела заслуживает снисхождения».

818. Если суд единогласно признает, что решением присяжных заседателей осужден невинный, то постановляет определение о передаче дела на рассмотрение нового состава присяжных, решение которых почитается уже, во всяком случае, окончательным.

819. По решению присяжных заседателей, оправдывающему подсудимого, председатель суда немедленно объявляет его свободным от суда и от содержания под стражей, если он состоит под арестом.

820. По обвинительному решению присяжных заседателей председатель суда предлагает прокурору или частному обвинителю предъявить заключение относительно наказания и других последствий виновности подсудимого, признанной присяжными.

823. Подсудимый и защитник его не вправе отвергать достоверность действий, признанных присяжными заседателями, но могут только доказывать, что эти действия не запрещены законом или что закон не может иметь применения за давностью, милостивым манифестом или другими причинами, или же что вознаграждение, требуемое гражданским истцом, незаконно или слишком велико.

824. Подсудимый и его защитник могут ходатайствовать пред судом о смягчении наказания, требуемого прокурором или частным обвинителем.

Положення про земських дільничних начальників
(12 липня 1889 року)
(Витяги)

47. Земские начальники исполняют обязанности мировых судей...

48. Ведомству Земских начальников, в порядке гражданского судопроизводства, подлежат дела, указанные в Правилах о производстве судебных дел, подведомственных Земским Начальникам и Городским судьям (ст. 20).

49. Ведомству Земских Начальников, в порядке уголовного судопроизводства, подлежат дела, указанные в Правилах о производстве судебных дел, подведомственных... (ст. 62, 163).

69. В каждом уезде состоит Уездный Съезд.

70. В Уездном Съезде полагаются два Присутствия: административное и судебное.

73. Судебное Присутствие Съезда образуется под председательством Уездного Предводителя Дворянства ..., из Уездного Члена Окружного Суда, Почетных Мировых Судей, Городских Судей и Земских Начальников.

88. На Уездный Съезд возлагаются обязанности Съезда Мировых Судей, ... а также избрание Городских Судей для присутствования в установлениях...

89. По делам судебным, к ведению Уездного Съезда относятся: пересмотр решений Волостными Судиами дел, указанных во Временных Правилах о Волостном Суде в местностях, в которых введено настоящее положение (ст. 30–32) и рассмотрение жалоб и отзывов по делам гражданским и уголовным, подлежащим разбирательству Земских Начальников и Городских Судей, в случаях, предусмотренных Правилами о производстве этих дел.

3) В каждой губернии полагается Губернское Присутствие.

4) Губернское Присутствие состоит, под предводительством Губернатора, из Губернского Предводителя Дворянства, Вице-Губернатора, Прокурора, находящегося в губернском городе Окружного Суда или его Товарища и двух Непременных Членов. Сверх того в состав Губернского Присутствия приглашается на правах членов, для участия в рассмотрении судебных дел, переносимых в него уездных судов, председатель или член местного Окружного Суда.

123. По судебным делам Губернскому Присутствию принадлежит разрешение протестов и просьб об отмене окончательных приговоров и решений Уездных съездов.

130. При рассмотрении и решении судебных дел, указанных в ст. 123, Губернское Присутствие руководствуется Правилами о порядке производства судебных дел, подведомственных Земским начальникам и Городским Судьям.

Хрестоматія по історії державства і права СРСР. Дооктябрьський період / под ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 424–427.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику основних джерел права в Україні у ХІХ ст.
2. Які причини та передумови проведення ліберально-буржуазних реформ 60-70-х рр. в Російській імперії?
3. Вкажіть правові основи проведення селянської реформи 1861 року.
4. Які наслідки мала селянська реформа для України?
5. У чому сутність судової реформи та її наслідки для України?
6. У чому сутність земської та міської реформ?
7. Яка була проведена робота щодо систематизації права України ХVІІІ - першої половини ХІХ ст. та її результати.
8. Який був державний устрій Російської імперії у ХІХ-поч. ХХ ст.?
9. Чим було викликано проведення контрреформи 80-90-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії?
10. Охарактеризуйте столипінську аграрну реформу та покажіть її наслідки для України.

ТЕСТИ

1. Визначте вищий орган влади, який мав законодавчо-дорадчі функції:

- а) Кабінет міністрів;
- б) Державна дума;
- в) Державна рада;
- г) імператор.

2. У яких губерніях земська реформа була запроваджена на початку ХХ ст.?

- а) Волинська, Подільська, Київська;
- б) Катеринославська, Таврійська, Херсонська;
- в) Полтавська, Харківська, Чернігівська;
- г) Закарпатська, Галицька, Белзька.

3. Згідно з указом «О Малороссийских чинах, дающих право на действительное или потомственное дворянство» 1835 р.:

- а) землі української шляхти передавалися російським дворянам;
- б) підтверджувалися станові привілеї козацької старшини та її нащадків;
- в) визнавалися права на дворянство всієї української козацької старшини;
- г) зазначалися умови отримання дворянства українцями.

4. За законом про земських начальників від 1889 р. цю посаду могли обіймати тільки:

- а) купці I та II гільдій;
- б) міщани з доходом не менше 5 тис. крб.;
- в) потомственні дворяни;
- г) особисті дворяни.

5. Визначте зайвий серед станів:

- а) військові;
- б) селяни;
- в) дворяни;
- г) духовенство.

6. Коли був підписаний маніфест про проведення селянської реформи?

- а) 14 лютого 1860 р.;
- б) 19 лютого 1861 р.;
- в) 16 лютого 1861 р.;
- г) 28 лютого 1862 р.

7. Положення про удільних селян, які переводилися до розряду селян-власників видано:

- а) 1861 р.;
- б) 1863 р.;
- в) 1866 р.;
- г) 1871 р.

8. Закон, що стосувався державних селян, був виданий:

- а) 1861 р.;
- б) 1863 р.;
- в) 1866 р.;
- г) 1871 р.

9. З появою якого вищого органу влади Російська імперія перетворилася на обмежену монархію?

- а) Державної Ради;
- б) Кабінету міністрів;
- в) Державної Думи;
- г) генерал-губернатора.

10. Коли була розпочата земська реформа?

- а) 1861 р.;
- б) 1864 р.;
- в) 1863 р.;
- г) 1870 р.

11. Коли була проведена міська реформа?

- а) 1861 р.;

- б) 1864 р.;
- в) 1863 р.;
- г) 1870 р.

12. Найвищою ланкою місцевого управління на українських землях у XIX ст. були:

- а) сільські старости;
- б) капітани-справники;
- в) генерал-губернатори;
- г) губернатори.

13. Визначте зайве серед органів місцевого самоврядування на українських землях у другій половині XIX ст.

- а) земське зібрання;
- б) міська дума;
- в) губернське правління;
- г) волосний схід.

14. Згідно з Положенням про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою 1881 р.:

- а) генерал-губернаторам надавалося право оголошувати місцевість на положенні посиленої охорони;
- б) створювалося Новоросійське генерал-губернаторство;
- в) вводилися посади жандармів у повітах;
- г) генерал-губернаторам надавалося право винесення судових вироків.

15. Остання кодифікація українського права завершилася у 1807 р. виданням:

- а) Зібрання малоросійських прав 1807 р.;
- б) Статуту прав малоросійських;
- в) Повного зібрання законів Російської імперії;
- г) Зводу законів Російської імперії.

16. Коли була проведена судова реформа?

- а) 1861 р.;
- б) 1863 р.;
- в) 1862 р.;
- г) 1864 р.

17. Яка судова функція належала імператору після судової реформи?

- а) винесення вироку;
- б) право помилування;
- в) апеляція на рішення будь-якого суду;
- г) догляд за виконанням законів судами.

18. Кримінальне уложення - перший кримінальний кодекс у Російській імперії було ухвалено в:

- а) 1807 р.;
- б) 1840 р.;
- в) 1861 р.;
- г) 1870 р.

19. За судовою реформою 60-х років XIX ст. дрібні кримінальні і цивільні справи розглядали:

- а) мирові судді;
- б) судові палати;
- в) окружні судді;
- г) Сенат.

20. Коли в Україні почали діяти військово-польові суди?

- а) 1864 р.;
- б) 1905 р.;
- в) 1906 р.;
- г) 1907 р.

22. Поліцейська реформа відбулася у:

- а) 1832 р.;
- б) 1862 р.;
- в) 1880 р.;
- г) 1905 р.

23. Наприкінці XIX – на початку XX ст. вищою судовою інстанцією в імперії був(ла):

- а) Сенат;
- б) окружний суд;
- в) судова палата;
- г) з'їзд мирових суддів.

24. Визначте місто, де не було судової палати.

- а) Київ;
- б) Одеса;
- в) Харків;
- г) Чернігів.

25. Хто очолив групу, що у 1804-1808 рр. працювала над кодифікацією права Правобережної України?

- а) П. Завадовський;
- б) О. Повстанський;
- в) М. Сперанський;
- г) Ф. Давидович.

26. Хто очолив групу, що у 1804-1808 рр. працювала над кодифікацією права Лівобережної України?

- а) П. Завадовський;
- б) О. Повстанський;
- в) М. Сперанський;
- г) Ф. Давидович.

27. Яким актом проголошувалися громадянські права і свободи в Російській імперії?

- а) Маніфестом від 19 лютого 1861 р.;
- б) Загальними положеннями щодо селян, які вийшли з кріпосної залежності від 19 лютого 1861 р.;
- в) Маніфестом від 17 жовтня 1905 р.;
- г) Тимчасовими правилами про зібрання від 4 березня 1906 р.

28. Визначте зайве серед органів земського самоврядування.

- а) земське зібрання;
- б) земська управа;
- в) земський суд;
- г) голова земської управи.

29. Комерційний суд з 1808 р. діяв у:

- а) Одесі;
- б) Катеринославі;
- в) Києві;
- г) Полтаві.

30. Визначте зайве серед змін, що сталися у судовій системі внаслідок судової реформи 1864 р.:

- а) рівність усіх перед судом;
- б) відокремленість суду від адміністрації;
- в) становий характер суду;
- г) виборність мирових суддів.

Семінарське заняття № 6

ДЕРЖАВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.)

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо умов відродження української державності під час революційно-визвольних змагань

у 1917–1921 рр., а також специфіки етапів державно-правового будівництва в означений період.

Навчальні питання:

1. Держава і право Української Народної Республіки доби Центральної Ради.
2. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського.
3. Українська Народна Республіка за часів Директорії.
4. Держава і право Західноукраїнської Народної Республіки. Державно-правове значення злуки УНР та ЗУНР.

Теми рефератів

1. Політико-правові зміни в Україні в умовах буржуазно-демократичної революції в Росії (лютий-листопад 1917 р.).
2. Законодавство Центральної Ради.
3. Генеза та еволюція органів державної влади УНР.
4. Охоронні формування УНР часів Центральної Ради.
5. Система судочинства в УНР.
6. Правовий статус гетьмана в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.).
7. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.).
8. Державно-правова розбудова УНР періоду Директорії (листопад 1918-листопад 1920 рр.).
9. Дипломатична діяльність ЗУНР.
10. Українська делегація на Паризькій мирній конференції.
11. Створення та діяльність Державної жандармерії ЗУНР.
12. Донецько-Криворізька республіка.
13. Основні риси державного права радянської України (кінець 1917–1920 рр.).
14. Охоронно-репресивні органи УСРР у 1917–1920 рр.

Методичні вказівки

Висвітлюючи перше питання, необхідно охарактеризувати унікальні конкретно-історичні умови генези Центральної Ради як загальнонаціональної громадсько-політичної інституції, що переслідувала за мету втілення невід'ємного права українського народу на самовизначення і відродження державності. Визначаючи унікальність історичного моменту, варто чітко окреслити увесь спектр політичних сил, що пропонували різні варіанти державно-правового розвитку. Особливу увагу слід приділити періодизації діяльності Центральної Ради, що неможливо без з'ясування підстав для трансформації її політичного курсу, а також глибокого сутнісного аналізу проголошених в універсалах політико-декларативних положень, особливостей законотворчої діяльності і практичних заходів, спрямованих на розбудову нової держави. У цьому контексті доцільно прослідкувати еволюцію поглядів лідерів Центральної Ради від підтримки ідеї національно-територіальної автономії до проголошення «самостійної, ні від кого не залежної держави».

Цілісне уявлення щодо правової природи Української Народної Республіки часів Центральної Ради можливо сформулювати лише за умови

виявлення специфіки організації державної влади. Зокрема, слід з'ясувати, чи існували правові підстави для визначення Центральної Ради як представницького органу (парламенту), чи притаманні Генеральному Секретаріату (Раді народних міністрів) класичні ознаки виконавчого органу (уряду), чи було вичерпно розмежовано компетенцію місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, чи були обґрунтованими зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії, чи було чітко визначено правові засади військового будівництва та наскільки ефективними виявилися спрямовані на втілення військової доктрини заходи, чи було забезпечено розбудову збалансованої правоохоронної системи та системи судочинства. Особливого значення для розуміння спрямованості законотворчої діяльності Центральної Ради має ознайомлення з текстом Конституції УНР від 29 квітня 1918 р., а також виявлення обґрунтованості скасування права власності на землю та смертної кари, надання національно-персональної автономії національним меншинам тощо. Насамкінець варто висловити думку щодо наявності за часів існування Центральної Ради консолідуючої українське суспільство національної ідеї, відповідності очікуванням суспільства і збалансованості доктрини державно-правового розвитку та наявності ефективного державного механізму.

Розглядаючи друге питання, необхідно з'ясувати причини та передумови приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. У цьому контексті доцільно подискутувати щодо наявності підстав для кваліфікації обставин проголошення гетьманату як перевороту. Особливу увагу необхідно приділити формально-правовому аналізу положень «Грамоти до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. та Закону «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., що дає можливість визначити форму державного правління. Характеризуючи систему органів державної влади, слід охарактеризувати їх структуру, повноваження і ступінь розмежування компетенції. Доцільно порівняти підходи Української гетьманської держави та Української Народної Республіки часів Центральної Ради щодо організації системи судочинства, зовнішньополітичної діяльності та військового будівництва. Показовою для ілюстрації специфіки державного будівництва за часів гетьманату є втілювана П. Скоропадським ідея територіально-державного патріотизму.

Висвітлюючи третє питання, необхідно охарактеризувати обставини краху Української гетьманської держави. Аналізуючи діяльність Директорії на початковій стадії розбудови «другої» Української Народної Республіки, слід звернути увагу на співзвучність проголошених нею положень з ідеями Великої французької буржуазної революції, відсутність цілісної програми перетворень і стихійний характер розподілу обов'язків між членами Директорії. Особливе значення для розуміння правової природи Директорії має аналіз положень Декларації від 26 грудня 1918 р., де, зокрема, було закріплено «трудоий» принцип управління державою. Оскільки специфіка Директорії наглядно виявилася у скликанні Конгресу трудового народу, то варто здійснити компаративний аналіз засад його діяльності з традиціями організації діяльності Центральної Ради, яка свого часу також претендувала на статус парламенту

(або ж передпарламенту). Особливою подією для розуміння еволюції Української Народної Республіки часів Директорії стала ухвала Радою народних міністрів УНР Декларації від 12 серпня 1919 р., що символізувала прагнення до втілення європейської моделі державного будівництва. Зважаючи на це, варто зосередитися на виявленні специфіки організації державної влади та територіального устрою упродовж серпня 1919 р. – листопада 1920 р. Аналізуючи законодавство часів Директорії, необхідно з'ясувати, яким чином усувалися колізії з попередніми та паралельними системами законодавства, а також виявити наявність підстав для кваліфікації законодавства «другої» УНР як «законодавства перехідного періоду».

При підготовці четвертого питання слід з'ясувати причини розпаду Австро-Угорської імперії, що об'єктивно сприяє кращому розумінню умов проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Характеризуючи державно-правову природу ЗУНР, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади, а також розкрити порядок формування системи судочинства. Особливу увагу доцільно приділити визначенню чинників, що вирішальним чином вплинули на формування Української Галицької Армії ЗУНР. У цьому контексті нагальною необхідністю є визначення спонукальних мотивів та історичного значення об'єднання («злуки») Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину соборну Українську Державу.

Навчальна література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і

факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Бойко І. Боротьба українського народу за державну незалежність у 1917-1921 рр. : уроки для сучасної України / І. Бойко // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого та ін. – 2016. – № 1. – С. 182-191.

2. Вільховий Ю. В. Історичні віхи української державності / Ю. В. Вільховий // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2015. – № 8. – С. 42-46.

3. Іванова А. Ю. Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917-1921 рр.) / А. Ю. Іванова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2015. – Вип. 26. – С. 52-60.

4. Конституційні акти України. 1917 – 1920 рр. / [наук. ред. і упоряд. Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир]. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

5. Кравчук М. В. Держава та армія в УНР в період тимчасового уряду та їх правове закріплення / М. В. Кравчук // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – № 48. – С. 69-75

6. Красніцький А. В. Національна та радянська державність на західноукраїнських землях у роки української революції (1917-1921 рр.) в інтерпретаціях правознавців / А. В. Красніцький // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2012. – № 3. – С. 56-61.

7. Кульчицький П. Законодавство Західно-Української Народної Республіки: проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2012. – Вип. 56. – С. 111-116.

8. Логвиненко И. А. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады / И. А. Логвиненко. – Глобино : Полиграфсервис, 2000. – 96 с.

9. Логвиненко І. А. Гетьманат в Українській державі: сутність та особливості / І. А. Логвиненко // Право і безпека : Наук. журн. : засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. – 2010. – № 5(37). – С.42-44.

10. Логвиненко І. А., Гавриленко О. А. Державний переворот 29 квітня 1918 р. : причини та наслідки / І. А. Логвиненко, О. А. Гавриленко // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених : науково-практичний збірник. – К., 2000. – № 3. – С. 2-10.

11. Логвиненко І. А. Конституція Української Народної Республіки : історія прийняття, оцінки в історіографії, значення / І. А. Логвиненко // Суверенність, незалежність, конституційність : становлення та розвиток

української держави : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 червня 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2011.

12. Логвиненко І. А. Особливості формування та діяльності уряду Української держави (травень-грудень 1918 р.) / І. А. Логвиненко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1 (56). – С. 14-20.

13. Мацькевич М. Історико-правові аспекти проголошення акта злуки УНР та ЗУНР / М. Мацькевич // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис / співзасновники Київський регіональний центр Академії правових наук України, СП Юрінком Інтер. – 2010. – № 12. – С.25-31.

14. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К. : 1995. – 328 с.

15. Рогожин А. Й. Земельне законодавство Центральної Ради / А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Основа, 1994. - № 2. – С. 52-60.

16. Рум'янцев В. Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження) / В. Рум'янцев // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2013. – № 1. – С. 34-43.

17. Скуратович І. М. Еволюція феодальних привілеїв на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XX ст.) / І. М. Скуратович // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2013. – № 3. – С. 592-595.

18. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (державний апарат і законодавство) / Б. Й. Тищик // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 44-47.

19. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. / Б. Й. Тищик. – Коломия, 1993. – 120 с.

20. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 1996.

21. Чалий В. Українська держава 1917-1920 років як суб'єкт міжнародного права / В. Чалий // Нова політика. – 1996. – №1. – С. 35-40.

Пам'ятки права

І УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдацьких казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права і вольности.

Твої, народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на свої землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закона на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпіхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання. А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б то, вибраним нами, комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі сі домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од

відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісара на Україну, щоб не могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якість причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку дужу організацію та освідомлення народу, і тоді перевибирати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з нами приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю, і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономної України.

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів Землі Української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом - Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав та не має тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (юля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! В твоїх руках твоя доля. В сей трудний час всевітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ (робітників), народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено:

Київ, року 1917, місяця червня числа 10.

Текст з офіційного сайту ВР України

II УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Громадяне землі Української

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі Управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначіння і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, - простягає руку представникам Української демократії - Центральній Раді, - і закликає, в згоді з ним, творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх Громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана Українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново з свого складу окремий відповідальний перед нею орган - Генеральний Секретаріат, - що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні.

В сім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України, і разом з тим як найвищий краєвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та упорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краю органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреби місцевої людності в можливих до Учредительного Зібрання межах, і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зав'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектування військових частин, то для цього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім Штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по визначенню Військового Міністра, буде являтися з технічного боку можливим без порушення боєспособності армії.

Оповідючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, разом з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції.
У Києві, 1917 року, липня 3-го дня.

Текст з офіційного сайту ВР України

ІІІ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади, дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятунку всієї Росії, оповіщаємо:

Одині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості Українцями: Київщина, Поділя, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народної Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, кабінетські та церковні землі - касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по земельних справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Права робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України відсьогодня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів

Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть.

Оповідіаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібранів, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіаємо, щонародам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки, в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх - 9 січня (января) 1918 року.

Українська Центральна Рада.
У Києві 7(20) листопаду року 1917.

Текст з офіційного сайту ВР України

**Закон Центральної Ради «Про порядок видання законів»
8 грудня 1917 року**

I.

До сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції, виключне і неподільне право видавати закони для Укр. Нар. Респ. належить Українській Центральній Раді.

II

1) Всі закони і постанови, які мали силу на території Укр. Нар. Респ. до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Укр. Ц. Ради, мають силу і надалі, яко закони і постанови Укр. Нар. Республіки.

2) Право видавати розпорядження в обсягу урядовання, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Укр. Н. Республіки.

3) До видання таких розпоряджень зостаються в силі розпорядження Російського Правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені або не скасовані Укр. Ц. Радою та Ген. Секретаріатом.

III

1) До прийдучих змін законодавчим порядком полишаються в силі і всі державні уряди і установи, які зостаються на території У.Н.Р. по день 7 листопада 1917 року з дотеперішнім їх ділокругом, урядженням і штатами, яко уряди і установи У.Н.Р.

2) Це положення тим часом, до погодження з іншими частинами Рос. Федерації, має стійність і для урядів і установ, які обіймають тільки частини територію У.Н.Р., і тільки в тій мірі, в якій їх діяльність поширюється на українську територію.

3) Всі особи, які займали посади державної служби по день 7 падолисту 1917 р. на території У.Н.Р., чи то за призначенням рос. правительства, чи то за обранням органами самоврядування, зостаються на своїх урядах, без особливих прохань чи заяв.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 32-33.

**Закон Центральної Ради «Про випуск державних кредитових білетів УНР»
(6 січня 1918 року)**

1. Кредитові білети У.Н.Р. випускаються Державним Банком У.Н.Р. в розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обміну під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, майном Республіки: нетрями, лісами, залізницями і прибутками У.Н.Р. від монополій, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці Республіки.

2. Розмір випуску кредитових білетів не повинен ні в якому разі перевищати половини річної суми прибутків від монополій.

3. Випуски кредитових білетів можуть бути зроблені лише законодавчим шляхом.

4. Кредитові білети У.Н.Р. випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів.

5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, являються законним сплатним засобом і обов'язково повинні прийматися при всіх оплатах.

6. Російські кредитові білети ходять на попередніх підставах.

7. Розмін і обмін українських кредитових білетів на російські і навпаки російських на українські обов'язковий для всіх осіб, місць і установ без якого-небудь комісійного за розмір і обмін винагородження.

8. Обмін українських кредитових білетів одної вартости на другу, а також ветхих білетів на нові переводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбницях.

9. Одночасно з випуском в народній обмін кредитових білетів належить оголошувати про прикмети їх неплатности в разі їх попсовання.

10. За фальшування українських кредитових білетів винуваті караються позбавлення прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитових білетів У.Н.Р. і опис їх оголосити до загальної відомости.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 33.

**І V У Н І В Е Р С А Л
У К Р А І Н С Ь К О Ї Ц Е Н Т Р А Л Ь Н О Ї Р А Д И**

Народе України.

Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, - борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знеслили наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спиняються. Залізниці розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується.

Насуває голод. По краю розплодились юрми грабіжників і злодіїв, особливо, коли з фронту посунуло військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час. Ці Збори, призначені на нинішній день, не змогли зібратись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад в Народній Республіці нашій, організувати нове Правительство.

А тим часом петроградське правительство народніх комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардійців-большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те саме петроградське правительство народніх комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще „священною”. Знов полетється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставили Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, творчої роботи, до кріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу, селян, робітників і салдатів, та наш виконуючий орган однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

Отож, - насамперед приписуємо Правительству Республіки нашої, - Раді Народніх Міністрів, - від цього дня вести розпочаті вже нею переговори про мир з центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої Російської Імперії, і установити мир, щоб наш край розпочав своє господарське життя в спокою й згоді.

Що ж до так званих «більшевиків» та інших напасників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішуче взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо: не жаліючи життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко мучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець!

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо відпускати вояків, після підтвердження мирних переговорів - розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною й демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю державного нашого скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради - волосні й повітові та й міські думи мають бути переобрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тим часом, щоб встановити на місцях таку власть, до якої мали-б довіря й яка б спіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних із місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже зробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон сей буде розглянено за кілька день в повній Центральній раді, й Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих ще до початку весняних работ через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси ж, води й всі багатства підземні, яко добро українського трудящого народу, переходять в порядкування Української Народної Республіки.

Війна також відібрала на себе трудові заробницькі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів.

Тепер війні кінець! Отож приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, до вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а также інвалідів. У самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли-б знайти працю й прикласти свої сили, та вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих од війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали на бідних пригноблених клясах величезні капітали. Однині Народня Українська

Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які будуть привозитись з за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбільш кляси через спекулянтів.

Правительству Республіки на виконання сього приписуємо розробити і представити на затвердження Закон про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралось прибутків з робочих клясів, на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати кляси трудові. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудовому населенню та на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не спекуляції та ріжну банкову експльоатацію (визиск).

На ґрунті безладдя, неспокою в життю та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людності. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Сі темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма конр-революційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки - до повороту старого ладу, того карати як за державну зраду.

Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна Рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Українській Народній Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9-го січня.

Все, що, вичислене в сім Універсалі, не встигнемо зробити Ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях певно довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як найпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчити як найскоріше, щоб за кілька тижнів зібрались наші Установчі Збори, найвищий господар і впорядник нашої, і закріпили свободу, лад і добробут Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки на добробут всього трудящого народу її, тепер і на будуче. Сьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки.

Українська Центральна Рада.

У Києві. 9 січня 1918 р.

*Текст з офіційного сайту ВР України
Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. -
1917, 13 січня, - № 3.*

**Закон Центральної Ради «Про національно-персональну автономію»
(9 січня 1918 року)**

Ст. 1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію: тобто право на самостійне влаштування свого національного життя, що здійснюється через органи Національного союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх поселення в межах Української Народної Республіки. Це є невід'ємним правом націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в цьому.

Ст. 2. Населяючим територію УНР націям – великоруській, єврейській і польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш, як 10 тис. громадян УНР без різниці полу і віри, необмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до данної нації. Генеральний суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців з дня її подання, сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту УНР.

Ст. 3. Для здійснення зазначеного в ст. 1 права громадяни УНР, що належать до даної нації, утворюють на території УНР

Національний союз. Членами кожного Національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загального відома, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього з огляду на заяву про неналежність його до данної нації.

Ст. 4. Національний союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, яка встановлюється точно в порядку, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Національному союзу виключно належить право представництва данної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадянськими установами. Законодавчі постанови, які видаються національними зборами, в межах компетенції Національного союзу (ст. 9), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

Ст. 5. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування відчисляється в розпорядження Національного союзу на справи, якими він завідує із сум, призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів данного Національного союзу.

Ст. 6. Національний союз визначає свій щорічний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; за своєю відповідальністю робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного союзу.

Ст. 7. Обсяг справ, належних до компетенції Національного союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ визначаються постановою Установчих зборів данної нації, котрі разом з цим визначають порядок зміцнення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного союзу, належать до розгляду, затвердження Установчими зборами УНР, або її парламенту.

Примітка. Розбіжності, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими зборами і Установчими зборами УНР, або її парламентом розв'язуються погоджуючою комісією, яка складається з рівного числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне затвердження Установчих зборів УНР або її парламенту.

Ст. 8. Національні Установчі збори утворюються з членів, обраних належними до данної нації громадянами УНР, котрим виповнилось 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з дотриманням принципу пропорціонального представництва.

Ст. 9. Органи Національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного союзу є Національні збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в ст. 8. Вищим виконавчим органом союзу є Національна рада, яка обирається Національними зборами і перед ними відповідає.

Ст. 10. Усі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного союзу з одного боку та органами державного урядування місцевого самоврядування і інших Національних союзів, – з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т.. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р – С. 34-35.

Земельний закон, затверджений Українською Центральною Радою (18 січня 1918 року)

Розділ І. – Загальні засади.

1. Право власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами в межах Української Народньої Республіки віднині касується.

2. Всі ці землі з їх водами, надземними і їх підземними природними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни Української Народньої Республіки без різниці полу, віри і національносте, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Української Установчої Ради, Українській Центральній Раді.

б) Порядкування в межах цього закону належить: землями міського користування згідно з §§ 6 і 7 – органам міського самоврядування; іншими – сільським громадам, волосним, повітовим і губерньським земельним комітетам, в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається:

а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею;

б) охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств.

Розділ II. – Основні засади користування поверхнею землі.

6. Користування поверхнею землі дозволяється:

а) для загально-громадського господарства, коли органи державної влади, органи міського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть різні корисні підприємства загального або місцевого громадського значіння;

б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею окремими особами, сім'ями або спільно товариствами;

Примітка. Тимчасово в виключних випадках наймана праця може вживатись згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

в) під оселі й будівлі окремим особам, товариствам або громадським установам для мешкання, або для торговельних і промислових підприємств.

7. Органам державної влади, органам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорони природних багатств землі від виснаження і для більш раціонального їх використовування;

б) визискуваня багатств землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби;

в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питом-ників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загально-корисних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів.

8. Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я, або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівнення в користуванні землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під різні будівлі й підприємства нарізуються згідно з правилами, встановленими державними органами, органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування землею не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми, або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близости до торговельних центрів і шляхів та інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів хозяйства.

13. Строки користування землею встановлюються сільськими громадами й товариствами на підставі правил, встановлених земельними комітетами згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права на користування участком землі можлива лише з дозволу громад і земельних комітетів.

15. У частки приватно-трудоного користування, на котрих зовсім припиняється господарство, або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі, всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення й меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади й товариства хліборобів за порядкування землею відповідають перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони й розвитку багатств землі, закладається Державний Меліоративний фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства, державою організується сільсько-господарський кредит.

Розділ III. – Переходові міри.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народньої Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сім'ями, товариствами й громадами) по їх бажанню і з постанови волосних земельних комітетів залишаються в користування участки землі з садами, виноградниками, хмільниками й т. п. в кількості, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники й т. и. залишаються в користуванні бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ, в порядку ст. 7-в. (основних засад) залишаються в їх користуванні з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні ділянки землі під оселями і різними господарськими торговельними й промисловими підприємствами залишаються в користуванні власників у кількості, яка встановлюється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по приналежності (ст. 4).

24. Всі інші землі, не зазначені в §§ 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільсько-господарський інвентар і будівлі, за винятком тієї кількості їх, котра конче потрібна їм для життя й ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в § 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини:

а) на землі для загально-громадського господарства, згідно з ст.ст. 6 і 7, і

б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людності і в другу – потреби місцевої нехліборобської й немісцевої людності.

Примітка. Малоземельними вважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх сімей, при веденні господарства звичайним для своєї місцевості способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст.ст. 9 і 10 (основних засад).

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом:

а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно чистого доходу з них;

б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка або близькості до торговельних центрів і інших соціально- економічних умов, незалежних від праці господарів цих хазяйств;

в) розселення, або зміни меж, ділянок і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людності по установлених нормах, доки буде вироблено центральними органами земельної реформи план розселення й переселення, можуть даватись в користування місцевій людності поверх цих норм на умовах, установлених земельними комітетами.

31. Земля для засіву буряків і інших рослин, за якими буде визнано особливе значіння, нарізується в приватньо-трудове користування з умовою не зменшувати площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть вести господарство спільно, по планах затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники й таке інше.

Племенні розсадники й питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них хазяйнування, або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 40–44.

***Мирний договір між Українською Народною Республікою з одної, а
Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони
(9 лютого 1918 року)
(Витяги)***

Тому, що Український Народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання повернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини заключити мировий договір з правительством Української Народної Республіки; вони хотять цим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового миру, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до повернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому. ...

Стаття I.

Українська Народна Республіка з однієї і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з другої сторони заявляють, що воєнний стан між ними покінчений. Сторони, які заключають договір, вирішили жити взаємно в мирі і дружбі.

Стаття II.

1) Між Українською Народною Республікою з однієї і Австро-Угорщиною з другої сторони, оскільки ті дві держави граничили- муть з собою, будуть ті границі, які існували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни.

2) Далі на північ ітиме границя Української Народної Республіки, починаючи від Тарнограда, загально по лінії Білгорай – Цебогшин – Красностав

– Пугачів – Радин – Межиріччє – Сарнаки – Мельник – Високо-Литовськ – Каменець-Литовськ – Прушани – Вигоновське Озеро.

Подрібно установлюватиме границю мішана комісія після етнографічних відносин і з углядженням бажань населення.

3) На випадок, якби Українська Народна Республіка мала граничте ще з якою іншою державою Почвірного Союзу, то щодо того застерігаються окремі умови.

Стаття III.

Опорожнювання занятих областей почнеться негайно по ратифікації цього мирового договору.

Спосіб переведення спорожнення і передачі спорожнених областей означуть повновласники інтересованих сторін.

Стаття IV.

Дипломатичні і конзулярні зносини між сторонами, що заключають договір, почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення конзулів обох сторін застерігаються окремі умови.

Стаття V.

Сторони, що заключають договір, зрікаються взаємно звороту їх воєнних коштів, тобто державних видатків на провадження війни, як також звороту їх воєнних шкід, то є тих шкід, які повстали для них і їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенням всіх реквізицій, зроблених у ворожому краю.

Стаття VI.

Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хіба би вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях або удатися до іншого краю.

Питання, що з тим стоять у зв'язку, позлагоджуються в окремих договорах, передбачених в VIII статті.

Стаття VII.

(Подається у вільному викладі.)

Ця стаття регулює економічні зв'язки України з Центральними державами, зокрема, визначає курс української валюти по відношенню до німецької марки та австрійської крони, митні тарифи тощо.

Стаття VIII.

Привернення публічних і приватних правних зносин, вимога воєнних полонених і цивільних інтернованих, справа амнеції, як також справа поступовання з торговельними кораблями, що попали у власть противника, управильниться з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять щодо суті складову часть нинішнього мирового договору і по змозі рівночасно з ним вступають у силу.

Стаття IX.

Умови, прийняті в оцьому мировому договорі, творять неподільну цілість.

Стаття X.

При толкуванні цього договору для зносин між Україною і Німеччиною є міродайним український і німецький текст, для зносин між Україною і Австро-Угорщиною український, німецький і угорський текст, для зносин між Україною і Болгарією український і болгарський текст, а для зносин між Україною і Туреччиною український і турецький текст.

Кінцеві постанови.

Нинішній мировий договір буде ратифікований. Ратифікаційні грамоти мають бути обміняні якомога скоріше у Відні.

Мировий договір стає правосильним по його ратифікації, оскільки в ньому нічого іншого не поставлено.

На доказ того повновласники цей договір підписали і свої печаті приложили.

Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради / О. Л. Копиленко. – К., 1992. – С. 190–193.

Закон Центральної Ради
«Про громадянство Української Народної Республіки»
(2 березня 1918 року)

§ 1. Громадянином Української Народної Республіки вважати кожного, хто родився на території України і зв'язаний з нею постійним перебуванням та на цій підставі бере собі свідоцтво приналежності своєї до громадян Української Народної Республіки.

§ 2. Громадяни Республіки зобов'язані підтримувати державу всіма силами і засобами, коритись її законам, боронити від ворогів і підтримувати добрий лад, порядок, свободу, рівність, справедливість.

§ 3. Тільки громадяни Республіки користатимуться з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудованні державним і місцевим життям через пасивну і активну участь в виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування і мають права служби в державних і державно-громадських установах.

§ 4. Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян Української Народної Республіки мешканці Української Народної Республіки, які відповідають умовам § 1, мають на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування цього закону зложити урочисто клятви (торжественное обещание) на вірність Українській Народній Республіці в порядку, визначеному окремим законом.

§ 5. Хто з визначених в § 1 цього закону осіб не захоче бути громадянином Української Народної Республіки, повинен на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування цього закону подати про це заяву по місцю проживання місцевому комісарові з визначенням, до громадян якої держави він належатиме, і комісар видає тимчасове посвідчення на перебуття на території Республіки, коли б признав це можливим, на термін не більше 3 (трьох) місяців.

§ 6. Прохання про прийняття в громадянство Республіки осіб, які не відповідають умовам § 1, подають по місцю проживання прохача місцевій владі, а за кордоном Української Народної Республіки – її представникові, а ті з своїм заключенням передають прохання народному міністрові внутрішніх справ, який остаточно вирішує справу про прийняття прохача в громадянство Республіки.

§ 7. Подавати прохання про прийняття в громадянство Республіки, згідно з § 6, можуть особи, що постійно прожили 3 (три) роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльності, спрямованій проти Української Держави, і до того тісно зв'язані з її територією своїм промислом чи заняттям.

§ 8. Особи, які не прожили останніх 3 (три) роки на території України, але можуть документами довести тісний зв'язок з Україною, також мають право подавати прохання про прийняття в громадянство Української Народної Республіки на протязі 6 (шести) місяців від дня опублікування цього Закону для країн поза Європою, а після цього вони підпадають вимогам.

§ 9. Жінки слідуєть громадянству чоловіків, оскільки не заявили противного протягом термінів, вказаних цим Законом в відповідних випадках. Діти до повноліття слідуєть громадянству батька, але від 14 (чотирнадцяти) літ можуть заявити про своє громадянство самостійно.

§ 10. Громадянин Української Народної Республіки не може бути громадянином іншої держави.

§ 11. Громадяни інших держав для тимчасового перебування на території Республіки повинні одержати від місцевої влади посвідчення, але на термін не більше 6 (шести) місяців.

§ 12. Громадянин Української Народної Республіки має право зрікатися громадянства Української Народної Республіки і через рік після того, як подасть про це заяву місцевій владі про приналежність, вказавши при цьому, в громадянство якої держави він переходить, він позбавляється прав і звільняється від обов'язків українського громадянства.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 48–49.

Закон Центральної Ради «Про державну мову»
(березень 1918 року)
(Витяги)

Центральна Рада ухвалила:

1. Всякого роду написи, вівіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинно писатися державною українською мовою, окрім інших мов ... при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільнім місці.

2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів ... виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи.

3. По всіх торгово-промислових банкових і т. п. закладах, конторах ... мовою в діловодстві має бути державна українська.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р – С. 51.

Наказ головнокомандуючого окупаційними військами в Україні генерала Ейхгорна про відновлення землекористування поміщиків та їхнє право на урожай (6 квітня 1918 року)
(Витяги)

Там, де селяни не можуть засіяти всієї землі на селі і де ще знаходяться поміщики, останні повинні потурбуватися про засів землі, і у таких випадках уже земельні комітети не можуть відібрати у поміщиків землю для справедливого її розділу між селянами. Селяни ні чим не повинні перешкоджати поміщикам в засіванні полів. Для засіву землі і жнив земельні комітети повинні надавати поміщикам коней, сільськогосподарські знаряддя праці, а також зерно для посіву. Урожай у таких випадках буде належати... тим, хто засіяв землі.

Хрестоматія з історії держави і права України. У 2 т. Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; за ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 51–52.

**КОНСТИТУЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ**
(Статут про державний устрій, права і вільності УНР)
29 квітня 1918 року

І. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. Права громадян України

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадянські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадських прав громадянина УНР може тільки постановою Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правової охорони порушити недоторканість і без судового наказу; однак і в такому випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови § 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79 — 80.

20. Лише громадяне УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям

через активну і пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участі у виборах, як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи влади Української Народньої Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республіки (§ 60 — 68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республіки

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людності і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім иншим правила виборів у Всенародні Збори установляються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальности за свою політичну діяльність. Підчас виконання своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома мільйонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори втрачають свою повновасть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про розписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Змінює його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, звязані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32 — 33, Всенародніми Зборами вибірається йому товаришів, в числі, яке устанавлять Всенародні Збори. Один з них вибірається заступником Голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази що-року. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і відання під слідство і суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;

в) окремими депутатами, числом не менш 30-ти;

г) Радою Народніх Міністрів УНР;

д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями — громадянами Республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до комісії і після доповіді комісії приймаються остаточно Всенародніми Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціативи Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проєкти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

[42.] Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39 — 41, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім іншій, не вказаній Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не поставлено інакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установлюють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народньої Республіки

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 22), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновасть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозуміння з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовірря, складає свою повновасть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовірря в цілости.

58. Постановою 2/3 Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів підчас свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народньої Республіки

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цивільного, карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодатні, ні адміністраційні органи власти.

64. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й ексукувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закона.

66. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колегії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг пяти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністраційної власти.

68. В усім иншім організація і компетенція судів та особи і речевої приналежности судової установляється законом.

VII. Національні Союзи

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою

цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян УНР без ріжниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданню в строк не пізніше, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статі, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69 права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з цього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядкуві, зазначеному в § 75 цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установає свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниці полу і віри, рівного виборчого права, через

безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних Союзів з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

VIII. Про тимчасове припинення громадянських свобод

79. У випадку державної konieczности (підчас війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, предвиджених в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народних Міністрів на власну одвічальність, з обов'язком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародніх Зборів.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Українська Центральна Рада

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.— Т. II.— Відень, 1921.— С. 175—180.

Грамота до всього українського народу (29 квітня 1918 року)

Громадяне України!

Всім Вам, козаки і громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившись Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслася Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що пічнетесь відбудовання порядку в Державі і економічне життя України ввійде врешті в нормальне русло.

Але надії на це не справились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатішої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередство призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України. Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Сойму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській Державі, буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власності – як фундамент культури і цивілізації – відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відмінюються і скасовуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї тяжкої праці.

В області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які б то не були власні побудження і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без різниці національності і віросповідування – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 61–62.

Закони про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 року)

Тимчасово до обрання Союму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуючих законах:

ПРО ГЕТЬМАНСЬКУ ВЛАДУ

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони і без його санкцій ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними.

5. Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Фльоти.

6. Гетьман оголошує області на військовому, осадному або виключному положенні.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушуються чий охоронені законом інтереси і громадянські права.

8. Накази і розпорядження Гетьмана закріплюються Міністром або відповідним йому Міністром.

ПРО ВІРУ

9. Первенствующа в Українській Державі віра є християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної.

ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ І ГРОМАДЯН

11. Умови придбання прав Українського козацтва і громадянства, рівно їх згублення визначаються законом.

12. Захист вітчизни є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави.

13. Українські козаки і громадяне повинні платити установлені законом податки і пошлини, а також відбувати повинності згідно з постановленням закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожою, крім як в випадках, законом визначених.

16. Ніхто не може бути судимий і покаран, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного неторкана. Робити обшукування і виїмку в будинку без згоди його господаря можливе не инакше, як в випадках і порядку, законом визначених.

18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави.

19. Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідне для якої-небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки і громадяни мають право робити зібрання в метах, не шкідливих законом, мирно і без зброї.

21. Кожний може в межах, установлених законом, висловлюватися і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.

22. Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в метах, не противних законам.

ПРО ЗАКОНИ

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в Українській державі перебуваючих.

25. Закон особисто видан для якої-небудь області чи частини населення, новим загальним законом не відсувається, коли в ньому такої відміни не постановлено.

26. Закони обнародуються для загального освідомлення в утвореному порядку і перш обнародування до діла не прикладаються.

27. Після обнародування законів надається обов'язкова сила з часу, призначеного для того в самому законі. В самому виданому законі може бути показане на вживання його, до обнародування, до виконання по телеграфу або через навмисних посланців.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не відмінено закон існуючий, він заховує повну його силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його було обнародовано існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожному Міністерстві по надженности і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються деяких відомств, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх заінтересованими Міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненню законів, при чому всі такі розпорядження підлягають попередній ухвалі Радою Міністрів.

ПРО РАДУ МІНІСТРІВ І ПРО МІНІСТРІВ

34. Напрямок і об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління накладається на Раду Міністрів.

35. Керування справами Ради Міністрів накладається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державного управління. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядження.

37. За преступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі визначених.

ПРО ФІНАНСОВУ РАДУ

38. Фінансова Рада є вища народна інституція в справах державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, яких призначає Гетьман. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контролер.

40. На Раду накладається:

- 1) обміркування часу і умов здійснення державних позичок;
- 2) обміркування справ дотичних державного кредиту, а також питань грошового обороту і
- 3) попередній, з особистого кожний раз розпорядження Гетьмана, розгляд справ по фінансовій частині, належачих вирішенню в законодавчій порядку.

41. Обміркування Ради подаються на погляд Гетьмана.

ПРО ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних.

43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази Уряду, слідкуючи за закономірністю їх видання.

44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судці призначаються Гетьманом.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 63–66.

**Закон «Про право на врожай 1918 р. на території Української Держави»
(27 травня 1918 року)**

1. Право на врожай озимини, посіяної в-осени 1917 р. землевласниками, належить власникам цих земель. Право на врожай озимини на землях, які здані в-осени 1917 р. власниками земель в оренду, належить особам, що взяли ці землі в оренду, при умові виконання умов оренди орендаром.

2. Право на врожай ярини, засіяної весною 1918 р., відповідно наказу Генерал-Фельдмаршала Ейхгорна від 6 квітня 1918 року, належить особам, що засіяли ці землі. За це названі особи зобов'язані: а) повернути власникам землі, а коли земля була в оренді – орендарам, всі господарські витрати, які власниками чи орендарами були зроблені на цих землях після жнив 1917 року, б) виплатити державні та земські податки та повинності, які належать до платні з занятої землі на 1918 р., в) крім того, виплатити за користування зайнятими землями власникам чи орендарам цих земель відповідно врожаю, але не більш 1/3 частини середньої річної орендної платні за роки 1913–1917 за однорідні землі в відповідній місцевості, г) платежі, зазначені в п. п. а та в, можуть бути вчинені цілком чи частково натурою із урожаю.

3. Ниви, приготовані власниками чи орендарами під засів буряків, але засіяні другими особами так зле, що нема надії на задовольняючий врожай, належать негайній передачі власникам чи орендарам по належності при умові видачі посліднім зобов'язань пересіву цих нив буряками не пізніше 9 червня.

4. Врожай з нив, оброблених та засіяних під керуванням призначених земельними комітетами управителів, реманентом та насінням, що належали до власників чи орендарів і за рахунок послідніх найнятими робітниками, належить власникам, чи орендарам по належності.

5. Спирні питання, які можуть виникнути між власниками та орендарами з одного боку і тими особами, що запахали землю, – з другого боку з приводу п. п. 2а, 2в, 3 та 4 цього закону, коли питання ці не будуть вирішені взаємною згодою сторін, належать до рішення осібних комісій, які складаються із Голови, який призначається Міністром Земельних Справ на кожний мировий учасок, а при недостатчі служачих Міністерства Земельних справ – по згоді Міністрів Земельних Справ та Справ Судових – з числа служачих судового відомства і двох членів, із яких один обирається місцевою організацією землевласників, а другий – сходами сільських громад, для оборони інтересів осіб, що зробили засів. Призначення голов та вибори членів комісії повинно бути переведено негайно.

6. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 66.

**Закон «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави»
(15 липня 1918 року)**

1. Вся кількість хліба харчового і кормового врожаю 1918 року, за винятком запасу, який визначається Міністром продовольчих справ по згоді з Міністром Земельних Справ для харчування й господарських потреб володаря, поступає в розпорядження Української Держави і може відчужуватись тільки Державними продовольчими установами.

2. Під хлібом (ст. 1) розуміється: жито, пшениця, просо, гречка, сочевиця, фасоля й горох, кукурудза, ячмінь і овес, всякого рода борошно, висівки, крупи та відходи продуктів з названого хліба, а також масляні насіння й всякі жмихи.

3. Власник хліба є обов'язаний по першій вимозі Державного Продовольчого Органу об'явити: а) кількість і місце хоронення запасів хліба, які маються у нього; б) кількість осіб, які підлягають харчуванню за рахунок його господарства, і в) кількість худоби, яка мається в його господарстві, а також десятин посіву.

4. Весь хліб, який надходить до розпорядження Держави (ст. 1), підлягає здачі Державному Продовольчому Органові в призначені ним строки по твердих цінах.

5. У володарів хліба, які ухиляються від добровольної здачі хліба, провадиться реквізіція, на підставі видаваної Міністром Продовольчих Справ інструкції, зі знижкою установлених твердих цін на тридцять відсотків. У випадкові-ж виявлення у володаря хліба схованих запасів, такі відчужуються з зменшенням твердих цін на п'ядесят відсотків.

6. До здачі хліба володар є обов'язаний хоронити його на свій ризик і страх і нести за хоронення хліба цивільну, а в належних випадках – і карну відповідальність.

7. Державним Продовольчим Органам надається право увільняти володарів від обов'язків хоронити хліб.

8. У випадкові неможливості одержання від продукціонерів в призначений строк хліба в зерні Державному Продовольчому Органові надається право обмолотити підлежачий до здачі хліб за рахунок володаря хліба власними засобами Продовольчого Органу або з використанням помешкання та інвентаря володаря хліба.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т.. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р – С. 67–68.

***Тимчасовий закон про верховне управління Державою на випадок смерті,
тяжкої хвороби і перебування по-за межами Держави ясновельможного
Пана Гетьмана всієї України
(1 серпня 1918 року)***

В разі тяжкої хвороби або смерті Ясновельможного Пана Гетьмана Верховне Управління Державою, тимчасово, аж до одужання або до вступлення нового Гетьмана, в порядку, який встановлено буде окремим законом, належить Колегії Верховних Правителів Держави.

1. Колегія Верховних Правителів Держави складається з трьох осіб: одного правителя заздалегідь визначає сам Пан Гетьман (див. ст. 3 і 4), одного вибирає Державний Сенат (див. ст. 7) і одного вибирає Рада Міністрів (ст. 7).

2. Про згадане в попередній (2) статті заздалегідне визначення Паном Гетьманом власноручно складається грамота в трьох примірниках, які Пан Гетьман особисто вкладає в окремі конверти за власною і перстневою його Ясновельможности печатами, при чому перші два примірники для сховку урочисто доручаються Державному Сенатові і Голові Ради Міністрів, а третій примірник передається в Київський Катедральний Собор св. Софії.

3. В грамоті (ст. 3) Пан Гетьман визначає дві особи, а саме – першою – визначеного ним Верховного Правителя, а другою – особу, яка має стати Верховним Правителем, як що перша помре, тяжко занедужає, або складе свої повноваження.

4. Про передачу зазначених в ст. 3 примірників грамоти складається Державним Секретарем акт, який підписується Паном Гетьманом і особою, що прийняла грамоту, і скріплюється Державним Секретарем. Згадані тут акти переходять Державний Сенат, а копії з них Державний Секретарь.

5. Негайно, як тільки стане неможливо для Пана Гетьмана правити Державою через тяжку хворобу, або коли Пан Гетьман помре, Державний Сенат в складі на той час будучих сенаторів, під проводом Президента, а за його відсутністю – старшого з председателів Генеральних Суддів, або осіб, що їх заступають (ст. 29 закона 8 липня 1918 року про утворення Державного Сенату), одкриває конверт з грамотою Пана Гетьмана, той що переходиться Державним Сенатом, а також і конверти з двома другими примірниками грамоти, які негайно мають бути приставлені в Державний Сенат, і оголошує наймення визначеного Паном Гетьманом Верховного правителя й його заступника (ст. 4), відсутність котроїсь з грамот не спиняє оголошення наймення визначеного Паном Гетьманом Правителя та його заступника.

Примітка: визначення моменту, коли сам Пан Гетьман через тяжку хворобу не матиме вже змоги правити Державою, належить самому Пану Гетьману, а як що воля Пана Гетьмана через хворобу не може бути ним виявлена, то Державному Сенатові в купі з Радою Міністрів.

6. Два інші члени Колегії Верховних Правителів після зазначеного в попередній (6) статті оголошення негайно вибираються Державним Сенатом і Радою Міністрів (ст. 2) закритим голосуванням, звичайною більшістю присутніх.

7. Про склад Колегії Верховних Правителів Державний Сенат того ж самого дня оповіщає до загального відома.

8. Колегія Верховних Правителів вступає в правління Державною негайно, не дожидаючись оповіщення Державного Сенату (ст. 8).

9. Колегія Верховних Правителів вступає в усі законом встановлені права й обов'язки Пана Гетьмана, однак Колегії Верховних Правителів не належить право знімати питання про зміну законів, виложених в грамоті Пана Гетьмана від 29 квітня 1918 року.

10. Головою Колегії Верховних Правителів є Правитель, визначений Паном Гетьманом.

11. Всі справи в Колегії Верховних Правителів вирішуються більшістю голосів.

12. На випадок смерті або тяжкої хвороби Верховного Правителя, визначеного Паном Гетьманом, або зложення цим Правителем з себе уповноважень, в Колегію вступає його заступник (ст. 4). На випадок же смерті або тяжкої хвороби прочих Верховних Правителів, або зложення ними своїх уповноважень, заступники їх вибираються в порядкуві, встановленому в ст. 7 цього закону.

13. На випадок смерті або тяжкої хвороби котрого з заступників Верховних Правителів, новий його заступник негайно вибирається в порядкуві ст. 7 цього закону, при чому вибори робляться або Державним Сенатом, як що вибув з Колегії обібраний ним заступник, або Радою Міністрів в інших випадках.

14. Про вступлення кожного заступника до Колегії Державний Сенат незабаром оповіщає до загального відома, але заступники вступають до Колегії негайно, не дожидаючи цього оповіщення.

15. При виїзді по-за межі Держави Пан Гетьман, як що знайде потрібним, передає на час своєї відсутності управління Державою Колегії з трьох осіб, з яких одну визначає сам Пан Гетьман, а два інших вибираються в порядкуві, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 69–70.

***Закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах (1918 р.)
(Витяги)***

Ухвалений Радою Міністрів закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах.

1. По всіх середніх хлоп'ячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, обов'язково викладається українська мова і література, задля чого визначається не менше 3 годин тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-

х останніх класах – не менше 2 годин, та географія і історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи...

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 71.

Розпорядження Директорії УНР (15 грудня 1918 року)

1) До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республіки оголошує: всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить в користування безземельних і малоземельних селян.

Верхове порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республіки.

Ця постанова відноситься також до монастирських, церковних і казьонних земель.

Всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванню їх попередніх власників непорушними.

2) Завідування і охорона земель і господарств, взятих в порядкування Директорії, а також переведення всієї технічної роботи по земельним справам, накладаються на Губерніяльні, повітові і волосні земельні Управи.

3) Земельні Управи складаються:

Губерніяльні: з губерніяльного агронома, одного члена Губерніяльної Народньої Управи і одного представника губерніяльного Комітету селянської спілки і представника Міністерства Хліборобства.

Повітові: з повітового агронома, члена Повітової Народньої Управи і члена повітового Комітету селянської спілки.

Волосні: з члена призначеного повітовою земельною Управою, члена волосної народньої управи і представника волосного Комітету селянської спілки.

Земельні управи працюють під керуванням Міністерства Хліборобства і згідно його вказанням.

Головою Губерніяльних Управ є представник Міністерства, а повітових – член народньої управи.

4) До остаточного вирішення земельного закону що до всіх господарств обов'язком цих установ в першу чергу подбати про негайне переведення опису рухомого і нерухомого майна всіх поміщицьких господарств.

5) Монополізовані Державою продукти, за винятком потрібних для господарств на посів і корм, а також для потреб власника, його сім'ї і служачих, продаються повітовою земельною управою відповідним державним харчовим

установам, а інші продукти можуть продаватися волосною земельною управою, за згодою повітової, звичайним торгом.

6) Гроші за всі продані продукти, а також інші грошові прибутки з господарств, вносяться в депозит повітових земельних управ.

7) Продаж живого і мертвого реманенту, а також породистої худоби, забороняється.

8) Самочинна рубка лісу рішуче забороняється.

9) Касуються невиконані досі умови на рубку лісу і вивіз готового матеріалу господарств, які переходять в порядкування Директорії, заключені попередніми власниками, виключаючи умови, які зроблені безпосереднє або посереднє державними установами, громадськими самоврядуваннями та заводами по нотаріальним договорам, а також дрібні умови на ліс для власного вжитку.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 80–81.

**Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в
Українській Народній Республіці
(12 листопада 1920 року)**

До часу, коли матиме чинність в Українській Народній Республіці ухвалена Народнім Представництвом повна Конституція, що визначить державний устрій у всіх частинах Державної діяльності та спиратиметься на послідовне і всебічне зужиткування засад народнього суверенітету, себ-то, що вся Верховна Влада безпосереднє належить Народові і виявляється через Парлямент, скликаний на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права, без ріжниць пола, національності і віри, видається цей закон, що визначає тимчасово Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці.

I. Верховна влада

[1.] Верховна Влада Української Народньої Республіки тимчасово організується шляхом нижчезазначеного розмежування та координування вищих Державних функцій поміж Директорією, Державною Народньою Радою і Радою Народніх Міністрів.

Склад, порядок скликання та обсяг прав Державної Народньої Ради визначає окремий закон.

II. Директорія Української Народньої Республіки

2. Директорія Української Народньої Республіки в особі Голови Директорії іменем Української Народньої Республіки:

- а) затверджує ухвалені Державною Народньою Радою закони;
- б) затверджує ухвалені Радою Народніх Міністрів призначення та звільнення;

в) затверджує ухвалені Державною Народньою Радою умови з іншими Державами;

г) видає на пропозицію Ради Народніх Міністрів акти амнестії та помилування;

д) репрезентує Українську Народню Республіку перед іншими Державами, за відповідальністю Голови Ради Народніх Міністрів;

е) покликає Голову Народніх Міністрів та затверджує Членів Ради Народніх Міністрів.

3. Директорія має окремий цивільний лист, що ухвалюється законодавчим шляхом.

4. Коли Голова Директорії не зможе виконувати своїх обов'язків через хворість, відїзд та з інших причин, то його часово з ухвали Державної Народньої Ради заступає Голова Державної Народньої Ради, який виконання своїх обов'язків на той час покладає на Заступника Голови Державної Народньої Ради.

До скликання Державної Народньої Ради, зазначене в § 4 заступництво Голови Директорії надається Колегії, яка складається з трьох членів: Голови Ради Народніх Міністрів, Порядкуючого в Надвищому суді У.Н.Р. і Представника всіх політичних партій України. Цього останнього обирається в спільному засіданні представників Центральних Комітетів цих партій, по одному від кожного. Участь в обранні Члена Колегії може брати лише така партія, яка зареєстрована в законному порядку та існує не менш, як один рік. До складання Колегії Голову Директорії заступає Голова Ради Народніх Міністрів.

III. Законодавство в Українській Народній Республіці

5. Українська Народня Республіка управляється на точній основі законів, у відповідний спосіб виданих.

6. Законопроекти відповідних Міністерств, по ухвалі їх Радою Народніх Міністрів подаються на розгляд Державної Народньої Ради через її Президію.

7. Внесені в Державну Народню Раду законопроекти або ухвалюються нею самою, або передаються нею на остаточне розв'язання Ради Народніх Міністрів.

8. Проекти законів, ухвалених Державною Народньою Радою або Радою Народніх Міністрів (згідно § 7) за належними підписами подаються Головою Державної Народньої Ради, разом з Головою Ради Народніх Міністрів на затвердження Голови Директорії Української Народньої Республіки.

9. Подані на затвердження Голови Директорії Української Народньої Республіки постанови Державної Народньої Ради або Ради Народніх Міністрів, на протязі чотирнадцяти діб або затверджуються Головою Директорії, або повертаються до Державної Канцелярії незатвердженими.

Незатвержені постанови Державної Народньої Ради подаються Головою Ради Народніх Міністрів до Державної Народньої Ради на новий розгляд.

Постанова, ухвалена нею в тій же самій редакції набирає остаточно силу закона.

10. Законопроекти, ухвалені Державною Народньою Радою або Радою Народніх Міністрів (§ 7) і затверджені Головою Директорії Української Народньої Республіки, оголошуються у Вістнику Державних Законів, за підписом Голови Ради Народніх Міністрів, відповідного Міністра та Державного Секретаря.

11. Після оголошення закону в Вістнику Державних Законів, закон набирає обов'язуючої для всіх сили в терміні, що зазначено в самому законі, а як що такий термін в законі не зазначено, то з дня одержання на місцях примірника Вістника Державних Законів, де закон надруковано. В самому законі може бути зазначено, що він до оголошення переводиться в життя або по телеграфу, або через посланців.

12. Ухвалені закони оголошуються Державним Секретарем і ним же зберігаються.

13. Коли Державна Народня Рада не функціонує, Рада Народніх Міністрів в необхідних випадках може ухвалювати постанови, що вимагають для свого видання законодавчого шляху; ці постанови, після затвердження Головою Директорії та оголошення звичайним порядком, набирають сили закона (§§11, 12). Такі постанови поступають по за чергою на перше чергове засідання Державної Ради для затвердження.

У випадку незатвердження таких постанов Державною Народньою Радою вони втрачають обов'язуючу силу після оголошення про це на загальних підставах (§ 11).

14. До скликання Державної Народньої Ради всі права і обов'язки покладаються на Раду Народніх Міністрів.

IV. Рада Народніх Міністрів

15. Голова Ради Народніх Міністрів формує Раду Народніх Міністрів, в склад якої входять всі Міністри або Керуючі Міністерствами та Державний Секретар, останній з правом дорадчого голосу.

16. Справи, що відносяться до Міністерств, представники яких неprisутні на засіданні Ради Народніх Міністрів, не можуть вирішуватися в тому засіданні Ради Народніх Міністрів.

17. Державний Контрольор, призначення якого провадиться порядком, відповідним розгляду і затвердженню законів, не входить в склад Ради Народніх Міністрів, але запрошується на всі засідання Ради Народніх Міністрів, в яких розглядається питання, зв'язане з інтересами скарбу, з правом дорадчого голосу і протесту.

18. В обсягу діяльності окремого Міністерства і належних до нього відомств тільки відповідний Міністр або Керуючий Міністерством має право в порядку управління видавати розпорядження, вказівки та інструкції, укладати часово умови і вирішати всі справи Міністерства, за своєю особистою відповідальністю перед Радою Народніх Міністрів.

19. Рада Народніх Міністрів за діяльність уряду відповідає перед Державною Народньою Радою.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С.85–87.

Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки (12 листопада 1920 року)

I. Про Державну Народну Раду та її склад

1. До скликання Парляменту Української Народної Республіки Законодавча влада в Українській Народній Республіці належить Державній Народній Раді.

2. Державна Народня Рада є тимчасовий орган Народнього Представництва з компетенцією, зазначеною в IV розділі цього закону. Члени Державної Народної Ради заховують свої уповноваження до скликання Парляменту, але не довше одного року. Як що через рік по скликанню Державної Народної Ради не буде можливим скликати Парляменту, то для продовження законодавчої роботи призначаються нові вибори членів Державної Народної Ради на таких же умовах, що до терміну їх уповноважень.

3. Державна Народня Рада складається з представників населення, політичних, громадських, наукових, професійних і кооперативних організацій і установ. Порядок виборів представників і розподіл їх числа зазначається особливим законом.

4. Список членів Державної Народної Ради оголошується до загального відома в урядовому часописі.

5. Члени Державної Народної Ради є представниками громадян Української Держави.

Раз обраного Члена Державної Ради не можна відкликати і в його діяльності в Державній Раді в'язати якими-небудь інструкціями.

6. Мандат Члена Державної Ради тратить силу тільки в наслідок його смерті, уневажання мандату через Державну Раду, добровільного зложення мандату, або утрати виборчого права.

Про страту сили мандату Голова Державної Ради негайно Повідомляє листовно Голову Ради Народніх Міністрів, а цей, через Міністра Внутрішніх Справ, до чотирнадцяти днів по одержанню повідомлення оголошує в урядовім часописі наказ про доповняючий вибір.

7. Міністр Внутрішніх Справ в день створення Державної Ради передає їй всі виборчі акти разом з внесеними протестами.

II. Особисті права Членів Державної Народної Ради

8. Членам Державної Народної Ради вручає Міністр Внутрішніх Справ окремі посвідчення, що уповноважують їх до вступу до Державної Ради.

9. Члени Державної Народної Ради користуються всіма правами і виконують свої обов'язки тільки особисто. За свою діяльність в Державній Народній Раді відповідають вони тільки перед самою Державною Радою.

10. Члени Державної Народної Ради від хвили обрання їх до складу Державної Народної Ради до часу, коли скінчаться уповноваження, не виключаючи і перерви між сесіями, не підлягають переслідуванню, ані арештові без згоди Державної Народної Ради, за винятком охоплення на горячому вчинкові.

В тім останнім разі належить про це донести негайно Голові Державної Народної Ради і просити дозволу на дальший арешт та дальше карно-судове слідство. На жадання Державної Народної Ради арешт мусить бути негайно знесений і карно-судове слідство що до Члена Державної Народної Ради негайно припинено.

В випадку перерви між сесіями повище право належить Голові Державної Ради.

11. Члени Державної Народної Ради звільняються від заклику в армію і флоту Української Народної Республіки і не потребують відпусток від своїх установ для участі в праці Державної Народної Ради. За Членами Державної Народної Ради на весь час перебування їх в цім стані заховуються попередні їх посади на державній і муніципальній службі.

12. Члени Державної Народної Ради за погляди і міркування, висловлені при виконанні своїх обов'язків в засіданнях Державної Народної Ради, відповідають лише перед Державною Народною Радою.

13. Члени Державної Народної Ради на прилюдних і неприлюдних засіданнях Державної Народної Ради і в її комісіях користуються правом цілком вільно висловлювати свої думки, робити внески, вносити запити, розповідати про одержані відомости і т. п.

Якщо Голова або його заступник під час засідання добачить непристойність в поведінці Члена Державної Народної Ради в допущених словах, вчинках чи жестах, що зачіпають честь або самої Державної Народної Ради, або установ, або громадянина, то віддає винного дисциплінарній карі, згідно з регуляміном Державної Народної Ради. Покараний в такий спосіб Член Державної Народної Ради не може бути покараний за ці ж вчинки по скінченні його уповноважень.

Члена Державної Народної Ради, що в своїй промові, або в заяві, в Державній Народній Раді, нарушив права приватної особи, може укривджений притягнути до карно-судової відповідальности. На той випадок судова влада має одержати дозвіл Державної Народної Ради.

14. Член Державної Народної Ради не може купувати, ані арендувати державні добра, або приймати державні роботи, або доставки, не може також одержувати ніякої державної концесії.

15. Члени Державної Народної Ради одержують платню і инше задоволення в розмірах, що їх визначить сама Державна Народня Рада.

16. За згодою Голови Державної Народної Ради може кожен Член Ради звертатись з устним запитом до присутнього в залі Члена Уряду.

III. Порядок скликання сесії та вибору Президії Д.Н.Р.

17. Перша сесія Державної Народної Ради скликається Головою Директорії Української Народної Республіки не пізніше одного місяця з мента,

коли увійде в чинність закон про склад Державної Народної Ради і порядок виборів до неї.

18. Сесії Державної Народної Ради поділяються на чергові і надзвичайні. Чергові сесії збираються три рази в рік, перша в терміні зазначеному в статті 17, друга 7 травня 1921 року і третя 1 жовтня того-ж року. Про місце засідання сесії оголошується в офіційному органі за два тижні до початку сесії. Чергові сесії продовжуються два місяці. Цей термін може бути продовжений або з постанови Державної Народної Ради, або з вимоги Голови Директорії, або з вимоги Ради Народніх Міністрів.

Надзвичайні сесії скликаються Головою Директорії або з власної ініціативи, або по вимозі Ради Народніх Міністрів, або Президії Державної Народної Ради. Надзвичайна сесія Державної Народної Ради розглядає ті питання, що зазначені в офіційному оголошенні про скликання надзвичайної сесії. Після розгляду сих справ сесія закривається.

19. Перше засідання Державної Народної Ради одкриває Голова Директорії, або з його доручення Голова Ради Народніх Міністрів, відчитуючи наказ про скликання Державної Народної Ради і покликуючи до тимчасового проводу найстаршого віком Члена Державної Народної Ради.

20. Державна Народня Рада вибірає зпоміж себе Голову та відповідне число його заступників та секретарів. Всі вони творять Президію Державної Народної Ради і виконують свої обов'язки аж до вибору нової Президії.

21. Державну Народню Раду можна розв'язати тільки тоді, коли буде обрано Парлямент Української Народної Республіки.

Тим самим наказом, що розв'язується Державна Народня Рада, скликається рівночасно Парлямент на першу його сесію.

Перерва між розв'язанням Державної Народної Ради і початком першої сесії Парляменту Української Народної Республіки не може тривати більш одного місяця.

IV. Про компетенцію Державної Народної Ради

22. До компетенції Державної Народної Ради належить:

а) обговорення законопроектів, що вступають до Державної Народної Ради від Голови Ради Народніх Міністрів;

б) розроблення законопроектів, які виникають з власної ініціативи Державної Народної Ради;

в) обговорення бюджету Республіки та всіх асигнувань з Державної Скарбниці. Обрахунок державних прибутків і видатків повинен бути внесений не пізніше початку другої сесії;

г) розгляд справ про позички та інші державні зобов'язання;

д) контроль діяльності Уряду шляхом:

1) інтерпеляції,

2) запитань,

3) призначення окремих парламентарних анкетних або слідчих комісій;

е) розгляд відчиту Державного Контролю по виконанню бюджету попередніх років, а також по всіх прибутках і видатках з Державної Скарбниці;

ж) розгляд і ствердження міжнародних умов;

з) оголошення війни і заключення миру.

23. Тільки Державна Рада має право означувати валюту, ухвалювати емісію Державних Кредитових білетів та державних облігацій порядком, визначеним в окремій законі.

24. На жадання Державної Народної Ради Голова Ради Міністрів та інші члени Уряду, або їх представники мусять явитися в визначений час на засідання Державної Народної Ради або її комісії, де і повинні бути вислухані негайно.

Міністри, або визначені ними представники Уряду мають право брати участь в засіданнях Державної Народної Ради, або її комісій і промовляти поза чергою.

25. Державна Народня Рада має право приймати петиції від громадян Української Народної Республіки, приватних і державно- зареєстрованих товариств, кооперативів та корпорацій і установ з публично-правовим характером. Державна Народня Рада окремою ухвалою може передати петиції відповідним міністрам і жадати від них пояснень що до справ, до яких відносяться петиції. Міністри мусять дати жадані пояснення, або їх відмовити з поданням причин.

26. Державна Народня Рада для найліпшого проведення своєї роботи утворює зі своїх членів різні комісії, може також установити окрему комісію зі своїх членів, щоб вияснити і усталити спірні форми певної справи.

Може надати право цій комісії звивати свідків і знавців, щоб зложити свої зізнання перед комісією, а також право переслухувати під присягою, послуговуючись відповідними постанови судового поступовання.

27. Державна Народня Рада сама рішає про важність опротестованих обрань членів на підставі окремого внесення своєї мандатної комісії.

Член Державної Народної Ради, що його обрання опротестовано, користується своїми правами і виконує свої обов'язки до хвилі, коли Державна Рада ухвалить неважність його вибору.

28. Рада Народніх Міністрів, або окремі Міністри, що їм Державна Народня Рада висловить недовір'я, уступають з Уряду.

29. Якщо Голова або Члени Ради Народніх Міністрів навмисне або з важкої недбалосте нарушать в обсягу своєї службової діяльносте основні або інші закони, то вони відповідають перед карним судом.

30. Право обжалування належить Державній Народній Раді. Така постанова ухвалюється Державною Народньою Радою в присутносте найменше половини всіх її членів та двома третями голосів присутніх членів.

Карне поступовання веде Вищій Суд Республіки.

На випадок обжаловання Державною Народньою Радою, Голова або Члени Ради Народніх Міністрів мусять негайно здержатися від дальшого виконування своїх службових справ і обов'язків аж до часу, коли Вищій Суд Республіки порушить цю справу.

31. В разі виправдання «Судом обжаловано» особи, вона вертає негайно до виконання своїх урядових справ і обов'язків.

V. Про порядок ведення справ Державної Народної Ради

32. Ухвали Державної Ради приймаються звичайною більшістю голосів присутніх членів.

33. Ухвалений Державною Народною Радою законопроект Голова Державної Ради разом з Головою Ради Міністрів подає на затвердження на протязі 7 днів Голові Директорії.

Затверджений Головою Директорії законопроект вертає знов до Голови Ради Народніх Міністрів для оголошення через Державну Канцелярію в Вістнику Державних Законів з підписом Голови Директорії, Голови Ради Народніх Міністрів і відповідного Міністра або відповідних Міністрів чи цілої Ради Міністрів і посвідченням Державного Секретаря.

Перед початком тексту закону належить зазначити, що ухвалила його Державна Народня Рада згідно з постановами відповідних артикулів.

34. На випадок відмови затвердження законопроекту Головою Директорії, має він протягом 14 днів звернути законопроект Голові Ради Народніх Міністрів з письменним наведенням причин, чому його не затверджено.

Голова Ради Народніх Міністрів протягом дальших 7 днів відсилає незатверджений законопроект Голові Державної Народної Ради, який ставить його на денний порядок найближшого засідання Державної Народної Ради.

Державна Народня Рада або приймає до уваги Голови Директорії, що до потреби змін в законопроекті, тоді відсилає його до відповідної комісії для дальшого правильного трактування, або приймає заново в цілості без змін.

Прийнятий в цей спосіб законопроект Голова Державної Народної Ради відсилає Голові Ради Народніх Міністрів з метою негайного оголошення його в Вістнику Державних Законів.

35. Законодавчі питання, що виникають з власної ініціативи Членів Державної Народної Ради, подаються Президії в листовній формі за підписом не менше десяти Членів Ради.

36. Всі законопроекти, що поступають в Державну Народню Раду, по обговоренню їх ухвалюються або відхиляються нею, або направляються до розроблення комісії.

37. Інтерпеляції до Уряду або його Членів подаються в листовній формі, за підписом трьох Членів Державної Народної Ради і передаються до її Президії, для докладу в засіданню Державної Народної Ради та в випадках їх ухвали, передаються Раді Народніх Міністрів.

38. На внесену інтерпеляцію Уряд може відповісти негайно, або заповісти відповідь на означений термін, або врешті відмовити в відповідній мотивованій заяві.

Державна Народня Рада на окреме внесення може ухвалити відчинення дискусії над відповіддю Міністра на внесену інтерпеляцію.

Може вона на окреме внесення ухвалити, чи вважає відповідь Міністра задовольняючою і приймає її до відома, чи ні, або ухвалити, що переходить до дальших чергових справ з зазначенням мотивів або без їх зазначення.

39. Засідання Державної Народної Ради відбуваються, коли на них присутні не менш як половина Членів Ради, закликаних на дану сесію.

VI. Про прилюдність засідань Державної Народної Ради

40. Засідання Державної Народної Ради є прилюдні.

Засідання Державної Народної Ради можуть бути не прилюдні на жадання Голови Державної Ради, Членів Уряду або найменше 10 Членів Державної Ради на підставі окремої ухвали, що приймається по упущенні публікою залі нарад.

41. Не можна нікого потягати до відповідальности за справозданя з прилюдного засідання Державної Народної Ради, коли воно згідно з правдою.

42. В засіданнях комісій Державної Народної Ради сторонні особи не допускаються; згідно з постановою більшосте комісії можуть бути закликані на засідання комісії Народної Ради з правом дорадчого голосу фаховці.

VII. Про внутрішній устрій Державної Народної Ради

43. Внутрішній устрій та розпорядок праці Державної Народної Ради зазначаються регуляміном, який складається Державною Народною Радою відповідно цьому закону.

Державною Народною Радою регулямін стає обов'язуючим після оголошення його в Вістнику Державних Законів і для своєї важности не потребує затвердження Голови Директорії.

До ухвали Державною Народною Радою свого регуляміну має силу тимчасовий регулямін, який ухвалено Радою Народніх Міністрів.

44. В випадку порушення порядку Членом Державної Народної Ради він може бути згідно з регуляміном усунений з цього засідання, або позбавлений на якийсь час права брати участь в заняттях Державної Народної Ради лише постановою Державної Народної Ради.

45. Закон цей вводиться в чинність з менту його опублікування.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2 : Лютий 1917 – 1996 р. – С. 88–94.

Резолюція II Всеукраїнського з'їзду Рад «Про державний устрій» (18 березня 1918 року)

Рабочий класс и все трудящиеся массы Украины рассматривали Украинскую Народную Республику как Советскую республику, объединяющую всех живущих на территории Украины трудящихся, независимо от их национальности, и тесно связанную федеративными узами со Всероссийской Рабоче-Крестьянской Республикой.

В настоящее время мирный договор, насильем навязываемый германским империализмом Российской Федерации, формально прекращает федеративную связь Украины со всею Советской Федерацией. Украинская Народная Республика становится самостоятельной Советской Республикой. Но по существу отношения советских республик остаются прежними.

Трудящиеся массы Украины выражают твердую уверенность, что дальнейшей борьбой рабочего класса на Украине и в других странах мира уже в ближайшем будущем должна быть восстановлена эта формальная федеративная связь, и все советские республики объединятся в единую мировую социалистическую федерацию.

Стремясь объединить для борьбы с контрреволюционной Центральной радой всех трудящихся на всей территории Украины, завладеть которой стремится Центральная рада, то есть Украины в рамках 3 и 4 Универсалов, трудящиеся массы Украины рассматривают Украинскую Советскую Республику как республику федеративную, объединяющую все советские объединения – вольные города и республики, как автономные части Украинской Федеративной Советской Республики.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 119.

***«Тимчасове положення про соціалізацію землі (Закон)»,
ухвалене II Всеукраїнським з'їздом Рад (19 березня 1918 р.)
(Витяги)***

Раздел I ОБЩЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ

Ст. 1. Всякая собственность на землю, недра, воды, леса и живые силы природы в пределах Украинской Советской Республики отменяется навсегда.

Ст. 2. Земля без всякого (явного или скрытого) выкупа отныне переходит в пользование всего трудового народа.

Ст. 3. Право пользоваться землей принадлежит лишь тем, кто обрабатывает ее собственным трудом, кроме случаев, особо предусмотренных настоящим законом.

Ст. 4. Право пользования землей не может быть ограничено ни полом, ни вероисповеданием, ни национальностью, ни подданством.

Ст. 5. Распоряжение недрами земли, лесами, водами и живыми силами природы предоставляется, в зависимости от их значения, уездной, губернской, областной и федеральной Советской власти, под контролем последней. Порядок пользования и распоряжения недрами, лесами, водами и живыми силами природы будет определен особым законом.

Ст. 6. Весь частновладельческий живой и мертвый сельскохозяйственный инвентарь переходит без всякого выкупа из нетрудовых хозяйств в распоряжение, в зависимости от их значения, земельных отделов: уездного, губернского, областного и федерального Советов.

Ст. 7. Все постройки означенных в ст. 6 хозяйств, а равно имеющиеся при них сельскохозяйственные предприятия, без всякого выкупа переходят, в зависимости от их значения, в распоряжение уездного, губернского, областного и федерального Советов.

Ст. 9. Распределением земель сельскохозяйственного значения между трудящимися ведают сельские, волостные, уездные, губернские, областные и Главный земельный отделы Советов, в зависимости от значения этих земель.

Ст. 10. Запасным земельным фондом Украинского центрального органа республики ведает Главный земельный отдел Советов Украины.

Ст. 11. В задачи распоряжения землей со стороны земельных отделов местной и центральной Советской власти, помимо справедливого распределения земель сельскохозяйственного значения среди трудового земледельческого населения и наиболее продуктивного использования национальных богатств, входит:

а) Создание условий, благоприятствующих росту производительных сил страны, в смысле увеличения плодородия земли, поднятия сельскохозяйственной техники и, наконец, поднятия уровня сельскохозяйственных знаний в трудовых массах земледельческого населения.

б) Создание запасного фонда земель сельскохозяйственного значения.

в) Развитие сельскохозяйственных промыслов, как-то: садоводства, пчеловодства, огородничества, скотоводства, молочного хозяйства и проч.

г) Ускорение перехода от малопродуктивных к более производительным системам полеводства путем равномерного расселения трудящихся земледельцев.

д) Развитие коллективного хозяйства в земледелии, как более выгодного в смысле экономии труда и продуктов, за счет хозяйств единоличных, в целях перехода к социалистическому хозяйству....

Хрестоматія з історії держави і права України. У 2 т. Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; за ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 120-123.

***Постанова РНК РСФРР «Про набатний дзвін»
(30 липня 1918 року)***

1. Виновные в созыве населения набатным звоном, тревожными гудками, рассылкой гонцов и т[ому] п[одобными] способами с контрреволюционными целями предаются Революционному трибуналу.

2. Соучастники, пособники, подстрекатели (как-то: призывающие устно, письменно или печатно к пользованию означенным в п. 1 способом возбуждения тревоги и т. п.) и вообще прикосновенные лица отвечают перед Революционным трибуналом наравне с главными виновниками.

3. Покушение на совершение означенного деяния наказуется как оконченное деяние.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 33.

**Постанова РНК РСФРР «Про червоний терор»
(5 вересня 1918 року)**

Совет Народных Комиссаров, заслушав доклад председателя Всероссийской Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлением по должности о деятельности этой комиссии, находит, что при данной ситуации обеспечение тыла путем террора является прямой необходимостью; что для усиления деятельности Всероссийской Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлением по должности и внесения в нее большей планомерности необходимо направить туда возможно большее число ответственных партийных товарищей; что необходимо обеспечить Советскую Республику от классовых врагов путем изолирования их в концентрационных лагерях; что подлежат расстрелу все лица, прикосновенные к белогвардейским организациям, заговорам и мятежам; что необходимо опубликовать имена всех расстрелянных, а также основания применения к ним этой меры.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х.: Оригінал, 2005. – С. 33–34.

**Тимчасове положення
про народні суди і революційні трибунали УСРР
(14 лютого 1919 року)**

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Вся судебная власть на территории Украинской Социалистической Советской Республики принадлежит:

- 1) Народным Судам и Советам (Съездам Народных Судей).
- 2) Революционным Трибуналам.

Примечание: Устройство, подсудность и порядок функционирования армейских Революционных Трибуналов определяется особым законом.

2. Право вынесения приговоров по уголовным делам и решений по гражданским делам принадлежит исключительно указанным в ст. 1 сего Положения органам Судебной власти.

Примечание: По делам особой важности, требующим безотлагательного разрешения, Чрезвычайным комиссиям по борьбе с контрреволюцией, саботажем и спекуляцией предоставляется право вынесения приговоров, с доведением об этом в каждом отдельном случае до сведения соответствующих Революционных Трибуналов.

II. ВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ О РЕВОЛЮЦИОННЫХ ТРИБУНАЛАХ

А. КОНСТРУКЦИЯ

3. Революционные Трибуналы учреждаются в количестве не менее одного на каждую губернию, установления числа приходящихся на губернию Революционных Трибуналов и территориальных районов и действия возлагается на Губисполком.

4. Для содействия Революционным Трибуналам учреждаются:

- 1) Особые Народные Следователи,
- 2) Коллегия Обвинителей,
- 3) Коллегия Правозаступников и
- 4) Трибунальные Исполнители.

5. Члены Революционного Трибунала, особые Народные Следователи и Члены Коллегий Обвинителей и Правозаступников избираются Губисполкомом из числа лиц, удовлетворяющих условиям, установленным для Советских избирателей. Трибунальные Исполнители избираются из числа тех же лиц Революционным Трибуналом.

6. Число подлежащих избранию Членов Революционного Трибунала особых Народных Следователей и Членов Коллегий Обвинителей и Правозаступников, равно как и число и границы следственных участков территориального района, на который распространяется власть данного Революционного Трибунала, устанавливается Губисполкомом; число Трибунальных Исполнителей из того же территориального района устанавливается Революционным Трибуналом.

7. Члены Революционного Трибунала и особые Народные Следователи избираются на шестимесячный срок; Губисполкомам принадлежит право досрочного смещения тех и других.

Б. ПОДСУДНОСТЬ

8. Революционному Трибуналу подсудны:

- 1) Дела о контрреволюционных деяниях.
- 2) Дела о Государственной измене.
- 3) Дела о шпионаже.
- 4) Дела о преступлениях по должности и о саботаже.
- 5) Дела о спекуляции.
- 6) Дела о других преступных деяниях, передаваемые на разрешение

Трибунала по постановлению Губисполкома.

Примечание: Право передачи дел, означенных в п. 6 ст. 8, на разрешение Трибунала представляются Губисполкомом лишь при наличии соответствующего заключения Юридического отдела.

9. Отдельные дела из числа означенных в п. п. 4 и 5 ст. 8 могут быть по постановлениям Революционных Трибуналов передаваемы на разрешение Народных Судов.

В. СУДОПРОИЗВОДСТВО

10. Предварительно разледование по делам, подсудным Революционным Трибуналам, производится Особыми Народными Следователями.

11. Революционному Трибуналу предоставляется право признавать ненужным производство предварительного расследования по отдельным судебным делам и принимать таковые непосредственно к своему рассмотрению.

12. Особым Народным Следователям предоставляется право своею властью принимать следующие меры пресечения:

- 1) арест,
- 2) отобрание залога,
- 3) установление поручительства,
- 4) наложение секвестра на имущество.

13. Жалобы на действия Следователей приносятся в Революционный Трибунал и рассматриваются последним[и] в распорядительном заседании.

14. Вопрос о допущении защиты в стадии предварительного следствия разрешается по усмотрению следователя.

15. По окончании следствия дело поступает в Трибунал, который, рассмотрев таковое в распорядительном заседании:

- 1) или постановляет дело прекратить за отсутствием состава преступления, за наличностью законных оснований ненаказуемости или за недостатком улик,
- 2) либо назначает дело к слушанию в судебном заседании,
- 3) либо направляет дело к доследованию.

16. При рассмотрении дел Революционный Трибунал не связан никакими ограничениями в отношении способов открытия истины.

17. Судебное следствие ведется публично; в особо исключительных случаях, под личную ответственность данного состава присутствия, Революционному Трибуналу предоставляется право закрывать двери заседания; приговоры Трибунала провозглашаются во всяком случае публично.

18. Каждое дело разрешается Революционным Трибуналом в судебном заседании при наличности пяти членов в составе присутствия.

19. Каждое дело разбирается Революционным Трибуналом при участии представителей обвинения и защиты, намеченных Трибуналом из числа членов соответствующих коллегий (ст. 4 Временного Положения). Народному Комиссариату Юстиции и Юридическому отделу Губисполкома предоставляется право делегировать для участия в деле в качестве и обвинителей, и защитников, и других лиц.

20. Революционный Трибунал при разрешении вопроса о виновности руководствуется внутренним убеждением в оценке доказательств.

21. При определении наказаний Революционный Трибунал безусловно подчиняется декрету Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, в особенности в отношении наибольшей и наименьшей меры наказания; поскольку мера наказания этими декретами не определена, Революционный Трибунал при установлении таковой руководствуется в первую очередь интересами Социалистической Революции, а затем социалистическим правосознанием.

22. Ходатайства о помиловании и смягчении участи лиц, осужденных приговором Революционного Трибунала, разрешаются Временным Рабоче-Крестьянским Правительством Украины и подаются через Революционный Трибунал; в случае поступления такого ходатайства, а также возбуждения такого по собственному усмотрению, Революционный Трибунал может приостановить исполнение приговора.

23. Все приговоры Революционного Трибунала провозглашаются «именем Украинской Социалистической Советской Республики».

III. ВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ О НАРОДНЫХ СУДАХ

A. КОНСТРУКЦИЯ

24. Народные Суды учреждаются в количестве не менее одного на каждый Советский район, уездный или городской.

25. Число Народных Судов каждого района, равно как и границы судебных участков, находящихся в их ведении, определяются соответствующим совдепом – по городам, и по уездам – исполкомом (ст. 24).

26. Для содействия Народным Судам учреждаются Народные Следователи, к которым применяются соответственно правила 24 и 25 ст. сего положения.

27. Для содействия Народным Судам учреждаются Коллегии Обвинителей и Правозаступников, а также Судебные Исполнители; число тех и других устанавливается Совдепом или Исполкомом данного района (ст. 24).

28. Для участия в разрешении дел, подсудных Народным Судам, кроме постоянных Народных Судей, привлекаются очередные Судьи – Народные Заседатели.

29. Постоянные Народные Судьи, Народные Заседатели, Народные Следователи и Члены Коллегии Обвинителей и Правозаступников избираются из числа лиц, удовлетворяющих условиям, установленным для Советских избирателей: по уездам – соответствующими Исполкомами, а по городам – Совдепами, Судебные исполнители избираются Советом Народных Судей.

30. Народные Судьи и Народные Следователи избираются на один год; избравшим их органам Советской власти представляется право досрочного смещения избранных Судей и Следователей.

31. Списки Народных Заседателей составляются на шесть месяцев; избранные распределяются по сессиям Народных Судов и Советов Народных Судей. Общее число Заседателей, подлежащих включению в список, число подлежащих избранию каждой сессии, продолжительность сессий устанавливаются: по уездам – Исполкомами, по городам – Совдепами.

32. Для разрешения в кассационном порядке дел, подсудных Народным Судам, учреждается в каждом Советском районе (ст. 24 сего положения) Совет (Съезд) Народных Судей, состоящий из всех постоянных Судей данного района.

33. Для участия в Совете Народных Судей при разрешении судебных дел постоянные Народные Судьи привлекаются по очереди, устанавливаемой местными Совдепами (в городах) или Исполкомом (в уездах).

34. В случае, указанном в ст. 53, к участию в разрешении Судебных дел Советом Народных Судей могут быть привлечены Народные Заседатели.

Б. ПОДСУДНОСТЬ

35. Народным Судам подсудны:

- 1) все гражданские дела,
- 2) все уголовные дела, за исключением подведомственных Революционным Трибуналам.

В. СУДОПРОИЗВОДСТВО

36. В стадии разрешения дел по существу Народный Суд функционирует в составе одного постоянного Народного Судьи и шести Народных Заседателей:

1) по делам по посягательству на человеческую жизнь, об изнасиловании, причинении тяжёлых ран или увечья, разбоев, грабежей, подлоге документов и подделке денежных знаков;

2) по делам о других преступлениях и проступках по особому для каждого случая постановлению Народного Судьи.

37. В стадии разрешения дел по существу Народный Суд действует в составе одного постоянного Народного Судьи и двух Народных Заседателей:

1) по уголовным делам, кроме предусмотренных ст. 36 сего положения;

2) по гражданским делам по особому для каждого случая постановлению Народного Судьи.

38. В стадии, указанной в предшествующих (36 и 37) статьях сего положения, Народный Суд действует в одном составе постоянного Народного Суда при разрешении гражданских дел вне случая, предусмотренного 2 п. 37 ст.

39. Дознание по делам, подсудным Народным Судам, производится судебной уголовной милицией, а предварительное следствие Народными Следователями или непосредственно постоянными Народными Судьями по их усмотрению.

40. Производство предварительного следствия обязательно по делам, указанным в п. 1 ст. 36 положения сего, за исключением того случая, если постоянный Народный Судья признаёт предварительное следствие ненужным.

41. По остальным уголовным делам предварительное следствие производится не иначе, как по особому постановлению постоянного Народного Судьи.

42. В отношении мер пресечения и допущения защиты в стадии предварительного следствия соблюдается соответствующее правило Временного Положения о Революционных Трибуналах.

43. Жалобы на действия Народных Следователей разрешаются Постоянным Народным Судьей.

44. По окончании предварительного следствия дело поступает в Народный Суд, который предварительно в составе одного лишь постоянного Народного Судьи решает вопрос о том, подлежит ли дело доследованию, прекращено на основании, указанном в ст. 15, или дальнейшему направлению, и в последнем случае назначает дело к слушанию в судебном заседании.

45. Обвинение и защита в Народном Суде осуществляется членами Коллегии Обвинителей и Правозаступников по очереди, устанавливаемой Советом (Съездом) Народных Судей.

46. Участие представителей Обвинения и защиты Обязательно:

1) по делам, предусмотренным 36 ст.

2) по прочим делам по усмотрению Народного Суда.

При участии представителей обвинения требуется участие также и представителей защиты и наоборот.

47. Для защиты интересов лиц, участвующих в гражданских делах, а также защиты гражданских интересов по уголовным делам, допускается участие членов коллегии правозаступников, привлекаемых к участию в деле в порядке, устанавливаемом Советом (Съездом) Народных Судей.

48. При производстве дела Народный Суд не связан никакими ограничениями в отношении способов раскрытия истины.

49. При разрешении дел Народный Суд безусловно подчиняется декретам Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, а поскольку те или иные вопросы не предусмотрены декретами, руководствуются критериями, указанными в ст. 21.

50. На разрешения и приговоры Народного Суда стороны могут в месячный, с момента объявлений резолюций, срок произвести кассационную жалобу в Совет (Съезд) Народных Судей.

51. Рассмотрение дел в кассационном порядке производится Советом Народных Судей в составе трёх постоянных Народных Судей.

52. Совет (Съезд) Народных Судей отменяет решение или приговор 1-й инстанции в случаях:

1) существенного, влияющего на силу решения или приговора нарушения закона;

2) явной несправедливости обжалованного решения или приговора.

53. По отмене решения, Совет Народных Судей направляет дело для нового рассмотрения по существу в Народный Суд в другом Составе присутствия, либо разрешает дело сам; в этом последнем случае к составу присутствия Совета Народных Судей присоединяются Народные Заседатели в количестве двух или шести, соответственно правилам 36–37 ст. сего Положения.

54. При рассмотрении дел в Советах Народных Судей применяется правило 47 ст. сего Положения, допущение и привлечение представителей обвинения и защиты определяется усмотрением суда, с соблюдением правила 2-й части 46 ст. сего Положения.

55. В отношении помилования и смягчения наказаний применяется пра[ви]ло 22 ст. сего Положения.

56. Народные Судьи и Советы Народных Судей провозглашают приговоры и решения именем Украинской Социалистической Республики.

57. Решения и приговоры Народных Судов и Советов Народных Судей подлежат пересмотру при наличии вновь открывшихся обстоятельств дела, если таковые были раньше неизвестны стороне, подающей просьбу о

пересмотре, или она не могла по уважительной причине сослаться на эти обстоятельства.

58. Просьба о пересмотре дел разрешается Судом 1-й инстанции; решения Суда по существу дела, последовавшие в результате этих просьб, подл[е]жат обжалованию на общем основании.

О ПОРЯДКЕ ПЕРЕСМОТРА ДЕЛ, РАЗРЕШЁННЫХ ПРЕЖНИМИ СУДЕБНЫМИ УСТАНОВЛЕНИЯМИ

1) Вступившие в законную силу решения и приговоры судебных мест, упразднённых декретом Временного Рабоче-Крестьянского Правительства о Судах (ст. 1 декрета), подлежат пересмотру в порядке и на основании означенных в ст. 57 и 58 «Временного Положения о Народных Судах и Революционных Трибуналах».

2) При отсутствии условий, указанных в ст. 57 «Временного Положения», допускаются подача просьб о пересмотре Народным Судом, при чем от усмотрения Народного Судьи зависит обращение дела к новому рассмотрению по существу.

3) В случае, указанном в ст. 2, решение по существу дела, вынесенное Народным Судом или в случае обжалования, Советом Народных Судей, подлежит утверждению со стороны Юридического Отдела Губисполкома.

Харьков, 14 февраля 1919 г.

Заместитель Председателя Совнаркома Украины

Народный Комиссар Юстиции

Управляющий Делами Правительства

Артем

Хмельницкий

Грановский

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 34–39.

Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 року)

І. ОСНОВНІ ПОСТАНОВИ

1. Українська Соціалістична Радянська Республіка є організація диктатури працюючих і експлуатуємих мас пролетаріату і біднішого селянства для перемоги над їх віковими гнобителями й експлуататорами капіталістами й поміщиками.

2. Завданням цієї диктатури є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму, шляхом проведення соціалістичних реформ і систематичного подавлення всіх контрреволюційних намірів з боку заможних клас. Після здійснення цих завдань диктатура зникне, а слідом за нею, по остаточнім оформленню майбутнього комуністичного ладу, зникне й держава, уступивши місце вільним формам суспільного життя, збудованого на основах організації загальної праці на загальну користь і братерську солідарність людей.

3. В цілях здійснення свого основного завдання Українська Соціалістична Радянська Республіка:

а) провадить в життя заходи, що безпосередньо направлені до знищення існуючого економічного устрою і виявляються в скасуванні приватної власності на землю і на всі інші засоби виробництва;

б) в області будівництва державного життя закріплює владу за робітничою клясою, усталюючи в здійсненню державної влади виключно для працюючих мас і цілком усуваючи пануючі кляси від такої участі;

в) утворює для працюючих мас можливість користуватися правами (свободою живого і друкованого слова, зборів і спілок), позбавляючи цих прав пануючі кляси і спільні з ними по своїй політичній позиції громадські групи;

г) організує озброєну оборону здобутків соціалістичної революції притягненням до цієї оборони всіх трудових елементів країни.

4. Пориваючи рішучо з минулим, намагаючись знищити, разом з поділом загалу на кляси, а також і національний гніт і національну ворожнечу, Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє свій твердий намір увійти в склад єдиної Соціалістичної Радянської Республіки, як тільки утворяться умовини для її збудови. Разом з тим Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже Радянськими Республіками і про свій намір вступити з ними в тісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції, в тісніше співробітництво в області комуністичного будівництва, можливого лише в міжнародньому масштабі.

5. Влада працюючих мас на території Української Соціалістичної Радянської Республіки здійснюється через Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів та інші органи влади по означенню Рад.

II. КОНСТРУКЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

A. ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВЛАДИ

6. До відому Центральної Радянської Влади на Україні належать:

1) Всі питання загально-державного значення, а зокрема:

а) затвердження, зміна і доповнення Конституції;

б) установа і зміна державних меж Республіки;

в) зносини з чужоземними державами, зокрема і оголошення війни й усталення згоди;

г) усталення основ організації збройних сил;

д) загальне керівництво внутрішньою політикою;

е) цивільне, карне і процесове законодавство;

ж) усталення основ соціалістичного будівництва в області народного господарства;

з) керування грошовою системою і організація фінансового господарства Республіки;

1) державна контроля над діяльністю Радянської влади, зокрема над правильністю, закономірністю і доцільністю грошових витрат.

2) Всі питання, що не мають загально-державного значення і які будуть взяті на розгляд органами Центральної Радянської влади.

7. Центральна Радянська влада має свої органи, а саме:

1) Всеукраїнський з'їзд Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів;

2) Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад;

3) Раду Народніх Комісарів.

8. З'їзд скликається В.Ц.В.К. не менш як два рази на рік, а по постанові В.Ц.В.К. може скликатися і частіш.

9. Лад виборів до з'їзду Рад устанавлюється В.Ц.В.К.Р.

10. З'їзд Рад є вищою Владою Української Соціалістичної Республіки. В протязі між двома з'їздами такою владою є В.Ц.В.К.Р. З числа питань, зазначених в ст. 6, виключному віданню з'їзду належить питання, зазначене в п. а), а також з застереженням, зазначеним в ст. 13, питання про оголошення війни та устанавлення згоди.

11. В.Ц.В.К. і з'їзд дають загальний напрямок діяльносте Робітничо-Селянського уряду і всіх органів Радянської влади в країні, зокрема виключному віданню В.Ц.В.К.Р, належать: вибори і звільнення Народніх Комісарів і Голови Ради Народніх Комісарів, розклад державних прибутків і зборів між центральною і місцевою владою, а також розв'язування питань, зазначених в ст. 19 Конституції. Питання, зазначені в пп. а), б), в) (п. 2), г), д), ж), а також річного бюджету розв'язуються як владою з'їзду, так і В.Ц.В.К.Р.

12. В.Ц.В.К.Р. відповідає перед Всеукраїнським З'їздом Рад і обирається останнім в кількосте по призначенню з'їзду на реченець до слідуєчого з'їзду. Рада Народніх Комісарів відповідає перед Всеукраїнським З'їздом Рад і перед В.Ц.В.К.Р.

Увага: На місце вибувших членів В.Ц.В.К. заступники призначаються постановою Ц.В.К. Всі інші питання, щодо законодавства і загального керування в країні, розв'язується також В.Ц.В.К. з поясненням, вказаним в ст. 16.

Увага: Питання про оголошення війни та заключення згоди розв'язується В.Ц.В.К.Р. на випадок негайносте при неможливосте скликати з'їзд в належний час.

14. Завідування окремими галузями керування країною накладається на окремі відділи В.Ц.В.К.Р., Народні Комісаріяти на чолі з Завідуєчими, обраними В.Ц.В.К.Р. Кількість, межі відання відділів і їх внутрішня організація усталюється В.Ц.В.К.

15. Рада Народніх Комісарів складається з Голови і Народніх Комісарів, у число котрих входять:

а) всі Керовники окремими відділами В.Ц.В.К.Р. (ст. 14);

б) інші особи, що обіраються окремо В.Ц.В.К.Р. з його розсуду.

Члени Ради Н. К. кожного року можуть звільнитись владою В.Ц.В.К.

16. Рада Народніх Комісарів має право брати на свій розгляд питання і справи, що стосуються до законодавства і загального керування країною, але має право вирішати своєю владою ті чи інші питання, або справи лише з загальним, або спеціальним уповноваженням В.Ц.В.К., а коли нема такого уповноваження, постанови Р.Н.К., даються на затвердження В.Ц.В.К.Р.

Увага: Питання, зазначені в ст.ст. 18 або 11, можуть бути переданими Ц.В.К. на остаточне розв'язання Р.Н.К.

17. Стан Народнього Комісару належить виключно членам Р.Н.К. У.С.Р.Р. і жодними іншими представниками Радянської влади як в центрі, так і на місцях не може присвоюватися.

Б. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА МІСЦЯХ

18. Органи Радянської влади на місцях слідує:

- а) Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів (міські та сільські), а також обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми);
- б) З'їзди Рад (губерніяльні, повітові і волосні), а також обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми).

19. Реченець і порядок виборів місцевих органів Радянської влади, норма представництва і загальні постанови щодо внутрішньої організації цих органів, означених меж відання і влади між ними, як і розмеження останніх ними і органами Центральної Радянської влади, встановлюється В.Ц.В.К.Р.

20. Право вибору мають незалежно від релігії, народности, осілосте, стану і т. п. слідує громадяне У.С.Р.Р., які до дня виборів досягли 18 років:

- а) всі, що здобувають засоби до життя продукційною і загальнокорисною працею, а також особи, заняті домашнім господарством, забезпечуючи першим можливість продукційної праці, себто різні робітники і служачі, заняті в промисловості, торгівлі, сільським господарстві та інш., селяни й козаки рільники;
- б) солдати Червоної Армії і матроси Червоної Фльоти;
- в) громадяне, що не входять в категорії, переведені н. п. а) і б) за утратою працездатності, відповідно засвідченої.

Увага: 1. Місцеві Ради можуть по постанові Центральної влади зменшувати усталену в цій ст. норму віку.

Увага: 2. Чужинці, які належать до робітничої кляси і трудового селянства, користуються також виборчим правом.

21. Позбавляються виборчого права і права бути обраними слідує особи, хоч би вони й входили в одну з вищезазначених категорій:

- а) особи, що користуються найманою працею з корисною метою;
- б) особи, які живуть на нетрудові прибутки, а саме прибутки з підприємства, з маєтків і т.п.;
- в) приватні торговці, комерційні посередники;
- г) ченці і духовні настоятелі церковей і релігійних культів;
- д) служачі і агенти колишньої поліції окремого корпусу жандармів і охоронних відділів, а також члени панувавшого в Росії дому;
- е) особи, визнані усталеним ладом божевільними, а рівно особи, що перебувають під опікою;
- ж) особи, засуджені за користливі та ганебні вчинки на реченець, усталений законом, або судовим вирокком.

III. ДЕКЛЯРАЦІЯ ПРАВ І ОBOB'ЯЗКІВ ПРАЦЮЮЧОГО І ЕКСПЛЮАТУЄМОГО НАРОДУ УКРАЇНИ

22. Для повного проведення основ диктатури пролетаріату і біднішого селянства У.С.Р.Р. надає працюючим масам всі права і можливість в області громадянського і політичного життя.

23. Відповідно цьому загальному становищу і з метою забезпечення за працюючими дійсної волі совісти, а також припинення можливість використання релігії і церкви в інтересах залишення клясового строю, церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних наук, котрі не переслідують жодних соціальних і політичних завдань, а також антирелігійних наук, котріх дух не перечить комуністичним поглядам.

24. З метою забезпечення за працюючими дійсної свободи висловлення своїх думок – У.С.Р.Р. усуває залежність преси від капіталу і віддає в руки робітничої кляси і селянської біднота всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг та інших творів друку і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій Україні.

25. В цілях забезпечення за працюючими дійсної свободи зборів – У.С.Р.Р., визнаючи право за працюючими Радянської Республіки вільного влаштування зборів, союзів і т. п., віддає в розпорядження робітничої кляси і селянської бідноти всі відповідні для влаштування народніх зборів помешкання з світлом і отопленням.

26. З метою забезпечення за працюючими дійсної свободи спілок У.С.Р.Р., зламавши економічну і політичну владу заможніх кляс і усунувши цим всі перепони, які до цієї пори перешкождали в буржуазній суспільності робітникам і селянам користуватись свободою організацій і акцій – дає робітникам і біднішим селянам усяку допомогу матеріальну та іншу для їх об'єднання і організації.

27. В цілях забезпечення за працюючими дійсного доступу до знання – У.С.Р.Р. ставить своїм завданням дати робітникам і селянам повну, всебічну і даремну освіту.

28. У.С.Р.Р. визнає обов'язки всіх громадян Республіки на працю і проголошує гасло: «не працюючий не їсть».

29. З метою всебічної охорони здобутків Великої Робітничо-Селянської Революції – У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність.

Почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків.

30. Виходячи з солідарності працюючих всіх націй, У.С.Р.Р. надає всі політичні права українських громадян – працюючим чужинцям, що живуть на території Української Республіки і належать до робітничої кляси, або до селянства, що не визискує чужої праці.

31. У.С.Р.Р. дає право притулку всім чужинцям, що терплять пересліди за релігійні проступки, а також за проступки, направлені проти інтересів уряду, забороняючого інтереси буржуазних класів.

32. У.С.Р.Р., визнаючи рівні права за працюючими, незалежно від їх раси і національності – обявляє суперечним основним законам Республіки, уставлення, або пропущення яких-небудь привілеїв, на підставі, а також яке б не було пригнічення національних меншостей, або обмеження їх рівноправності.

33. З огляду інтересів робітничої класи в цілому – У.С.Р.Р. позбавляє політичних прав окремі особи і окремі групи, які користуються цими правами на шкоду соціалістичної революції.

В. ПРО ГЕРБ І ПРАПОР У.С.Р.Р.

34. Герб У.С.Р.Р. – має на червоному полі в проміннях сонця – малюнок золотого серпа і молота, навкруги яких – уміщено вінок і написи на Українській та Російських мовах:

- 1) У.С.Р.Р.
- 2) Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

35. Торговельний, морський і військовий прапор У.С.Р.Р. – має на червоному полі в лівому куті – напис золотими літерами – Українська Соціалістична Радянська Республіка, або лише літери: У.С.Р.Р.

Місце Харків, року 1919, Березоля 10–14 дня Президія III Всеукраїнського З'їзду Рад

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 140–145.

Постанова ВУЦВК про необхідність об'єднання військових і матеріальних сил радянських республік (18 травня 1919 року)

Общность врага требует от всех советских республик общности борьбы и единства руководства ею. Необходимость самого бережного отношения к материальным силам республик требует общего планомерного распоряжения ими. Поэтому ЦИК С[оветов] У[краины], вместе с Киевским Советом рабочих депутатов, Киевским уездным съездом (Советов) крестьянских депутатов и представителями киевских профессиональных союзов и фабрично-заводских комитетов постановил:

1) Вся вооруженная борьба с врагами советских республик должна быть объединена во всех существующих советских республиках.

2) Все материальные средства, необходимые для ведения этой борьбы, должны быть сосредоточены вокруг общего для всех республик центра.

Исходя из этого, ЦИК поручает своему президиуму обратиться в ЦИК всех советских республик с предложением выработать конкретные формы организации единого фронта революционной борьбы.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 146.

**Постанова ВУЦВК, РНК УСРР, НКВС і ВУНК про затвердження
«Положення про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії»
(30 травня 1919 року)**

1) Всеукраїнська Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией, шпионажем и бандитизмом является центральным органом, объединяющим деятельность местных ЧК, планомерно проводящим в жизнь непосредственную борьбу с контрреволюцией, шпионажем и бандитизмом на всей территории Украинской Социалистической Советской Республики.

2) Всеукраїнська Чрезвычайная комиссия является органом Народного комиссариата внутренних дел, работающим на правах отдела последнего.

3) Во главе ВУЧК стоит председатель и его заместитель, назначаемые Совнаркомом.

4) При председателе ВУЧК состоит коллегия из семи лиц, утверждаемых Народным комиссариатом внутренних дел.

5) Председатель ВУЧК входит в коллегия Народного комиссариата внутренних дел с правом решающего голоса, в отсутствие председателя один из его заместителей входит в коллегия Народного комиссариата внутренних дел с правом решающего голоса.

6) Смета ВУЧК проходит по смете Наркомвнутдел.

7) ВУЧК и все местные чрезвычайные комиссии имеют право на организацию при себе особых вооруженных отрядов, численность коих на местах устанавливается местными исполкомами по соглашению с ВУЧК, кредиты на отряды местным чрезвычайным комиссиям отпускаются в общем порядке через местные исполкомы.

8) Всеми делами по непосредственной борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности на местах ведают организованные местными Советами или исполкомами, на одинаковых правах с остальными своими отделами, местные губернские чрезвычайные комиссии.

Примечание: Чрезвычайные комиссии могут, с утверждения ВУЧК, организовываться и в уездных городах, если местный губисполком признает это необходимым.

9) Члены местной Чрезвычайной комиссии избираются и отзываются местными исполкомами.

10) Председатели местных ЧК избираются местными исполкомами и утверждаются ВУЧК.

11) Высшие органы чрезвычайных комиссий имеют право посылать в низшие органы своих представителей с решающим голосом в количестве не свыше двух человек.

12) Постановления местных ЧК могут быть приостановлены и отменяемы соответствующими высшими органами чрезвычайных комиссий.

13) Местный исполком имеет право:

а) приостанавливать исполнение приговоров, выносимых местными ЧК до санкции соответствующими высшими органами чрезвычайных комиссий.

Примечание: Во всех случаях, когда местный исполком приостанавливает исполнение приговора без передачи дела судебным и следственным властям, требуется санкция [на исполнение] вынесенного приговора ВУЧК.

б) направлять дела, находящиеся в производстве ЧК, судебным и следственным властям во всех случаях по своему усмотрению.

14) Все сметы местных ЧК предварительно утверждаются местным исполкомом и проходят в общем порядке по смете ВУЧК. Все ассигнования на местные ЧК переводятся Чрезвычайной комиссией, Всеукраинской ЧК через местный исполком.

15) В задачи Чрезвычайной комиссии входят: борьба со всеми контрреволюционными проявлениями, шпионажем и бандитизмом как на внутреннем фронте, так и в армии и во флоте УССР.

16) Для выполнения этих задач чрезвычайным комиссиям предоставляются следующие права:

а) принимать меры пресечения и предупреждения в случаях всякого рода контрреволюционных выступлений, погромов и черносотенных беспорядков, вплоть до применения вооруженной силы;

б) испрашивать от исполкома, в случаях нарушения революционного порядка, усиления вооруженных сил;

в) входить с представлением в исполком о необходимости введения в губернии и уезде чрезвычайного или военного положения;

г) производить обыски, аресты, выемки, облавы, налагать запрещение на имущество, вести следствие в отношении частных, должностных лиц и организаций, заподозренных в контрреволюции, шпионаже и бандитизме;

д) выносить приговоры по делам лиц, уличенных в деяниях, указанных в ст. 15, при условии, когда эти дела по своему характеру представляются особо важными и требующими безотлагательного решения;

е) с особого разрешения местного исполкома производить следствие и выносить приговоры и по иным делам, кроме означенных в ст. 15;

ж) иметь войсковые части, объединенные в Особом корпусе при ВУЧК;

з) подвергать аресту ответственных сотрудников советских учреждений каждый раз с ведома исполкома, а в экстренных случаях только председателя исполкома. Аресты ответственных сотрудников народных комиссариатов производятся с ведома наркома или его заместителей.

17) В целях установления контакта в деятельности ЧК и органов Народного комиссариата юстиции устанавливаются следующие правила:

а) по всем делам, находящимся в производстве Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контрреволюцией, саботажем и спекуляцией, допускается участие с правом совещательного голоса представителей Наркомюстиции в отношении дел, производящихся во всех без исключения чрезвычайных комиссиях УССР, в том числе Всеукраинской ЧК и местных (губернских, уездных и городских), юридических отделов в отношении дел, производящихся в соответствующих местных чрезвычайных комиссиях;

б) указанным в пункте «а» сей статьи представителям НКЮ и юридических отделов местных исполкомов предоставляется право участия во всех следственных действиях, совершаемых чрезвычайными комиссиями, а также право обозрения всего делопроизводства Чрезвычайной комиссии;

в) означенным в пункте «а» сей статьи представителям НКЮ и юридических отделов местных исполкомов предоставляется право требовать от ЧК передачи дел судебным следственным властям; в случае несогласия Чрезвычайной комиссии с этими требованиями, вопрос о дальнейшем направлении дела передается на разрешение: 1) СНК, если упомянутое требование исходит от представителя НКЮ; 2) соответствующего местного исполкома, если требование это предъявлено представителями юридического отдела.

18) В развитие настоящего постановления ВУЧК издает инструкции и положения, с утверждением Народного комиссариата внутренних дел, по местным ЧК.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 147–150.

***Декрет Всеросійського ЦВК про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів
(1 червня 1919 року)***

Советские социалистические республики, созданные трудящимися массами на территории России, Украины, Латвии, Литвы и Белоруссии, неоднократно и во всеуслышание заявляли о своей готовности вступить в мирные переговоры с целью прекратить навязанную им войну. Охваченные безумной надеждой – покорить себе весь мир, стремящиеся к ничем не ограниченной эксплуатации богатств этих стран, сплотившиеся против мирового движения трудящихся, силы международного империализма прошли мимо мирных предложений трудящихся масс России, Украины, Латвии, Литвы и Белоруссии и напрягают ныне все свои усилия к подавлению Советской власти всюду, где она создана массовым революционным движением рабочих и крестьян. Мобилизовав против Советской власти все силы монархической и

капиталистической контрреволюции, мировой капитал стремится общим наступлением на всех фронтах задушить власть рабочих и крестьян. Отпор этой попытке вновь ввергнуть в рабство десятки миллионов русских и украинских, латышских, литовских, белорусских и крымских рабочих и крестьян требует от них теснейшего объединения боевых сил, централизации и руководства в тяжелой борьбе на жизнь и на смерть. Военный союз всех упомянутых советских социалистических республик должен быть первым ответом на наступление общих врагов. Поэтому, стоя вполне на почве признания независимости, свободы и самоопределения трудящихся масс Украины, Латвии, Литвы, Белоруссии и Крыма, исходя как из резолюции Украинского Центрального Исполнительного Комитета, принятой на заседании 18 мая 1919 г., так и предложения советских правительств Латвии, Литвы и Белоруссии, Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет Советов признает необходимым провести тесное объединение: 1) военной организации и военного командования; 2) Советов народного хозяйства; 3) железнодорожного управления и хозяйства; 4) финансовой и 5) комиссариатов труда советских социалистических республик России, Украины, Латвии, Литвы, Белоруссии и Крыма с тем, чтобы руководство указанными отраслями народной жизни было сосредоточено в руках единых коллегий.

Объединение должно быть проведено путем соглашения с Центральным Исполнительным Комитетом и Советами Народных Комиссаров указанных советских республик.

Для осуществления указанных шагов Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет избирает комиссию, которой поручает немедленно вступить в переговоры с представителями соответствующих Центральных Исполнительных Комитетов и совместно с ними выработать конкретные нормы объединения, а впредь до момента выработки окончательного объединения, немедленно создать формы деятельности.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 151–152.

Тимчасове положення Всеукраїнського революційного комітету про організацію Радянської влади на Україні (22 грудня 1919 року)

До освобождения Украины от разбойничьей контрреволюции и до созыва Всеукраинского съезда Советов крестьянских, рабочих и красноармейских депутатов, приноравливаясь к условиям войны с контрреволюцией, издается следующее временное «Положение об организации Советской власти на Украине».

1. Во главе политико-административной власти на Украине стоит временный Всеукраинский ревком, который составлен из пяти человек (три

коммуниста-большевика, один коммунист-борьбист и один украинский левый эсер-борьбист).

2. При Всеукраинском ревкоме имеется аппарат по управлению и урегулированию советского строительства на Украине:

а) во главе каждой отрасли советского строительства стоит коллегия (из двух-трех человек), назначенная Украинским ревкомом;

б) хозяйственные коллегии (народного хозяйства, путей сообщения, почт и телеграфа, социального обеспечения, труда и др.) работают в полном контакте с соответствующими центрами РСФСР под контролем Украинского ревкома;

в) практические отношения отдельных коллегий между собой регулируются Украинским ревкомом;

г) все денежные выдачи на советское строительство Наркомфин РСФСР по соглашению с Украинским ревкомом разассигновывает по утвержденным Украинским ревкомом сметам губревкомам;

д) Украинский ревком по мере надобности имеет право переводить кредиты на др. нужды, передавать за счет одного ревкома другому, закрывать их и т. д.;

е) Украинский ревком имеет в своем распоряжении денежные суммы для удовлетворения непредвиденных расходов советских учреждений как в центре, так и на местах, а также для своих расходов по руководству советским строительством на Украине и на устройство городского и сельского хозяйства.

3. Всеукраинский ревком в прифронтальной полосе (сто верст), по соглашению с высшим военным командованием, а в некоторых местах с губернскими комитетами партии, назначает губернские ревкомы. Губернские ревкомы состоят из представителей КПУ (большевиков), УКП [борьбистов] и украинских левых эсеров (борьбистов).

4. Уездные ревкомы назначаются губернскими по соглашению с военными властями на таких же основаниях, как и губернские (по возможности из местных работников).

5. Волостные и сельские ревкомы – соответствующими высшими инстанциями.

Примечание. Отношения между ревкомами остаются такие же, какие существовали между исполкомами. Каждый низший ревком подчинен высшему по инстанции.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 157.

Постанова Всеукраїнського революційного комітету про поширення на Україну декретів РРФСР (27 січня 1920 року)

В развитие соглашения Всеукраинского ЦИК и Всероссийского ЦИК от 1 июня 1919 г. об объединении деятельности обеих республик, впредь до окончательного оформления взаимоотношений последних, объявляется:

1. Все декреты и постановления УССР, касающиеся органов власти и подведомственных учреждений, связанных с вышеуказанным соглашением (как-то: военные, ВСНХ, продовольствия, трудособеза, путей сообщения, почты и телеграфа и финансов), аннулируются и заменяются декретами РСФСР, вступающими в силу на всей территории Украины с момента опубликования сего и подлежащими немедленному исполнению.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 163.

Постанова Всеукраїнського революційного комітету про застосування виняткової міри покарання – розстрілу до активних контрреволюціонерів в Україні (2 лютого 1920 року)

В действие вводится по телеграфу.

Всеукраинский революционный комитет, обсудив вопрос о применении высшей меры наказания, т. е. расстрела, по приговорам чрезвычайных комиссий и ревтрибунала в пределах территории Украины, в связи с постановлением об отмене смертной казни в РСФСР, находит: отмена смертной казни в РСФСР, явившаяся результатом: 1) полного подавления шпионской, дезорганизаторско-мятежнической деятельности агентов Антанты и служащих ей царских генералов в тылу Красной Армии; 2) разгрома контрреволюции на фронтах; 3) уничтожения крупнейших тайных организаций контрреволюционеров и бандитов и 4) достигнутым вследствие этого укреплением Советской власти, – не может быть ныне осуществлена в пределах территории Украины, где все вышеуказанные условия, угрожающие существованию Советской власти на Украине, еще не ликвидированы, где враг оказывает нашей Красной Армии еще достаточное сопротивление, где с каждым днем обнаруживаются все новые заговоры против Советской власти на Украине, а посему впредь до полного уничтожения препятствий, нарушающих устойчивость Советской власти на Украине, Всеукраинский революционный комитет, ответственный перед рабоче-крестьянской массой Украины за всемерное укрепление ее, в своей неуклонной и решительной борьбе со всякими попытками контрреволюционного характера, не может остановиться ни перед какими мерами, вплоть до применения системы красного террора.

Но пусть украинский народ, убедившись на примере Советской России, знает, что террор и все тяжелые репрессии в отношении врагов рабочих и крестьян навязываются нам исключительно свергаемой буржуазией и ее наемниками, и что эти тяжелые меры отменяются, как только укрепление власти рабочих и крестьян считается завершенным.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 163.

**Закон Ради Народних Комісарів УСРР про хлібну розкладку
(26 лютого 1920 року)
(Витяги)**

Окончательное освобождение Украины от власти помещиков и генералов, изгнание из ее пределов банд Деникина, насилувавших, разорявших и грабивших трудовое население, ставит ныне перед Советской властью задачу окончательного закрепления этих побед – передачу земель крестьянству, восстановление разрушенного народного хозяйства, в особенности же Донецкого бассейна и железных дорог.

Эти великие задачи могут быть осуществлены только в том случае, если будет устранен продовольственный кризис.

Должна быть накормлена доблестная Красная Армия, освободившая Украину, защищающая ее ныне от нападения контрреволюции и международных капиталистов, все еще не потерявших надежды установить свою кровавую власть и забрать землю у крестьянства.

Должны быть накормлены железнодорожные рабочие, на которых возлагается тяжелая задача восстановления путей сообщения.

Должно быть обеспечено хлебом наиболее нуждающееся крестьянство, вовсе его лишенное.

Необходимо накормить рабочих, добывающих уголь, без которого становятся фабрики, заводы, железные дороги, благодаря чему до крайности сокращаются запасы товаров, необходимых для населения и в первую голову для крестьянства.

Должны быть обеспечены дети, приюты, больницы, лазареты и т. д.

Наконец, должен быть образован особый фонд (запас) для нужд обсеменения полей.

В целях удовлетворения всех перечисленных выше неотложных потребностей Совет Народных Комиссаров Украины постановляет произвести на всем протяжении страны государственную разверстку на хлебные продукты согласно следующих правил:

1. Сельское население, производящее зерновые продукты, обязуется под страхом строгой ответственности сдать государству по указанным ниже твердым ценам положенное количество зерновых продуктов, согласно государственной разверстки.

2. Учитывая тяжкие последствия гражданской войны, особенно для мелких крестьянских хозяйств, волостную разверстку на зерновые продукты начать производить с хозяйств, площадь пахотной земли которых превышает три десятины.

Однако, если установленная законом разверстка в размере 30 % не будет выполнена полностью к первому положенному сроку (см. ст. 5. наст. зак.) потому ли, что более зажиточные крестьяне не выполняют своего долга перед социалистическим государством, или потому, что менее зажиточные крестьяне возьмут на себя позорную роль укрывателей хлеба у зажиточных крестьян, – обязанность выполнения разверстки должна быть распространена также на хозяйства, площадь пахотной земли которых менее трех десятин, а виновные в укрывательстве должны быть подвергнуты строжайшей каре вплоть до конфискации их имуществ.

Принимая во внимание состояние крестьянских хозяйств, потерпевших от белогвардейских банд, а также и то, что крестьянство охотно помогало продуктами Красной Армии, Совнарком Украины исчисляет количество хлебных продуктов, подлежащих сдаче государству, лишь в пределах, безусловно необходимых для удовлетворения перечисленных нужд и значительно ниже общего количества излишков, производимых сельским населением. Эти последние определяются для 1920 г., благодаря очень высокому урожаю 1919 г., цифрой до 600 миллионов пудов, между тем разверстка исчисляется лишь в размере около одной четвертой этого количества...

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 168–170.

Ухвала «трійки» Кримської ударної групи про розстріл врангелівських офіцерів

1920 года Ноября 28-го дня, ст. Джанкой.

Я Начальник Крымской Ударной Группы 2-го пункта ПЕТРОВ и помощник Начальника Крымской Ударной Группы 2-го пункта т. КАЛЯЕВ и уполномоченный Начособотдарма 13 т. ДАЛЬСКИЙ, рассмотрев список и анкеты всех Врангельских офицеров и принимая во внимание, что все эти лица, будучи в рядах белой армии Корниловцы, Дроздовцы и Марковцы, принимавших деятельное участие в укреплении Сивашских и Перекопских районов, наносившие вред Рабоче-Крестьянской Власти, постановили:

Всех Врангельских офицеров, как вредный элемент, мешающих строительству Рабоче-Крестьянской Республики, в количестве ТРИСТА ДВАДЦАТЬ человек «РАССТРЕЛЯТЬ»

Приговор привести в исполнение в течение 24 часов.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х.: Оригінал, 2005. – С. 61.

**Наказ № 8 по Кримській ударній групі управління особливих відділів
Південного та Південно-Західного фронтів
(7 грудня 1920 року)
(Витяги)**

§ 1. Для расправы и ликвидации с оставшимися белогвардейским и контрреволюционным элементом в районе г. Севастополя составит тройку под председательством Зам. начособоотдела Черноазморей тов. Михайлова в составе членов Начособоотделения 46-й дивизии тов. Кудряшева и нач. агентуры Особоотдела Черноазморей тов. Петрова, запасным членом назначается старший следователь Особого Отдела тов. Крастынь, коим предоставит право вынесения приговора высшей меры наказания.

§ 2. Для расправы с оставшимися белогвардейскими и контрреволюционными элементами в районе от г. Ялты до Феодосии (включая) составит тройку под председательством Начособоотдела Черазморей т. Чернобровым в составе членов тов. Петрова и т. КАЛЯЕВА коим предоставит право вынесения приговоров высшей меры наказания.

§ 3. За энергичную работу по борьбе с контрреволюцией выразить революционную благодарность и выдать золотые часы следующим товарищам...

Всем остальным революционную благодарность и приготовить на них подарки, а также товарищам красноармейцам.

§ 4. Нижеследующим т.т. сотрудникам Особоотделения 46-й дивизии выразить сердечную благодарность и выдать серебрянные часы с надписью «За энергичную работу от Особого Отдела Южного фронта»...

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 62.

Питання для самоконтролю

1. Коли і як була утворена Українська Центральна Рада?
2. Охарактеризуйте I та II Універсали. Зробіть порівняльну характеристику.
3. Охарактеризуйте III та IV Універсали.
4. Розкажіть про державотворчу діяльність Української Центральної Ради.
5. Охарактеризуйте джерела права УНР доби Центральної Ради.
6. Дайте характеристику основних положень Конституції УНР (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 року.
7. Яка форма державного правління та державний устрій Української Держави?
8. Які основні риси права Української Держави?
9. Охарактеризуйте УНР доби Директорії.
10. Дайте характеристику Західноукраїнській Народній Республіці. Яке значення мала злука ЗУНР та УНР?

ТЕСТИ

1. Коли була створена Центральна Рада?

- а) 28 лютого 1917 р.;
- б) 8 квітня 1917 р.;
- в) 7 березня 1917 р.;
- г) 5 травня 1917 р.

2. Коли відбувся Український національний конгрес?

- а) 3 березня 1917 р.;
- б) 25 червня 1917 р.;
- в) 6-8 квітня 1917 р.;
- г) 7 листопада 1917 р.

3. Лідери Центральної Ради прагнули добитися від Тимчасового уряду:

- а) незалежності України;
- б) поширення влади на всю територію України;
- в) визнання України як самостійної держави;
- г) широкої автономії для України.

4. Хто став ініціатором створення української армії?

- а) М.Грушевський;
- б) В.Винниченко;
- в) С.Петлюра;
- г) М.Міхновський.

5. Коли прийнято I Універсал Центральної Ради?

- а) 3 березня 1917 р.;
- б) 10 червня 1917 р.;
- в) 3 липня 1917 р.;
- г) 4 серпня 1917 р.

6. Коли прийнято II Універсал Центральної Ради?

- а) 3 березня 1917 р.;
- б) 10 червня 1917 р.;
- в) 3 липня 1917 р.;
- г) 7 листопада 1917 р.

7. Коли прийнято III Універсал Центральної Ради?

- а) 3 липня 1917 р.;
- б) 7 листопада 1917 р.;
- в) 9 січня 1918 р.;
- г) 22 січня 1919 р.

8. Коли прийнято IV Універсал Центральної Ради?

- а) 3 липня 1917 р.;
- б) 7 листопада 1917 р.;
- в) 9 січня 1918 р.;
- г) 22 січня 1919 р.

9. Хто очолив Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради?

- а) М.Грушевський;
- б) С.Єфремов;
- в) С.Петлюра;
- г) В.Винниченко.

10. Українська Народна Республіка проголошена:

- а) I Універсалом;
- б) III Універсалом;
- в) II Універсалом;
- г) IV Універсалом.

11. Яким актом було проголошено незалежність УНР?

- а) I Універсалом;
- б) II Універсалом;
- в) III Універсалом;
- г) IV Універсалом.

12. Виконавчим органом Центральної Ради за IV Універсалом була:

- а) Рада Народних Міністрів;
- б) Українські Установчі Збори;
- в) Генеральний Секретаріат;
- г) Рада Міністрів.

13. Влада українського уряду за Інструкцією Тимчасового уряду територіально обмежувалася:

- а) 3 губерніями;
- б) 5 губерніями;
- в) 7 губерніями;
- г) 9 губеніями.

14. Вищий судовий орган УНР?

- а) Верховний Суд;
- б) Вищий крайовий суд;
- в) Генеральний Суд;
- г) Генеральне секретарство.

15. Коли відбувся Конгрес українських хліборобів, на якому гетьманом України було проголошено П.Скоропадського?

- а) 29 квітня 1918 р.;

- б) 23 березня 1918 р.;
- в) 25 лютого 1918 р.;
- г) 25 березня 1918 р.

16. Коли була прийнята Конституція УНР?

- а) 1 травня 1918 р.;
- б) 27-28 квітня 1918 р.;
- в) 29 квітня 1918 р.;
- г) 30 квітня 1918 р.

17. Головою Ради міністрів Української держави був:

- а) П.Скоропадський;
- б) Д.Дорошенко;
- в) О.Лизогуб;
- г) В.Винниченко.

18. Вищий орган влади в Українській Державі:

- а) Гетьман;
- б) Державний Сенат;
- в) Рада міністрів;
- г) Державний Сейм.

19. До кого мала перейти влада на випадок смерті гетьмана?

- а) Колегії верховних правителів держави;
- б) Раді міністрів;
- в) Державному Сенату;
- г) Державному Сейму.

20. Як називався гетьманський уряд?

- а) Гетьманат;
- б) Рада народних міністрів;
- в) Рада міністрів;
- г) Державний Сенат.

21. Хто очолював місцеву адміністрацію?

- а) комісар;
- б) староста;
- в) комендант;
- г) війт.

22. У підпорядкуванні якого відомства перебувала вся система місцевої адміністрації?

- а) Міністерства внутрішніх справ;
- б) Ради міністрів;
- в) Державного Сенату;

г) губернського старости.

23. Кому підпорядковувалася Державна варта на місцях?

- а) помічнику-інспектору Державної стражі;
- б) комісару;
- в) начальнику повітової стражі;
- г) старостам.

24. Коли була створена Директорія?

- а) 13 листопада 1918 р.;
- б) 14 грудня 1918 р.;
- в) 16 листопада 1918 р.;
- г) 18 грудня 1918 р.

25. Коли Директорія прийшла до влади в Україні?

- а) 13 листопада 1918 р.;
- б) 14 грудня 1918 р.;
- в) 16 листопада 1918 р.;
- г) 18 грудня 1918 р.

26. Яке рішення прийнято на першій сесії Трудового конгресу?

- а) про скликання парламенту;
- б) про вибори органів місцевого самоврядування;
- в) про тимчасову передачу законодавчої і виконавчої влади Директорії;
- г) про курс на союз з Антантою.

27. Головою Директорії з лютого 1919 р. був:

- а) В.Винниченко;
- б) Ф.Швець;
- в) С.Петлюра;
- г) А.Макаренко.

28. За Декларацією Української Директорії від 26 грудня 1918 р. тимчасова законодавча влада належала:

- а) Директорії УНР;
- б) Конгресу трудового народу;
- в) Раді народних міністрів;
- г) Найвищому суду.

29. Коли був підписаний Ризький мирний договір?

- а) у квітні 1920 р.;
- б) у листопаді 1920 р.;
- в) у жовтні 1920 р.;
- г) у березні 1921 р.

30. Коли був підписаний Варшавський мирний договір?

- а) у квітні 1920 р.;
- б) у жовтні 1920 р.;
- в) у листопаді 1920 р.;
- г) у березні 1921 р.

31. Коли проголошено створення національної держави ЗУНР?

- а) 19 жовтня 1918 р.;
- б) 1 листопада 1918 р.;
- в) 13 листопада 1918 р.;
- г) 19 листопада 1918 р.

32. Внаслідок якого договору Закарпаття відійшло до складу Чехословаччини?

- а) Сен-Жерменського;
- б) Паризького;
- в) Женевського;
- г) Варшавського.

33. Хто входив до складу Президії Української Національної Ради?

- а) Президент і міністри ЗУНР;
- б) Президент і 9 членів Ради;
- в) Президент і 9 його заступників;
- г) Президент і 4 його заступника.

34. Хто виконував функції колегіального голови ЗУНР?

- а) Українська Національна Рада;
- б) Президія Української Національної Ради;
- в) Виділ;
- г) Державний Секретаріат.

35. Уряд ЗУНР мав назву:

- а) Українська Національна Рада;
- б) Президія Української Національної Ради;
- в) Виділ;
- г) Державний Секретаріат.

36. Хто очолював Державний Секретаріат ЗУНР?

- а) Державний секретар;
- б) Президент;
- в) Українська Національна Рада;
- г) Прем'єр.

37. Першим прем'єром Державного Секретаріату ЗУНР був:

- а) Є. Петрушевич;

- б) К. Левицький;
- в) С. Голубович;
- г) Л. Цегельський.

38. Кому належало право розпуску прибічних рад та призначення нових виборів до них?

- а) повітовому комісару;
- б) міському комісару;
- в) сільському комісару;
- г) волосному старшині.

39. Коли відбувся Акт злуки УНР і ЗУНР?

- а) 21 листопада 1918 р.;
- б) 3 січня 1919 р.;
- в) 22 січня 1919 р.;
- г) 3 березня 1919 р.

40. Хто очолював корпус української державної жандармерії?

- а) Генеральний державний прокурор;
- б) команда української державної жандармерії;
- в) жандармський міський комендант;
- г) жандармський повітовий комендант.

41. Коли прийнято Тимчасовий Основний Закон ЗУНР?

- а) 13 листопада 1918 р.;
- б) 13 лютого 1919 р.;
- в) 8 квітня 1919 р.;
- г) 14 квітня 1919 р.

42. Українська Національна Рада була створена:

- а) 18 жовтня 1917 р.;
- б) 18 жовтня 1919 р.;
- в) 18 жовтня 1918 р.;
- г) 18 жовтня 1920 р.

43. У якому місті вперше була проголошена радянська влада в Україні?

- а) Київ;
- б) Харків;
- в) Одеса;
- г) Катеринослав.

44. Як називався створений Центральним Виконавчим Комітетом України радянський уряд?

- а) Рада робочих, солдатських і селянських депутатів;
- б) Всеукраїнський з'їзд робочих і солдатських депутатів;

- в) Генеральний Секретаріат;
- г) Народний Секретаріат.

45. У перервах між Всеукраїнськими з'їздами рад вищим законодавчим органом був:

- а) Центральний виконавчий комітет;
- б) Державний секретаріат;
- в) Народний секретаріат;
- г) Революційний комітет.

Семінарське заняття № 7

ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА УСРР-УРСР У 1920–1930-Х РР.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку права України під час реалізації нової економічної політики та упродовж 30-х рр. ХХ ст., коли відбувалося становлення соціалістичної правової системи, характерними рисами якої було закріплення примату державних інтересів і забезпечення репресивної спрямованості державного механізму.

Навчальні питання

1. Джерела права УСРР.
2. Конституційне (державне) право УСРР у 20–30 рр. ХХ ст.
3. Основні риси адміністративного, фінансового, кримінального права УСРР в 20–30 рр. ХХ ст.
4. Основні риси цивільного, земельного, кооперативного, трудового права УСРР в 20–30 рр. ХХ ст.
5. Основні риси процесуального права УСРР в 20–30 рр. ХХ ст.

Теми рефератів

1. Нормативно-правове закріплення входження Радянської України до складу Радянського Союзу.
2. Джерела права УРСР періоду нової економічної політики.
3. Правові засади українізації.
4. Принцип матеріальної зацікавленості в цивільному праві УСРР.
5. Злочини та покарання за Кримінальними кодексами УСРР 1922 р. та 1927 р.
6. Характерні риси виправно-трудоного права УСРР.
7. Устрій та діяльність каральних органів УРСР у 1921–1939 рр.
8. Органи влади і управління за Конституцією УРСР 1937 р.
9. Деформації в цивільному праві УСРР у 30-х рр. ХХ ст.
10. Становлення колгоспно-кооперативного права УСРР у 30-х рр. ХХ ст.

Методичні вказівки

Знання джерел права є необхідною передумовою для з'ясування належності національної правової системи до певної світової правової сім'ї, а також визначення рівня її розвиненості та виокремлення засадничих принципів розвитку. Право УСРР періоду нової економічної політики та упродовж 30-х рр. XX ст. еволюціонувало у руслі радянської класової правової доктрини, що ґрунтувалася на принципі революційної законності. Такий підхід об'єктивно зумовив необхідність першої кодифікації права УСРР. Під час аналізу специфіки нового законодавства України, слід співвіднести його з аналогічним законодавством СРСР та РСФРР, що дає можливість з'ясувати рівень автентичності тогочасної української правової системи.

Під час визначення особливостей конституційного (державного) права УСРР, слід послідовно проаналізувати тексти конституційних актів УСРР від 1925 р, 1929 р. та 1937 р. з метою визначення основоположних тенденцій у конституційно-правовому регулюванні. У цьому контексті курсант (слухач, студент) має акцентувати увагу на спробі політичного керівництва Радянського Союзу завуалювати тенденцію уніфікації законодавства та централізації державного управління, передбачивши, з одного боку, безумовне дотримання принципу відповідності конституційних актів УСРР положенням Конституції СРСР, а з іншого - можливість опротестування неконституційних актів союзних наркоматів (наприклад, з посиланням на ст. 42, 59 Конституції СРСР від 1924 р.). Під час аналізу конституційного (державного) права УСРР в означений період необхідно, у першу чергу, зосередитися на визначенні правового статусу громадян (з акцентуацією на диференціації правового стану робітників, селянства та інтелігенції), з'ясуванні форм державного правління та державного устрою (зокрема, доцільно визначити особливості адміністративно-територіального поділу УСРР та правового статусу національних районів у її складі), правовому закріпленні командно-адміністративної системи та номенклатури як нового як своєрідного державного феномена, а також посиленні ролі та одержавленні партійних органів.

Під час виокремлення характерних рис адміністративного, фінансового, кримінального права УСРР у 20–30-ті рр. XX ст. необхідно звернути увагу на специфіці правового регулювання адміністративних відносин, становленні та розвитку фінансового права, а також злочинах і покараннях за Кримінальними кодексами УСРР (з акцентуацією на перманентному посиленні обвинувачувально-каральної спрямованості кримінального законодавства у 30-х рр. XX ст.).

Під час визначення основних рис цивільного, земельного, кооперативного та трудового права УСРР слід зосередитися на визначенні форм власності, майнових прав та принципу матеріальної зацікавленості, а також характеристик договірних відносин, спадкового права, правового забезпечення трудового землекористування, суб'єктів трудового права, тривалості робочого часу тощо. Окремо слід зосередити увагу на правовому підґрунті відновлення позаринкової економіки, деформаціях у цивільному праві (праві власності,

зобов'язальному, спадковому праві, шлюбно-сімейному праві) і бурхливому розвиткові колгоспно-кооперативного права.

Під час розгляду п'ятого питання слід виокремити основні риси процесуального права УСРР, що охоплювало кримінально-процесуальне право, цивільно-процесуальне право і виправно-трудове право (з акцентуацією на специфіці виправно-трудового законодавства). У контексті розгляду цього питання необхідно торкнутися проблеми незаконних і позасудових репресій, проілюструвавши поширення цієї тенденції в Україні на прикладі найгучніших політичних процесів (Шахтинська справа, справа Промпартії, справи СВУ, Українського національного центру тощо).

Навчальна література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / І. Й. Бойко – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.
2. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко – Львів : Видавничий центр Львівського нац. університету, 2013. – 408 с.

3. Винник Н. М. Історико-правові аспекти становлення української державності в Закарпатті (1918-1939 рр.) / Н. М. Винник // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 237-240.
4. Гавриленко О. А. Правова політика радянської влади щодо українського селянства у перші роки НЕПу / О. А. Гавриленко // Вестник Международного славянского университета. – Х., 1999. – Т. 2. - № 1. – С. 44-50.
5. История государства и права СССР / под ред. О. И. Чистякова, И. Д. Мартысевича. – М. : изд-во Московского ун-та, 1985. – 280 с.
6. Коцан І. Д. Воєнізація та подальше реформування міліції Харківщини на початку 20-х рр. ХХ ст. / І. Д. Коцан // Вісник Харківського нац. університету ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1028. – С. 69-73.
7. Коцан І. Д. До історії боротьби міліції Харківщини з самогоноварінням в роки НЕПу. / І. Д. Коцан // Формування тверезого способу життя в сім'ї та суспільстві : матеріали ІІІ науково-практичної конференції. (Львів, 4-5 листопада 2016 р.), Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького. – Львів., 2016. – С. 124-129.
8. Коцан І. Д. Історія і діяльність опозиційних до радянської влади неформальних громадських організацій / І. Д. Коцан // Громадське життя Харківщини за 20 років незалежності України : збірник тез Форуму. / ХарPI НАДУ «Магістр». – 2012. – С. 249-250.
9. Коцан І. Д. Охорона громадського порядку міліцією Харківщини в 20-ті рр. ХХ ст. / І. Д. Коцан // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3(74). – С.103-111.
10. Кульчицький С.В. Історичне місце української радянської державності / С.В. Кульчицький // Історія в школах України : наук.-метод. журнал . – 2002. – № 6. – С. 18-22 .
11. Курицын В. М. Становление социалистической законности / В. М. Курицын. – Москва : Наука, 1983. – 193 с.
12. Скалига Л. П. Боротьба Раковського за розширення прав України під час конституційного оформлення СРСР (травень-липень 1923 р.) / Л. П. Скалига // Укр. істор. журн. – 1992. – № 1. – С. 115-124.
13. Скоморовський В.Б. Правові основи військово-політичного договору радянських республік 1919р. / В.Б. Скоморовський // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2012. – № 57. – С. 95-100.
14. Усенко І. Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність / І. Б. Усенко ; відп.ред. О.Н. Ярмиш ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – Х. : 1995. – 74 с.
15. Чехович В. А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу / В. А. Чехович ; відп.ред. Л.О. Зайцев ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – Х. : 1995. – 56 с.

**Постанова ВУЦВК «Про заміну продрозкладки натуральним податком»
(27 березня 1921 року)**

1. Для забезпечення правильного і спокійного провадження господарства на основі більш вільного користування хліборобами продуктами своєї праці і своїми господарчими засобами, для зміцнення селянського господарства і піднесення їх продукційності, а також з метою точного встановлення припадаючих на хліборобів державних зобов'язань, розкладка, як засіб державного заготовлення продовольства, сировини і фуражу замінюється натуральним податком.

2. Цей податок мусить бути меншим припадавшого до цього часу шляхом розкладки оподаткування. Сума податку повинна бути вирахована так, щоб забезпечити самі необхідні потреби армії, робітничого, міського і нехліборобського населення.

Загальна сума податку повинна постійно зменшатись в міру того, як відбудова транспорту і промисловости дасть можливість Радянській Владі одержувати продукти сільського господарства в обмін на фабрично-заводські та кустарні продукти.

3. Податок береться, яко відсоток, або доля вироблених господарством продуктів. При визначенні податку на кожне господарство береться на увагу загальна кількість десятин заможности, кількість ідців, кількість товару в кожному господарстві.

4. Податок мусить бути поступовим. З податку який поступає, утворюються способом відрахування від 10 до 20 % губерньський продовольчий фонд, який має своїм призначенням задоволення негайних потреб незаможного селянства і придбання краму з-за кордону для постачання селянству. Господарі-селяне, що збільшують площу засіву свого господарства, а рівно ж ті, що збільшують продукційність господарства в цілому, одержують тільки по виконанню натурального податку.

5. Задача державі продуктів, що належить як податок, кінчається в певні точно зазначені законом терміни.

6. Одповідальність за виконання податку покладається на кожного окремого господаря, під контролем комнезамів і Волвиконкомів.

Органам Радянської влади доручається накладати кару на кожного, хто не виконає податку.

7. Усі запаси харчові, сировини і фуражу, що залишаються у хліборобів після виконання ними податку, є в повному їх розпорядженні, можуть бути використувані ними для поліпшення стану свого господарства, для підвищення особистого споживання і для обміну на продукти фабрично-заводської і кустарної промисловості. Обмін дозволяється у межах місцевого господарчого обороту, як через кооперативні організації, так і на ринках і базарах.

8. Тим хліборобам, котрі побажають здати лишки, що залишаться у них після виконання податку, державі, або кооперативам по дорученню держави, в обмін на лишки, котрі здаються добровільно, повинні бути дані речі широкого споживання, що має складатися, як з продуктів, внутрішнього виробництва, так

і з продуктів, закуплених за кордоном. Для цього відмічується частина державного золотого фонду і частина заготовленої сировини.

9. Постачання біднішому сільському населенню проводиться у державному порядку на окремих правилах.

Для розвитку цього закону Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет пропонує Раді Народніх Комісарів не пізніше 15-го квітня видати відповідне подрібне положення...

м. Харків, 27 березня 1921 р.

Голова Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету *Петровський*.
Секретар ВУЦВК *Єрмощенко*

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 186–187.

***Постанова Ради праці та оборони РРФСР
(12 серпня 1921 року)
(Витяги)***

1. Признать необходимым при первых же признаках противодействию сбора продналога или замедления в его взносе немедленно применять самые решительные меры принудительного характера, вводя в упорствующие волости и селения воинские части, немедленно направляя туда выездные сессии Ревтрибуналов и строжайше карая упорствующих...

2. При вводе воинских частей в селения их продовольственное снабжение возлагать на сельские общества в полном объеме боевого пайка, ... крестьянство предупреждается, что войсковые части немедленно будут выведены по выполнении установленной для данного срока доли налога и что от самого крестьянства зависит срок стоянки воинских частей и их довольствие за счет селения.

3. Предложить ВЦСПС в боевом порядке разрешить все вопросы, связанные с мобилизацией для продинспектуры и воендружин и провести эти мобилизации...

Гавриленко О. А. Правова політика радянської влади щодо українського селянства у перші роки непу / О. А. Гавриленко // Вестник Международного славянского университета. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 46.

Постанова ВУЦВК про скасування Всеукраїнської надзвичайної комісії і про утворення Держполітуправління (22 березня 1922 року)

1. Всеукраинскую Чрезвычайную комиссию по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности и ее местные органы упразднить.

2. При Народном комиссариате внутренних дел, под личным председательством народного комиссара или назначаемого Совнаркомом его заместителя, образовать Государственное политическое управление для выполнения по всей территории УССР нижеследующих задач:

а) подавления открытых контрреволюционных выступлений, в том числе бандитизма, и принятия необходимых мер для своевременного предупреждения таковых;

б) принятия мер охраны и борьбы со шпионажем;

в) охрана железнодорожных и водных путей сообщения;

г) политической охраны границ республики;

д) борьбы с контрабандой и переходом границ республики без соответствующих разрешений;

е) выполнения специальных поручений Президиума Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета или Совета Народных Комиссаров по охране революционного порядка.

3. Местными органами Госполитуправления являются его губернские отделы, образуемые при губернских исполнительных комитетах и действующие на основании особого положения, утверждаемого Президиумом ВУЦИК.

4. Председатель Госполитуправления УССР по соглашению с ГПУ РСФСР является полномочным представителем последнего на Украине и, в целях объединения руководства деятельностью всех органов ГПУ на Украине, ему подчиняются и ведущие борьбу с преступлениями в армии и на транспорте на территории УССР особые и транспортные отделы, а также и войска ГПУ на Украине.

5. При необходимости принятия мер пресечения в отношении лиц, причастных к контрреволюционным выступлениям, бандитизму, шпионажу, хищениям на железнодорожных и водных путях сообщения, контрабанде и переходу границ без разрешения, Госполитуправлению, его губернским отделам, а также и уполномоченным их в уездах предоставляется право производства обысков, выемок вещественных доказательств и необходимых документов и ареста на следующих основаниях:

а) В отношении лиц, застигнутых на месте преступления, аресты, обыски или выемки агентами Госполитуправления или его отделов могут быть произведены без специального постановления и особого ордера Госполитуправления или его отделов, с последующей санкцией председателя ГПУ или председателя губотдела в течение 48 часов после принятия мер пресечения; во всех остальных случаях арест, а также обыски и выемки допускаются не иначе, как по специальному постановлению ГПУ или губотдела ГПУ за подписью председателей их по особым ордерам, порядок выдачи таковых определяется вырабатываемой Госполитуправлением и утверждаемой Народным комиссариатом юстиции инструкцией.

б) Не позднее 2-х недель со дня ареста должно быть предъявлено обвинение арестованному.

в) Не позднее 2-х месяцев со дня ареста ГПУ или освобождает арестованного, или испрашивает у Президиума ВУЦИК разрешение на дальнейшую изоляцию, если того требуют особые обстоятельства дела, на срок, определяемый Президиумом ВУЦИК, или направляет дело в суд, зачисляя за ним арестованного.

6. Все уголовные дела по спекуляции, должностным и прочим преступлениям, находящиеся до опубликования настоящего постановления в производстве ВУЦИК и ее органов, подлежат в 2-х недельный срок передаче в ревтрибуналы и народные суды по принадлежности, и впредь все дела о преступлениях, направленных против Советского строя или представляющих нарушение законов УССР, подлежат разрешению исключительно в судебном порядке ревтрибуналами или народными судами по принадлежности.

7. Общий надзор за выполнением статей 5-й и 6-й настоящего постановления возлагается на Народный комиссариат юстиции.

Председатель ВУЦВК
Петровський.
Секретар ВУЦВК
А. Иванов

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 187–189.

***Декрет ВЦВК Про адміністративне вислання
(10 серпня 1922 року)***

1. В целях изоляции лиц, причастных к контрреволюционным выступлениям, в отношении которых испрашивается у Президиума ВЦИК разрешение на изоляцию свыше двух месяцев, в тех случаях, когда имеется возможность не прибегать к аресту, установить высылку за границу или в определенные местности РСФСР в административном порядке.

2. Рассмотрение вопросов о высылке отдельных лиц возложить на особую комиссию при Народном Комиссариате внутренних дел, действующую под председательством Народного Комиссара внутренних дел, и представителей от Народного Комиссариата внутренних дел и Народного Комиссариата юстиции, утверждаемых Президиумом ВЦИК.

3. Постановления о высылке каждого отдельного лица должны сопровождаться подробными указаниями причин высылки.

4. В постановлении о высылке должен указываться район высылки и время ее.

5. Список районов высылки утверждается Президиумом по представлению комиссии.

6. Срок административной высылки не может превышать трех лет.

7. Лица, в отношении которых применена административная высылка, лишаются на время высылки активного и пассивного избирательного права.

8. Высланные в известный район поступают под надзор местного органа Государственного политического управления, определяющего местожительство высылаемого в районе высылки.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 86.

Кримінальний Кодекс УСРР (1922 р.) ***(Витяги)***

ОБЩАЯ ЧАСТЬ

I. Пределы действия Уголовного Кодекса

1. Действие Уголовного Кодекса распространяется на все преступления, совершенные в пределах У.С.С.Р., как ее гражданами, так и иностранцами, если последние по своему дипломатическому положению не пользуются правом экстерриториальности.

2. Действие сего Кодекса распространяется на граждан У.С.С.Р. и в том случае, когда преступные деяния совершены ими за пределами Республики.

3. Действие сего Кодекса распространяется также на пребывающих в У.С.С.Р. иностранцев, совершивших вне пределов Республики преступления против основ государственного строя и военной Мощи У.С.С.Р.

4. Изъятия из действия ст.ст. 2 и 3 Уголовного Кодекса могут иметь место лишь в порядке особых договоров, заключенных У.С.С.Р. с отдельными государствами.

II. Общие начала применения наказания

5. Уголовный Кодекс У.С.С.Р. имеет своей задачей правовую защиту государства трудящихся от преступлений и от общественно-опасных элементов и осуществляет эту защиту путем применения к нарушителям революционного правопорядка наказания или других мер социальной защиты.

6. Преступлением признается всякое общественно-опасное действие или бездействие, угрожающее основам советского строя и правопорядку, установленному рабоче-крестьянской властью на переходный к коммунистическому строю период времени.

7. Опасность лица обнаруживается совершением действий, вредных для общества, или деятельностью, свидетельствующей о серьезной угрозе общественному правопорядку.

8. Наказание и другие меры социальной защиты применяются с целью:

а) общего предупреждения новых нарушений как со стороны нарушителя, так и со стороны других неустойчивых элементов общества; б) приспособления нарушителя к условиям общежития путем исправительно-трудового воздействия; в) лишения преступника возможности совершения дальнейших преступлений.

9. Назначение наказания производится судебными органами по их социалистическому правосознанию с соблюдением руководящих начал и статей настоящего Кодекса.

10. В случае отсутствия в Уголовном Кодексе прямых указаний на отдельные виды преступлений, наказания или меры социальной защиты применяются согласно статей Уголовного Кодекса, предусматривающих наиболее сходные по важности и роду преступления, с соблюдением правил общей части сего Кодекса.

III. Определение меры наказания

24. При определении меры наказания учитывается степень и характер опасности, как самого преступника, так и совершенного им преступления.

Для установления этого изучается обстановка совершенного преступления, выясняется личность преступника, поскольку возможно уяснить ее на основании его образа жизни и прошлого, а также устанавливается, насколько само преступление в данных условиях времени и места нарушает основы общественной безопасности.

25. Поэтому для определения меры наказания различается: а) совершено ли преступление в интересах восстановления власти буржуазии, или в интересах чисто личных совершившего преступление; б) направлено ли преступление против государства или отдельной личности; в) совершено ли преступление в состоянии голода и нужды или нет; г) совершено ли преступление из низменных, корыстных побуждений или без таковых; д) совершено ли преступление с полным сознанием причиняемого вреда или по невежеству и неосознанности; е) совершено ли преступление профессиональным преступником или рецидивистом, или оно совершено в первый раз; ж) совершено ли преступление группой (шайкой, бандой), или одним Лицом; з) совершено ли преступление посредством насилия или без такового; и) обнаружено ли совершающим преступление заранее обдуманное намерение, жестокость, хитрость, или преступление совершено в состоянии запальчивости, по неосторожности, легкомыслию, или под влиянием угроз и принуждения другого лица.

IV. Роды и виды наказаний и других мер социальной защиты

32. Наказания, налагаемые по Уголовному Кодексу, суть:

- а) изгнание из пределов У.С.С.Р. на срок или бессрочно;
- б) лишение свободы со строгой изоляцией или без таковой;
- в) принудительные работы без содержания под стражей;
- г) условное осуждение;
- д) конфискация имущества – полная или частичная;
- е) штраф;
- ж) поражение прав;

- з) увольнение от должности;
- и) общественное порицание;
- к) возложение обязанности загладить вред.

33. По делам, находящимся в производстве революционных трибуналов, впредь до отмены Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом, в случаях, когда статьями настоящего Кодекса определена высшая мера наказания, в качестве таковой применяется расстрел.

Примечание. Высшая мера репрессии не может быть применена к лицам, не достигшим в момент совершения преступления 18-летнего возраста.

ОСОБЕННАЯ ЧАСТЬ

ГЛАВА 1.

Государственные преступления

1. О контрреволюционных преступлениях

57. Контрреволюционным признается всякое действие, направленное на свержение завоеванной пролетарской революцией власти рабоче-крестьянских Советов и существующего на основании Конституции У.С.С.Р. Рабоче-Крестьянского Правительства, а также действия в направлении помощи той части международной буржуазии, которая не признает равноправия приходящей на смену капитализма коммунистической системы собственности и стремится, к ее свержению путем интервенции или блокады, шпионажа, финансирования прессы и т.п. средствами.

58. Организация в контрреволюционных целях вооруженных восстаний или вторжения на советскую территорию вооруженных отрядов или банд, а равно участие во всякой попытке в тех же целях захватить власть в центре и на местах или насильственно отторгнуть от У.С.С.Р. какую-либо часть ее территории, или расторгнуть заключенные ею договоры, карается высшей мерой наказания и конфискацией всего имущества, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения наказания до лишения свободы на срок не ниже пяти лет со строгой изоляцией и конфискацией всего имущества.

При установлении судом неосведомленности участника о конечных целях означенного в сей статье преступления, участие в нем карается лишением свободы на срок не ниже трех лет.

58. Сношение с иностранными государствами или их отдельными представителями с целью склонения их к вооруженному вмешательству в дела Республики, объявлению ей войны или организации военной экспедиции, равно как содействие иностранным государствам уже после объявления им войны или посылки экспедиции, в чем бы это содействие не выразилось, карается наказаниями, предусмотренными 1-й ч. 58-й ст. Уголовного Кодекса.

59. Участие в организации, действующей в целях совершения преступлений, означенных в ст. 58-59 Уголовного Кодекса, карается наказаниями, предусмотренными 1 и 2 ч.ч. 58-й статьи.

60. Участие в организации или содействие организации, действующей в направлении помощи международной буржуазии, указанной в ст. 57 Уголовного Кодекса, карается теми же наказаниями.

61. Участие в организации, действующей в целях, означенных в 57 статье Угол. Код., путем возбуждения населения к массовым волнениям, неплатежу налогов и невыполнению повинностей или всяким иным путем в явный ущерб диктатуре рабочего класса и пролетарской революции, хотя бы вооруженное восстание или вооруженное вторжение и не являлось ближайшей задачей деятельности этой организации, карается теми же наказаниями.

62. Участие в организации, противодействующей в контрреволюционных целях нормальной деятельности советских учреждений или предприятий, или использующей таковые в тех же целях, карается теми же наказаниями.

63. Участие в выполнении в контрреволюционных целях террористических актов, направленных против представителей Советской власти или деятелей революционных рабоче-крестьянских организаций, хотя бы отдельный участник такого акта и не принадлежал к контрреволюционной организации, карается наказаниями, предусмотренными 1-й ч 58-й статьи.

64. Организация в контрреволюционных целях разрушения или повреждения взрывом, поджогом или другим способом железнодорожных или иных путей и средств сообщения, средств народной связи, водопроводов, общественных складов и иных сооружений или строений, а равно участие в выполнении указанных преступлений, карается наказаниями, предусмотренными 1 и 2-й ч. 58-й статьи.

65. Участие в шпионаже всякого рода, выражающееся в передаче, сообщении или похищении, или собирании сведений, имеющих характер государственной тайны, в особенности военных, иностранным державам или контрреволюционным организациям в контрреволюционных целях или за вознаграждение, карается наказаниями, предусмотренными 1 частью 58-й статьи.

Оглашение тех же сведений, при отсутствии контрреволюционных или корыстных целей и неосведомленности о возможных последствиях таковой деятельности, карается наказаниями, предусмотренными 2 частью 58-й статьи.

66. Активные действия и активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственных должностях при царском строе, караются наказаниями, предусмотренными 1 частью 58-й статьи.

67. Укрывательство и пособничество всякого рода преступлениям, предусмотренным ст.ст. 58–67, не связанные с непосредственным совершением означенных преступлений, или при неосведомленности об их конечных целях, карается лишением свободы на срок не ниже одного года.

68. Пропаганда и агитация, выражающаяся в призыве к свержению власти Советов путем насильственных или изменнических действий или путем активного или пассивного противодействия Рабоче-крестьянскому Правительству, или массового невыполнения возлагаемых на граждан воинской или налоговых повинностей, карается лишением свободы на срок не ниже трех лет со строгой изоляцией.

За те же преступления, совершенные в военной обстановке или при народных волнениях, наказание повышается до высшей меры наказания.

Призыв к невыполнению или противодействию распоряжениям центральной или местной власти, при неустановленности контр-революционных целей, карается наказаниями, предусмотренными 83-й ст. Угол. Кодекса.

69. Пропаганда и агитация в направлении помощи международной буржуазии, указанной в ст. 57-й, карается изгнанием из пределов УССР или лишением свободы на срок не ниже трех лет.

70-1. Скупка недвижимого имущества, а равно ценных бумаг или иных имуществ, изъятых из собственности иностранных граждан национализацией, а равно продажа иностранцам недвижимых имуществ, ценных бумаг и иных ценностей, национализированных у граждан Советских Республик, с целью увеличить претензии иностранных государств или их граждан к Советским Республикам, карается наказаниями, предусмотренными первой и второй частью 58-й статьи.

70. Самовольное возвращение в пределы УССР в случае применения наказания по пункту а ст. 32-й, карается высшей мерой наказания.

71. Изготовление, хранение с целью распространения и распространение агитационной литературы контр-революционного характера карается лишением свободы на срок не ниже одного года.

72. Измышление и распространение в контрреволюционных целях ложных слухов или непроверенных сведений, могущих вызвать общественную панику, возбудить недоверие к власти или дискредитировать ее, карается лишением свободы на срок не ниже шести месяцев.

При недоказанности контрреволюционности означенных действий, наказание может быть понижено до трех месяцев принудительных работ.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т.. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р – С. 195–200.

***Циркуляр адміністративно-організаційного управління ОДПУ щодо
позбавлення виборчих прав адміністративно-виправаних
(18 травня 1928 року)***

ВСЕМ ОРГАНАМ ОГПУ

В соответствии с циркулярным разъяснением Секретариата Президиума ВЦИКа от 7/III-28 г. Административно-Организационное Управление ОГПУ предлагает принять к руководству нижеследующее:

все административно-высланные независимо оттого: воспрещено ли им проживание в определенных местностях СССР без прикрепления или с прикреплением к определенному месту – лишаются на все время высылки активных и пассивных избирательных прав.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 89.

***Постанова ВЦВК та РНК СРСР «Про вислання та заслання, що застосовуються за судовими вироками» (10 січня 1930 року)
(Витяги)***

3. Приведение в исполнение приговора о высылке производится через местный административный орган, которому суд посылает копию приговора. От осужденного при объявлении приговора отбирается подписка о том, что он обязуется покинуть местность, проживание в которой ему запрещено, в недельный срок по вступлении приговора в законную силу и не возвращаться в нее в течение определенного приговором срока. Высылаемый имеет право проживать по своим личным документам во всех других местностях по своему усмотрению и там не подлежит каким-либо видам регистрации и надзора...

5. На место ссылки осужденный направляется под конвоем.

7. Осужденный, отбывающий ссылку, не соединенную с принудительными работами, может избирать себе любые занятия и ограничивается в правах лишь постольку, поскольку это указано в приговоре (поражение прав, запрещение заниматься определенной деятельностью и пр.). В течение всего времени отбывания этого вида ссылки осужденный находится под постоянным наблюдением местного административного органа, который устанавливает порядок и сроки явки и регистрации отбывающих ссылку осужденных как для целых групп, так и для отдельных отбывающих ссылку лиц.

8. Ссылка в определенную местность в соединении с принудительными работами применяется к тем же лицам и по тем же основаниям, что и простая ссылка, в случаях, когда суд признает целесообразным оказать на осужденного исправительно-трудовое воздействие; этот вид ссылки может применяться лишь в качестве основной меры социальной защиты.

Принудительные работы в местах ссылки организуются местными административными отделами и проводятся в различных областях общественно полезной деятельности (разработка земли, расчистка леса, обслуживание учреждений и предприятий и пр.).

Суд может оговорить в приговоре способ использования осужденного (физическая работа или служба в учреждении). Принудительные работы проводятся по правилам Исправительно-трудового кодекса и могут назначаться судом как на весь срок ссылки (до десяти лет), так и на часть его.

11. Осужденные к ссылке, не имеющие средств к существованию, до подыскания себе работы получают государственное пособие по смете НКВД в размере, устанавливаемом последним.

Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. – К. – Х. : Оригінал, 2005. – С. 89–90.

***Оперативний наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова
№ 00486 (15 серпня 1937 р.)***

С получением настоящего приказа приступите к репрессированию жен изменников родины, членов право-троцкистских шпионско-диверсионных организаций, осужденных военной коллегией и военными трибуналами по первой и второй категории, начиная с 1-го августа 1936 года.

При проведении этой операции, руководствуйтесь следующим:

ПОДГОТОВКА ОПЕРАЦИИ

1) В отношении каждой, намеченной к репрессированию семьи производится тщательная ее проверка, собираются дополнительные установочные данные и компрометирующие материалы.

На основании собранных материалов составляются:

а) подробная общая справка на семью с указанием: фамилии, имени и отчества осужденного главы семьи, за какие преступления, когда, кем и какому наказанию подвергнут; именной список состава семьи (включая и всех лиц, состоявших на иждивении осужденного и вместе с ним проживавших), подробных установочных данных на каждого члена семьи; компрометирующих материалов на жену осужденного; характеристики, в отношении степени социальной опасности детей старше 15-ти летнего возраста; данных о наличии в семье престарелых и нуждающихся в уходе родителей, наличии тяжело или заразно больных, наличии детей, по своему физическому состоянию, требующих ухода.

б) отдельная краткая справка на социально-опасных и способных к антисоветским действиям детей старше 15-ти летнего возраста.

в) именные списки детей до 15 лет отдельно дошкольного и школьного возраста.

2) Справки рассматриваются соответственно наркоматами внутренних дел республик и начальниками управлений НКВД краев и областей.

Последние:

а) дают санкцию на арест и обыск жен изменников родины;

б) определяют мероприятия в отношении детей арестуемой;

в) указывают мероприятия в отношении родителей и других родственников, состоявших на иждивении осужденного и совместно с ним проживающих.

ПРОИЗВОДСТВО АРЕСТОВ И ОБЫСКОВ

3) Намеченные к репрессированию арестовываются. Арест оформляется ордером.

4) Аресту подлежат жены, состоявшие в юридическом или фактическом браке с осужденным в момент его ареста.

Аресту подлежат также и жены, хотя и состоявшие с осужденным, к моменту его ареста, в разводе, но:

а) причастные к контрреволюционной деятельности осужденного;

б) укрывавшие осужденного;

в) знавшие о контр-революционной деятельности осужденного, но не сообщившие об этом соответствующим органам власти.

5) Аресту не подлежат:

а) беременные; жены осужденных, имеющие грудных детей, тяжело или заразно больные; имеющие больных детей, нуждающихся в уходе; имеющие преклонный возраст.

В отношении таких лиц временно ограничиваться отображением подписки о невыезде с установлением тщательного наблюдения за семьей.

б) жены осужденных, разоблачившие своих мужей и сообщившие о них органам власти сведения, послужившие основанием к разработке и аресту мужей.

б) Одновременно с арестом производится тщательный обыск. При обыске изымаются: оружие, патроны, взрывчатые и химические вещества, военное снаряжение, множительные приборы (шапирографы, стеклографы, пишущие машинки и т.п.), контрреволюционная литература, переписка, иностранная валюта, драгоценные металлы в слитках, монетах и изделиях, личные документы и денежные документы.

7) Все имущество, лично принадлежащее арестованным (за исключением необходимых белья, верхнего и нижнего платья, обуви и постельных принадлежностей, которые арестованные берут с собой) – конфискуется. Квартиры арестованных опечатываются.

В случаях, когда совместно с арестуемыми проживают их совершеннолетние дети, родители и другие родственники, то им, помимо их личных вещей, оставляется в пользование необходимые: жилая площадь, мебель и домашняя утварь арестуемых.

8) После производства ареста и обыска арестованные жены осужденных конвоируются в тюрьму. Одновременно, порядком указанным ниже, вывозятся и дети.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ ДЕЛ

9) На каждую арестованную и на каждого социально опасного ребенка старше 15-ти летнего возраста, заводится следственное дело, в которое помимо установленных документов, помещаются справки (см. п.п. «а» и «б» ст.1) и краткое обвинительное заключение.

10) Следственное дело направляется на рассмотрение Особого Совещания НКВД СССР.

Начальникам управлений НКВД по Дальне-Восточному и Красноярскому краям и Восточно-Сибирской области, следственных дел на арестованных Особому Совещанию - не высылать. Вместо этого, сообщать по телеграфу общие справки на семьи осужденных (пункт «а», ст.1), которые и будут рассматриваться Особым Совещанием. Последнее свои решения по каждой

семье с одновременным указанием места заключения (лагеря) сообщает начальникам перечисленных УНКВД, также по телеграфу.

РАССМОТРЕНИЕ ДЕЛ И МЕРЫ НАКАЗАНИЯ

11) Особое совещание рассматривает дела на жен осужденных изменников родины и тех их детей старше 15-ти летнего возраста, которые являются социально-опасными и способными к совершению антисоветских действий.

12) Жены осужденных изменников родины подлежат заключению в лагеря на сроки, в зависимости от степени социальной опасности, не менее как 5-8 лет.

13) Социально опасные дети осужденных, в зависимости от их возраста, степени опасности и возможностей исправления, подлежат заключению в лагеря или исправительно-трудовые колонии НКВД, или водворению в детские дома особого режима Наркомпросов республик.

14) Приговора Особого Совещания сообщаются для приведения их в исполнение Наркомам республиканских НКВД и начальникам Управлений НКВД краев и областей по телеграфу.

15) Следственные дела сдаются в архив НКВД СССР.

ПОРЯДОК ПРИВЕДЕНИЯ ПРИГОВОРОВ В ИСПОЛНЕНИЕ

16) Осужденных Особым Совещанием жен изменников родины направлять для отбытия наказания в специальное отделение Темниковского исправительно-трудового лагеря, по персональным нарядам ГУЛАГа НКВД СССР.

Направление в лагеря производить существующим порядком.

17) Осужденные жены изменников родины, не подвергнутые аресту, в силу болезни и наличия на руках больных детей, по выздоровлении арестовываются и направляются в лагерь.

Жены изменников родины, имеющие грудных детей, после вынесения приговора, немедленно подвергаются аресту и без завоза в тюрьму направляются непосредственно в лагерь.

Также поступать и с осужденными женами, имеющими преклонный возраст.

18) Осужденные социальноопасные дети направляются в лагеря, исправительно-трудовые колонии НКВД или в дома особого режима Наркомпросов республик по персональным нарядам ГУЛАГа НКВД для первой и второй группы и АХУ НКВД СССР – для третьей группы.

РАЗМЕЩЕНИЕ ДЕТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ

19) Всех оставшихся после осуждения детей-сирот размещать:

а) детей в возрасте от 1 - 1 1/2 лет и до 3-х полных лет - в детских домах и яслях Наркомздравов республик в пунктах жительства осужденных;

б) детей в возрасте от 3-х полных лет и до 15 лет - в детских домах Наркомпросов других республик, краев и областей (согласно установленной дислокации) и вне Москвы, Ленинграда, Киева, Тбилиси, Минска, приморских и пограничных городов.

20) В отношении детей старше 15 лет, вопрос решать индивидуально. В зависимости от возраста, возможностей самостоятельного существования собственным трудом, или возможностей проживания на иждивении родственников, такие дети могут быть:

а) направлены в детские дома Наркомпросов республик в соответствии с п. «б» ст.19.

б) направлены в другие республики, края и области (в пункты, за исключением перечисленных выше городов) для трудового устройства или определения на учебу.

21) Грудные дети направляются вместе с их осужденными матерями в лагеря, откуда по достижению возраста 1 - 1 1/2 лет передаются в детские дома и ясли Наркомздравов республик.

22) Дети в возрасте от 3 до 15 лет принимаются на государственное обеспечение.

23) В том случае, если оставшихся сирот пожелают взять другие родственники (не репрессированные) на свое полное иждивение – этому не препятствовать.

ПОДГОТОВКА К ПРИЕМУ И РАСПРЕДЕЛЕНИЮ ДЕТЕЙ

24) В каждом городе, в котором будет производиться операция специально оборудуются:

а) приемно-распределительные пункты, в которые будут доставляться дети тотчас же после ареста их матерей и откуда дети будут направляться, затем по детским домам.

б) специально организуются и оборудуются помещения, в которых будут содержаться до решения Особого Совещания НКВД социально-опасные дети.

Для указанных выше детей, используются, там где они имеются, детские приемники отделов трудовых колоний НКВД.

25) Начальники органов НКВД пунктов, где расположены детские дома Наркомпросов, предназначенные для приема детей осужденных, совместно с заведывающими или представителями ОБЛОНО производят проверку персонала домов и лиц, политически неустойчивых, антисоветски настроенных и разложившихся - увольняют. Взамен уволенного персонал домов доукомплектовывается проверенным, политически надежным составом, могущим вести учебно-воспитательную работу с прибывающими к ним детьми.

26) Начальники органов НКВД определяют в каких детских домах и яслях Наркомздравов можно разместить детей до 3-х летнего возраста и обеспечивают немедленный и безотказный прием этих детей.

27) Наркомы внутренних дел республик и начальники управлений НКВД краев и областей, сообщают по телеграфу лично заместителю начальника АХУ НКВД СССР тов. Шнейерсону именные списки детей, матери которых подвергаются аресту. В списках должны быть указаны: фамилия, имя, отчество, год рождения ребенка, в каком классе учится. В списках дети перечисляются по группам, комплектуемым с таким расчетом, чтобы в один и тот же дом не попали дети, связанные между собой родством или знакомством.

28) Распределение детей по детским домам производит заместитель начальника АХУ НКВД СССР. Он телеграфом сообщает наркомам республиканских НКВД и начальникам управлений НКВД краев и областей, каких детей и в какой дом направить. Копию телеграммы посылает начальнику соответствующего детского дома. Для последнего эта телеграмма должна явиться основанием к приему детей.

29) При производстве ареста жен осужденных, дети у них изымаются и вместе с их личными документами (свидетельства о рождении, ученические документы), в сопровождении, специально наряженных в состав группы производящей арест, сотрудника или сотрудницы НКВД, отвозятся:

а) дети до 3-х летнего возраста - в детские дома и ясли Наркомздравов;

б) дети от 3 и до 15-ти летнего возраста - в приемно-распределительные пункты;

в) социально-опасные дети старше 15-ти летнего возраста в специально предназначенные для них помещения.

ПОРЯДОК ОТПРАВКИ ДЕТЕЙ В ДЕТСКИЕ ДОМА

30) Детей на приемно-распределительном пункте принимает заведывающий пунктом или начальник детского приемника ОТК НКВД и специально выделенный оперработник (работница) УГБ.

Каждый принятый ребенок записывается в специальную книгу, а документы его запечатываются в отдельный конверт.

Затем дети группируются по местам назначения и в сопровождении специально подобранных работников отправляются группами по детским домам Наркомпросов, где и сдаются вместе с их документами заведывающему домом под личную его расписку.

31) Дети до 3-х летнего возраста сдаются лично заведывающим детскими домами или яслями Наркомздравов под их личную расписку. Вместе с ребенком сдается и его свидетельство о рождении.

УЧЕТ ДЕТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ

32) Дети осужденных, размещенные в детских домах и яслях Наркомпросов и Наркомздравов республик, учитываются АХУ НКВД СССР.

Дети старше 15-ти летнего возраста и осужденные социально-опасные дети учитываются 8 отделом ГУГБ НКВД СССР.

НАБЛЮДЕНИЕ ЗА ДЕТЬМИ ОСУЖДЕННЫХ

33) Наблюдение за политическими настроениями детей осужденных, за их учебной и воспитательной жизнью возлагаю на Наркомов Внутренних Дел республик, начальников Управлений НКВД краев и областей.

ОТЧЕТНОСТЬ

34) О ходе операции доносить мне трехдневными сводками по телеграфу. О всех эксцессах и чрезвычайных происшествиях немедленно.

35) Операцию по репрессированию жен уже осужденных изменников родины закончить к 25/Х с/г.

36) Впредь всех жен изобличенных изменников родины, правотроцкистских шпионов, арестовывать одновременно с мужьями, руководствуясь порядком, устанавливаемым настоящим приказом.

Народный комиссар внутренних дел Союза СССР
Генеральный комиссар государственной безопасности (Ежов).

*Оперативный наказ наркома внутренних дел СРСР М. Ежова № 00486
// Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи,
факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – С. 377-384.*

Питання для самоконтролю

1. Назвіть джерела права УСРР.
2. Дайте характеристику конституційному процесу в УСРР.
3. Проаналізуйте зміст та дайте правову оцінку Декларації про утворення СРСР.
4. Охарактеризуйте правове становище УРСР за Конституцією СРСР 1924 року.
5. Назвіть центральні та місцеві органи влади УРСР за Конституцією 1929 року.
6. У чому суть командно-адміністративної системи?
7. Які злочини і покарання були передбачені Кримінальними кодексами УСРР?
8. Які основні риси процесуального права УСРР?
9. Охарактеризуйте та покажіть специфіку основних рис цивільного, земельного, кооперативного та трудового права УСРР.
10. З'ясуєте специфіку правового регулювання адміністративних відносин, а також становлення та розвитку фінансового права в УСРР.

ТЕСТИ

1. Коли прийнято постанову про зміни Конституції УРСР 1919 р.?

- а) 24 травня 1924 р.;
- б) 10 травня 1925 р.;
- в) 12 жовтня 1924 р.;
- г) 6 липня 1925 р.

2. За Конституцією УСРР 1929 р. чергові Всеукраїнські з'їзди Рад збиралися:

- а) раз на 1 рік;
- б) раз на 4 роки;
- в) раз на 2 роки;
- г) раз на 5 років.

3. Коли прийнято адміністративний кодекс УСРР?

- а) 10 травня 1925 р.;
- б) 12 жовтня 1927 р.;
- в) 19 січня 1926 р.;

г) 15 травня 1929 р.

4. Перша кодифікація радянського права була здійснена у:

- а) 1922-1924 рр.;
- б) 1922-1927 рр.;
- в) 1924-1927 рр.;
- г) 1922-1929 рр.

5. Коли прийнято Цивільний кодекс УРСР?

- а) у 1922 р.;
- б) у 1923 р.;
- в) у 1925 р.;
- г) у 1926 р.

6. 31 травня 1926 р. ВУЦВК затвердив:

- а) Адміністративний кодекс УРСР;
- б) Земельний кодекс УРСР;
- в) Кодекс законів про сім'ю, опіку, подружню пару та акти громадянського стану;
- г) Кодекс законів про працю.

7. Коли введений в дію Кодекс законів про працю УРСР?

- а) 29 листопада 1922 р.;
- б) 15 листопада 1922 р.;
- в) 12 жовтня 1924 р.;
- г) 31 травня 1926 р.

8. Випрано-трудоий кодекс УСРР було прийнято у:

- а) 1922 р.;
- б) 1924 р.;
- в) 1925 р.;
- г) 1929 р.

9. Земельний кодекс УРСР 1922 р.:

- а) відміняв назавжди право приватної власності на землю, надра, води і ліси в УРСР;
- б) відміняв тимчасово право приватної власності на землю, надра, води і ліси в УРСР;
- в) визначав умови придбання земельних наділів у приватну власність;
- г) вводив право приватної власності на землю, надра, води і ліси в УРСР.

10. У Цивільному кодексі УСРР 1929 р. визначалися три форми власності. Виділіть зайву.

- а) державна;
- б) кооперативна;

- в) колгоспна;
- г) приватна.

11. Максимальний термін позбавлення волі за кримінальними кодексами 1922 та 1927 рр.?

- а) 10 років;
- б) 20 років;
- в) 15 років;
- г) 25 років.

12. За Конституцією УСРР 1929 р. вищий орган влади в Україні – це:

- а) Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів;
- б) РНК УСРР;
- в) ВУЦВК;
- г) Всеукраїнська надзвичайна комісія

13. Коли відбулася зміна назви Українська Соціалістична Радянська Республіка на Українська Радянська Соціалістична Республіка?

- а) 1927 р.;
- б) 1929 р.;
- в) 1935 р.;
- г) 1937 р.

14. Вищим органом управління за Конституцією УСРР був(ла):

- а) ЦВК УРСР;
- б) РНК УРСР;
- в) Президія ЦВК УРСР;
- г) Всеукраїнська надзвичайна комісія.

15. За Конституцією УРСР 1937 р. вищим органом влади є:

- а) Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів;
- б) Верховна Рада УРСР;
- в) РНК УРСР;
- г) Президія ЦВК УРСР.

16. Округи в УСРР були скасовані:

- а) 1925 р.;
- б) 1930 р.;
- в) 1933 р.;
- г) 1937 р.

17. Функції охорони державної безпеки, громадського порядку, державної та громадської власності покладалися на:

- а) Головне управління міліції та карного розшуку при РНК УРСР;
- б) Наркомат внутрішніх справ УРСР;
- в) Державне політичне управління УРСР;
- г) Наркомат юстиції УРСР.

18. Якою Конституцією вперше було закріплене положення про комуністичну партію як керівний орган всіх громадських і державних організацій?

- а) 1919 р.;
- б) 1929 р.;
- в) 1937 р.;
- г) 1939 р.

19. Постанова ЦВК і РНК СРСР “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” (т.зв. “закон про п’ять колосків”) була прийнята:

- а) 1939 р.;
- б) 1932 р.;
- в) 1931 р.;
- г) 1933 р.

20. Президентом Карпатської України був:

- а) А. Волошин;
- б) С. Бандера;
- в) Є. Коновалець;
- г) П. Скоропадський.

21. З 1937 р. максимальний термін позбавлення волі становив:

- а) 10 років;
- б) 15 років;
- в) 25 років;
- г) 30 років.

22. Юридично польське панування над землями Східної Галичини та Західної Волині було закріплене Радою послів країн Антанти:

- а) 1922 р.;
- б) 1923 р.;
- в) 1924 р.;
- г) 1925 р.

23. На скільки воєводств були поділені українські землі в складі Польщі?

- а) 3;
- б) 4;
- в) 5;

г) б.

25. Хто очолював адміністрацію повіту в західноукраїнських землях, що перебували у складі Польщі?

- а) староста;
- б) комісар;
- в) воєвода;
- г) повітовий начальник.

26. Північна Буковина була визнана територією Румунії за:

- а) Ризьким договором;
- б) Севрським договором;
- в) Варшавським договором;
- г) Сен-Жерменським договором.

27. 26 жовтня 1938 р. прем'єр-міністром Карпатської України було обрано?

- а) А. Бродія;
- б) А. Волошина;
- в) Є. Петрушевича;
- г) Є. Коновальця.

28. Першою столицею Карпатської України було місто:

- а) Ужгород;
- б) Мукачево;
- в) Хуст;
- г) Берегове.

29. Вищим законодавчим органом в Карпатській Україні був(ло):

- а) Сейм;
- б) Національна Рада;
- в) Рада народних депутатів;
- г) Народне віче.

30. Коли проголошена незалежність Карпатської України?

- а) 11 жовтня 1938 р.;
- б) 15 березня 1939 р.;
- в) 22 жовтня 1939 р.;
- г) 5 серпня 1940 р.

Семінарське заняття № 8

**ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ (1939-1945 РР.)**

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку держави та права України під час другої світової війни (1939-1945 рр.). Своєрідність означеного етапу державно-правового розвитку України була зумовлена міжнародно-правовими стосунками СРСР та умовами воєнного стану і встановленням окупаційного режиму, що спричинило суттєву реорганізацію державного механізму та, як наслідок, коригування правової доктрини.

Навчальні питання:

1. Перебудова державного механізму на початку Великої Вітчизняної війни.
2. Спроби відновлення української національної державності.
3. Окупаційний режим та органи управління на окупованій території України.
4. Відновлення радянської влади на території України.
5. Зміни в праві УРСР в умовах воєнного стану.

Теми рефератів

1. Карпатоукраїнська держава: обставини утворення, органи влади, ліквідація.
2. Правові засади запровадження воєнного стану та стану облоги на території УРСР.
3. Партизанський та підпільний рухи на території України.
4. Устрій та діяльність радянських каральних органів на території України під час Великої Вітчизняної війни.
5. Зміни у праві УРСР (1939-1941 рр.).
6. Правові підстави приєднання західноукраїнських земель до УРСР.
7. Політика «радянзації» на західноукраїнських землях.
8. Організаційні та політико-правові засади рухів опору в Україні під час другої світової війни: міжнародні норми, окупаційні режими, радянський рух опору, національний рух опору.
9. Перебудова правової системи Української РСР в умовах воєнного стану.

Методичні вказівки

Розглядаючи перше питання, слід усвідомлювати, що Велика Вітчизняна війна спричинила докорінну перебудову державного механізму. Це було зумовлено прагненням мобілізувати зусилля на виконання низки невідкладних завдань, а саме: переведення господарства на воєнні рейки; зміцнення обороноздатності; організації евакуації населення та стратегічних підприємств; розгортання партизанського та підпільного руху на тимчасово окупованих територіях тощо. Як наслідок, уповноваженими органами державної влади було прийнято низку нормативно-правових актів (постанов, директив, наказів тощо), без глибокого сутнісного аналізу яких неможливо усвідомити масштаб і глибину змін у державному управлінні. Тому при підготовці відповіді з першого питання необхідно дати формально-правову характеристику запроваджуваних режимів воєнного стану та стану облоги, визначити правовий

статус створених на загальнонаціональному та регіональному рівнях воєнно-політичних органів з надзвичайними повноваженнями, проілюструвати появу та ствердження тенденцій зростання ролі виконавчо-розпорядчих органів, домінування військово-організаційної (мобілізаційної) роботи в діяльності державного апарату, централізації керівництва суб'єктами правоохоронної діяльності, появи репресивних судових інститутів на кшталт військових трибуналів тощо.

При відповіді на друге питання слід порівняти політичні програми різних частин організованої української еміграції. Особливу увагу варто приділити визначенню пропонованих лідерами ОУН шляхів відновлення незалежної та суверенної Української держави, а також проаналізувати вжиті практичні заходи, зокрема, проголошення у Львові Акту про відновлення Української держави від 30 червня 1941 р. та створення Української національної ради. Зважаючи на безрезультатність докладених лідерами ОУН зусиль, слід визначити причини краху планів з відновлення української національної державності.

При розгляді третього питання необхідно дати характеристику нацистського окупаційного режиму, встановленого у контексті реалізації доктрини «тотальної війни». Курсантам (слухачам, студентам) пропонується проаналізувати специфіку встановленого окупантами нового територіального та адміністративного поділу українських земель, а також повноваження військово-поліцейських органів, визначити специфіку побудови та функціонування системи судочинства.

Визволення території України від окупантів зумовило вдосконалення державного апарату УРСР. Ілюструючи цю тенденцію, варто приділити увагу підвищенню ролі уряду УРСР у відбудові народного господарства, утворенню Народного Комісаріату закордонних справ УРСР та Наркомату оборони УРСР, відновленню мережі місцевих рад депутатів трудящих тощо.

Опрацьовуючи п'яте питання, слід зважати на те, що було забезпечено адаптацію цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права УРСР до умов воєнного стану, а саме: створено низку надзвичайних органів влади та управління; перерозподілено фонди у зв'язку з евакуацією та реєвакуацією, розширено права господарчих наркоматів; запроваджено планування на квартал; ініційовано переукладання раніше укладених договорів; спрощено порядок підтвердження заповітів та збільшено терміни прийняття спадщини, скасовано податок на спадщину, розширено коло спадкоємців, встановлено чергу спадкоємців; оновлено законодавство про патронат, опіку та всиновлення; передбачено визнання юридичних наслідків лише у випадку зареєстрованого шлюбу та допуск розлучення лише на підставі рішення суду; запроваджено трудову мобілізацію і трудову повинність; переглянуто законодавство про умови та охорону праці; посилено відповідальність за окремими складами злочинів тощо. Варто пам'ятати, що на окупованих територіях постійно зберігалася чинність норм радянського права.

Навчальна література

Основна

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / І. Й. Бойко. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.
2. Коваль В. Радянсько-німецький пакт 1939 р. / В. Коваль // Минуле України: відновлені сторінки. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 221 – 264.
3. Кульчицький С. Возз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності / С. Кульчицький // Київська старовина. – № 6. – 1999. – С. 80.
4. Лесько І. Б. Історико-правові засади економічної стратегії німецького окупаційного режиму на українських землях в роки Великої Вітчизняної війни / І. Б. Лесько // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. / Луган. держ. ун-т внутр. справ. – 2013. – Спец. вип. № 5: Міжнародне право в умовах глобалізації. – С. 272-278.
5. Макарчук В. С. Вхідження українського Подунав'я до складу УРСР: радянська без українізації / В. С. Макарчук, Є. Д. Шибко // Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: Історія і сучасність: матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції / Наук. конференції. – Вип. 1 / ІНПП НУ «Львівська політехніка». – Львів : ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2012. – С. 43-50.

6. Макарчук В.С. Радянська репресивна політика при здійсненні колективізації в Українському Подунав'ї (1940-і рр.) / В.С. Макарчук, Є. Д. Шибко // Матеріали I-ої всеукраїнської науково-практичної конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (25 квітня 2012 р. ; м. Львів). – Львів, 2012. – С. 43-50.

7. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахові висновки робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА / НАН України; Інститут історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – 53 с.

8. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2008. – Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України – 728 с.

9. Україна в Другій світовій війні у документах : у 4 т. / Упоряд. В. М. Косик. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – Т. 4 : Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945). – 368 с.

Пам'ятки права

Таємний додатковий протокол до пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною (23 серпня 1939 року)

При підписанні договору о ненападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к нижеследующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского Государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Нарева, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития.

Во всяком случае, оба Правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обеими сторонами в строгом секрете.

Москва, 23 августа 1939 г.

По уполномочию
Правительства СССР
В. Молотов

За правительство
Германии
И. Риббентроп

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 428.

Нота уряду СРСР польському посольству в Москві про вступ радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії (18 вересня 1939 року)

Пане посол!

Польсько-німецька війна виявила внутрішню неспроможність польської держави. Протягом десяти днів воєнних операцій Польща втратила всі свої промислові райони і культурні центри. Варшава як столиця Польщі не існує більше. Польський уряд розпався і не проявляє ознак життя. Це значить, що польська держава й її уряд фактично перестали існувати. Тим самим припинили свою дію договори, укладені між СРСР та Польщею. Віддана сама на себе і залишена без керівництва, Польща перетворилася в зручне поле для всяких випадковостей і несподіванок, які можуть створити загрозу для СРСР. Тому, будучи досі нейтральним, Радянський уряд не може більше нейтрально ставитись до цих фактів.

Радянський уряд не може також байдуже ставитись до того, щоб єдинокровні українці і білоруси, які проживають на території Польщі, кинуті напризволяще, залишились беззахисними.

Зважаючи на таку обстановку, Радянський уряд дав таке розпорядження Головному командуванню Червоної Армії – дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії.

Одночасно Радянський уряд має намір вжити всіх заходів до того, щоб визволити польський народ із злополучної війни, куди він був звергнутий його нерозумними керівниками, і дати йому можливість зажити мирним життям.

Прийміть, пане посол, запевнення в цілковитій до вас пошані.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2 : Лютий 1917 – 1996 р. – С. 430.

***Німецько-радянський договір про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною
(28 вересня 1939 року)***

Правительство СССР и Германское Правительство после распада бывшего Польского государства рассматривают исключительно как свою задачу восстановить мир и порядок на этой территории и обеспечить народам, живущим там, мирное существование, соответствующее их национальным особенностям. С этой целью они пришли к соглашению в следующем:

Статья I

Правительство СССР и Германское Правительство устанавливают в качестве границы между обоюдными государственными интересами на территории бывшего Польского государства линию, которая нанесена на прилагаемую при сем карту и более подробно будет описана в дополнительном протоколе.

Статья II

Обе Стороны признают установленную в статье I границу обоюдных государственных интересов окончательной и устранят всякое вмешательство третьих держав в это решение.

Статья III

Необходимое государственное переустройство на территории западнее указанной в статье I линии производит Германское Правительство, на территории восточнее этой линии – Правительство СССР.

Статья IV

Правительство СССР и Германское Правительство рассматривают вышеприведенное переустройство как надежный фундамент для дальнейшего развития дружественных отношений между своими народами.

Статья V

Этот договор подлежит ратификации. Обмен ратификационными грамотами должен произойти возможно скорее в Берлине. Договор вступает в силу с момента его подписания.

Москва, 28 сентября 1939 г.

По уполномочию
Правительства СССР
В.Молотов

За правительство
Германии
И. Риббентроп

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 431–432.

Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і з'єднання її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою (1 листопада 1939 року)

Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік, заслухавши заяву Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України, *постановляє*:

1. Задовольнити просьбу Народних Зборів Західної України і включити Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

2. Доручити Президії Верховної Ради призначити день виборів депутатів у Верховну Раду СРСР від Західної України.

3. Запропонувати Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

4. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки подати на розгляд Верховної Ради СРСР проект розмежування районів і областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою.

Голова Президії Верховної Ради СРСР

М. Калінін

Секретар Президії Верховної Ради СРСР

О. Горкін.

Москва, Кремль. 1 листопада 1939 року.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 440.

***Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан»
(22 червня 1941 року)***

1. Военное положение, в соответствии со ст. 49 п. «п» Конституции СССР, объявляется в отдельных местностях или по всему СССР в интересах обороны СССР и для обеспечения общественного порядка и государственной безопасности.

2. В местностях, объявленных на военном положении, все функции органов государственной власти в области обороны, обеспечения общественного порядка и государственной безопасности принадлежат военным советам фронтов, армий, военных округов, а там, где нет военных советов, – высшему командованию войсковых соединений.

3. В местностях, объявленных на военном положении, военным властям (п. 2) предоставляется право:

а) в соответствии с действующими законами и постановлениями Правительства привлекать граждан к трудовой повинности для выполнения оборонных работ, охраны путей сообщения, сооружений, средств связи,

электростанций, электросетей и других важнейших объектов, для участия в борьбе с пожарами, эпидемиями и стихийными бедствиями;

б) устанавливать военно-квартирную обязанность для расквартирования воинских частей и учреждений;

в) объявлять трудовую и авто-гужевою повинность для военных надобностей;

г) производить изъятие транспортных средств и иного необходимого для нужд обороны имущества как у государственных, общественных и кооперативных предприятий и организаций, так и у отдельных граждан;

д) регулировать время работы учреждений и предприятий, в том числе театров, кино и т. д.; организацию всякого рода собраний, шествий и т. п.; запрещать появление на улице после определенного времени, ограничивать уличное движение, а также производить в необходимых случаях обыски и задержание подозрительных лиц;

е) регулировать торговлю и работу торгующих организаций (рынки, магазины, склады, предприятия общественного питания), коммунальных предприятий (бани, прачечные, парикмахерские и т. д.), а также устанавливать нормы отпуска населению продовольственных и промышленных товаров;

ж) воспрещать въезд и выезд в местности, объявленные на военном положении;

з) выселять в административном порядке из пределов местности, объявленной на военном положении, или из отдельных ее пунктов лиц, признанных социально опасными как по своей преступной деятельности, так и по связям с преступной средой.

4. По всем вопросам, предусмотренным пунктом 3-м настоящего Указа, военные власти имеют право:

а) издавать обязательные для всего населения постановления, устанавливая за неисполнение этих постановлений наказания в административном порядке в виде лишения свободы сроком до 6 месяцев или штрафа до 3 000 рублей;

б) отдавать распоряжения местным органам власти, государственным и общественным учреждениям и организациям и требовать от них безусловного и немедленного исполнения.

5. Все местные органы государственной власти, государственные, общественные учреждения, организации и предприятия обязаны оказывать полное содействие военному командованию в использовании сил и средств данной местности для нужд обороны страны и обеспечения общественного порядка и безопасности.

6. За неподчинение распоряжениям и приказам военных властей, а также за преступления, совершенные в местностях, объявленных на военном положении, виновные подлежат уголовной ответственности по законам военного времени.

7. В изъятие из действующих правил о рассмотрении судами уголовных дел, в местностях, объявленных на военном положении, все дела о преступлениях, направленных против обороны, общественного порядка и

государственной безопасности, передаются на рассмотрение военных трибуналов, а именно:

- а) дела о государственных преступлениях;
- б) дела о преступлениях, предусмотренных законом от 7 августа 1932 года об охране общественной (социалистической) собственности;
- в) все дела о преступлениях, совершенных военнослужащими;
- г) дела о разбое (ст. 167 УК РСФСР и соответствующие ст. ст. УК других союзных республик);
- д) дела об умышленных убийствах (ст. ст. 136–138 УК РСФСР и соответствующие ст. ст. УК других союзных республик);
- е) дела о насильственном освобождении из домов заключения и из-под стражи (ст. 81 УК РСФСР и соответствующие ей статьи УК других союзных республик);
- ж) дела об уклонении от исполнения всеобщей воинской обязанности (ст. 68 УК РСФСР и соответствующие ей статьи УК других союзных республик) и о сопротивлении представителям власти (ст. ст. 73, 73¹ и 73² УК РСФСР и соответствующие статьи УК других союзных республик);
- з) дела о незаконной покупке, продаже и хранении оружия, а также о хищении оружия (ст. ст. 164а, 166а и 182 УК РСФСР и соответствующие статьи УК других союзных республик).

Кроме того, военным властям предоставляется право передарить на рассмотрение военных трибуналов дела о спекуляции, злостном хулиганстве и иных преступлениях, предусмотренных Уголовными Кодексами союзных республик, если командование признает это необходимым по обстоятельствам военного положения.

8. Рассмотрение дел в военных трибуналах производится по правилам, установленным «Положением о военных трибуналах в районах военных действий».

9. Приговоры военных трибуналов касационному обжалованию не подлежат и могут быть отменены или изменены лишь в порядке надзора.

Настоящий Указ распространяется также на местности, где в силу чрезвычайных обстоятельств отсутствуют местные органы государственной власти и государственного управления СССР.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 451–452.

Постанова Президії Верховної Ради СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР і Центрального Комітету ВКП(б) «Про створення Державного Комітету Оборони» (30 червня 1941 року)

Ввиду создавшегося чрезвычайного положения и в целях быстрой мобилизации всех сил народов СССР для проведения отпора врагу, вероломно

напавшему на нашу родину, Президиум Верховного Совета СССР, Центральный Комитет ВКП(б) и Совет Народных Комиссаров СССР признали необходимым:

1. Создать Государственный Комитет Обороны в составе:
 - т. Сталин И. В. (председатель)
 - т. Молотов В. М. (заместитель председателя)
 - т. Ворошилов К. Е.
 - т. Маленков Г. М.
 - т. Берия Л. П.
2. Сосредоточить всю полноту власти в государстве в руках Государственного Комитета Обороны.
3. Обязать всех граждан и все партийные, советские, комсомольские и военные органы беспрекословно выполнять решения и распоряжения Государственного Комитета Обороны.

Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938 г. – июнь 1944 г. – М., 1944. – С. 411.

Акт про відновлення Української Держави (30 червня 1941 року)
(Витяги)

1. Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця й Вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кровавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український нарід не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на українській землі, боротимься далі спільно з Союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі...

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 459.

**Розпорядження райхсміністра зайнятих східних територій
«Про трудову повинність та примусову працю»
(5 серпня 1941 року)**

На основі § 8 указу фюрера про управління новозайнятих східних територій від 17 липня 1941 року наказую:

§ 1

(1) Всі мешканці новозайнятих східних територій у віці 18-45 років відповідно до ступеня працездатності підлягають загальній трудовій повинності.

(2) Райхскомісари можуть розширювати чи скорочувати трудову повинність для певних груп населення.

(3) Для євреїв діє спеціальне положення.

§ 2

Особи, які можуть підтвердити свою постійну громадсько корисну діяльність, до виконання трудової повинності не притягаються.

§ 3

(1) Оплата здійснюється за справедливими ставками.

(2) В межах можливого забезпечити турботу про осіб, які виконують трудову повинність та членів їх сімей.

§ 4

(1) Приписи, необхідні для виконання даного розпорядження, видають райхскомісари.

(2) Порушення даного розпорядження та інструкцій, виданих для його виконання, ведуть за собою тюремне ув'язнення. За винесення вироків відповідають спеціальні суди.

Берлін, 5 серпня 1941 року.

Райхсміністр зайнятих східних територій

Розенберг.

Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / уряд. і передмова В. Косика. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1997. – С. 245.

**Постанова ДКО «Про загальне обов'язкове військове навчання
громадян СРСР» (17 вересня 1941 року)**

Считая, что каждый гражданин Союза ССР, способный носить оружие, должен быть обучен военному делу, чтобы быть подготовленным с оружием в

руках защищать свою Родину, и в целях подготовки для Красной Армии обученных резервов Государственный Комитет Оборона постановил:

1. Ввести с 1 октября 1941 года обязательное военное обучение граждан СССР мужского пола в возрасте от 16 до 50 лет.

2. Установить, что обязательное военное обучение должно осуществляться вневоинским порядком без отрыва лиц, привлеченных к прохождению военного обучения, от работы на фабриках, заводах, в совхозах, колхозах, учреждениях.

3. Дни и часы занятий по военной подготовке устанавливать военкоматам с таким расчетом, чтобы не нарушать нормальный ход работы предприятий и учреждений и не наносить ущерба производству.

4. Военное обучение проводить по 110-часовой программе.

5. При прохождении военного обучения особое внимание обратить на строевую подготовку, овладение винтовкой, пулеметом, минометом и ручной гранатой, на противохимическую защиту, рытье окопов и маскировку, а также на тактическую подготовку одиночного бойца и отделения.

6. Окончившим курс обязательного военного обучения военнообязанным запаса делать отметку в военном билете, а допризывникам выдавать соответствующее удостоверение и брать их в военкомате на учет, как прошедших обязательное военное обучение.

7. В качестве инструкторов военного обучения привлечь средний командный и политический состав и младший начсостав запаса, пользующийся отсрочками от призыва по мобилизации, а также наиболее подготовленный рядовой состав старших возрастов, не призванный в армию.

8. В первую очередь к военной подготовке привлечь допризывников 1923 и 1924 гг. рождения и военнообязанных запаса из числа необученных в возрасте до 45 лет.

9. Организацию обязательного военного обучения граждан СССР возложить на Наркомат обороны и его органы на местах.

10. Образовать в составе Наркомата обороны Главное управление всеобщего военного обучения (Всевобуч), в военных округах, в областных (краевых и республиканских) военкоматах иметь отделы Всевобуча, а в райвоенкоматах иметь 2–3 инструкторов Всевобуча.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 469–470.

Указ Президій Верховної Ради СРСР «Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для роботи на виробництві і будівництві» (13 лютого 1942 року)

В целях обеспечения рабочей силой важнейших предприятий и строек военной промышленности и других отраслей народного хозяйства, работающих на нужды обороны, Президиум Верховного Совета СССР *постановляет*:

1. Признать необходимым на период военного времени мобилизацию трудоспособного городского населения для работы по месту жительства на производстве и строительстве, в первую очередь в авиационной и танковой промышленности, промышленности вооружения и боеприпасов, в металлургической, химической и топливной промышленности.

2. Установить, что мобилизации для работы на производстве и строительстве подлежит трудоспособное городское население в возрасте: мужчины от 16 до 55 лет и женщины от 16 до 45 лет из числа не работающих в государственных учреждениях и предприятиях.

3. От мобилизации освобождаются:

а) лица мужского и женского пола в возрасте от 16 до 18 лет, подлежащие призыву в школы фабрично-заводского обучения, ремесленные и железнодорожные училища, согласно контингентов, устанавливаемых Совнаркомом СССР;

б) женщины, имеющие грудных детей, а также женщины, имеющие детей в возрасте до 8 лет, в случае отсутствия других членов семьи, обеспечивающих уход за ними;

в) учащиеся в высших и средних учебных заведениях.

4. Порядок, сроки и размеры мобилизации трудоспособных граждан для работы на производстве и строительстве определяет Совет Народных Комиссаров СССР.

5. Установить, что лица, уклоняющиеся от мобилизации для работы на производстве и строительстве, привлекаются к уголовной ответственности и подвергаются по приговору народного суда принудительным работам по месту жительства на срок до 1 года.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 478–479.

Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудовнів» (13 квітня 1942 року)

Совет Народных Комиссаров Союза ССР и Центральный Комитет ВКП(б) отмечают, что обязательный минимум трудовых для трудоспособных колхозников, установленный в 1939 г., подавляющим большинством колхозников и колхозниц уже выполняется и перевыполняется.

Ввиду этого и в целях своевременного проведения в колхозах всех сельскохозяйственных работ, чтобы тем самым обеспечить колхозам получение высокого урожая и дальнейшего развития животноводства, а колхозникам – более высоких натуральных и денежных доходов по трудовням, а также в целях

обеспечения страны и Красной Армии достаточным количеством продовольствия, что особенно важно в обстановке войны с немецкими захватчиками, Совет Народных Комиссаров Союза ССР и Центральный Комитет ВКП(б) постановляют:

1. Повысить на время войны для каждого трудоспособного колхозника и колхозницы обязательный минимум трудодней в году:

а) до 150 трудодней в хлопковых районах;

б) до 100 трудодней в Московской, Ленинградской, Ивановской, Ярославской, Горьковской, Калининской, Вологодской, Тульской, Рязанской, Смоленской, Архангельской, Мурманской, Кировской, Молотовской, Свердловской, Читинской областях, Хабаровском и Приморском краях, в Карело-Финской ССР, Коми, Марийской и Якутской АССР, в высокогорных зерновых и животноводческих районах по списку Наркомзема СССР;

в) до 120 трудодней – для всех остальных районов СССР.

В целях обеспечения выполнения сельскохозяйственных работ по всем периодам – обработка почвы, посев, уход за посевами, сенокошение, уборка урожая, а также уход за животными – установить, что из обязательного минимума трудодней каждым колхозником и колхозницей должно быть выработано:

а) в колхозах хлопковых районов – до 15 мая не менее 30 трудодней, с 15 мая по 1 сентября – 45 трудодней, с 1 сентября по 1 ноября – 45 трудодней, остальные трудодни могут быть выработаны после 1 ноября;

б) в колхозах второй группы областей, краев и республик: до 1 июня – не менее 25 трудодней, а с 1 июня по 1 августа – 25 трудодней, с 1 августа по 1 октября – 35 трудодней, остальные трудодни могут быть выработаны после 1 октября;

в) в колхозах третьей группы областей, краев и республик: до 15 июня – не менее 30 трудодней, с 15 июня по 15 августа – 30 трудодней, с 15 августа по 15 октября – 40 трудодней, остальные трудодни могут быть выработаны после 15 октября.

2. Предоставить совнаркомам союзных и автономных республик, крайисполкомам и облисполкомам право в пределах 20 % повышать или понижать для отдельных районов (в зависимости от местных условий) количество трудодней, подлежащих выработке по периодам сельскохозяйственных работ.

3. Установить обязательный минимум трудодней в году для подростков – членов семей колхозников в возрасте от 12 до 16 лет в размере не менее 50 трудодней в году. Предложить колхозам выдать подросткам трудовые книжки и учитывать отдельно выработанные подростками трудодни.

4. В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета Союза ССР от 15 февраля 1942 года установить, что трудоспособные колхозники не выработавшие без уважительных причин обязательного минимума трудодней по периодам сельскохозяйственных работ, предаются суду и по приговору народного суда караются исправительно-трудовыми работами в колхозах на срок до 6 месяцев с удержанием из оплаты трудодней до 25 % в пользу колхоза.

Предложить колхозам установить, что трудоспособные колхозники и колхозницы, не выработавшие в течение года обязательного минимума трудодней, должны считаться выбывшими из колхоза, потерявшими права колхозника и лишаться приусадебного участка.

5. Предложить народным судам все дела, указанные в пункте 5, рассматривать не более чем в 10-дневный срок и приговоры по этим делам приводить в исполнение немедленно.

6. Председатели правлений колхозов и бригадиры за уклонение от предания суду трудоспособных колхозников, не выработывающих минимума трудодней, привлекаются к судебной ответственности.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 480–481.

***Наказ Прокурора СРСР № 46сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, що перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом» (15 травня 1942 року)
(Витяги)***

В ряде случаев лица, перешедшие на службу к немецко-фашистским захватчикам, выдававшие партизан, коммунистов и советский актив, проявившие жестокое обращение с населением временно захваченных районов, привлекались к ответственности не как изменники Родине, а по ст. 58³ УК РСФСР.

Наряду с этим имели место факты, когда привлекались к ответственности по ст. 51¹ «а» УК РСФСР лица хотя и занимавшие при оккупантах административные должности, но оказавшие помощь партизанам, подпольщикам, саботировавшие требования немецких властей.

В целях устранения недочетов приказываю:

1. Советских граждан, перешедших на службу к немецко-фашистским оккупантам, а также выполнявших указания немецкой администрации по сбору продовольствия, фуража и вещей для нужд немецкой армии, по восстановлению промышленных и коммунальных предприятий, равно другими действиями помогавших немецко-фашистским оккупантам; шпионов; провокаторов; доносчиков, уличенных в выдаче партизан, коммунистов, комсомольцев, советских работников и их семей; участвовавших в разведке и боевых действиях против партизанских отрядов и частей Красной Армии; принимавших участие в работе карательных немецких органов – привлекать к ответственности по ст. 58⁷ «а» УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик.

2. Не привлекать к уголовной ответственности:

а) советских граждан, занимавших административные должности при немцах, если в процессе расследования будет установлено, что они оказывали

помощь партизанам, подпольщикам и частям Красной Армии, или саботировали требования немецких властей, помогали населению в сокрытии запасов продовольствия и имущества, или другими способами активно содействовали борьбе с немецко-фашистскими оккупантами;

б) рабочих и мелких служащих административных учреждений и лиц, занимавшихся своей профессией (врачи, агрономы, ветеринары и т.д.), если в результате тщательного расследования будет установлено, что в их действиях отсутствовали признаки, перечисленные в пункте 1 настоящего приказа.

3. ...Не допускать огульного привлечения советских граждан по подозрению в содействии врагу.

Добровольная явка с повинной при отсутствии тяжких последствий преступной деятельности обвиняемого должна рассматриваться как смягчающее вину обстоятельство.

4. Дела об изменниках Родины направлять на рассмотрение военных трибуналов или Особого совещания при НКВД СССР.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 482–483.

***Постанова ДКО № ГОКО-192сс «Про членів сімей зрадників Батьківщини»
(24 червня 1942 року)***

1. Установить, что совершеннолетние члены семей лиц (военнослужащих и граждан), осужденных судебными органами или Особым совещанием при НКВД СССР к высшей мере наказания по ст. 58¹ «а» УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик за шпионаж в пользу Германии и других воюющих с нами стран, за переход на сторону врага, предательство, за содействие немецким оккупантам, службу в карательных или административных органах немецких оккупантов на захваченной ими территории и за попытку измены Родине и изменнические намерения, подлежат аресту и ссылке в отдаленные местности СССР на срок в пять лет.

2. Установить, что аресту и ссылке в отдаленные местности СССР на срок в пять лет подлежат также семьи лиц, заочно осужденных к высшей мере наказания судебными органами или Особым совещанием при НКВД СССР за добровольный уход с оккупационными войсками при освобождении захваченной противником территории.

3. Применение репрессий в отношении членов семей, перечисленных в пунктах 1 и 2, производится органами НКВД на основании приговоров судебных органов или решений Особого совещания при НКВД СССР.

Членами семьи изменника Родине считаются: отец, мать, муж, жена, сыновья, дочери, братья и сестры, если они жили совместно с изменником

Родины или находились на его иждивении к моменту совершения преступления или к моменту мобилизации в армию в связи с началом войны.

4. Не подлежат аресту и ссылке семьи тех изменников Родине, в составе которых после должной проверки будет установлено наличие военнослужащих Красной Армии, партизан, лиц, оказавших в период оккупации содействие Красной Армии и партизанам, а также награжденных орденами и медалями Советского Союза.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 483.

Питання для самоконтролю

1. Який був правовий статус західноукраїнських земель між двома світовими війнами?
2. Як було проголошено незалежність Карпатської України?
3. Які відбулися зміни у праві УРСР (1939-1941 рр.)?
4. З'ясуйте та дайте оцінку правовим підставам приєднання західноукраїнських земель до УРСР.
5. Які заходи включала політика „радянзації” на західноукраїнських землях?
6. Проаналізуйте організаційні та політико-правові засади рухів опору в Україні під час другої світової війни (міжнародні норми, окупаційні режими, радянський рух опору, національний рух опору).
7. Розкрийте зміст Акта ООН-Б про відновлення Української держави.
8. Охарактеризуйте заходи пов'язані з введенням воєнного стану та стану облоги на території УРСР.
9. Як здійснювалась перебудова державного механізму України у роки Другої світової війни?
10. Як відбувалася перебудова правової системи Української РСР в умовах воєнного стану?

ТЕСТИ

1. Коли Президія Верховної Ради СРСР видала указ про воєнний стан?

- а) 1 вересня 1939 р.;
- б) 22 вересня 1939 р.;
- в) 22 червня 1941 р.;
- г) 30 червня 1941 р.

2. Коли прийнято закон про приєднання Західної України до складу СРСР?

- а) 1-2 вересня 1939 р.;
- б) 26-28 жовтня 1939 р.;

- в) 1 листопада 1939 р.;
- г) 2 серпня 1940 р.

3. Виборний орган Західної України, який прийняв рішення про приєднання до СРСР називався:

- а) обласне управління;
- б) Національна Рада України;
- в) Військова рада України;
- г) Народні збори Західної України.

4. Коли землі Західної України були прийняті до складу УРСР?

- а) у жовтні 1938 р.;
- б) у жовтні 1939 р.;
- в) у листопаді 1939 р.;
- г) у листопаді 1940 р.

5. Скільки областей було створено на землях Західної України?

- а) 4;
- б) 7;
- в) 6;
- г) 8.

6. Коли відбулося приєднання Бессарабії та Північної Буковини до складу УРСР?

- а) 1-2 вересня 1939 р.;
- б) 26-28 жовтня 1939 р.;
- 1 листопада 1939 р.;
- серпня 1940 р.

в)
г) 2

7. Коли було проголошено Акт відновлення Української держави в умовах німецького наступу?

- а) 1 вересня 1939 р.;
- б) 30 червня 1941 р.;
- в) 22 червня 1941 р.;
- г) в жовтні 1941 р.

8. Уряд самостійної Української держави у 1941 р. мав назву:

- а) Українське державне правління;
- б) Народні Збори України;
- в) Українська Національна Рада;
- г) Українська Рада.

9. Головою уряду самостійної Української держави був:

- а) Я. Стецько;
- б) А. Мельник;
- в) С. Бандера;
- г) Є. Коновалець.

10. Вищим органом самостійної Української держави був(ло):

- а) Українське державне правління;
- б) Народна Рада;
- в) Українська Національна Рада;
- г) Українська Рада.

11. Коли створена Українська Повстанська Армія?

- а) 1939 р.;
- б) 1940 р.;
- в) 1941 р.;
- г) 1942 р.

12. Хто очолив Українську Повстанську Армію?

- а) С. Бандера;
- б) А. Мельник;
- в) Р. Шухевич;
- г) Я. Стецько.

13. До якої адміністративної одиниці періоду окупації України належали Волинь, Полісся, Правобережжя, частина Полтавщини і Запоріжжя?

- а) Рейхскомісаріат України;
- б) Прифронтна зона;
- в) Трансністрія;
- г) дистрикт Галичина.

14. Хто очолював Рейхскомісаріату України?

- а) Манштейн;
- б) Розенберг;
- в) Шелленберг;
- г) Кох.

15. До якої зони окупації належали частина Південно-Західної України і Одеса?

- а) Рейхскомісаріат України;
- б) Трансністрія;
- в) Прифронтна зона;
- г) дистрикт Галичина.

16. До якої зони окупації належала Північно-Східна Україна?

- а) Рейхскомісаріату Україна;
- б) військової зони;
- в) Трансністрії;
- г) дистрикту Галичина.

17. Головним адміністративним центром Рейхскомісаріату Україна було місто:

- а) Київ;
- б) Рівне;
- б) Львів;
- г) Тернопіль.

18. Коли був підписаний договір між СРСР та Чехословаччиною про передачу Закарпаття до складу СРСР?

- а) 28 жовтня 1944 р.;
- б) 18 грудня 1944 р.;
- в) 26 листопада 1944 р.;
- г) 29 червня 1945 р.

19. У листопаді 1941 р. у Києві була створена:

- а) Ставка Верховного головнокомандування;
- б) Українська Національна рада;
- в) Українська повстанська армія;
- г) Українське військове об'єднання Карпатська Січ.

20. Який орган СРСР було створено 30 червня 1941 р. постановою Президії Верховної Ради СРСР, Ради Народних Комісарів і ЦК ВКП (б) з метою мобілізації усіх ресурсів в умовах війни?

- а) Українське державне управління;
- б) Всесоюзний з'їзд Рад;
- в) Державний Комітет Оборони;
- г) Генеральний штаб.

Семінарське заняття № 9

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО І РОЗВИТОК ПРАВА УКРАЇНИ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо розвитку держави та права незалежної України

Навчальні питання

1. Проголошення і розбудова незалежної держави Україна.
2. Конституція України.
3. Проведення реформ та зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.

Теми рефератів

1. Нормативно-правове закріплення курсу на «перебудову» в СРСР та УРСР (середина 80-х – 1991 рр.).
2. Правове оформлення розпаду СРСР проголошення незалежної держави Україна.
3. Зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.
4. Становлення національної правоохоронної системи України (1991-2017 рр.).
5. Організаційно-правові засади становлення системи МВС України, основні завдання та напрями її реформування.

Методичні вказівки

Опрацьовуючи перше питання курсантам (слухачам, студентам) необхідно розкрити зміст та історичне значення Акту про проголошення незалежності України і результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., а також законів України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., «Про громадянство» від 8 жовтня 1991 р., інших основоположних нормативно-правових актів періоду становлення незалежності України. Курсанти (слухачі, студенти) мають показати у чому полягав перехідний характер державного ладу України в пострадянський період, охарактеризувати процес становлення українського парламентаризму. Варто проаналізувати процес становлення президентської влади, розкрити зміни у статусі та повноваженнях Президента України, а також з'ясувати, які кроки були зроблені на шляху реформування виконавчих структур та які ускладнення супроводжували процес створення місцевих органів державної виконавчої влади. Потрібно визначити та охарактеризувати основні етапи цього процесу.

Опрацьовуючи друге питання теми курсанти (слухачі, студенти) мають розкрити структуру та зміст Конституції України та показати історичне значення Основного Закону України.

При розгляді третього питання, необхідно розкрити сутність та показати наслідки реформ в Україні, а також охарактеризувати зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.

Література

Основна

1. Заруба В.М. Історія держави і права України : навч. посібник / В.М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А.Є. Шевченко, Л.І. Суюсанов, Г.В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.

5. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України : підручник / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П.П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна

1. Алексеев Ю. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985 – 1991 рр.) / Ю. Алексеев, С. Кульчицький, А. Слюсаренко. – К.: «ЕксОб», 2000. – 136 с.
2. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2012. – № 4. – С. 114-122.
3. Боняк В.О. Передумови та витоки правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на теренах України / В.О. Боняк // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України : Збірник наукових праць / засновник Дніпропетровський юридичний інститут МВС України. – 2012. – № 4. – С. 28-34.
4. Валєєв Р.Г. Інструменти вдосконалення стану забезпечення поліцією (міліцією) прав людини / Р.Г. Валєєв // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. / Луган. держ. ун-т внутр. справ. – 2015. – № 3. – С. 63-67.
5. Волкотруб Л.В. Конституційно-правові аспекти становлення українських збройних сил у боротьбі за незалежність / Л.В. Волкотруб // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2014. – № 65. - С. 85-92.
6. Дубина Н.А. Проблеми ефективності законодавства України / Н.А. Дубина, О.В. Турута // Право і безпека. – 2015. – № 2 (57) – С. 23-27.
7. Дубина Н.А. Вплив національного законодавства на правоохоронну функцію держави / Н.А. Дубина // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Міністерство освіти і науки України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 96–99.
8. Дубина Н.А. Правова політика України у реформуванні органів внутрішніх справ / Н.А. Дубина // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали між нар.

наук.-практ. конф. (Харків, 14 жовт. 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : КАУ, 2011. – С. 73–75.

9. Кравцова Т.М. Еволюція форм правління в незалежній Україні / Т.М. Кравцова // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС. – 2011. – № 1. – С.3-9.

10. Лаговський В.М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг / В.М. Лаговський // Прикарпатський юридичний вісник : зб. наук. праць / Івано - Франків. ф - т Нац. ун - ту "Одеська юридична академія". – 2015. – Вип. 1(7). – С. 7-11.

11. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – 728 с.

12. Сіваш О.М. Ідея суверенітету в моделях українського державотворення (початок ХХ ст.) / О.М. Сіваш // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2014. – № 4. – С. 308-315.

13. Тарасюк Р. Синьо-жовтий стяг обрав народ : 23 серпня - День Державного Прапора України / Р. Тарасюк // Віче : теорет. і громад.-політич. журн. / засн. Верховна Рада України. – 2013. – № 15. – С. 4.

14. Турута Е.В. Безопасность личности в информационном пространстве / Е.В. Турута, Н.А. Дубина, О.О. Жидкова // Priority a strategie pre rozvoj pravnej vedy vo svete vedy: Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia, Danubius, 28-29 oktobra 2016 : Vysoka skola Danubius, Fakulta prava Janka Jesenskeho, 2016. – С. 150-153.

15. Турута О.В. Погляди українських філософів на проблему реальності прав людини / О.В. Турута, Н.А. Дубина // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки». – 2014. – № 1142 – С. 158-164.

16. Турута О.В. Становлення і розвиток ідеї прав і свобод людини в Україні / О.В. Турута, Н.А. Дубина // Право і суспільство. – 2015. – № 4 ч. 2 – С. 21-27.

17. Чернишевич О.В. Виконавча влада в Україні на рубежі ХХ – ХХІ століть: правовий та історичний аспект / О.В. Чернишевич // Вісник Академії адвокатури України. Право: наука, практика. – 2014. – № 1. – С. 27-35.

Пам'ятки права

***Декларація Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік
«Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів,
яких було піддано насильственному переселенню, і забезпечення їхніх прав»
(14 листопада 1989 року)***

Сьогодні, у період революційного оновлення радянського суспільства, коли розпочато процес демократизації, очищення всіх сторін нашого життя від

деформацій і перекручень загальнолюдських принципів гуманізму, в країні посилюється прагнення знати всю правду про минуле, щоб засвоїти його уроки в ім'я майбутнього.

Пам'ять з особливою гіркотою повертає нас у трагічні роки сталінських репресій. Беззаконня і сваволя не обминули жодну республіку, жоден народ. Допущені в минулому масові арешти, табірне мучеництво, знедолені жінки, старики й діти в переселенських зонах й досі волають до нашої совісті, уражають наше моральне почуття. Про це забути не можна.

Варварськими акціями сталінського режиму було виселено в роки Другої світової війни з рідних місць балкарців, інгушів, калмиків, карачаївців, кримських татар, німців, турків-месхетинців, чеченців. Політика насильственого переселення відбилась на долі корейців, греків, курдів та інших народів.

Верховна Рада СРСР беззастережно засуджує практику насильственого переселення цілих народів як найтяжчий злочин, що суперечить основам міжнародного права, гуманістичній природі соціалістичного ладу.

Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік гарантує, що зневаження прав людини і норм гуманності на державному рівні більш ніколи не повториться в нашій країні.

Верховна Рада СРСР вважає за потрібне вжити необхідних законодавчих заходів для безумовного поновлення прав усіх радянських народів, яких було піддано репресіям.

Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1989. – № 13. – Ст. 449.

Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації» (26 квітня 1990 року)
(Витяги)

Стаття 1. Союз Радянських Соціалістичних Республік є суверенною соціалістичною федеративною державою. Союз РСР має повноваження, які суб'єктами федерації спільно віднесено до відання Союзу РСР.

Союзні республіки – суверенні радянські соціалістичні держави, які добровільно, на основі вільного самовизначення народів і рівноправності об'єдналися в Союз Радянських Соціалістичних Республік. Союзні республіки мають усю повноту державної влади на своїй території поза межами повноважень, переданих ними у відання Союзу РСР.

Автономні республіки – радянські соціалістичні держави, які є суб'єктами федерації – Союзу РСР. Автономні республіки, автономні утворення входять до складу союзних республік на основі вільного самовизначення народів, мають усю повноту державної влади на своїй території поза межами повноважень, переданих ними у відання Союзу РСР і союзних республік.

Відносини автономних республік, автономних утворень із союзними республіками, до складу яких вони входять, визначаються угодами і договорами, що укладаються в рамках Конституції СРСР, конституцій союзних та автономних республік і цього Закону.

Стаття 2. За кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР. Рішення про вихід союзної республіки з СРСР приймається вільним волевиявленням народів союзної республіки шляхом референдуму (народного голосування).

Порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР, визначається Законом СРСР.

Стаття 3. Територію союзної, автономної республіки, автономного утворення не може бути змінено без їхньої згоди.

Кордони між союзними республіками можуть змінюватися за їх взаємною угодою, яка підлягає затвердженню Союзом РСР.

Територіальні спори між союзними республіками, між союзними і автономними республіками, автономними утвореннями, щодо яких угоди між ними не було досягнуто, можуть передаватися за взаємною згодою для вирішення Раді Національностей Верховної Ради СРСР.

Стаття 4. Союзна, автономна республіка, автономна область, автономний округ самостійно вирішують питання розміщення виробничих і господарських об'єктів, забезпечують комплексний економічний і соціально-культурний розвиток на своїй території з урахуванням інтересів усіх народів, що в них проживають. З питань використання трудових ресурсів та охорони життєвого середовища республіки визначають умови діяльності підприємств, установ і організацій, які належать Союзові РСР та іншим союзним, автономним республікам, відповідно, до законодавчих актів Союзу РСР, союзної і автономної республіки.

У галузі економічного і соціально-культурного будівництва на своїй території автономна республіка має ті ж права, що й союзна республіка, за винятком тих, які за угодою між ними належать до відання союзної республіки.

Союзні, автономні республіки, автономні утворення можуть вступати між собою в економічне і соціально-культурне співробітництво та укладати необхідні для цього двосторонні і багатосторонні угоди, які не повинні суперечити інтересам Союзу РСР, інших союзних, автономних республік, автономних утворень.

Стаття 5. Союзна республіка має право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними і консульськими представництвами, здійснювати зовнішньоекономічні зв'язки і брати участь у діяльності міжнародних організацій.

Здійснення цього права союзної республіки не може суперечити законам СРСР і міжнародним зобов'язанням СРСР.

Стаття 6. До виключного відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади й управління належить:

1) прийняття Конституції СРСР, внесення до неї змін і доповнень, прийняття рішень про проведення референдумів у питаннях, віднесених до повноважень Союзу РСР (...)

Стаття 11. Конституція СРСР, закони СРСР, інші акти найвищих органів державної влади й управління СРСР є обов'язковими до виконання на всій території СРСР. У разі суперечності конституції союзної, автономної республіки Конституції СРСР діє Конституція СРСР. У разі суперечності законів та інших актів найвищих органів державної влади союзних, автономних республік Конституції СРСР, законам СРСР та іншим актам найвищих органів державної влади СРСР діють акти, видані відповідними органами Союзу РСР.

Закони СРСР та інші акти органів СРСР видаються лише у межах повноважень Союзу РСР і не повинні порушувати права союзних, автономних республік.

Стаття 12. Розбіжності між найвищими органами державної влади й управління СРСР і союзних, автономних республік з приводу законності їхніх актів розглядаються у порядку, встановленому Конституцією СРСР і Законом про конституційний нагляд в СРСР.

Стаття 13. Найвищі органи державної влади союзних, автономних республік мають право опротестовувати постанови й розпорядження Ради Міністрів СРСР, якщо вони порушують права союзної, автономної республіки. Спірне питання вирішується Верховною Радою СРСР.

Найвищі органи державної влади й управління союзних, автономних республік мають право припиняти чинність на своїй території актів міністерств, державних комітетів і відомств СРСР у разі порушення ними законодавства СРСР або відповідної союзної, автономної республіки з повідомленням про це Ради Міністрів СРСР. Спірне питання вирішує Верховна Рада СРСР у разі, коли чинність акта відповідного органу СРСР припинено Верховною Радою союзної, автономної республіки, або Рада Міністрів СРСР – у разі, коли чинність акта відповідного органу СРСР припинено Радою Міністрів союзної, автономної республіки.

Президент Союзу Радянських Соціалістичних Республік *М. ГОРБАЧОВ.*

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 680–684.

Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 року)

Верховна Рада Української РСР,
ВИРАЖАЮЧИ волю народу України,
ПРАГНУЧИ створити демократичне суспільство,
ВИХОДЯЧИ з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
ШАНУЮЧИ національні права всіх народів,

ДБАЮЧИ про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,

ВИЗНАЮЧИ необхідність побудови правової держави,

МАЮЧИ на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є Національний банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших

природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Х. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Ця Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 685–689.

Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» (3 серпня 1990 року)

Цей Закон на основі Декларації про державний суверенітет України визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи Української РСР.

Розділ І ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Зміст економічної самостійності Української РСР Забезпечення економічної самостійності Української РСР є необхідною умовою державного суверенітету України. Українська РСР самостійно:

визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку в інтересах народу України;

здійснює управління економічними процесами з метою відродження і всебічного розвитку соціальної та культурної сфери, задоволення потреб громадян Української РСР у матеріальних, соціальних і духовних благах, охорони навколишнього середовища;

визначає структуру народного господарства, пріоритетні напрями господарської діяльності, форми і методи господарювання та управління суспільним виробництвом;

здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику.

– визнати, що особу необгрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і вона підлягає реабілітації згідно з статтею 1 цього Закону.

При розгляді справи суд може також внести зміни до раніше винесених вироків, ухвали і постанови судів чи до рішення позасудових органів.

Надати Верховному Суду України повноваження щодо перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальних справ, розглянутих Верховними судами Української РСР, Союзу РСР, військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за межами територій колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України.

Надати право судам поширювати дію статей 4–6 цього Закону на осіб, реабілітованих в загальному порядку, коли є підстави розглядати факт притягнення їх до кримінальної відповідальності за статтями 58 та 80 Кримінального кодексу Української РСР 1927 року як політичну репресію.

Стаття 8. Особі, яку визнано судом чи військовим трибуналом такою, що не підлягає реабілітації, вручається копія ухвали (постанови), а в разі визнання необгрунтовано засудженою або підданого покаранню за рішенням позасудового органу – довідка про реабілітацію.

Ухвалу (постанову) суду чи військового трибуналу може бути опротестовано прокурором або головою відповідного суду чи оскаржено особою, якій відмовлено в реабілітації.

Протести в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами розглядаються у звичайному порядку, передбаченому нормами Кримінально-процесуального кодексу України.

Стаття 9. Вирішення питань, пов'язаних з встановленням факту розкуркулювання, адміністративного виселення, з відшкодуванням матеріальних збитків, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших прав громадян, реабілітованих відповідно до цього Закону, покласти на обласні, міські і районні Ради народних депутатів. З цією метою Радам народних депутатів утворити штатні комісії, положення про які затверджується Кабінетом Міністрів України.

За дорученням цих комісій органи внутрішніх справ встановлюють факти безпідставності заслання і вислання, направлення на спецпоселення, з також конфіскації і вилучення майна у зв'язку з необгрунтованими репресіями і матеріали перевірки надсилають комісіям.

Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» (24 серпня 1991 року)

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки *постановляє:*

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності.

Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року)

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто **ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ** та створення самостійної української держави – **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України
28 червня 1996 року

Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської

катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Стаття 18. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Стаття 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України - стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України - національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Розділ II

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених

законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах

національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Стаття 59. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Стаття 60. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Стаття 61. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Стаття 62. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Стаття 63. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Стаття 64. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Розділ III

ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ

Стаття 69. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Стаття 70. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Стаття 72. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Стаття 73. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Стаття 74. Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Розділ IV

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 75. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Стаття 76. Конституційний склад Верховної Ради України - чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України.

Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років

Стаття 77. Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України.

Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом.

Стаття 78. Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом.

У разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата України.

Стаття 79. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу:

"Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.

Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників".

Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.

Стаття 80. Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп.

Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Стаття 81. Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;

5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;

б) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;

7) його смерті.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково також у разі дострокового припинення відповідно до Конституції України повноважень Верховної Ради України - в день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України у випадках, передбачених пунктами 1, 4 частини другої цієї статті, приймається Верховною Радою України, а у випадку, передбаченому пунктом 5 частини другої цієї статті, - судом.

У разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо народного депутата України, визнання народного депутата України недієздатним або безвісно відсутнім його повноваження припиняються з дня набрання законної сили рішенням суду, а в разі смерті народного депутата України - з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

У разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення.

Стаття 82. Верховна Рада України працює сесійно.

Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання новообраної Верховної Ради України відкриває найстарший за віком народний депутат України.

Стаття 83. Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року.

Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання.

У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

У Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України.

Засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, передбачені цією Конституцією.

Стаття 84. Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування.

Голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто.

Стаття 85. До повноважень Верховної Ради України належить:

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;

8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції;

11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

12) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

12-¹) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;

13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;

14) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

15) прийняття Регламенту Верховної Ради України;

16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

19) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;

20) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

21) призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно

до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

24) встановлення державних символів України;

25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;

26) призначення на посади третини складу Конституційного Суду України;

28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

29) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;

30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

32) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

33) здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом;

34) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;

35) призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;

36) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;

37) затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї.

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Стаття 86. Народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і

організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту.

Стаття 87. Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України.

Стаття 88. Верховна Рада України обирає із свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх з цих посад.

Голова Верховної Ради України:

- 1) веде засідання Верховної Ради України;
- 2) організовує роботу Верховної Ради України, координує діяльність її органів;
- 3) підписує акти, прийняті Верховною Радою України;
- 4) представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;
- 5) організовує роботу апарату Верховної Ради України.

Голова Верховної Ради України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України.

Стаття 89. Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань.

Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, утворює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом.

Стаття 90. Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо:

- 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 цієї Конституції;
- 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;
- 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України приймається Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені Президентом України в останні шість місяців строку повноважень Верховної Ради України або Президента України.

Стаття 91. Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією.

Стаття 92. Виключно законами України визначаються:

- 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;
- 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;
- 3) права корінних народів і національних меншин;
- 4) порядок застосування мов;
- 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- 6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;
- 7) правовий режим власності;
- 8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- 9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- 10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;

- 11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;
- 12) організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;
- 13) територіальний устрій України;
- 14) судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури;
- 15) засади місцевого самоврядування;
- 16) статус столиці України; спеціальний статус інших міст;
- 17) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;
- 18) правовий режим державного кордону;
- 19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;
- 20) організація і порядок проведення виборів і референдумів;
- 21) організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;
- 22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Виключно законами України встановлюються:

- 1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;
- 2) порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;
- 3) одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів;
- 4) порядок використання і захисту державних символів;
- 5) державні нагороди;
- 6) військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання;
- 7) державні свята;
- 8) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.

Законом України оголошується амністія.

Стаття 93. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України.

Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Стаття 94. Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України.

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Стаття 95. Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Держава прагне до збалансованості бюджету України.

Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені.

Стаття 96. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин - на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Стаття 97. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України.

Поданий звіт має бути оприлюднений.

Стаття 98. Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата.

Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом.

Стаття 99. Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави - Національного банку України.

Стаття 100. Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Стаття 101. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Розділ V

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 103. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

Стаття 104. Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України складає таку присягу:

"Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі".

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Стаття 105. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Стаття 106. Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

4) приймає рішення про визнання іноземних держав;

5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;

9) вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції;

10) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

11) призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;

12) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає на посади третину складу Конституційного Суду України;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 цієї статті, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

Стаття 107. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України.

До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України.

Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Стаття 108. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- 1) відставки;
- 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпічменту;
- 4) смерті.

Стаття 109. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Стаття 110. Неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду - за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Стаття 111. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

Стаття 112. У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України.

Розділ VI

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття 113. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Стаття 114. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Стаття 115. Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України, прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. У цих випадках Верховна Рада України здійснює формування нового складу Кабінету Міністрів України у строки і в порядку, що визначені цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або відставку якого прийнято Верховною Радою України, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

9-¹) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

9-²) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;

10) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Стаття 117. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

Стаття 118. Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Стаття 119. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

- 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку;
- 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;
- 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Стаття 120. Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

Розділ VIII

ПРАВОСУДДЯ

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Стаття 125. Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди.

З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Стаття 126. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя обіймає посаду безстроково.

Підставами для звільнення судді є:

- 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення суддею вимог щодо несумісності;

3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді;

4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;

5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду;

б) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Повноваження судді припиняються у разі:

1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;

2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави;

3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;

4) смерті судді;

5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї.

Стаття 127. Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності.

Стаття 128. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом.

Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом.

Стаття 129. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Основними засадами судочинства є:

1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;

2) забезпечення доведеності вини;

- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

За неповагу до суду чи судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.

Стаття 129-¹. Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання.

Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Стаття 130. Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя.

Розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій.

Стаття 130-¹. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування.

Стаття 131. В Україні діє Вища рада правосуддя, яка:

- 1) вносить подання про призначення судді на посаду;
- 2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;
- 3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;
- 4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
- 5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;
- 6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;
- 8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;
- 9) здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох - обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох - призначає Президент України, двох - обирає Верховна Рада України, двох -

обирає з'їзд адвокатів України, двох - обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох - обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом.

Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою.

Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки. Одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль.

Член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім посади Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії та відповідати критерію політичної нейтральності.

Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги до члена Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя набуває повноважень за умови обрання (призначення) щонайменше п'ятнадцяти її членів, серед яких більшість становлять судді.

Відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи та установи для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів.

Стаття 131-¹. В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України.

Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль.

Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

Стаття 131-². Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Незалежність адвокатури гарантується.

Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення.

Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Розділ ІХ

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Стаття 132. Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Стаття 133. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Розділ Х

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Стаття 134. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Стаття 135. Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Стаття 136. Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного

голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим має наслідком припинення повноважень її депутатів.

Чергові вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обраної на чергових виборах.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами України.

Стаття 137. Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

- 1) сільського господарства і лісів;
- 2) меліорації і кар'єрів;
- 3) громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва;
- 4) містобудування і житлового господарства;
- 5) туризму, готельної справи, ярмарків;
- 6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;
- 7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
- 8) мисливства, рибальства;
- 9) санітарної і лікарняної служб.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Стаття 138. До відання Автономної Республіки Крим належить:

- 1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
- 2) організація та проведення місцевих референдумів;
- 3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;
- 4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;

5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля - відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

Стаття 139. В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

Розділ XI

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття 140. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Стаття 141. До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної,

обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових виборах, становить п'ять років.

Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом.

Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради.

Стаття 142. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Стаття 143. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на

договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

Стаття 144. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

Стаття 145. Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

Стаття 146. Інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом.

Розділ XII

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Стаття 147. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Стаття 148. До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати

представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду.

Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні Суду обирає зі свого складу Голову шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Стаття 148-¹. Держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на діяльність Суду з урахуванням пропозицій його Голови.

Розмір винагороди судді Конституційного Суду України встановлюється законом про Конституційний Суд України.

Стаття 149. Незалежність і недоторканність судді Конституційного Суду України гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Держава забезпечує особисту безпеку судді Конституційного Суду України та членів його сім'ї.

Стаття 149-¹. Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі:

- 1) закінчення строку його повноважень;
- 2) досягнення ним сімдесяти років;
- 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави;
- 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину;
- 6) смерті судді Конституційного Суду України.

Підставами для звільнення судді Конституційного Суду України з посади є:

- 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення ним вимог щодо несумісності;

3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді;

4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України Суд ухвалює щонайменше двома третинами від його конституційного складу.

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;

актів Президента України;

актів Кабінету Міністрів України;

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України.

Питання, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Стаття 151. Конституційний Суд України за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Стаття 151¹. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Стаття 151². Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Стаття 152. Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо

вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Стаття 153. Порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Суду, підстави і порядок звернення до Суду, процедура розгляду ним справ і виконання рішень Суду визначаються Конституцією України та законом.

Розділ XIII

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття 154. Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Стаття 155. Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I "Загальні засади", розділу III "Вибори. Референдум" і розділу XIII "Внесення змін до Конституції України", попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Стаття 156. Законопроект про внесення змін до розділу I "Загальні засади", розділу III "Вибори. Референдум" і розділу XIII "Внесення змін до Конституції України" подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII цієї Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання.

Стаття 157. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Стаття 158. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути

поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Стаття 159. Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції.

Розділ XIV

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 160. Конституція України набуває чинності з дня її прийняття.

Стаття 161. День прийняття Конституції України є державним святом - Днем Конституції України.

Розділ XV

ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

2. Верховна Рада України після прийняття Конституції України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією.

Чергові вибори до Верховної Ради України проводяться у березні 1998 року.

3. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня 1999 року.

4. Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому статтею 93 цієї Конституції.

Такий указ Президента України вступає в дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не прийме закон або не відхилить поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діє до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань.

5. Кабінет Міністрів України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності.

6. Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України.

7. Голови місцевих державних адміністрацій після набуття чинності цією Конституцією набувають статусу голів місцевих державних адміністрацій згідно зі статтею 118 цієї Конституції, а після обрання голів відповідних рад складають повноваження голів цих рад.

8. Сільські, селищні, міські ради та голови цих рад після набуття чинності Конституцією України здійснюють визначені нею повноваження до обрання нового складу цих рад у березні 1998 року.

Районні та обласні ради, обрані до набуття чинності цією Конституцією, здійснюють визначені нею повноваження до сформування нового складу цих рад відповідно до Конституції України.

Районні в містах ради та голови цих рад після набуття чинності цією Конституцією здійснюють свої повноваження відповідно до закону.

9. Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, - до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

10. До прийняття законів, що визначають особливості здійснення виконавчої влади в містах Києві та Севастополі відповідно до статті 118 цієї Конституції, виконавчу владу в цих містах здійснюють відповідні державні адміністрації.

11. Частина перша статті 99 цієї Конституції вводиться в дію після введення національної грошової одиниці - гривні.

12. Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років.

Судді всіх судів в Україні, обрані чи призначені до дня набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження згідно з чинним законодавством до закінчення строку, на який вони обрані чи призначені.

Судді, повноваження яких закінчилися в день набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження протягом одного року.

13. Протягом п'яти років після набуття чинності цією Конституцією зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи.

14. Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України.

15. Чергові вибори до Верховної Ради України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю жовтня 2012 року.

16. Чергові вибори Президента України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю березня 2015 року.

16⁻¹. З дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»:

1) до утворення Вищої ради правосуддя її повноваження здійснює Вища рада юстиції. Вища рада правосуддя утворюється шляхом реорганізації Вищої ради юстиції. До обрання (призначення) членів Вищої ради правосуддя цей орган діє у складі членів Вищої ради юстиції протягом строку їх повноважень, але які не можуть тривати довше, ніж до 30 квітня 2019 року. Обрання (призначення) членів Вищої ради правосуддя здійснюється не пізніше 30 квітня 2019 року;

2) повноваження суддів, призначених на посаду строком на п'ять років, припиняються із закінченням строку, на який їх було призначено. Такі судді можуть бути призначені на посаду судді в порядку, визначеному законом;

3) судді, які обрані судьями безстроково, продовжують здійснювати свої повноваження до звільнення або до припинення їх повноважень з підстав, визначених Конституцією України;

4) відповідність займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або доброчесності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади. Порядок та вичерпні підстави оскарження рішення про звільнення судді за результатами оцінювання встановлюються законом;

5) у випадках реорганізації чи ліквідації окремих судів, утворених до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», судді таких судів мають право подати заяву про відставку або заяву про участь у конкурсі на іншу посаду судді в порядку, визначеному законом. Особливості переведення судді на посаду в іншому суді можуть бути визначені законом;

6) до впровадження нового адміністративно-територіального устрою України відповідно до змін до Конституції України щодо децентралізації влади, але не довше ніж до 31 грудня 2017 року, утворення, реорганізацію та ліквідацію судів здійснює Президент України на підставі та у порядку, що визначені законом;

7) упродовж двох років переведення судді з одного суду до іншого здійснює Президент України на підставі відповідного подання Вищої ради правосуддя;

8) судді Конституційного Суду України, призначені до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», продовжують здійснювати свої повноваження до припинення

повноважень або звільнення в порядку, передбаченому статтею 149-¹ Конституції України, без права призначення повторно. Повноваження судді Конституційного Суду України, який на день набрання чинності Законом України «внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» досяг шістдесяти п'яти років, але рішення щодо звільнення такого судді з посади не ухвалено, припиняються;

9) представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України "Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)", здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, - до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню;

10) Генеральний прокурор України, призначений на посаду до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснює повноваження Генерального прокурора до звільнення в установленому порядку, але не довше строку, на який його було призначено, та не може обіймати посаду два строки поспіль;

11) представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131-¹ та статті 131-² цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції - з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції - з 1 січня 2019 року.

Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року.

Представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, - до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)

Закон України «Про Національну поліцію»

(Витяги)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Національна поліція України

1. Національна поліція України (далі - поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони

прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

2. Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом.

Стаття 2. Завдання поліції

1. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Стаття 3. Правова основа діяльності поліції

1. У своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 4. Міжнародне співробітництво поліції

1. Взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна.

2. Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції.

3. Поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Стаття 5. Взаємодія поліції з органами державної влади та органами місцевого самоврядування

1. Поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів.

Розділ II

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Стаття 6. Верховенство права

1. Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

2. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Стаття 7. Дотримання прав і свобод людини

1. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації.
2. Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.
3. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.
4. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання...
5. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

Стаття 8. Законність

1. Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.
2. Поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази.
3. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України.

Стаття 9. Відкритість та прозорість

1. Поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України.
2. Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку.
3. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом.
4. Поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом.
5. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції. Нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом.
6. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України.

Стаття 10. Політична нейтральність

1. Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності.
2. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань.
3. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність.
4. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях.

Стаття 11. Взаємодія з населенням на засадах партнерства

1. Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб.
2. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад.
3. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції.
4. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 12. Безперервність

1. Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського.
2. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня.

Розділ III

СИСТЕМА ПОЛІЦІЇ ТА СТАТУС ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Стаття 13. Загальна система поліції

1. Систему поліції складають:
 - 1) центральний орган управління поліцією;
 - 2) територіальні органи поліції.
2. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань.
3. У складі поліції функціонують:
 - 1) кримінальна поліція;
 - 2) патрульна поліція;
 - 3) органи досудового розслідування;
 - 4) поліція охорони;
 - 5) спеціальна поліція;

б) поліція особливого призначення.

4. У системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення.

5. Загальна чисельність поліції, що утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, до 1 січня 2018 року не може перевищувати 140 тисяч осіб.

Стаття 14. Центральний орган управління поліції

1. Структуру центрального органу управління поліції затверджує керівник поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України.

2. Штатний розпис (штат) поліції затверджує керівник поліції.

3. Кошторис поліції затверджує керівник поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України.

Стаття 15. Територіальні органи поліції

1. Територіальні органи поліції утворюються як юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи у межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання.

2. Територіальні органи поліції утворює, ліквідує та реорганізовує Кабінет Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції.

3. Структуру територіальних органів поліції затверджує керівник поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України.

4. Штатний розпис (штат) та кошторис територіальних органів поліції затверджує керівник поліції.

5. Керівники територіальних органів поліції призначаються на посади та звільняються з посад керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України.

6. Заступників керівників територіальних органів поліції призначає на посади та звільняє з посад керівник територіального органу поліції...

Стаття 16. Основні повноваження Міністра внутрішніх справ України у відносинах з поліцією

1. Міністр внутрішніх справ України:

1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією;

2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та Міністерством внутрішніх справ України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції;

3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи;

- 4) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції;
- 5) забезпечує ведення та використання баз (банків) даних, визначає порядок обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України, поліцією та іншими центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України;
- 6) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство внутрішніх справ України;
- 7) виконує інші обов'язки відповідно до цього та інших законів України.

Стаття 17. Поліцейський

1. Поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції.
2. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон...

Стаття 18. Основні обов'язки поліцейського

1. Поліцейський зобов'язаний:

- 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;
- 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;
- 3) поважати і не порушувати прав і свобод людини;
- 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;
- 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

2. Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

3. Звертаючись до особи, або у разі звернення особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, не випускаючи його з рук.

4. Додаткові обов'язки, пов'язані з проходженням поліцейським служби в поліції, можуть бути покладені на нього виключно законом.

Стаття 19. Види відповідальності поліцейських

1. У разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону.
2. Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом.
3. Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

Стаття 21. Керівник та заступники керівника поліції

1. Безпосереднє керівництво поліцією здійснює керівник поліції.
2. Керівник поліції призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій Міністра внутрішніх справ України.
3. Керівник поліції має першого заступника та заступників.
4. Перший заступник та заступники керівника поліції призначаються на посаду та звільняються з посади Міністром внутрішніх справ України за поданням керівника поліції.
5. Керівником та заступниками керівника поліції може бути призначена особа, яка:
 - 1) відповідає загальним умовам вступу на службу в поліцію;
 - 2) має вищу повну юридичну освіту;
 - 3) має стаж роботи в галузі права не менш як сім років;
 - 4) має досвід роботи на керівних посадах не менш як п'ять років.

Стаття 22. Основні повноваження керівника поліції

1. Керівник поліції:
 - 1) очолює поліцію та здійснює керівництво її діяльністю, забезпечує виконання покладених на неї завдань;
 - 2) у межах компетенції організовує та контролює виконання поліцією Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, а також наказів і доручень Міністра внутрішніх справ України з питань, що належать до сфери діяльності поліції;
 - 3) вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг;
 - 4) представляє у визначеному порядку поліцію у відносинах з іншими органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, іншими організаціями в Україні та за кордоном;
 - 5) звітує перед Міністром внутрішніх справ України про виконання покладених на поліцію завдань і повноважень;
 - 6) розподіляє обов'язки між своїми заступниками;
 - 7) підписує накази поліції;

- 8) скасовує повністю чи в окремій частині акти територіальних органів поліції;
- 9) у межах повноважень надає доручення, обов'язкові для виконання поліцейськими, державними службовцями і працівниками поліції;
- 10) затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату поліції;
- 11) приймає на службу та звільняє зі служби, призначає та звільняє з посад поліцейських відповідно до положень цього Закону;
- 12) призначає на посади та звільняє з посад у порядку, визначеному законом та іншими нормативно-правовими актами про державну службу, державних службовців апарату центрального органу управління поліції;
- 13) приймає на роботу та звільняє з роботи в порядку, визначеному законодавством про працю, працівників центрального органу управління поліції;
- 14) приймає у визначеному порядку рішення про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських;
- 15) приймає у визначеному законодавством про державну службу порядку рішення про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців апарату центрального органу управління поліції;
- 16) приймає у визначеному трудовим законодавством порядку рішення про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників поліції;
- 17) у визначеному порядку вносить подання про представлення поліцейських, державних службовців апарату центрального органу управління поліції та працівників поліції до відзначення державними нагородами України;
- 18) присвоює спеціальні звання поліції відповідно до цього Закону;
- 19) присвоює ранги державних службовців відповідно до законодавства про державну службу;
- 20) вносить Міністру внутрішніх справ України пропозиції про утворення територіальних органів поліції, які є юридичними особами публічного права, у межах граничної чисельності поліцейських, державних службовців та працівників поліції і коштів, визначених на її утримання, а також щодо їх ліквідації, реорганізації Кабінетом Міністрів України;
- 21) утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, заклади та установи, затверджує їхні положення (статути), у визначеному порядку призначає на посади та звільняє з посад їх керівників, здійснює інші повноваження з управління об'єктами права державної власності, що належать до сфери управління поліції;
- 22) забезпечує дотримання визначеного Міністром внутрішніх справ України порядку обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України і поліцією;
- 23) приймає у визначеному порядку рішення про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є поліція;
- 24) виконує повноваження керівника державної служби в органі відповідно до законодавства про державну службу та здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону.

Розділ IV ПОВНОВАЖЕННЯ ПОЛІЦІЇ

Стаття 23. Основні повноваження поліції

1. Поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- 6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;
- 7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;
- 8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;
- 9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;
- 10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;
- 11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;
- 12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;
- 13) видає відповідно до закону дозволу на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;
- 14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

- 15) вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом;
- 16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом;
- 17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;
- 18) вживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї;
- 19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;
- 20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності;
- 21) здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;
- 22) здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин;
- 23) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;
- 24) сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості;
- 25) виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України;
- 26) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;
- 26) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснює привід у виконавчому провадженні.

Залучення для проведення виконавчих дій працівників поліції здійснюється за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем проведення відповідної виконавчої дії.

Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій допускається лише з підстав залучення особового складу даного територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень, а також для подолання наслідків масштабних аварій чи інших масштабних надзвичайних ситуацій.

Стаття 24. Додаткові повноваження поліції

1. Виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом.

Розділ VII

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ПОЛІЦІЇ

Стаття 59. Служба в поліції

1. Служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень...

Стаття 62. Гарантії професійної діяльності поліцейського

1. Поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави.

2. Законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами.

3. Поліцейський під час виконання покладених на нього обов'язків підпорядковується тільки своєму безпосередньому та прямому керівнику.

Ніхто, крім безпосереднього і прямого керівника (за винятком випадків, прямо передбачених законом), не може надавати будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення поліцейському або іншим способом втручатися в законну діяльність поліцейського, у тому числі діяльність, пов'язану з кримінальним провадженням або провадженням у справах про адміністративні правопорушення.

5. Ніхто не має права покласти на поліцейського виконання обов'язків, не визначених законом.

10. Поліцейський:

1) забезпечується належними умовами для виконання покладених на нього службових обов'язків;

2) отримує в органах поліції в установленому порядку інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, та матеріали, необхідні для належного виконання покладених на нього обов'язків;

3) користується повноваженнями, передбаченими цим Законом, незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу;

4) своєчасно і в повному обсязі отримує грошове забезпечення та інші компенсаційні виплати відповідно до закону та інших нормативно-правових актів України;

5) у повному обсязі користується гарантіями соціального та правового захисту, передбаченими цим Законом та іншими актами законодавства;

6) захищає свої права, свободи та законні інтереси всіма способами, що передбачені законом;

7) під час виконання поліцейських повноважень користується безоплатно всіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також попутним транспортом. Поліцейські, які виконують повноваження поліції на транспортних засобах, крім того, мають право на безоплатний проїзд у поїздах, на річкових і морських суднах. Під час службових відряджень поліцейські мають право на позачергове придбання квитків на всі види транспорту і розміщення в готелях при пред'явленні службового посвідчення та посвідчення про відрядження;

8) може бути переміщений по службі залежно від результатів виконання покладених на нього обов'язків та своїх професійних, особистих якостей.

11. В органах (закладах, установах) поліції з метою захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів поліцейських відповідно до вимог законодавства можуть утворюватися професійні спілки. Обмеження прав професійних спілок поліцейських порівняно з іншими професійними спілками не допускається.

Стаття 64. Присяга працівника поліції

1. Особа, яка вступає на службу в поліції, складає Присягу на вірність Українському народові такого змісту:

«Я, (прізвище, ім'я та по батькові), усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

2. Порядок складання Присяги працівника поліції встановлює Міністерство внутрішніх справ України.

Розділ VIII

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ПОЛІЦІЇ

Стаття 86. Звіт про поліцейську діяльність

1. З метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції.

3. Керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють.

Стаття 88. Взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування

1. Керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення.

2. Керівники територіальних органів поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

Стаття 89. Спільні проекти з громадськістю

1. Поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань.

2. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності.

3. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Розділ ІХ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Стаття 104. Захист прав та законних інтересів працівників поліції

1. Для захисту своїх прав та законних інтересів працівники поліції можуть утворювати професійні об'єднання та професійні спілки відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

2. Професійні спілки поліції здійснюють свої повноваження із урахуванням обмежень, що накладаються на працівників поліції цим Законом. Професійним спілкам працівників поліції та їх членам заборонено організовувати страйки або брати в них участь.

3. У разі створення в Центральному органі управління поліції Колегії до її персонального складу має бути включений представник всеукраїнського об'єднання профспілок працівників поліції, обраний зазначеним об'єднанням.

Президент України

м. Київ

2 липня 2015 року

№ 580-VIII

П. Порошенко

Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379

Питання для самоконтролю

1. Які основні причини призвели до розпаду СРСР?
2. Як відбулось правове оформлення розпаду СРСР?
3. Розкрийте зміст та покажіть значення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
4. Розкрийте зміст Акта про незалежність України від 24 серпня 1991 року, та покажіть його історичне значення.
5. Коли і як була прийнята Конституція України?
6. Назвіть структуру Основного Закону.
7. Які права і свободи гарантовані в чинній Конституції України?
8. Проаналізуйте Закон «Про національну поліцію».
9. Які основні завдання та напрями реформування органів правопорядку в Україні?
10. Які зміни відбулися у державно-правовій системі України в сучасний період?

ТЕСТИ

1. Коли було прийнято Декларацію про Державний суверенітет України?

- а) 28 червня 1990 р.;
- б) 16 липня 1990 р.;
- в) 24 серпня 1991 р.;
- г) 1 грудня 1991 р.

2. Коли прийнято Акт проголошення незалежності України?

- а) 17 березня 1991 р.;
- б) 19 серпня 1991 р.;
- в) 20 серпня 1991 р.;
- г) 24 серпня 1991 р.

3. Коли було проведено Всеукраїнський референдум, на якому підтверджено Акт проголошення незалежності України?

- а) 1 листопада 1991 р.;
- б) 1 грудня 1991 р.;
- в) 5 грудня 1991 р.;
- г) 7-8 грудня 1991 р.

4. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав підписана?

- а) 1 листопада 1991 р.;
- б) 1 грудня 1991 р.;
- в) 5 грудня 1991 р.;
- г) 7-8 грудня 1991 р.

5. Коли в Україні існував інститут представників Президента?

- а) 1992-1994 рр.;
- б) 1994-1996 рр.
- в) 1996-1998 рр.;
- г) 1998-2000 р.

6. Вищий законодавчий орган влади в Україні:

- а) Президент;
- б) Кабінет Міністрів;
- в) Верховна Рада;
- г) Законодавче зібрання.

7. Склад Верховної Ради України становить:

- а) 300 депутатів;
- б) 450 депутатів;
- в) 400 депутатів;
- г) 500 депутатів.

8. На який термін обираються народні депутати Верховної Ради України?

- а) 3 роки;
- б) 4 років;
- в) 5 роки;
- г) 6 років.

9. Вищий орган виконавчої влади України?

- а) Президент;
- б) Кабінет Міністрів;
- в) Верховна Рада;
- г) народ України.

10. Перед ким відповідальний Кабінет Міністрів України?

- а) Президентом;
- б) Конституційним судом;
- в) Верховною Радою;
- г) Верховним судом.

11. Окремі громадяни можуть звертатися до Конституційного суду України через:

- а) Голову Верховної Ради України;
- б) Президента;
- в) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- г) народних депутатів України.

12. З якого року Україна є членом ООН?

- а) 1945 р.;
- б) 1985 р.;

- в) 1991 р.;
- г) 1996 р.

13. Служба безпеки України підпорядкована:

- а) Верховному Суду;
- б) Верховній Раді;
- в) Президенту;
- г) Кабінету Міністрів.

14. Конституційну більшість Верховної Ради становить:

- а) 225 депутатів;
- б) 300 депутатів;
- в) 350 депутатів;
- г) 400 депутатів.

15. Коли була прийнята Конституція України?

- а) 24 серпня 1991 р.;
- б) 28 червня 1994 р.;
- в) 28 жовтня 1996 р.;
- г) 28 червня 1996 р.

16. Хто був обраний першим Президентом України?

- а) Л. Кучма;
- б) В. Ющенко;
- в) П. Порошенко;
- г) Л. Кравчук.

17. Національна поліція України це –

- а) центральний орган виконавчої влади;
- б) вищий орган виконавчої влади;
- в) місцевий орган забезпечення охорони прав людини;
- г) орган надання послуг з допомоги потерпілим особам.

18. Закон України «Про національну поліцію» прийнятий:

- а) 7 листопада 2015 р.;
- б) 2 липня 2015 р.;
- в) 1 січня 2017 р.;
- г) 6 серпня 2015 р.

19. Закон України «Про національну поліцію» набрав чинності:

- а) 7 листопада 2015 р.;
- б) 2 липня 2015 р.;
- в) 1 січня 2017 р.;
- г) 6 серпня 2015 р.

20. Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені:

- а) наказами та розпорядженнями керівників МВС;
- б) Конституцією та законами України;
- в) дорученнями вищих посадових осіб;
- г) політичною та економічною доцільністю.

Питання, які виносяться на складання підсумкового контролю.

1. Предмет, метод і завдання курсу історії держави і права України.
2. Періодизація історії держави і права України.
3. Переддержавні форми цивілізації на території сучасної України.
4. Формування та розвиток античних державно-правових утворень у Північному Причорномор'ї наприкінці VII ст. до н.е. – у п. пол. VI ст. н.е. (загальна характеристика).
5. Правовий статус населення в античних державах Північного Причорномор'я.
6. Форми державного правління та органи влади й управління античних держав Північного Причорномор'я.
7. Основні риси права в античних державах Північного Причорномор'я.
8. Скіфські ранньодержавні утворення (виникнення, органи влади та управління, правові звичаї).
9. Причини та передумови виникнення державності у східних слов'ян. Теорії про походження державності у східних слов'ян.
10. Суспільно-державний лад Київської Русі.
11. Джерела права Київської Русі.
12. Руська правда: походження, списки, редакції.
13. Основні риси права власності та зобов'язального права за Руською Правдою.
14. Шлюбно-сімейне право Київської Русі.
15. Основні риси кримінального права за Руською Правдою.
16. Суд та процес у Київській Русі.
17. Суспільно-державний лад князівств Русі у період феодальної роздробленості.
18. Особливості суспільно-державного ладу Галицько-Волинського князівства.
19. Джерела, пам'ятки права, основні риси права Галицько-Волинського князівства.
20. Суспільно-державний лад, право українських земель у складі Великого князівства Литовського.
21. Суспільно-державний лад, право українських земель у складі Польського королівства, Речі Посполитої.

22. Джерела та основні риси права в Україні у XIV – до сер. XVII ст.
23. Державні унії Польщі та Литви. Їх наслідки для України.
24. Військово-адміністративна організація Запорізької Січі.
25. Право Запорізького козацтва. Реєстрове козацьке військо.
26. Формування першої національної незалежної держави України в середині XVII ст.
27. Державне право України періоду формування національної козацької держави сер. XVII ст.
28. Міжнародно-правовий статус України у середині XVII ст.
29. Переяславська Рада та Березневі статті 1654 р. : історико-правові погляди на зміст і значення цього договору.
30. Державно-правовий стан українських земель в складі іноземних держав в другій половині XVII ст.
31. Гетьманські статті – юридичне оформлення правовідносин України з Московією у другій половині XVII ст.
32. Конституція Пилипа Орлика 1710 р.
33. Наступ російського абсолютизму на українську державність, ліквідація автономії у XVIII ст.
34. Джерела і пам'ятки права в Україні у XVIII – на початку XIX ст. Спроби кодифікації.
35. Основні риси права в Україні у XVIII – на початку XIX ст.
36. Джерела права в українських губерніях Російської імперії у др. пол. XIX ст.
37. Джерела та основні риси права Кримського Ханства (сер. XV – сер. XVIII ст.).
38. Суспільно-політичний лад і право на Правобережжі та західноукраїнських землях у XVIII ст. Включення правобережних та південних українських земель до складу Росії.
39. Суспільно-політичний лад та право західноукраїнських земель в складі Австрійської імперії (друга половина XVIII – першої половині XIX ст.).
40. Загальна характеристика буржуазно-демократичних реформ 60-70-х рр. XIX ст. на українських землях у складі Російської імперії.
41. Селянська реформа 1861 р. в Україні.
42. Фабричне законодавство в Україні у другій половині XIX ст.
43. Земська 1864 р. і міська 1870 р. реформи в Україні.
44. Військова реформа 1874 р.
45. Поліцейська реформа другої половини XIX ст.
46. Судова реформа 1864 р. в Україні.
47. Загальна характеристика контрреформ 80-90 рр. XIX ст. на українських землях у складі Російської імперії.
48. Джерела та пам'ятки права, що діяли в українських землях в складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
49. Основні риси права в українських землях в складі Російської імперії у другій половині XIX ст.

50.Револуційні події 1848-1849 рр. в Австрійській імперії, їх вплив на державно-правове життя в Західній Україні.

51.Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.

52.Державно-правова думка в Україні у другій половині XIX ст.

53.Зміни в суспільно-політичному ладі України в ході революції 1905-1907 рр.

54.Столипінські реформи. Їх особливості в Україні.

55.Основні риси державного (конституційного) права Російської імперії на поч. XX ст.

56.Державна Дума в Росії. Виборча система.

57.Діяльність депутатів від українських земель в державній Думі.

58.Джерела, пам'ятки права та основні риси права, яке діяло на українських землях на початку XX ст. в складі Російської імперії.

59.Зміни у воєнно-політичному режимі українських земель в складі Російської імперії в 1914-1916 рр.

60.Основні риси права України в умовах надзвичайного стану періоду першої світової війни.

61.Лютнева революція 1917 р. її особливості в Україні.

62.Органи Тимчасового уряду та Ради в Україні після Лютневої революції 1917 року.

63.Організація та діяльність Центральної Ради (березень-листопад 1917 р.).

64.Створення Української Народної Республіки (УНР).

65.Створення Української Соціалістичної Радянської республіки.

66.Проголошення незалежності УНР. Брестська угода.

67.Право УНР періоду Центральної Ради.

68.Держава і право України періоду гетьманату П.Скоропадського.

69.УНР за часів Директорії.

70.Західноукраїнська Народна республіка - ЗУНР.

71.Відновлення та остаточне ствердження УРСР. Конституція УРСР 1919 р.

72.Правове оформлення режиму «воєнного комунізму».

73.Законодавче забезпечення здійснення нової економічної політики.

74.Нормативно-правове закріплення входження Радянської України до складу Радянського Союзу.

75.Конституційне (державне) право УСРР (1921-1929 рр.).

76.Перша кодифікація права в УРСР. Конституція УРСР 1929 р. Основні риси права України 20-тих років.

77.Західноукраїнські землі в складі іноземних держав у 20-30-х рр. XX ст. Їх державно-правове життя.

78.Державно-правові питання суцільної колективізації сільського господарства. Масові репресії.

79.Утвердження адміністративно-командної системи управління, тоталітарно-репресивного державного режиму. Конституція СРСР 1936 р.

80.Конституційне право УСРР (30-ті рр. XX ст.)

81. Українське питання напередодні та на початку Другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР.

82. Проголошення Карпатської України (1939 р.).

83. Зміни в органах влади і управління УРСР в період Великої Вітчизняної війни.

84. Спроби відродження української державності та рухи опору в Україні у 1941-1945 рр.

85. Основні риси права України в роки Великої Вітчизняної війни.

86. Державно-правовий лад УРСР в повоєнні роки. Спроби десталінізації та демократизації Радянської влади.

87. Державно-правовий лад УРСР з середини 50-тих до середини 80-тих років. Друга кодифікація радянського права. Конституція УРСР 1978 р.

88. Демократичні зміни у праві УРСР (1985-1991 рр.).

89. Становлення та розбудова незалежної України: конституційно-правове та міжнародно-правове забезпечення (1991-1996 рр.).

90. Проведення реформ та зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.

Тест на засвоєння дисципліни: «Історія держави і права України»

1. Главою скіфської протодержави був:

- а) канцлер;
- б) сьогун;
- в) цар, який затверджувався народними зборами;
- г) президент, що обирався парламентом;
- д) прем'єр-міністр.

2. Яке місто було столицею скіфської держави у Криму?:

- а) Константинополь;
- б) Атей;
- в) Пантікапей;
- г) Рим;
- д) Неаполь Скіфський.

3. Вкажіть грецьке місто-державу, що існувало на території України:

- а) Афіни;
- б) Фазіс;
- в) Синоп;
- г) оспор;
- д) Мілет.

4. Позначте відповідь, у якій не вказано античного міста-держави Північного Причорномор'я?:

- а) Лубни;
- б) Тіра;
- в) Пантікапей;
- г) Ольвія;
- д) Феодосія.

5. Хто визнавався повноправними громадянами античних міст-держав Північного Причорномор'я?:

- а) діти;
- б) усе населення;
- в) жінки;
- г) чоловіки – уродженці міста;
- д) греки.

6. Як називалась держава, яка виникла у др. пол. IX століття внаслідок об'єднання державних утворень Артанії, Куявії, та Славії?:

- а) Херсонес;
- б) Великомаравська держава;
- в) Хазарський каганат;
- г) Волинське князівство;

д) Київська Русь.

7. За формою державного правління Київська Русь була:

- а) ранньофеодальною республікою;
- б) ранньофеодальною монархією;
- в) аристократичною республікою;
- г) дуалістичною монархією;
- д) республіканською монархією.

8. Хто вважався главою Київської держави?:

- а) дворецький;
- б) найстарший за віком боярин;
- в) найстарший за віком смерд;
- г) великий князь;
- д) холоп.

9. Хто уклав договори Київської Русі з Візантією 907 і 911 рр., які засвідчують, що Київська Русь виступала як рівноправний з Візантією суб'єкт міжнародного права?:

- а) князь Олег;
- б) Аскольд;
- в) Святослав;
- г) Дир;
- д) Володимир Мономах.

10. У 945-946 рр. княгиня Ольга здійснила:

- а) земельну реформу;
- б) військову реформу;
- в) адміністративно-територіальну та реформу системи збору данини;
- г) грошову реформу;
- д) судову реформу.

11. Руська Правда має такі три редакції:

- а) поширена, довга та Фрагментарна;
- б) поширена та скорочена;
- в) велика та мала;
- г) коротка, поширена та скорочена;
- д) вузька та широка.

12. Як називались у Київській Русі збори міського населення, які скликав князь у випадку необхідності?:

- а) курултай;
- б) товариські збори;
- в) лава;
- г) віче;

д) магістрат.

13. Хто такі ізгої?:

- а) вільні общинники;
- б) люди, позбавлені свого попереднього стану і не перейшли до іншого;
- в) купці;
- г) дрібні ремісники;
- д) духовенство.

14. Віра за нормами Руської правди являла собою:

- а) щорічний податок;
- б) фіксоване (у розмірі 40 гривень) грошове стягнення зі злочинця за вбивство та завдання тяжких тілесних пошкоджень, яке надходило до державної скарбниці;
- в) грошове стягнення зі злочинця за крадіжку;
- г) злочин проти церкви;
- д) об'єкт права власності.

15. У котрому році і хто об'єднав Галицьке і Волинське князівство в одну державу?:

- а) у 1199 р. Роман Мстиславович;
- б) у 1253 р. Ярослав Осмомисл;
- в) у 1238 р. Данило Галицький;
- г) у 1349 р. Юрій Трейденевич;
- д) у 1356 р. Ян Казимир.

16. У якому році було укладено Кревську унію?:

- а) 1204 р.;
- б) 1385 р.;
- в) 1698 р.;
- г) 1413 р.;
- д) 1596 р.

17. Які держави уклали Люблінську унію 1569 року?:

- а) Московське царство і Османська імперія;
- б) Велике князівство Литовське і Османська імперія;
- в) Польське королівство і Велике князівство Литовське;
- г) Швеція і Московське царство;
- д) Польське королівство і Швеція.

18. Назвіть посадову особу на Запорізькій Січі, яка зосереджувала у своїх руках військову, адміністративну, судову владу. У воєнний час він був "головним командиром", а в мирний час він був "конституційним" володарем Запоріжжя, керував усіма паланками, селами, зимовниками, виконував роль верховного судді”?:

- а) генеральний писар;
- б) кошовий отаман;
- в) обозний;
- г) бунчужний;
- д) військовий осавул.

19. Визначте, за яким актом відбулося перше правове оформлення козацької держави періоду Визвольної війни сер. XVII ст.:

- а) Переяславськими статтями 1559 р.;
- б) Зборівським договором від 7 серпня 1649 р.;
- в) Березневими статтями 1654 р.;
- г) рішенням Земського собору від 1 жовтня 1653 р.;
- д) рішенням Переяславської ради від 8 січня 1654 р.

20. Хто був автором першої Української Конституції (1710 р.):

- а) В. Винниченко;
- б) М. Смотрицький;
- в) Ю. Немирич;
- г) О. Острозький;
- д) П. Орлик.

21. Адміністративно-територіальною системою України др. пол. XVII ст. була:

- а) районна система;
- б) полково-сотенна система;
- в) система повітів;
- г) губернська система;
- д) обласна система.

22. В Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. губернатор був:

- а) вищим представником імператорської влади в губернії;
- б) командувачем армії;
- в) командувачем флоту;
- г) суддею;
- д) церковним ієрархом.

23. Яка реформа не була проведена в Російській імперії у 60-70-х рр. XIX століття?:

- а) військова реформа;
- б) селянська реформа;
- в) земська реформа;
- г) судова реформа;
- д) релігійна реформа.

24. Хто став головою Української Центральної Ради?:

- а) С. Єфремов;
- б) В. Винниченко;
- в) М. Грушевський;
- г) С. Петлюра;
- д) П. Христюк.

25. Джерелами державного (конституційного) права УНР періоду Центральної Ради були:

- а) Конституція УНР 1918 року;
- б) Земельний закон;
- в) Закон про восьмигодинний робочий день;
- г) Конституція УСРР 1919 р.;
- д) II Універсал Центральної Ради.

26. Яким актом Центральна Рада уперше проголосила автономію України:

- а) I Універсалом;
- б) II Універсалом;
- в) III Універсалом;
- г) IV Універсалом;
- д) Конституцією УНР.

27. Вищим виконавчим органом (урядом) УНР за III Універсалом Центральної Ради став:

- а) Народний уряд;
- б) Генеральний Секретаріат;
- в) Кабінет Міністрів;
- г) Мала Рада;
- д) Центральна Рада.

28. Яку назву носила Україна в період правління П.Скоропадського?:

- а) Українська Народна Республіка;
- б) Українська Держава;
- в) Українська Соціалістична Радянська Республіка;
- г) Українська Радянська Соціалістична Республіка;
- д) Республіка Україна.

29. Компетенція найвищих органів влади Української Держави визначалася:

- а) Законом про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р.;
- б) Законом про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів від 2 червня 1918 р.;
- в) Законом про громадянство Української Держави від 2 липня 1918 р.;
- г) Законом УНР про порядок видання законів;
- д) Законом УНР про національно-персональну автономію.

30. Хто забезпечував охорону правопорядку в Українській Державі за гетьмана П. Скоропадського?:

- а) Державна варта;
- б) поліція;
- в) Державна жандармерія;
- г) Державна охорона;
- д) Служба безпеки.

31. Хто з нижче названих осіб не входив до складу Директорії?:

- а) В. Винниченко;
- б) С. Петлюра;
- в) В. Ленін;
- г) А. Макаренко;
- д) Ф. Швець.

32. Хто очолив Директорію з травня 1919 р.?:

- а) В. Винниченко;
- б) М. Грушевський;
- в) С. Петлюра;
- г) Є. Коновалець;
- д) Є. Петрушевич.

33. Яку назву носив уряд ЗУНР?:

- а) Державний Секретаріат;
- б) уряд;
- в) Рада Народних Міністрів;
- г) Рада Народних Комісарів;
- д) Рада Народних Представників.

34. Яке місто було першою столицею Української Соціалістичної Радянської Республіки?:

- а) Черкаси;
- б) Донецьк;
- в) Харків;
- г) Кривий Ріг;
- д) Полтава.

35. Яка з перерахованих республік не була серед засновників СРСР?:

- а) РРФСР;
- б) Закавказька РФСР;
- в) Українська СРР;
- г) Білоруська СРР;
- д) Казахська СРР.

36. Які антиукраїнські дії колишнього СРСР українським парламентом у 2006 р. було визнано актом Геноциду українського народу?:

- а) репресії 1937–1938 рр.;
- б) репресії 1939–1940 рр.;
- в) голод 1921–1922 рр.;
- г) голод 1932–1933 рр.;
- д) голод 1946–1947 рр.

37. Згідно Декларації про державний суверенітет України єдиним джерелом влади є:

- а) народ України;
- б) Конституція України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Кабінет Міністрів України;
- д) Президент України.

38. Хто був обраний першим Президентом України?:

- а) В. Ющенко;
- б) Л. Кучма;
- в) Л. Лук'яненко;
- г) Л. Кравчук;
- д) В. Черновіл.

39. Позначте відповідь, у якій правильно вказано орган, що прийняв Акт проголошення незалежності України:

- а) Верховна Рада УРСР;
- б) Президент України;
- в) Прем'єр-міністр України;
- г) Керівництво Народного Руху України;
- д) референдумом.

40. Коли було прийнято Акт проголошення незалежності України?:

- а) 16 липня 1990 р.;
- б) 24 серпня 1991 р.;
- в) 14 жовтня 1991 р.;
- г) 16 липня 1991 р.;
- д) 28 червня 1996 р.

ГЛОСАРІЙ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

А

Абсолютна монархія - форма правління, за якої влада (виконавча, законодавча, судова) цілковито належить спадковому монархові.

Автентичність - (справжній, дійсний) - 1) достовірність, відповідність тексту правового документа оригіналові; 2) точне розкриття дійсного змісту акта, ухваленого органом державної влади.

Автентичність - (справжній, дійсний) - 1) достовірність, відповідність тексту правового документа оригіналові; 2) точне розкриття дійсного змісту акта, ухваленого органом державної влади.

Автокефалія - у православ'ї церква, що є самостійною і незалежною від інших церков у вирішенні адміністративних і культових питань.

Автократія - форма державного правління, що виявляється у необмеженій і безконтрольній владі однієї особи (деспотія, тиранія та ін.).

Автономія - відносно самостійні у здійсненні державної влади або місцевого самоврядування територіальні утворення в межах певної держави.

Агресія - застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації). А. - звернення до сили всупереч міжнародним зобов'язанням.

Адміністративно-командна система - система управління суспільством, заснована на жорстких методах бюрократичного централізму.

Адміністративно-територіальний устрій України - територіальна організація унітарної держави з поділом на її складові частини — адміністративно-територіальні одиниці (Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села).

Азовське козацьке військо - українське козацьке військо, що існувало в 1828— 1864 рр. на південному узбережжі Азовського моря. Пізніше частину війська переселили на Кубань і Північний Кавказ, інших насильно перевели у селянський стан.

Акт соборності УНР і ЗУНР - урочиста подія на Софійському майдані в Києві 22 січня 1919р., яка символізувала об'єднання УНР і ЗУНР в єдину національну державу.

Акт хрещення Руси-України - офіційне проголошення великим князем Володимиром християнства (православ'я) державною релігією, що відбулося 988 р. в Києві.

Акти гродські й земські - документи, пов'язані з діяльністю гродських і земських судів у феодальних Польщі та Литві XV -XVIII ст.

«Акти Южної й Західної Росії...» - багатотомне видання документів, переважно з історії України і Білорусі XIV-XVII ст., вийшли у Петербурзі в 1863-1892 рр. (15 томів, за ред. М. Костомарова, Г. Карпова).

Амністія - часткове або повне звільнення від судового покарання певної категорії осіб, яке здійснюється верховною владою.

Анафема - відлучення від церкви, церковне прокляття певних осіб і явищ.

Анексія - насильницьке приєднання цілої держави або її частини до іншої країни.

Анна Ярославна - французька королева, дочка київського князя Ярослава Мудрого. Мала великий авторитет у Франції, сприяла дружнім стосункам з Київською Руссю.

Антанта - союз Великобританії, Франції та Росії, який остаточно оформився 1907 р. для боротьби проти Троїстого союзу.

Античний поліс - община, що складалася з формально рівних громадян, які володіли виключним правом власності на основні засоби виробництва (в т. ч. землю); місто з околицями.

Античні держави Північного Причорномор'я - рабовласницькі держави, що існували на території нинішньої України з середини 1 тис. до н. е. до III-IV ст. н. е. Колонізація Північного Причорномор'я Грецією (о. Березань, Тіра — м. Білгород-Дністровський, Ольвія, Понтікапей - м. Керч, Тірітан, Німфей, Феодосія, Херсонес - м. Севастополь, Боспорське царство та ін.).

Антська держава - міжплемінний військово-політичний союз від кінця IV до початку VII ст. на території України в межиріччі Дніпра і Дністра. Назва держави походить від назви народу (анти). При антських царях діяла рада, яка називалася *коментом*. То був дорадчий орган, що певним чином впливав на вибір правителями політичних рішень. Виявом демократії в А. д. були всенародні збори - *народне віче*. На них обговорювалися важливі питання суспільного життя.

Аншлюс - форма анексії, політика загарбання іншої держави.

«Архів Юго-Западної Росії» - видання історичних документів і літературних пам'яток Правобережної та Західної України XIV-XVIII ст. Виходив упродовж 1859-1914 рр. (всього 35 томів у 37 книгах).

Архонт - правитель (начальник) у полісах Стародавньої Греції, Колегії архонтів були в античних містах-державах Північного Причорномор'я.

Асесорський суд — центральна судова установа Великого князівства Литовського, яка з XVI ст. виконувала судові обов'язки від імені великого князя. Судді (3 і більше асесорів) призначалися великим князем з числа членів панів-ради на всю сесію для розгляду різних справ.

Астіномахи - посадові особи в Афінах, містах-полісах, які стежили за порядком і дотриманням правил моралі на вулицях та в інших громадських місцях.

Б

Басилевс (Василевс) - у Стародавніх Афінах спочатку глава племені абосоюзу племен, пізніше другий архонт.

Баскак - збирач данини; чиновник Золотої Орди, який наглядав за збором данини на підвладних землях, забезпечував її доправлення до ханського двору, вів облік населення.

Безпосередність судового розгляду - принцип кримінального і цивільного процесу, за яким суд першої інстанції, розглядаючи справу, повинен безпосередньо дослідити докази: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та

інші документи, заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, ознайомитися з письмовими доказами.

Бенефіцій - земельні ділянки разом із селянами, які надавалися правителями у довічне користування феодалові за умови несення ним військової або адміністративної служби.

Біловезька пуца - лісовий масив на кордоні колишнього СРСР з Польщею, заповідник. У сучасній історії відомий підписанням угоди між лідерами трьох колишніх радянських республік - Росії, України, Білорусії, яка в грудні 1991 р. започаткувала юридичне оформлення розвалу Радянського Союзу.

Бояри - верхівка панівного класу в Київській Русі, Галицько-Волинському, Володимиро-Суздальському та інших князівствах.

Брестська церковна унія 1596 р. - об'єднання православної церкви з католицькою на території Речі Посполитої, більшій частині України, Білорусі та утворення Української греко-католицької (уніатської) церкви. Проголошена в жовтні 1596 р. на церковному соборі в м. Бресті (Бересті). Главою церкви у справах віри, моралі та церковної адміністрації визнавався Папа Римський, проте зберігалася церковно-культурна автономія.

Булава - старовинна зброя у вигляді металевої голівки на рукояті завдовжки 0,5-0,6 м. Символ гетьманської влади у період існування козацько-гетьманської держави.

Бунчук - довге древяне з кулею або гострим кінцем та кінським волоссям на верхньому кінці. Символ гетьманської влади, разом із булавою належав до гетьманських клейнодів.

Бунчукове товариство - вища категорія знатного військового товариства в гетьманській Україні XVII-XVIII ст. Бунчукові товариші були при гетьмані. Під час урочистих процесій носили перед гетьманом малі бунчуки. У воєнних походах виконували обов'язки ад'ютантів гетьмана, в мирний час - різні гетьманські доручення. Призначали їх здебільшого з родичів генеральної старшини, вони підлягали суду самого гетьмана, а згодом - генеральному суду.

Бургомістр - голова місцевого самоврядування середньовічного міста, що мало Магдебурзьке право. В Україні з XIV ст. у містах, які мали Магдебурзьке право, помічник вїта.

Бюрократизм - система управління, при якій діяльність органів виконавчої влади занадто ускладнена й спрямована головним чином на забезпечення відомчих інтересів всупереч інтересам суспільства, держави.

В

Варяги - давньоруська й візантійська назва скандинавів (у Західній Європі їх називали норманами).

Васал - землевласник-феодал, який перебував у залежності від свого пана (сюзерена) й був зобов'язаний йому різними повинностями.

Васалітет - система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів) часів Середньовіччя. В Київській Русі васальні відносини існували між великими й удільними князями.

Великоросійський приказ - орган центрального управління Московської держави, який відав справами Слобідської України. Виокремлений з Розрядного приказу 1688 р., був у підпорядкуванні Посольського приказу. Здійснював, зокрема, безпосередній контроль за справами п'яти українських козацьких слобідських полків (Острогозького, Охтирського, Сумського, Харківського та Ізюмського), що функціонували на засадах самоуправління.

Вєрв - сільська громада в Київській Русі. В ній існувала кругова порука і взаємна відповідальність за сплату данини.

Вердикт - рішення судового органу, згодом суду присяжних про вину або невинність особи.

Версальський мирний договір від 28 червня 1919 р. Символізував завершення Першої світової війни, перемогу в якій одержали країни Антанти. Найбільших політичних, економічних і військових втрат зазнала Німеччина. Вона мала виплатити країнам-переможницям репарації, їй заборонялося мати власні збройні сили чисельністю більше 100 тисяч осіб, офіцерський корпус мав становити 4 тисячі осіб, на озброєнні не могло бути важкої артилерії, авіації, танків, підводних човнів, ліквідовувався Генеральний штаб, усі військові навчальні заклади, скасовувалася загальна військова повинність. Німеччина втрачала 67,3 тис. кв. км території, а також усі їй належні колонії.

Виморочне (безгосподарне) майно - майно, в якого немає спадкоємця. Термін побутує в цивільному законодавстві багатьох країн. У Цивільному кодексі України він відсутній. Однак кодексом передбачено, що майно, не успадковане ні за законом, ні за заповітом, переходить до держави за правом спадкоємства.

Військова демократія - термін, уведений до обігу Л. Морганом, яким визначалася влада військових ватажків за умов збереження залишків первісного колективізму та демократії на стадії розкладу первісно-громадського ладу.

Військова старшина - керівники окружних українських військових частин та урядовці за доби Козаччини. До 1648 р. В. с. мала характер військового керівництва. За Гетьманщини стала також виконавчим органом державного управління, а старшини - урядовцями.

Військові трибунали - органи судової влади, що з'явилися в роки радянсько-німецької війни. Розглядали справи про злочини військовиків, військовозобов'язаних та деякі інші.

Військово-польові суди Директорії УНР - надзвичайні судові установи Української Народної Республіки. Почали створюватися при всіх військових частинах через тиждень після виникнення Директорії за наказом С. Петлюри та О. Осецького від 22.09.1918 р. До них входили прокурор, двоє старшин, двоє козаків і секретар.

Вільне козацтво - добровільні озброєнні формування в Україні в 1917-1918 рр., створені для охорони правопорядку й оборони «вольностей українського народу».

Віче - народні збори в Русі, на яких обговорювалися і вирішувалися найважливіші громадські справи.

Возний - службова особа у Великому князівстві Литовському, згодом у Речі Посполитій (зокрема й на українських землях) із другої половини XVI ст;

судовий виконавець. Призначався воєводою за поданням земського суду і шляхти.

Волосний сход - орган управління державними й удільними селянами в Російській імперії, в т. ч. в Україні. Після реформи 1861 р. - орган місцевого самоврядування. Складався з волосних старшин, сільських старост, збирачів податків та ін.

Волостель - посадова особа, що управляла волостю від імені великого або удільного князя Русі й відала адміністративними й судовими справами.

Волость - адміністративно-територіальна одиниця. На Русі - вся територія землі або князівства; напівсамостійний уділ; сільська територія, що підпорядковувалася місту. Від кінця XIV ст- частина повіту. З 1861 р. - одиниця станового селянського управління. Ліквідована в СРСР адміністративно-територіальною реформою 1923-1929 рр.

Волоське право - звичаєве молдовське право, що складалось у XIV-XV ст. з утворенням Молдовської держави. В. п. не було записане, тому маловідоме. Поширювалося на вільних селян, регулювало внутрішні відносини в сільській громаді.

Вотчинний суд - суд феодалів-землевласників, церкви над залежним від них населенням. Відомий з часів Київської Русі. Існував до судової реформи 1864 р.

Всеукраїнська надзвичайна комісія - комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами, створена рішенням Тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР від 03.12.1918 р. в м. Курську, де в той час формувалися адміністративні структури майбутньої УСРР. Функціонувала при відділі внутрішніх справ уряду. На території України почала функціонувати з 05.01.1919 р. після зайняття Харкова частинами Червоної Армії. Формувалася під контролем і на організаційних принципах Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК), керувалась її директивами.

Всеукраїнський союз земств - об'єднання губернських земських управ України для захисту їхніх інтересів і здійснення фінансових, культурних, економічних, соціальних та ін. завдань. Створений у квітні 1918 р. С. Петлюрою.

Г

Галицький сейм - представницький орган, утворений Австрією 1775 р. У Львові. Сейм мав статус дорадчого органу при губернаторі Галичини.

Генерал-губернаторство - адміністративно-територіальна одиниця Росії в 1775—1917 рр. Складалося з однієї чи декількох губерній чи областей, що перебували під керівництвом генерал-губернатора.

Генеральна старшина - у 2-й пол. ХУІІ-ХУІІІ ст. найвища виборна військова і цивільна адміністрація на Лівобережній Україні; рада при гетьмані, його найближче оточення. Була політичною елітою українського суспільства, відігравала роль виконавчого органу державного управління.

Генріхові артикули - статті польського Сейму, що передбачали умови, за яких французький принц Генріх Валуа міг зайняти трон короля Польщі (1573 р.). Ними підтверджувався принцип виборів королів. У Сеймі рішення можна було прийняти лише за згодою всієї шляхти.

Гетьман - воєначальник, отаман, ватажок - в Україні в XVI-XVII ст. ватажок козацького війська; у ХУІІ-ХУІІІ ст.- правитель України та головнокомандувач козацького війська.

Гетьманські статті - державно-правові документи, що визначали суспільно-політичний устрій Української держави - Гетьманщини XVII-XVIII ст. та її взаємовідносини з Російською державою. Здебільшого вони уклалися з нагоди виборів нового гетьмана як своєрідні угоди між козацькою старшиною на чолі з гетьманом і представниками московського царя.

Головна Руська Рада - українська політична організація, створена 1848 р. у Львові. Складалася з 30 осіб, представників української ліберальної інтелігенції та уніатського духівництва. Ставила вимогу виділити Галичину, Закарпаття і Буковину в окремий коронний край з автономними правами.

Головна Українська Рада - міжпартійна організація, утворена 1914 р. у Львові. Засновники - національно-демократична, радикальна, соціал-демократична партії. Програма цієї ради передбачала: вироблення напряму української політики, вирішення національно-політичних справ у зв'язку з війною, виступ у ролі єдиного політичного представника галицьких українців на міжнародній арені, формування національних військ та ін.

Головний отаман - назва посади верховного головнокомандувача Армії УНР, уведена Директорією УНР у листопаді 1918 р. У 1918-1926 рр. ним був С. Петлюра.

Гоніння сліду - форма досудового розшуку злочинця за його слідами у давньоруському й литовсько-руському праві.

Городельська унія 1413 р. - польсько-литовська угода про союз двох держав, укладена на Сеймі феодалів Польщі й Великого князівства Литовського у замку Городлі.

Городничий - за часів Київської Русі урядовець, котрий наглядав за розбудовою міста, зокрема контролював спорудження укріплень. В українських містах, що входили до Литовської держави, Г. називалися коменданти великих фортець; вони безпосередньо підпорядковувалися великому князеві та панам-радї.

Готи - група германських племен, які прийшли у Північне Причорномор'я із заходу у III ст. Поділялися на остготів і вестготів.

Гродненський трактат 1793 р. - договір між Російською імперією і Річчю Посполитою Польською (II поділ Польщі). Під суверенітет Росії переходили землі Правобережної України (Київщина, Поділля, Брацлавщина, Полісся, частина Волині).

Гродський суд - становий суд, що діяв у Великому князівстві Литовському (з 1569 р.- в Речі Посполитій), зокрема на українських землях, які входили до цих державних утворень. Орган власне державного, королівського суду.

Громадський суд - суд сільської громади, що виник у ранньому Середньовіччі й поєднував слідчі та судові функції. В Київській Русі таким був вервний суд, копний суд.

Губернія - адміністративно-територіальна одиниця в Росії XVIII - початку XX ст. Серед перших 8 Г, утворених 1708 р., були Київська та Азовська. Тодішні Г.

відрізнялися як розмірами, так і кількістю населення. На чолі Г. стояв *губернатор*.

Губернське правління - головна адміністративна установа губернії в Російській імперії кінця XVIII - початку XX ст. Запроваджене на підставі «Установлення про губернії» (1775 р.). За цим законом Г. п. було дорадчим органом під безпосереднім керівництвом намісника. До нього входили губернатор, радники та асесори.

Губернські дворянські комітети - створені 1858 р. органи для розробки умов скасування кріпосного права в Російській імперії, в т. ч. в Україні.

Губернські й повітові старости - посадові особи в системі місцевого управління Української держави часів гетьмана П. Скоропадського.

Губернські комісари - голови губернських адміністрацій, призначені 1917 р. Тимчасовим урядом Росії замість царських губернаторів.

Гуни - кочовий народ, який сформувався у II-IV ст. у Приураллі з тюркомовних хунну, місцевих угрів і сарматів. Масовий рух Г. на захід (в 70-х роках IV ст.) дав поштовх великому переселенню народів. Г. підкорили низку германських та інших племен, очолили міцний союз племен, який спустошував різні країни. Найбільшої могутності набули за царя Аттіли. Просування Г. на захід було зупинено на Каталаунських полях (451 р.). Після смерті Аттіли (453 р.) союз розпався.

Г

Гвалт - тяжкий кримінальний злочин, зловмисний напад на чужий дім, двір або маєток, у результаті якого господар або члени його сім'ї зазнавали тілесних ушкоджень або й втрачали життя.

Д

Данина - натуральні або грошові побори з переможених на користь переможців, форма податків з населення в добу раннього феодалізму.

Дворові люди - в Київській Русі особи, які перебували при дворах великих чи удільних князів і становили «княжий двір».

Дворянство - один із найвищих станів феодального суспільства, наділений привілеями, здебільшого спадковими. Як аристократичний прошарок існує в деяких країнах і тепер. Термін «дворяни» відомий у Київській Русі з XII ст: при дворі великого князя перебували «слуги дворні». Під такою самою назвою вони згадуються і в галицько-волинських літописах із XIII ст.

Дворянські збори - орган дворянського станового самоуправління в Російській імперії в 1785-1917рр. Були губернські й повітові Д. з. Скликалися раз на три роки. Вирішували дворянські та загальномісцеві справи, обирали предводителів дворянства, справників тощо. Після реформ середини XIX ст. клопоталися в основному справами дворянства.

Депортація - примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб або народу.

Державна варта - напіввійськова система органів нагляду й примусу в Українській державі за правління гетьмана П. Скоропадського.

Державна жандармерія - орган захисту правопорядку і державної безпеки Західноукраїнської Народної Республіки у 1918-1920 рр.

Державне політичне управління УСРР (ДПУ УСРР) - орган державної безпеки радянської України, що функціонував упродовж 1922-1934 р. Утворене на базі скасованої Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК).

Державний лад - складова конституційного ладу; сукупність загальних принципів, закріплених конституцією та законодавством держави щодо організації державної влади та здійснення владних повноважень.

Державний секретаріат ЗУНР - Рада Державних Секретарів - вищий виконавчий орган державної влади Західноукраїнської Народної Республіки.

Десяцький - спочатку виборна посада у руському війську; згодом - найнижча посада у князівській адміністрації; людина, що виконувала громадські та поліцейські функції.

Дике поле - історична назва незаселеної степової території Північного Причорномор'я між Дністром і Доном.

Диктатура - нічим не обмежена політична, економічна, ідеологічна влада в державі однієї чи кількох осіб, соціальних груп, партій, які у своїх діях спираються на апарат примусу й відповідний політичний режим.

Дим - одиниця оподаткування в Русі, а згодом в Україні.

Директорія Підкарпатської Русі - орган державного управління автономії Закарпаття у межах Чехословацької Республіки 1919 р.

Дисиденти - в переносному значенні всі інакомислячі. В СРСР - рух радянської інтелігенції за здійснення прав людини, позиція «пасивного опору» режиму.

Дистрикт - 1) адміністративно-територіальна одиниця Росії, в т. ч. України в 1719-1726 рр.; 2) адміністративно-територіальна одиниця в Галичині у 1772-1782 рр., складова частина області.

Дружина князя. У Київській Русі так називали озброєні загони, що становили постійну військову силу князя. Дружинники в мирний час управляли окремими частинами князівського господарства, а під час походу були ядром княжого війська. За свою службу вони одержували від князя утримання натурою або впливові посади в керівництві державою.

Е

«Екстракт малоросійських прав» - пам'ятка права України XVIII ст., збірник систематизованих витягів із правових норм, що в різний час діяли в Гетьманщині (норми державного, адміністративного і судового права).

Емпорія - невеликі торгові пункти, засновані греками-купцями, навколо яких формувалися виселки, хори, поліс.

Емський акт 1876 р. - таємне розпорядження, підписане 18(30).05.1876 р. російським царем Олександром II у м. Емсі про заборону друку та поширення книжок українською мовою.

Ж

Жалувані грамоти - документи давньоруських великих і удільних князів, згодом російських царів про надання окремим особам, станам, іншим групам населення або установам (церквам, монастирям) нерухомого майна, економічних і політичних привілеїв.

Жердівські статті 1659 р. - історичний документ, підготовлений гетьманом Ю. Б. Хмельницьким та козацькою старшиною, якого не було прийнято через опір царського воєводи князя О. М. Трубецького.

Жупа - у слов'янських народів родоплемінне об'єднання, територія, зайнята ним, або певна адміністративно-територіальна одиниця.

З

Займанщина - земельна власність, набута правом першого зайняття вільної землі. Була поширена серед козаків і посполитих селян у малоземельних місцевостях Слобідської та Лівобережної України і Запорозької Січі в XVI-XVIII ст. З. припинилася з розвитком феодално-кріпосницьких відносин, закріпаченням селянства і переходом вільних земель у державну і поміщицьку власність.

Заклад - застава рухомого майна, за якої майно, що є предметом застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя.

«Закон судний людем» - найдавніша пам'ятка слов'янського права УІІ-ХІХ ст; збірник норм державного, кримінального, процесуального і частково цивільного права.

Законодавчий акт - правовий документ, що ухвалюється органом законодавчої влади чи референдумом. З. а. приймається парламентами у формі законів.

Замковий (городський, двірний) уряд - орган місцевого управління у Великому князівстві Литовському. За структурою подібний до уряду великого князя литовського. Утворювався на базі двірних урядів удільних та інших князів.

Земська служба - у Великому князівстві Литовському військова служба, державна (земська) повинність, що її виконували зем'яни (шляхта). З. с. було започатковано з метою створення могутнього, добре озброєного, мобільного, боєздатного війська.

І

Ізгой - знедолена людина, вигнанець. «Руська правда» закріплює ізгойство як юридичний інститут.

Інвентарні правила 1847-1848 рр. - положення, які визначали розмір селянського наділу та уніфікували повинності поміщицьких селян на Правобережній Україні, в Білорусі та Литві. Були запроваджені російським імператором Миколою І і спрямовані на обмеження кріпосного права.

Інкорпорація (включення до складу) - спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні за певним критерієм групи нормативно-правових актів у одній збірці.

К

Кабала - тяжка форма особистої залежності, пов'язана з позикою.

Каптуровий суд - у Речі Посполитій з 1572 р. (після смерті Сигізмунда ІІ Августа) тимчасова надзвичайна установа для здійснення правосуддя у період безкоролів'я - від дня офіційного оголошення про смерть короля і до обрання його наступника.

Катування, тортури, катунгі - умисне заподіяння іншій особі фізичних і моральних страждань, пов'язане з особливим мученням потерпілого.

Кіш - у Запорозькій Січі ХУІ-ХУШ ст. місце постійного перебування запорозьких козаків та назва їхнього органу управління, що мав військові, виконавчі, судові та адміністративні функції.

Кодифікаційний акт - нормативно-правовий акт, що приймається у результаті кодифікації. Є новим за формою і змістом актом, що замінює іноді велику кількість розрізнених правових актів.

Колегії - в Росії ХУШ-ХІХ ст. центральні органи влади, що відали окремими галузями державного управління. Прообраз сучасних міністерств. Засновані Петром І у 1717—1721 рр. замість приказів.

Колесування - вид страти. Засудженого до К. розпластували у лежачому стані на ешафоті горілиць, руки і ноги міцно прив'язували до помосту. Кат за допомогою великого дерев'яного колеса розбивав засудженому кістки. Кількість, місце та порядок завдання ударів були різними. Найжорстокішим видом К. вважалося роздроблення лише кінцівок засудженого, внаслідок чого він помирав повільною смертю. Страчуваного з роздробленими кістками клали на колесо, що вважалося посиленням ганебності страти. Роздроблені кінцівки при цьому звисали між шпичцями колеса. В разі дозволу на припинення страждань кат відрубав засудженому голову, насаджував її на палю і вставляв у центральний отвір колеса.

Комісаріати - назва державних органів зі спеціальною компетенцією. За часів Радянського Союзу (до 1946 р.) - назва міністерств.

Компути - козацькі списки (реєстри, переписи) з відомостями про майновий стан козаків, проходження ними військової служби та ін. За часів перебування України в складі Речі Посполитої відігравали роль юридичних актів, на підставі яких визначалася належність певної особи до козацтва як окремого суспільного стану.

Контрреформи в Росії 80 - початку 90-х років ХІХ ст.- загальнодержавний політичний курс, здійснюваний у Росії за царювання Олександра ІІІ і спрямований проти буржуазних реформ 60-70-х років. Царський уряд почав послідовно скасовувати інститути і принципи, запроваджені в результаті реформ. Були частково ліквідовані суттєві буржуазні перетворення, відновлено частину дореформених порядків.

Кормління - спосіб утримання державних посадових осіб (княжих урядовців) за рахунок місцевого населення у Давній Україні-Русі до середини ХVІ ст.

Крамола - за часів Київської Русі заколот, бунт, смута, змова, чвари тощо.

Курінь - казарма до 44 аршин завдовжки і 5 аршин завширшки, з двома відділами, де жили козаки, розташовувалися кухня та пекарня. Термін означав і самостійний військовий підрозділ (хоча в бою не був тактичною одиницею). У мирний час - адміністративна одиниця поза межами січового укріплення, а також господарська організація для спільного здобуття і споживання продуктів, випасу худоби.

Л

Лава - судовий орган, складова частина магістрату в українських містах із магдебурзьким правом, на яку покладалося здійснення правосуддя. Клопоталася переважно кримінальними справами. Розгляд цивільних справ було віднесено

до компетенції іншої складової частини магістрату - ради. Тяжкі злочини і складні цивільні справи Л. розглядала на спільних засіданнях із радою.

Лавник, лавний суд, присяжний - член лави, судового органу в українських містах із магдебурзьким правом. Кількість Л. у різних містах коливалася від 4 до 12 осіб.

Литовські статuti - кодекси феодального права великого князя литовського, що діяли в українських землях (1529 р. - т. зв. Старий, 1566 р. - т. зв. Волинський; 1588 р. - т. зв. Новий).

Люди добрі, мужі судні, люди притомні, земські люди добрі, сторона людей добрих - свідки у давньоруському суді, суді Великого князівства Литовського (ХІ-ХУІ ст.). На відміну від інших свідків, Л. д. свідчили не з фактичних обставин справи, а своїм голосом надавали вагомості словам сторін як гідних довіри.

М

Магнати - великі феодали, родовита і багата знать у ряді країн Європи, зокрема аристократичний прошарок шляхти на українських землях часів панування великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

Магістрат - за Магдебурзьким правом, орган міського самоврядування. На території України запроваджено у ХІV ст. Були судово-адміністративними органами, склалися з ради і лави. Очолював війт.

Майорат - порядок спадкування майна старшим у сім'ї або роду. Характерний для правовідносин епохи феодалізму. Існувало три види М.:

а) сеньйорат, коли нерухомість переходила до старшого роду;

б) власне М., коли спадкоємцем ставав старший із синів; в) право первородства, коли нащадком вважався первонароджений син, а зі смертю його до відкриття спадку - старший онук, а не наступний за старшинством син.

Метеки - категорія населення грецьких полісів, яка означала «осілі чужоземці». М. був громадянином і не мав права брати участі в політичному житті, але, за великі заслуги перед містом, міг набути громадянство.

Метрополія - у Стародавній Греції місто-держава (поліс) стосовно до утворення поселень за межами полісу (колоній).

Монархія - форма державного правління (або сама держава, в якій панує така форма), за якої верховна влада зосереджена (повністю або частково) в руках одноособового глави держави і здебільшого передається у спадок. Монарх (король, цар, емір, шах і т. д.) користується владою за власним правом, яке не делеговане йому ніякою іншою владою. Він є джерелом права (затверджує закони), стоїть на чолі законодавчої влади, його ім'ям виконується правосуддя; у міждержавних справах він представляє державу.

Мужі галицькі - категорія населення Галицько-Волинської держави, найближче оточення князя, на яке він спирався у боротьбі з боярством. Часто за свою службу отримували земельні наділи від князя.

Н

Надвиський суд, Народницький суд - судовий орган в Україні за часів Директорії УНР 1919-1920 рр. Перші такі суди з'явилися у січні 1919 р. Утворений гетьманом П. Скоропадським Державний сенат Української Держави було

ліквідовано. Натомість 02.01.1919 р. відновлено Генеральний суд, що існував за Центральної Ради, але зі зміною назв: Генеральний суд і генеральні судді - на Н. с. і надвищі судді.

«Надзвичайне трудове законодавство» - зміни радянського законодавства з початком радянсько-німецької війни, що запроваджували надзвичайні норми права, обумовлені потребами країни у стані війни.

Наказний гетьман - в Україні XVII-XVIII ст. особа, яка тимчасово обіймала посаду гетьмана. Призначався гетьманом чи обирався козацькою старшиною зі свого середовища або з-поміж полковників. Мав гетьманські повноваження в поході, коли в ньому не брав участі сам гетьман, під час тривалої відсутності гетьмана в резиденції або його неспроможності виконувати свої обов'язки внаслідок хвороби, у разі смерті гетьмана або його усунення.

Наказний отаман - посадова особа в Запорозькій Січі. Призначався на час відсутності кошового отамана з різних причин: воєнний похід, делегація до столиці тощо. Найчастіше, функції Н. о. виконував військовий суддя.

Намісник - на Русі посадова особа, яка разом із волостелем очолювала місцеве управління, відала судом, збирала мито. Посада вперше запроваджена в XII ст. і остаточно встановлена у XVI ст. Призначався в місто великим чи удільними князями. Нагороджувався за службу кормлінням, тобто за рахунок місцевого населення. У розпорядженні Н. був адміністративний персонал і військові загони для місцевої оборони та придушення антикнязівських виступів.

Народна рада - назва опозиційної меншості депутатів Верховної Ради УРСР, обраних першими напівдемократичними виборами 1990 р.

Неосудність - психопатологічний стан людини, за якого вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Н. відкидає можливість особи бути суб'єктом злочину чи адміністративного правопорушення.

Номоканон - збірник церковних правил (часто з тлумаченнями визначних богословів) та імператорських указів, що стосувалися церкви. Слов'янська назва - «законоправительники».

О

Оброк, чинш - податки, що їх виплачували селяни феодалам спочатку у формі продуктової (натуральний О.), а з розвитком товарно-грошових відносин - грошової (грошовий О.) феодално-земельної ренти. З О. Пов'язане також поняття оброчної податі (грошового збору з колишніх державних селян), запровадженої в Росії 1723 р. царем Петром I.

Окупація - тимчасове насильницьке зайняття території іншої держави без придбання суверенних прав на неї.

Олігархія - недемократична форма правління, що забезпечує панування вузького кола найбагатших осіб (олігархів); владна еліта, яка очолює і репрезентує олігархічне правління. Визначальною характеристикою О. є підпорядкування влади невеликій групі осіб для задоволення власних інтересів, насамперед тих, що стосуються нагромадження багатств і одержання привілеїв.

Операція «Вісла» - акція, затверджена польським керівництвом 29 березня 1947 р. Проведена спільно польськими та радянськими спецслужбами. Спрямована проти споконвічно українського населення Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, яке насильницьким чином переселялося до західних і північних областей Польщі, з обов'язковим розпорошенням серед польського населення.

Ордалії - «суд божий», випробування особи за допомоги сил природи (божих сил), що ґрунтувалося на вірі в Бога (чи богів), який вкаже судові й громаді, хто є винний, а хто невинний. Це зазвичай робилося, коли бракувало інших переконливих доказів. Застосовувалися здебільшого вода чи вогонь. Випробування вогнем полягало в тому, що людина повинна була певний час тримати руку над вогнем або пройти через вогнище чи пронести на певну відстань розпечене залізо або камінь.

Осадники - назва польських колоністів на західноукраїнських і західнобілоруських землях, що були в складі Польщі протягом 1919-1939 рр. Підставою для утворення осадницьких господарств стали ухвалені польським сеймом закони: про аграрну реформу 1920 р. та про військову колонізацію 1920 р.

Особлива нарада - орган позасудової репресії, створений 10 липня 1934 р. при НКВС СРСР Діяльність була спрямована безпосередньо на проведення масових репресій. В адміністративному порядку могла застосовувати такі покарання: заслання, виселення, ув'язнення до таборів на термін до 5 років, виселення за межі СРСР.

П

Пам'ятки права - давні конституції, кодекси, закони та інші нормативно-правові акти; записи правових звичаїв; матеріали судової, арбітражної, адміністративної та договірної практики; юридичні та філософсько-правові трактати тощо. П. п. є насамперед відповідною інтелектуальною інформацією, а в деяких випадках, коли йдеться про унікальне видання, також її матеріальними носіями. Важливе джерело для вивчення історії правової думки минулих років.

Парцеляція - поділ, подріблення земель сільськогосподарського призначення на невеликі ділянки (парцели).

Патент - форма законодавчого акта в Австрії за часів Марії-Терезії та Йосифа II.

Пернач, пірнач, шестипер - вид булави. За часів Гетьманщини (XVII-XVIII ст.) був головним атрибутом полковницької влади. Являв собою ребристу булаву (меншу за гетьманську) — срібну або визолочену жезлоподібну палицю з наверхшам, виконаним у формі шести ажурних ребер-пір'їн. Тому його ще називали шестипером. П. носили за поясом, а на урочистях здіймали вгору у правій руці.

Повіт - адміністративно-територіальна одиниця в Росії з XIII ст. П. виступав як сукупність волостей, що тяжіли до будь-якого центру. Управлявся князівськими намісниками, з XVII ст.- воєводою. З XVIII ст. входив до складу губернії; з 1775 р. П. - нижча адміністративна, судова та фінансова одиниця. Поліційно-адміністративна влада в межах П. здійснювалася капітаном-справником.

Позасудові органи - державні несудові органи, наділені правом виносити вирoki у кримінальних справах і застосовувати заходи адміністративної репресії (висилка, ув'язнення до установ виконання покарань в адміністративному порядку). Широко використовувалися в Російській імперії для боротьби з революційним рухом, а також в СРСР.

Полк - адміністративно-територіальна одиниця в Україні в XVI-XVIII ст., під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького середини XVII ст. П., сформовані на взір реєстрових, стали основними військовими та адміністративними одиницями козацької держави — Гетьманщини.

Полонізація - тривалий процес на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, який мав декілька напрямків. У 1924 р. в державних органах Польщі було заборонено використання української мови. Україномовні школи перетворювалися на двомовні з перевагою польської мови. Подібна політика викликала протести з боку місцевого населення, що, своєю чергою, викликало розправи з мирними мешканцями, арешти й загострення відносин між українцями та поляками напередодні Другої світової війни.

Полюддя - у Київській Русі щорічний об'їзд (зазвичай восени або взимку) князем із дружиною підвладного населення для кормління і збирання данини («ходіння по людях»); згодом — сама данина.

Посадник - намісник князя у найбільших центрах Київської Русі X-XI ст. Вперше П. згадано в «Повісті временних літ» під 997 р. Були повноправними представниками великокнязівської влади на мідіях, слідкували за порядком, провадили судочинство, збирали данину і мито, водночас керували військовими силами міста; в їхньому віданні була і прилегла сільськогосподарська територія.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» - збірник норм феодального права (1743 р.), яким визначалися юридичні основи майнових, шлюбно-сімейних відносин в Україні, а також встановлювалися покарання за кримінальні злочини.

Приказ - орган центрального управління в Росії XVI - початку XVIII ст.

Р

Рабство - історично перша та найгрубіша форма експлуатації, за якої раб поряд із засобами виробництва був власністю свого господа-ря-рабовласника. Р. стало основою рабовласницького ладу.

Режим санації - назва режиму в Польщі 1926-1939 рр. Установлений Ю. Пілсудським у травні 1926 р. Під гаслом «санації» («оздоровлення») політичного та економічного життя режим захищав інтереси великих земельних магнатів, монополістичного капіталу, проводив антирадянську політику.

Репресії - каральні заходи, покарання, що застосовувалися державними органами країни. В історії Радянського Союзу найбільш відомі політичні Р. 1930-х рр., спричинені тоталітарним режимом Й. Сталіна.

Республіка - держава, в якій органи влади формуються за принципом виборності їх народом; форма державного управління, за якою вища влада належить виборним представникам органам, а глава держави обирається населенням чи представницьким органом.

С

Скіпетр - символ царської влади. Вступаючи на престол, його одержував боспорський цар від римського імператора.

Снеми (княжі з'їзди) - колегіальні органи влади в Київській Русі, що закріплювали зверхність Києва і скликалися без визначеної періодичності. Вони свідчили про поступову втрату влади великим київським князем і посилення впливу на державне управління місцевих феодалів.

Соцький - командир підрозділу (сотні) у руському війську. Посада з'явилась у IX ст. С. міг виконувати адміністративно-поліційні функції за призначенням князя на нових захоплених територіях.

Стан - соціальна група, що мала закріплені в звичаях або законах характеристики і передавала за спадком права та обов'язки. Для станової організації, що зазвичай складалася з кількох С, характерною була ієрархія, відображена в нерівноправстві С. і привілеїв.

Суверенітет - незалежне від будь-яких сил, обставин та осіб верховенство; незалежність держави в зовнішніх і внутрішніх справах.

Т

Тисяцький - воєначальник, який очолював руське міське ополчення - «тисячу», призначався князем. У місцях, де було розвинуте вічове управління, Т. обирався з місцевих бояр на один рік і виступав помічником посадника.

Толерантність - терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань і позицій.

Тоталітаризм - політичний режим і система державної влади з використанням насильницьких засобів у процесі управління суспільством, з відсутністю політичного плюралізму й демократичних свобод, обмеженням політичних прав усього населення.

«Трійки» - каральні позасудові органи, до складу яких входили начальник управління ДПУ, обласний прокурор і перший секретар обкому КП(б)У. Ці органи могли брати до свого провадження будь-яку кримінальну справу, яка розглядалася без свідків, без участі захисту, без ознайомлення з нею звинуваченого і навіть без нього. Вироки «Т.» оскарженню не підлягали.

У

Узурпація - протизаконне захоплення влади; привласнення чийось прав на щонебудь.

Унітарна держава - форма державного устрою, яка базується на зверхності суверенітету (верховної влади), єдиної держави над адміністративно-територіальними одиницями, на які вона переділена.

Ф

Фашизм - крайня, антидемократична, радикально-екстремістська політична течія, в основі якої - синтез концепції нації як вищої та одвічної реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; різновид тоталітаризму.

Федерація - форма державного устрою; союзна держава, що складається з кількох держав або державних утворень, кожне з яких, поряд із загальнофедеральними, має власні законодавчі, виконавчі та судові органи.

Ц

Централізація - зосередження керівництва, управління в єдиному центрі; зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ.

Цивілізація - будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом; історичні типи культур, локалізованих у часі та просторі; рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий суспільством.

III

Шовінізм - агресивна форма націоналізму, в основі якої лежить проповідь національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої.

Рекомендована література з дисципліни «Історія держави і права України»

Основна:

Підручники та навчальні посібники:

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – Київ : Істина, 2006. – 416 с.
2. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
3. Історія держави і права України : практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна та ін. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 244 с.
4. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
5. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
6. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Київ : Ін юре, 2007. – 624 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 471 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. : Рекомендовано МОН України / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 382 с.
9. Хрестоматія з історії держави та права України. З найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів : у 2-х т. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – Київ : Ін Юре, 1997. – 420 с.

Допоміжна:

1. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2012. – № 4. – С. 114-122.

2. Андрухів О. Арешти як одна з форм репресій проти "ворожих елементів" у Західній Україні в 1939-1941 рр. (правовий аналіз) / О. Андрухів // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : Зб. наук. праць / Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 2. – С. 18-26.

3. Атаманова Н. В. Правовий порядок Запорізької Січі як феномен правового життя України (XVI-XVIII ст.) / Н. В. Атаманова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2012. – № 19 т. 1. – С. 9-11.

4. Балыбин В. А. К истории Уголовного уложения 1903 г. в России / В. А. Балыбин // Вестник Ленингр. ун-та. Серия : экономика, философия, право. – 1977. – № 11, вып. 2. – С. 123-130.

5. Балыбин В. А. Основные тенденции развития уголовного законодательства в России в 1861-1881 гг. / В. А. Балыбин // Правоведение. – Л.: изд-во Ленингр. ун-та. – 1977. – № 3. – С. 55-63.

6. Бардах Ю. История государства Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М. : Юрид. лит., 1980. – 559 с.

7. Батюк В. С. Українська державність напередодні та в роки визвольної війни 1648-1654 рр. в працях дослідників із західної діаспори / В. С. Батюк // Українській історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 50-51.

8. Бершадский С. А. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование / С. А. Бершадский. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1893. – 114 с.

9. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах / І. Білас. – Київ : Либідь – Військо України, 1994. – Книга 1 – 428 с., Книга 2 – 686 с.

10. Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1797 року: історико-правовий аналіз / О. Блажівська // Вісник Національної академії прокуратури України : часопис / Нац. акад. прокуратури України. – 2014. – № 2. – С. 92-99.

11. Бойко І. Боротьба українського народу за державну незалежність у 1917-1921 рр. : уроки для сучасної України / І. Бойко // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ "Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого" та ін. – 2016. – № 1. – С. 182-191.

12. Бойко І. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Бойко // Право України. – 1998. – № 5. – С. 98-100.

13. Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 року / І. Бойко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 88-90.

14. Бойко І. Й. До питання про сімейне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року / І. Й. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія юрид. – 1999. – вип. 34. – С. 23-26.

15. Бойко, О. Д. Історія України : підручник : затверджено МОН України / О. Д. Бойко. – Київ : Академія, 2016. – 717 с.

16.Бондарук Т. І. Принцип рівності як правоутворюючий фактор у Великому князівстві Литовському (за Литовськими статутами) / Т. І. Бондарук // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 114-117.

17.Боняк В. О. Передумови та витоки правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на теренах України / В. О. Боняк // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України : Збірник наукових праць / засновник Дніпропетровський юридичний інститут МВС України. – 2012. – № 4. – С. 28-34.

18.Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст. / С. Борисенко // Збірник соціально-економічного відділу УАН. – К., 1928. – вип. 3. – 334 с.

19.Бочарников Д. М. Грушевський про історію створення та кримінальне право «Руської Правди» / Д. М. Бочарников // Право України. – 1996. – № 11. – С. 65-70.

20.Буша Н. Д. До питання участі народу в управлінні державними справами в Київській Русі, Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій / Н. Д. Буша // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2010. – № 4 (№ 50). – С. 108-113.

21.Валєєв Р. Г. Інструменти вдосконалення стану забезпечення поліцією (міліцією) прав людини / Р. Г. Валєєв // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. / Луган. держ. ун-т внутр. справ. – 2015. – № 3. – С. 63-67.

22.Ванечек В. История государства и права Чехословакии : [перевод с чешского] / В. Ванечек. – Москва : Юридическая лит., 1981. – 503 с.

23.Василенко Г. К. Велика Скіфія / Г. К. Василенко. – Київ : Знання України, 1991. – 48 с.

24.Василенко М. «Права, по котрым судится малороссийский народ» як джерело державного права України 18 ст. / М. Василенко // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського з нагоди його 60-річчя. – К. : ВУАН, 1928. – Т. 1. – С. 245–252.

25.Винник Н. М. Історико-правові аспекти становлення української державності в Закарпатті (1918-1939 рр.) / Н. М. Винник // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 237-240.

26.Вільховий Ю. В. Історичні віхи української державності / Ю. В. Вільховий // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2015. – № 8. – С. 42-46.

27.Войнштейн Б. С. Свод законов Российской империи / Б. С. Войнштейн // Экономика и организация промышленного производства. – 1990. – № 6. – С. 139-143.

28.Волковинський В. М. П. А. Столипін: з життя та державної діяльності / В. М. Волковинський, Ю. А. Левенець // Укр. іст. журнал. – 1991. – № 2. – С. 115-124; № 4. – С. 116-123; № 8. – 122-131; № 9. – С. 87-95.

29.Волкотруб Л. В. Конституційно-правові аспекти становлення українських збройних сил у боротьбі за незалежність / Л. В. Волкотруб //

Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2014. – № 65. - С. 85-92.

30. Гавриленко О. А. Право античних держав Північного Причорномор'я : навч. посібник / О. А. Гавриленко. – Харків : НУВС, 2004. – 111 с.

31. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. - перша половина VI ст. н. е.) : монографія / О. А. Гавриленко. – Харків : Парус, 2006. – 352 с.

32. Гавриленко О. А. Київська Русь: політико-правовий нарис / О. А. Гавриленко, С. Д. Колесніков, І. А. Логвиненко. – Харків : УніВС, 1999. – 69 с.

33. Гавриленко О. А. Правова політика радянської влади щодо українського селянства у перші роки НЕПу / О. А. Гавриленко // Вестник Международного славянского университета. – Х., 1999. – Т. 2. - № 1. – С. 44-50.

34. Гавриленко О. А. Правовий статус консулів генуезьких колоній у Криму (середина XIII – друга половина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2010. – № 919 : Серія «Право», Вип. 7. – С. 152-156.

35. Гавриленко О. А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2011. – № 945 : Серія «Право». – С. 49-53.

36. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство / В. Ф. Гайдукевич. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – 622 с.

37. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія / О. М. Головка. – Харків : СІМ, 2005. – 448 с.

38. Горобец В. Н. Украинско-российские отношения и политико-правовой статус Гетманщины (вторая половина XVII – первая четверть XVIII века) / В. Н. Горобец // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М. : «Языки русской культуры». – 1997. – С. 77-88.

39. Греков И. А. Государственность и право на территории Украинской ССР в период феодальной раздробленности: конспект лекций по истории государства и права Укр. ССР / И. А. Греков. – Одесса : Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1964. – 52 с.

40. Грищук В. К. Кодификация законодательства Украинской ССР (1956-1985 гг.) : текст лекций / В. К. Грищук. – Львов : Львов. ун-т им. И. Франко, 1991. – 84 с.

41. Грищук В. К. Основні етапи другої комплексної кодифікації законодавства УРСР / В. К. Грищук // Радянське право. – 1988. – № 1. – С. 84-87.

42. Гуз А. М. Земство в політичній системі Російської імперії: напрями та результати діяльності / А. М. Гуз // Нова політика. – 1996. – № 4. – С. 55-58.

43. Гураль П. Міські та волосні громади – активні учасники політичного життя Київської Русі / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія

юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2011. – № 1 (№ 52). – С.56-63.

44.Гурбик А. О. Копні суди на українських землях у XIV – XVI ст. / А. О. Гурбик // Українській історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 110-116.

45.Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К. : Основи, 1996. – 222 с.

46.Гуржій О. І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.) / О. І. Гуржій. – К. : Ін-т історії України АН України, 1994. – 47 с.

47.Доморослий В. Українська громада в II Державній Думі (1905 р.) / В. Доморослий // Віче. – 1998. - № 4. – С. 130-134.

48.Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / отв. ред. : Л. В. Черепнин; изд. подгот. : Я. Н. Щапов ; АН СССР, Ин-т истории. – М. : Наука, 1976. – 240 с.

49.Дубина Н. А. Проблеми ефективності законодавства України / Н. А. Дубина, О. В. Турута // Право і безпека. – 2015. – № 2 (57) – С. 23-27.

50.Дубина Н. А. Вплив національного законодавства на правоохоронну функцію держави / Н. А. Дубина // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Міністерство освіти і науки України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 96–99.

51.Дубина Н. А. Правова політика України у реформуванні органів внутрішніх справ / Н. А. Дубина // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Харків, 14 жовт. 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : КАУ, 2011. – С. 73–75.

52.Ермолаев В. Б. Хмельницкий о проблемах и перспективах создания Украинского государства (к 365-летию Национальной революции 1648 г.) / В. Б. Ермолаев // Ежегодник украинского права. – 2014. – № 6. – С. 82-94.

53.Ємець І. Оновлення матеріалів зводу законів Української РСР / І. Ємець // Радянське право. – 1988. – № 1. – С. 8-11.

54.Єрмолаєв В. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького / В. Єрмолаєв // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Нац. акад. пр. наук України, НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – № 2. – С. 78-88.

55.Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.) / В. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2012. – № 4. – С. 75-92.

56.Забзалюк Д. Є. Політико-правові аспекти європейської інтеграції Галицько-Волинської держави у 40-50-х рр. XIII століття / Д. Є. Забзалюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. – 2014. – № 3. – С. 3-11.

57. Зайцев Л. О. Становлення і доля української Козацької держави / Л. О. Зайцев // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – 1998. – № 27-28. – С. 168-179.

58. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV-XVI вв. / Сост. : Яковкин И. И. – Л. : Соцэкгиз, 1936. - 155 с.

59. Захарчук А. С. Формування правової культури українського населення Галичини (середина XIX - початок XX століть) / А. С. Захарчук // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2013. – № 11. – С. 115-121.

60. История государства и права СССР / под ред. О. И. Чистякова, И. Д. Мартысевича. – М. : изд-во Московского ун-та, 1985. – 280 с.

61. Іванова А. Ю. Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917-1921 рр.) / А. Ю. Іванова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2015. – Вип. 26. – С. 52-60.

62. Історія держави і права Української РСР : в 2-х т. / [Редакційна колегія : Б. М. Бабій та інші]. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. I. – 1917-1937. – 892 с.

63. Кадєєв В. І. Про державний лад Херсонеса в перших століттях н. е. / В. І. Кадєєв // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 23-31.

64. Калугін С. А. Нагляд за діяльністю земського самоврядування в Росії в кінці XIX - на початку XX ст. / С. А. Калугін // Вісник Універ-ту внутрішніх справ. – Х. – 1999. – № 7. – Ч. 1. – С. 53-65.

65. Кіндюк Б. «Анонімна записка про потребу обмежити владу гетьмана» як пропозиція реформування державно-управлінських відносин у Гетьманщині в XVIII ст. / Б. Кіндюк // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ «Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого» та ін. – 2014. – № 7. – С. 245-251.

66. Кобилецький М. Магдебургське право як джерело кодифікації українського права (XVIII - початок XIX ст.) / М. Кобилецький // Вроцлавсько-львівський юридичний збірник. – 2011. – № 2. – С. 252-287.

67. Кобилецький М. Правовий статус жінки за магдебурзьким правом / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2013. – Вип. 58. – С. 55-61.

68. Ковальова С. Г. Суб'єкти правовідносин у литовсько-руському праві XIV-XV ст. / С. Г. Ковальова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2011. – Вип. 22. – С. 114-119.

69. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : [монографія] / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008 – 200 с.

70.Кодан С. В. М.М. Сперанский и систематизация законодательства в России (XIX в.) / С. В. Кодан // Советское государство и право. – 1989. – № 6. – С. 103-110.

71.Колесніков С. Д. Шлюбно-сімейне право Київської Русі / С. Д. Колесніков // Проблеми державотворення України: історія і сучасність : збірник наукових статей. – Х. : УніВС. – 1997. – Ч. 1. – С. 23-32.

72.Кондратюк О. В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.) / О. В. Кондратюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. – 2014. – № 2. – С. 3-13.

73.Конституційні акти України. 1917 – 1920 рр. / [наук. ред. і упоряд. Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир]. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

74.Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1989. – 185 с.

75.Короткова Л. Сімейне право України : історичний огляд / Л. Короткова, О. Віхров // Право України. – 1994. – № 11-12. – С. 47-49.

76.Косик В. Україна й Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів : Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – 659 с.

77.Коцан І. Д. Воєнізація та подальше реформування міліції Харківщини на початку 20-х рр. ХХ ст. / І. Д. Коцан // Вісник Харківського нац. університету ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1028. – С. 69-73.

78.Коцан І. Д. До історії боротьби міліції Харківщини з самогоноварінням в роки НЕПу. / І. Д. Коцан // Формування тверезого способу життя в сім'ї та суспільстві : матеріали III науково-практичної конференції. (Львів, 4-5 листопада 2016 р.), Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького. – Львів., 2016. – С. 124-129.

79.Коцан І. Д. Історія і діяльність опозиційних до радянської влади неформальних громадських організацій / І. Д. Коцан // Громадське життя Харківщини за 20 років незалежності України : збірник тез Форуму. / ХарPI НАДУ «Магістр». – 2012. – С. 249-250.

80.Коцан І. Д. Охорона громадського порядку міліцією Харківщини в 20-ті рр. ХХ ст. / І. Д. Коцан // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3(74). – С.103-111.

81.Кравцова Т. М. Еволюція форм правління в незалежній Україні / Т. М. Кравцова // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС. – 2011. – № 1. – С.3-9.

82.Кравчук М. В. Держава та армія в УНР в період тимчасового уряду та їх правове закріплення / М. В. Кравчук // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – № 48. – С. 69-75

83.Красніцький А. В. Національна та радянська державність на західноукраїнських землях у роки української революції (1917-1921 рр.) в інтерпретаціях правознавців / А. В. Красніцький // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2012. – № 3. – С. 56-61.

84. Куликов В. В. К оценке Земского положения 1890 г. / В. В. Куликов // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 104-107.

85. Кульчицький В. С. Кодекс Українського права 1743 р. / В. С. Кульчицький // Право України. – 1994. – № 9. – С. 28-29.

86. Кульчицький В.С. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. / В. С. Кульчицький. – Львів : Світ, 1958. – 189 с.

87. Кульчицький П. Законодавство Західно-Української Народної Республіки: проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. – 2012. – Вип. 56. – С. 111-116.

88. Кульчицький С. В. Історичне місце української радянської державності / С. В. Кульчицький // Історія в школах України : наук.-метод. журнал . – 2002. – № 6. – С. 18-22 .

89. Курицын В. М. Становление социалистической законности / В. М. Курицын. – Москва : Наука, 1983. – 193 с.

90. Лаговський В. М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг / В. М. Лаговський // Прикарпатський юридичний вісник : зб. наук. праць / Івано - Франків. ф - т Нац. ун - ту Одеська юридична академія. – 2015. – Вип. 1(7). – С. 7-11.

91. Лаппо И. И. Литовский Статут 1588 года : в 2-х т. / И. И. Лаппо. – Каунас, 1934. – Т. 1. – 473 с.

92. Лащенко Р. М. Лекції по історії українського права : курс лекцій / Р. М. Лащенко. – Київ : Україна, 1998. – 255 с.

93. Лесько І. Б. Історико-правові засади економічної стратегії німецького окупаційного режиму на українських землях в роки Великої Вітчизняної війни / І. Б. Лесько // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. / Луган. держ. ун-т внутр. справ. – 2013. – Спец. вип. № 5: Міжнародне право в умовах глобалізації. – С. 272-278.

94. Литвак Б. Г. Переворот 1861 года в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива / Б. Г. Литвак. – М. : Политиздат, – 1991. – 302 с.

95. Литвин В. М. Україна в першому повоєнному десятилітті (1946-1955) / В. М. Литвин – К. : Вид. дім „Лі-Терра”, 2004. – 240 с.

96. Логвиненко І. А. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады / И. А. Логвиненко. – Глобино : Полиграфсервис, 2000. – 96 с.

97. Логвиненко І. А. Гетьманат в Українській державі: сутність та особливості / І. А. Логвиненко // Право і безпека : Наук. журн. : засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. – 2010. – № 5(37). – С.42-44.

98. Логвиненко І. А. Державний переворот 29 квітня 1918 р. : причини та наслідки / О.А. Гавриленко, І. А. Логвиненко // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених : науково-практичний збірник. – К., 2000. – № 3. – С. 2-10.

99. Логвиненко І. А. Конституція Української Народної Республіки : історія прийняття, оцінки в історіографії, значення / І. А. Логвиненко // Суверенність, незалежність, конституційність : становлення та розвиток

української держави : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 червня 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2011.

100. Логвиненко І. А. Особливості формування та діяльності уряду Української держави (травень-грудень 1918 р.) / І. А. Логвиненко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1 (56). – С. 14-20.

101. Макаренко А. Органи судочинства за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» / А. Макаренко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 41-45.

102. Мамонтов І. О. Політико-правова оцінка боротьби ОУН і УПА у 1940-1950-х рр.: методологічний аспект / І.О. Мамонтов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. – 2010. – № 1. – С. 107-113.

103. Матвеева Т. А. Становление и развитие украинского казачества Т. А. Матвеева // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2015. – № 3. – С. 143-149.

104. Матвеева Т. О. Законодавство Гетьманщини у 18 ст. / Т. О. Матвеева // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2016. – № 2. – С. 114-123.

105. Мацькевич М. Історико-правові аспекти проголошення акта злуки УНР та ЗУНР / М. Мацькевич // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис / співзасновники Київський регіональний центр Академії правових наук України, СП "Юрінком Інтер". – 2010. – № 12. – С.25-31.

106. Мелех Л. В. Окремі аспекти розвитку законності в Галичині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. / Л.В. Мелех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. – 2015. – Вип. 2. – С. 18-27.

107. Месяц В. Д. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Д. Месяц – К. : Наукова думка, 1963. – 120 с.

108. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К. : 1995. – 328 с.

109. Миронова В. Г. Из истории юридической практики в Древней Руси / В. Г. Миронова // История и культура древнерусского города: Сборник статей / Редкол.: Г.А.Федоров-Давыдов и др.– М. : Издательство МГУ, 1989. – С.66-68.

110. Нагорна Л. П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х / Л. П. Нагорна // Український історичний журнал – 1993. – № 1. – С. 3-15.

111. Нардова В. А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в.: правительственная политика / В. А. Нардова. – Л. : Наука, 1984. – 258 с.

112. Нелин А. И. К вопросу о предпосылках кодификации права Украины в начале XIX в. / А. И. Нелин. // Проблемы правоведения – 1989. – № 5. – С. 21-27.

113. Нерсисянц В. С. Развитие русского права в XV-первой половине XVII в. / В. С. Нерсисянц. – Акад. наук СССР, Ин-т государства и права – М. : Наука, 1986. – 288 с.
114. Ніколаєнко Т. Б. Звичаєве право скіфської держави / Т. Б. Ніколаєнко // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2014. – № 8. – С. 51-56.
115. Нюхіна П. О. Козацькі універсали як джерело українського права XVII-XVIII ст. / П. О. Нюхіна // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю. С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – Вип. 21. – С.44-52.
116. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахові висновки робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА / НАН України; Інститут історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – 53 с.
117. Падох Я. Суди й судовий процес України : нариси історії / Я. Падох; післясл. Б.Т. Цюцюра. – Нью-Йорк [та ін.] : 1990. – 128 с.
118. Пальцева Л. А. Херсонес Таврический в V–I вв. до н.э. / Л. А. Пальцев. – Л. – 1988. – 39 с.
119. Памятники русского права. Вып. 1. Памятники права Киевского государства X- XII вв. / А. А. Зимин, С. В. Юшков. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 287 с.
120. Паньонко І. Звичаєве право запорізьких козаків І. Паньонко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 34. – Л., 1999. – С. 49-51.
121. Паньонко І. М. Органи влади Запорізької Січі / І. М. Паньонко // Вісн. Львів. ун-ту. внутрішніх справ. – Л., 2006. – С. 117-136.
122. Пашук А. Й. Організація судів на Україні в другій половині XVII століття / А. Й. Пашук. – Х. : Видавництво Харківського університету ім. О.М. Горького, 1961. – 48 с.
123. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648-1782) / А. Й. Пашук. – Львів : Вид-во Львів. у-ту, 1967. – 178 с.
124. Первый Литовский Статут 1529 года : Материалы Респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута, Вильнюс, 27–28 нояб. 1979 г. / Вильн. гос. ун-т, Ин-т истории Акад. Наук ЛитССР ; редкол.: С. Лазутка (отв. ред.) [и др.]. – Вильнюс : Минвуз ЛитССР, 1982. – 154 с.
125. Пичета В. И. Белоруссия и Литва в XV-XVI вв. / В. И. Пичета – М. : Издательство Академии наук СССР, 1961. – 503 с.
126. Попле А. Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. / А. Попле // Укр. іст. журн. – 1990. – № 6. – С. 29–34.
127. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. – Х. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – 728 с.
128. Пріцак Л. Д. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. / Л. Д. Пріцак. – Х. : Акта, 2003. – 493 с.

129. Пьянков А.П. Происхождение общественного и государственного строя Древней Руси / А.П. Пьянков. – Минск. : Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1980. – 210 с.

130. Редько А. Принципи організації компартійно-державного управління в західних областях УРСР у 40-х роках ХХ ст. і забезпечення його керівними кадрами / А. Редько // Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн. / засн. Ін-т приватн. права і підприємництва АПрН України, Спілка юристів України, Ін-т держави і права НАН України. – 2011. – № 12. – С. 17-19.

131. Реформы Александра II : [Сборник] / сост. О.И. Чистяков, Т.Е. Новицкая. – М. : Юрид. лит., 1998. – 460 с.

132. Рогов В. А. Государственный строй Древней Руси : Учеб. пособие. / В. А Рогов. – М. : РИО ВЮЗИ, 1984.- 80с.

133. Рогожин А. Й. Земельне законодавство Центральної Ради / А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Основа, 1994. - № 2. - С. 52-60.

134. Романов Р.М. Российский парламент начала ХХ века / Р.М. Романов // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – №2. – С.174-188.

135. Ромінський Є.В. Категорія рівність у праві та судочинстві Давньої Русі Княжої доби / Є.В. Ромінський // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 271-274.

136. Российское законодательство X-XX веков : у 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 432 с.

137. Рум'янцев В. Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження) / В. Рум'янцев // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. – 2013. – № 1. – С. 34-43.

138. Сапрыкин С. Ю. Боспорское царство на рубеже двух эпох / С. Ю. Сапрыкин. – М. : Наука, 2002. – 271 с.

139. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV - 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.

140. Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси / М. Б. Свердлов. – Л. : «Наука», 1983. – 240 с.

141. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – М. : Юрид. лит., 1988. – 176 с.

142. Сидорчук М. В. О систематизации законодательства в России (1826-1832 гг.) / М. В. Сидорчук // Изв. вузов. Правоведение. – 1990. – №6. – С.26-32.

143. Сіваш О. М. Ідея суверенітету в моделях українського державотворення (початок ХХ ст.) / О. М. Сіваш // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2014. – № 4. – С. 308-315.

144. Скалига Л. П. Боротьба Раковського за розширення прав України під час конституційного оформлення СРСР (травень-липень 1923 р.) / Л. П. Скалига // Укр. істор. журн. – 1992. – № 1. – С. 115-124.

145. Скоморовський В. Б. Правові основи військово-політичного договору радянських республік 1919р. / В. Б. Скоморовський // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2012. – № 57. – С. 95-100.

146. Скуратович І. М. Еволюція феодальних привілеїв на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XX ст.) / І. М. Скуратович // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. – 2013. – № 3. – С. 592-595.

147. Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.) : [монографія] / О. В. Сокальська. – Одеса : Інтерпрінт, 1910. – 210 с.

148. Статут Великого князства Литовського 1588 года, тексты, справочник, комментарии. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.

149. Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1654-1657) / В. С. Степанков // Укр. історич. журнал. – 1995. – №4. – С.14-33.

150. Стецюк Б. Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV – друга половина XVI століть) / Б. Р. Стецюк // Право і безпека : Наук. журн. : Науковий журнал : наук. журн. / засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. – 2012. – № 3. – С. 74-78.

151. Тарасюк Р. Синьо-жовтий стяг обрав народ : 23 серпня - День Державного Прапора України / Р. Тарасюк // Віче : теорет. і громад.-політич. журн. / засн. Верховна Рада України. – 2013. – № 15. – С. 4.

152. Термок І. Я. Становлення та джерела руського права / І. Я. Термок // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. 9. – Львів, 1999. – С.17-23.

153. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (державний апарат і законодавство) / Б. Й. Тищик // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 44-47.

154. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. / Б. Й. Тищик, О. Вівчаренко. – Коломия, 1993. – 120 с.

155. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К., 1968. – 171 с.

156. Турута О. В. Погляди українських філософів на проблему реальності прав людини / О. В. Турута, Н. А. Дубина // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки». – 2014. – № 1142 – С. 158-164.

157. Турута О. В. Становлення і розвиток ідеї прав і свобод людини в Україні / О. В. Турута, Н. А. Дубина // Право і суспільство. – 2015. – № 4 ч. 2 – С. 21-27.

158. Україна в Другій світовій війні у документах : у 4 т. / Упоряд. В.М. Косика. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства

ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – Т. 4 : Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945). – 368 с.

159. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 1996.

160. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 559 с.

161. Усенко І. Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність / І. Б. Усенко ; відп.ред. О.Н. Ярмиш ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – Х. : 1995. – 74 с.

162. Хазанов А. М. Социальная история скифов: Основные проблемы развития древних кочевых евразийских степей / А. М. Хазанов – М. : Наука. – 1975. – 342 с.

163. Хачатуров Р. Л. Становление права (на материалах Киевской Руси) / Р. Л. Хачатуров. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1988. – 177 с.

164. Холод Ю. А. Фабрично-заводське законодавство Російської імперії у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ю. А. Холод // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 175-181.

165. Худояр Л. В. Джерела права Запорозької Січі / Л. В. Худояр // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2015. – Вип. 26. – С. 35-43.

166. Худояр Л. В. Принцип рівності у пам'ятці права - "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.) / Л. В. Худояр // Альманах права. – 2013. – №4. – С. 308-311.

167. Худояр Л. В. Становлення принципу рівності у правовій ідеології українського козацтва наприкінці ХVІ - у першій третині ХVІІ століття / Л. В. Худояр // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2013. – № 3. – С. 75-78.

168. Чалий В. Українська держава 1917-1920 років як суб'єкт міжнародного права В. Чалий // Нова політика. – 1996. – №1. – С. 35-40.

169. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – СПб. : Равена; Альфа, 1995. – 846 с.

170. Чернишевич О. В. Виконавча влада в Україні на рубежі ХХ-ХХІ століть: правовий та історичний аспект / О. В. Чернишевич // Вісник Академії адвокатури України. Право: наука, практика. – 2014. – № 1. – С. 27-35.

171. Чехович В. А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу / В. А. Чехович ; відп.ред. Л.О. Зайцев ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – Х. : 1995. – 56 с.

172. Чизмадиа А. История венгерского государства и права / А. Чизмадиа, К. Ковач, Л. Асталош. – М. : Юридическая литература, 1986. – 448 с.

173. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ - початок ХХ століття / В. С. Шандра – К. : НАН України. Інститут історії України, 2005. – 427 с.

174. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С. В. Юшков - М. : Изд-во юридической литературы, 1949. – 546 с.

175. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. / О.Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 288 с.

Інформаційні ресурси:

1. http://www.twirpx.com/files/law/igp_sng/ukraine/
2. <http://www.ukrhist.at.ua/publ/35>.

ЗМІСТ

Передмова.....	
Загальні методичні вказівки	
Семінарське заняття № 1 СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВА І ДЕРЖАВНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРОДАВНЮ ДОБУ.....	
Семінарське заняття № 2. ПРАВО КИЇВСЬКОЇ РУСИ	
Семінарське заняття № 3. ПРАВО НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIV – У СЕРЕДИНІ XVII СТ.	
Семінарське заняття № 4. ДЕРЖАВА І ПРАВО УКРАЇНИ СЕР. XVII – К. XVIII СТ.	
Семінарське заняття № 5. ПРАВО В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛ. XIX–ПОЧ. XX СТ...	
Семінарське заняття № 6. ДЕРЖАВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.).....	
Семінарське заняття № 7. ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА УСРР-УРСР У 1920–1930-Х РР.	
Семінарське заняття № 8. ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
Семінарське заняття № 9. ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО І РОЗВИТОК ПРАВА УКРАЇНИ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.	
Питання, які виносяться на складання підсумкового контролю.....	
Тест на засвоєння дисципліни: «Історія держави і права України»	
ГЛОСАРІЙ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ.....	
Рекомендована література з дисципліни «Історія держави і права України».....	

Навчальне видання

Бурдін Михайло Юрійович
Гавриленко Олександр Анатолійович
Коцан Ігор Дмитрович
Логвиненко Євгенія Сергіївна
Логвиненко Ігор Альбертович

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ: ПРАКТИКУМ

**Навчальний посібник для курсантів, студентів, слухачів вищих
навчальних закладів МВС України**